
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

1/2021

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2021

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmikoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

STEINHÜBEL, Ján. Hrady, hradské komitáty a počiatok šľachtických stolíc.	7
SZAJKÓ, Vojtěch. Převaha raněných a nemocných vojáků po železnici v „dlouhém“ 19. století ve světle dobových odborných pojednání.	40
BAKA, Igor. Na margo menovania generála Viesta za veliteľa povstaleckej armády na Slovensku (II. časť).	56
PÚČIK, Miloslav. Varianty „branného systému“ ČSSR (1960 – 1989) Geopolitický a geostrategický faktor „branného systému“ ČSSR (I. časť).	76

Dokumenty a materiály

ČIČAJ, Viliam. Dobrá armáda. Návrh na reorganizáciu armády z konca 18. storočia. Pechota a jazdecko (I. časť).	104
KOZOLKA, Jaroslav. Správa mjr. int. Ernesta Czayku o činnosti intendancie VI. taktickej skupiny počas SNP.	125

Recenzie

ČERVENKA, Juraj. Lietali pod vlajkou monarchie a podtitulom rakúsko-uhorskí vojenski letci z územia Slovenska v rokoch 1914 – 1918. (R. Manik).	142
RAJLICH, Jiří. Cheb 1917-1947. Aviatiki a letadla prvního vojenského letiště v českých zemích. (J. Červenka).	144
HOLEC, Roman. Trianon. Triumf a katastrofa. (F. Vrábek).	146

Bibliografia	153
Anotácie, glosy	187
Kronika	199

INHALT

Studien

STEINHÜBEL , Ján. Burgen, Burgkomitate und der Beginn der Adelskomitate.	7
SZAJKÓ , Vojtěch. Der Eisenbahntransport von den verwundeten und kranken Soldaten im „langen“ 19. Jahrhundert im Licht der damaligen Fachabhandlungen.	40
BAKA , Igor. Zur Ernennung von Gen. Rudolf Viest zum Befehlshaber der aufständischen Armee in der Slowakei (Teil II.)	56
PÚČIK , Miloslav. Varianten des „Wehrsystems“ der ČSSR (1960 – 1989). Geopolitische und geostrategische Faktoren des „Wehrsystems“ der ČSSR (Teil I.)	76

Dokumente und Materialien

ČIČAJ , Viliam. Gute Armee. Ein Vorwurf zur Umgestaltung der Armee aus dem Ende des 18. Jahrhunderts. Infanterie und Cavallerie (Teil I.)	104
KOZOLKA , Jaroslav. Bericht des Intendanten Mjr. Ernest Czayka über die Tätigkeit der Intendanz der VI. Taktischen Gruppe währen des Slowakischen Nationalaufstandes	125

Rezensionen	142
Bibliographie	153
Annotationen, Glossen	187
Chronik	199

CONTENTS

Studies

STEINHÜBEL, Ján. Castles, Castle Counties and the Beginning of the Noble Counties.....	7
SZAJKÓ, Vojtěch. Transport of Wounded and Sick Soldiers by Railway in the „Long“ 19th Century in the Light of Contemporary Treatises	40
BAKA, Igor. On the Appointment of Gen. Viest as the Commander of the Insurgent Army in Slovakia (Part II.)	56
PŮČIK, Miloslav. Variants of the “Defence System” of the CSSR (1960 – 1989). The Geopolitical and Geostrategical Factor of the CSSR “Defence System” (Part I.)	76

Documents and Materials

ČIČAJ, Viliam. Good Army. Proposal for Army Reorganising at the End of the 18th Century. Infantry and Cavalry (Part I.)	104
KOZOLKA, Jaroslav. Report of Mjr. int. Ernest Czajka about the activity of the 6th Tactical Group Commissary during SNU.	125

Reviews	142
Bibliography	153
Annotations, Glossary	187
Chronicle	199

ŠTÚDIE

HRADY, HRADSKÉ KOMITÁTY A POČIATOK ŠLACH- TICKÝCH STOLÍC

JÁN STEINHÜBEL

STEINHÜBEL, Ján: Castles, Castle Counties and the Beginning of the Noble Counties. *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 7-39, Bratislava.

In the published paper, the author, a prominent Slovak medievalist, based on all the available period sources and the latest scientific research of the Slovak and Hungarian literature, analyses and synthesises the historical development of castles, castle counties and noble counties since Great Moravia until the first three (or four) centuries of the Kingdom of Hungary. Furthermore, he clarifies the historical development of the officers of these historical and administrative units and maps the main content of their operation based on the particular contemporary source examples. The historical and semantic explanation of the discussed concepts – as provided convincingly by the author – has a great significance in terms of establishing all the aforementioned concepts in the further development of the Slovak historical terminology, since there is no consistency among the historians regarding their use.

In the study, the author states that the title “župani” (counts, *comites*) had their origin in the princely and royal retinue (county, *comitatus*). They first surrounded a prince and then king, advising them and fighting for their interests. Several of them participated in the state administration, becoming the court and castle counts. The castle county in Hungary connected the castle county (*vármegye*) and castle ispanate (*várispanság*) under the administration of the local count. The castle ispanate was a royal property subject to the castle, located both inside and outside the castle territory. Thanks to the royal donations, the royal county was giving way to the expanding noble county (*nemesi megye*).

Keywords: castle, castle county, count, noble county.

Rozhodujúcu úlohu pri vzniku a utváraní stredovekého štátu mala panovnícka moc, ktorá bola sústredená na panovníckom (kniežacom alebo kráľovskom) dvore a rozložená na hradoch po celej krajine. Obyvateľstvo, ktoré žilo na hradskej pôde, odvádzalo na hrad dane a dávky a plnilo si vojenské a pracovné povinnosti. Na hradoch spočívala vidiecka (provinčiálna) správa štátu, správa veľkého panovníckeho majetku a vojenská obrana krajiny. Boli vojenskými pevnosťami, schopnými odolávať dlhému obliehaniu, bránili nepriateľským vojskám v postupe do krajiny.

Hrady na Veľkej Morave

Anonymný bavorský geograf, ktorý svoje dielo *Opis hradov a krajín na severnej strane Dunaja* písal asi desať rokov po dobytí Nitrianska moravským kniežaťom Mojmirom,¹ spomína dvojakých Moravanov a hrady, ktoré títo Moravia majú. Prví *Moravania (Marharii) majú 11 hradov*.² O druhých Moravoch napísal: *Je ľud, ktorý volajú Moravanmi (Mere-*

¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 477-479.

² *Marharii habent civitates XI. Descriptio civitatum a regionum, ad septentrionalem plagam Danubii, Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii*, curaverunt Dagmar Bartoňková,

hanos), *títo majú 30 hradov*.³ Aj druhí Moravania boli *populus*, čiže osobitný ľud, kmeň, národ.⁴ Obývali druhé veľkomoravské kniežatstvo zvané Nitrava. Veľkomoravské hrady teda patrili Moravanom, presnejšie Moravanom a Nitravanom (Nitranom).⁵

V roku 870 bavorský správca Karloman vpadol na Rastislavovu Moravu, kde *všetky hrady a (menšie) hrady do područia prijal (cunctas civitates et castella in deditionem accepit)*.⁶ Ak Karolman *dal do poriadku krajinu a pomocou svojich usporiadal (ordinato regno atque per suos disposito)*,⁷ tak pomocou svojich markgrófov vyplnil mocenské vákuum, ktoré na Morave zavládlo po zajatí a uväznení Rastislava. Moravské hrady, ktoré Karolman *do područia prijal*, mal predtým v moci knieža Rastislav. Svätoplukov príbuzný Slavomír, ktorého Moravania v roku 871 zvolili za knieža, *pokúšajúc sa proti Engelšalkovi a Wilhelmovi, vojvodcom Karlomanovým, vojnu rozpútať a usilujúci sa vyhnúť ich z obsadených hradov (ex obsessis civitatibus)*, dostal okupantov do tiesne. Karloman, pre ktorého bol Slavomír vážnou hrozbou, sa obrátil na Svätopluka. Svätopluk Karlomanovi sľúbil, že povedie jeho vojsko proti Slavomírovi. Po príchode na Moravu Svätopluk *starý hrad Rastislavov (urbem antiquam Rastizi) navštívil*, spojil sa tam so Slavomírom a zradil Karlomana.⁸

Zákonník, zostavený pre Moravanov, spomína *vojakov (ratnychъ)...vracajúcich sa do svojho územia a hradu (въ svoju zemlju i gradъ)*.⁹ Vojaci, čiže slobodní Moravania, ktorí slúžili vo vojsku, boli teda viazaní na svoj hrad a na jeho *zemlju*, čiže hradske územie, z ktorého pochádzali. Tieto hrady mali *kostoly a klerikov (сръкви i стрѣжники)*, ktorým patrila cirkevná správa hradskeho územia. V roku 873 knieža Svätopluk prijal arcibiskupa Metoda, ktorý sa vrátil zo zajatia, a *poručil mu všetky kostoly a klerikov na všetkých hradoch. Od tohože dňa veľmi začali... klerici rozmnožovať sa na všetkých hradoch*.¹⁰ Ak to bol knieža, kto do právomoci arcibiskupa *poručil (poručí)* kostoly a klerikov *na všetkých hradoch*, tak knieža mal moc nad hradmi. Hrady boli centrami kniežacej a na ňu nadväzujúcej cirkevnej správy celej krajiny. Veľkomoravské hrady boli sídlami cirkevnej správy a tým aj vznikajúcej štátnej moci, o ktorú sa cirkev opierala.

Hrady boli z veľkej časti drevené, mohli ľahko vyhoriť. Ak podpaľáč založil požiar na hrade, hrozil mu najkrutejší trest: *ak je to na hrade (въ gradie), nech ho ohňom upália, a ak*

Radoslav Večerka. Praha – Brno : Ústav klasických štúdií a Ústav archeológie a muzeológie Masarykova universita, Filozofická fakulta, 2011, s. 249.

³ *Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Descriptio civitatum et regionum, MMFH III*, s. 249. TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 131-135.

⁴ Pre anonymného bavorského geografa boli *populus* nielen Liňania, Bulhari a neznámi *Sittici, Stadici, Unlizi, Artorozi*, ale aj druhí Moravania. *Descriptio civitatum et regionum, MMFH III*, s. 250. Ak druhí Moravania boli *populus*, tak boli osobitný kmeň (ľud, národ) tak ako ostatné slovanské kmene takto označené.

⁵ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2016, s. 186-193.

⁶ *Annales Fuldenses ad a. 870, Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae*, curaverunt Dagmar Bartoňková, David Kalhous, Jiří K. Kroupa, Zdeněk Měřínský, Anna Žáková. Praha : Koniasch Latin Press, 2019, s. 85.

⁷ *Ann. Fuld. ad a. 870, MMFH I*, s. 85.

⁸ *Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I*, s. 86-87. Podľa Xantských análov veľká franská armáda zahnala Moravanov *in civitatem munitissimam*. *Annales Xantenses ad a. 872, MMFH I*, s. 48.

⁹ *Законъ судный людьмъ 21, Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici*, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2013, s. 168. SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa. Príspevok k terminológii dejín správy. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94.

¹⁰ *Žitije Mefodija 10, Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2010, s. 133.

je to v osade alebo na dedine, nech ho mečom zotnú.¹¹ Hradý páliło nepriateľské vojsko. V roku 899 knieža Mojmir II. uväznil svojho brata Svätopluka II. Krátko nato však na Veľkú Moravu vpadlo bavorské vojsko a chlapca Svätopluka, syna niekdajšieho kniežata Svätopluka, a jeho ľud (*suumque populum*) zo žalára hradu (*de ergastulo civitatis*), v ktorom boli uzavretí, vytrhli a samotný hrad (*civitatem*) ohňom zapálili.¹² Ak Mojmir II. mohol uväzniť svojho brata na hrade, tak nad týmto hradom vládol, mal ho vo svojej moci.

Župani na Veľkej Morave

Hlavnému mojmiróvskému kniežatu boli podriadené nielen menšie kniežatá, ale aj župani, ktorých si knieža vyberal spomedzi významných družiníkov a prepožičiaval im časť svojej moci.¹³ Župani (*žjupani*) sú spomínaní aj vo veľkomoravskom súdnom zákonníku.¹⁴ Podľa súčasnej arabskej správy o Slovanoch Svätopluk je *váženejší ako župan (súbandž) a župan je jeho zástupca*.¹⁵ Svätoplukov zástupca bol najvyšší spomedzi županov, bol vojvoda, ktorému knieža mohol odovzdať vedenie svojho vojska.¹⁶ Veľkomoravské kniežatá mali teda vo svojej blízkosti, čiže na svojom kniežacom dvore, svojich županov, z ktorých najvyšší bol vojvoda. Takýto vojvoda bol nielen na Veľkej Morave, ale aj v Uhorsku, Čechách, v Poľsku a na Rusi.¹⁷

Dôležité rozhodnutia, ktoré sa týkali celého národa, knieža robil nielen so snemom sloboďných Moravanov a s malými kniežatami, ale aj spolu so županmi. Pápežský list z roku 880 spomína, že Svätopluk rozhodoval o prijatí pápežského patronátu aj spolu so *vznešenými vernými mužmi*.¹⁸ Ak muži, s ktorými Svätopluk robil dôležité rozhodnutia, boli *vznešenými (nobilibus)*, tak boli spoločensky mimoriadne významní. Ak títo mimoriadne významní muži boli Svätoplukovými *vernými (fidelibus)*, ku Svätoplukovi ich teda viazala vernosť, tak patrili do Svätoplukovej kniežacej družiny. A najvýznamnejšími kniežacími družiníkmi boli župani.

¹¹ ZSL 15, MMFH IV, s. 165.

¹² Ann. Fuld. ad a. 899, MMFH I, s. 108.

¹³ HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. - 10. storočí. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha 1978, s. 68-69. HAVLÍK, Lubomír E. *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin*. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava : Academia, nakladatelství ČSAV a Vydavatelstvo Obzor n. p., 1985, s. 200-201. Županov mali stredoeurópski a balkánski Slovania pod vplyvom Avarskeho kaganátu. POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : Verlag C. H. Beck, 1988, s. 305. TŘEŠTÍK, Dušan. Župy, župané a páni aneb Avarské dědictví, romantická falza a „vymyšlená“ skutečnost. In TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999, s. 175-181. JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnícké moci*. Brno : Matice moravská, 2006, s. 176-187. VYKYPĚL, Bohumil. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 173-216.

¹⁴ *...lebo dostačuje županom kniežacia časť (dobljajet bo žjupanomъ knęža časť)*. ZSL 3, MMFH IV, s. 159-160. HAVLÍK, L. E. *Morava v 9. - 10. storočí*, s. 56. *...i keď župani (žjupani) sú, ktorí svedčia*. ZSL 20, MMFH IV, s. 167.

¹⁵ *Kitábu l-a láki n-náfisati li-bni Rusta*, MMFH III, s. 305 – 306. PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, Bernoláková spoločnosť, 1999, s. 99. TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*, s. 289, 294-295.

¹⁶ V Živote Konštantínovom sa spomína chazarský vojvoda: *Prišiel však s vojskom kozársky vojvoda (vojevoda), obklúčil isté kresťanské mesto a obsadil ho*. ŽK 8, MMFH II, s. 60. ŻMUDZKI, Paweł. *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o. o., 2009, s. 440-442.

¹⁷ GIESZTOR, Aleksander. *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX – XI w. In Archeologia Polski 1971, roč. 16, s. 317-325. STEINHÜBEL, J. Nitrianske kniežatstvo*, s. 489-492. ŻMUDZKI, P. *Władca i wojownicy*, s. 403-459.

¹⁸ *cum nobilibus viris fidelibus et cum omni populo terrę tue*. MMFH III, Epistolae 90, s. 165-166.

Uhorský župan (špán, išpán)

Prvý uhorský kráľ Štefan I. (997 – 1001 – 1038) v ponaučeníach pre svojho syna Imricha vyzdvihol význam tých, ktorí pre kráľa *bojujú (militent)*. Zdôraznil, že *vernosť, sila, činnosť, úslužnosť a spolačnosť kniežat, županov, bojovníkov (principum, comitum, militum) je ozdoba kráľovskej vlády*. Lebo oni sú *záštita kráľovstva, obrancovia slabých, podmaňovatelia protivníkov, rozširovatelia hraníc*.¹⁹ Uhorskí *comites*, ktorí boli *väčší pôvodom a hodnosťou (maiores natu et dignitate)*,²⁰ boli rovnakí ako župani (*comites*) v Chorvátsku a v českých krajinách. Uhorskí Slovania im hovorili špáni. Šimon z Kézy vedel, že uhorskí špáni majú dávny vojenský pôvod a (v rokoch 1282 – 1285) napísal, že špánov ustanovili už Huni: *Tiež z týchto Hunov boli mnohí ustanovení vo vojsku, ktorí rečou Hunov sú nazývaní špáni (spani)*.²¹ Zmienka o špánoch sa nachádza v prvej a mladšej (hunskej) časti Šimonovej kroniky, ktorú on sám napísal (a nie v druhej a staršej časti, ktorej text prevzal z Gesta Ungarorum vetera). V arpádovskom Uhorsku Slováci župana oslovovali špán a Maďari išpán (ispán). Pomaďarčené išpán, o ktorom máme prvý doklad z roku 1269,²² prevzali neskôr aj Slováci.²³

Uhorský panovník (knieža a potom kráľ) v dobe založenia štátu svoj komitát rozdelil. Svojich najvýznamnejších stúpcov si ponechal na panovníckom dvore, kde sa stali dvorskými županmi, alebo ich rozsadiť po celej krajine, do hradov, kde sa stali hradskými županmi. Všetkým županom sa však tieto vysoké dvorské a hradské hodnosti neušli a tak viacerí župani (*comites*) boli bez dvorskej alebo hradskej hodnosti. Vojenskú povinnosť však mali.

Župani, ak boli dostatočne majetní, tak museli na svoje náklady postaviť vojaka do kráľovskej armády: *Župani (Comites), ak majú v dedinách svoje slobodné majetky, z ktorých môžu obdržať koňa a vybrať 100 penzí, opatria kráľovi na svoju útratu jedného obrnenca. Ak však 40 penzí, postaví vojaka bez brnenia. A ak menej, nech si výnosy týchto majetkov nechajú pre seba*.²⁴

Uhorský župan, v latinsky písaných písomnostiach označovaný *comites*, no ukrytí aj za slovami *principes, primores, procere* a *barones*, svojmu panovníkovi radili: *Schádzajú sa na dvor svojho kráľa, každý jeden z popredných (ex primoribus), nesúci so sebou stolicu,*

¹⁹ Libelus de institutione morum 4, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum II*, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1938, s. 623.

²⁰ Sancti Stephani decretorum liber primus 21. In *A szent István, szent László és Kálmán törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)*, írta Závodszy Levente. Budapest : Kiadja a Szent István tarsulat tud. és irod. osztálya, 1904, s. 147.

²¹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum I 12, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1937, s. 155. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 13, *SRH I*, s. 267.

²² SZAMOTA, Stephanus – ZOLNAI, Julius. *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. Budapest 1902 – 1906, s. 415.

²³ Slovo špán sa v slovenčine udržalo až do 17. storočia. DORULA, Ján. O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. In *Československý terminologický časopis*, 1966, roč. 5, č. 5, s. 302-307. DORULA, Ján. Z histórie slov špán – knahňa (kňahyňa) – kňaz. In *Slovenská reč*, 1973, roč. 38, č. 6, s. 349-356. DORULA, Ján. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : 1977, s. 21-23, 71, 97, 102. DORULA, Ján. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014, s. 46-54. UHLÁR, Vlado. Príspevok k dejinám slovnjej zásoby slovenčiny: špán, župan, pán, kmeť. In *Slovenská reč*, 1972, roč. 37, č. 5, s. 296-298. MAJTÁN, Milan. Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán*. In *Kultúra slova*, 1972, roč. 6, s. 52-53.

²⁴ Colomanni regis decretorum liber primus 40. In *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények*, írta Závodsky L., s. 188. SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004, s. 51-52.

a nezanedbávajú pojednávať a debatovať o stave svojho štátu (*de sue rei publice statu*), pri tom cez mrazivú zimu bývajú v malých domcoch, len pre to určených. No všetci sú tak podriadení svojmu panovníkovi, že ani jeden sa neodváža rozhnevať ho otvoreným odvrácaním, ale ani tajným pouškávaním porušiť, čo je proti jeho vôli. ...Ak niektorý zo stavu županov (*ex comitum ordine*) urazí kráľa v malej veci, alebo by bol z toho nespravodlivo obžalovaný, ktorýkoľvek žalárny vojak, poslaný dvorom, takého zatkne, zbaví ho sprievodu, sputná okovami a predvedie ho k rozličným druhom mučiacich nástrojov.²⁵ Štefan I. poučil svojho syna Imricha o veľkom význame rady (*de magnitudine consilii*): Radou totiž sa ustanovujú králi, vymedzujú kráľovstvá, bráni sa vlasť, urovnávajú rozbroje, dosahujú víťazstvá, zaháňajú sa nepriatelia, privolajú sa priatelia, budujú sa hrady (*civitates construuntur*) a búrajú sa hrady nepriateľov (*castra adversariorum destruuntur*).²⁶

Županov, ktorí boli stálymi členmi kráľovskej rady, nazývali (približne od roku 1230) baróni.²⁷ Belo IV. zakázal barónom (*baronum*) v prítomnosti kráľa sedieť. Pobral im stolice, ktoré si nosili na porady, a rozkázal ich spáliť.²⁸ Belo IV., majúc radu a súhlas našich barónov (*habito baronum nostrorum consilio et assensu*), potvrdil v roku 1267 výsady uhorskej šľachty.²⁹ Počet hradskej a potom stoličnej županov v kráľovskej rade sa zmenšil. Napokon v nej ostali len dvaja stoliční župani, bratislavský a temešský, ktorých medzi barónmi spomína Tripartitum.³⁰

Hradskej župan

Podľa vzoru uhorského panovníka mal svoj vlastný komitát aj hradskej župan (*comes, comes castri*). Hradskej komitát bolo všetko to, čo hrad a tým aj hradskej župana obklopovalo a podliehalo mu. Župana, hradskej a potom stoličnej, nazývali ispán (ispán). Komitátne hrady Boršod, Hont, Doboka, Čanád a Solnok dostali meno podľa svojho prvého župana.³¹

Zlatá bula Ondreja II. hrozí hradskej županovi: Tiež, ak by sa nejaký župan (*comes*) nedržal čestne vzhľadom na postavenie svojho komitátu (*iuxta comitatus sui*), alebo by zničil ľudí svojho hradu (*populos castri sui*), usvedčený z tohto pred celým kráľovstvom, nech sa hanebne pozbaví svojej hodnosti, pri čom vynahradí odňaté.³²

Župani Vid, Eliáš, Ján, Erne, Petrud, Solnok a Bykas, ktorí v rokoch 1071, 1073 a 1074 viedli svoje hradskej oddiely do boja, radili kráľovi Šalamúnovi a nitrianskemu kniežatstvu

²⁵ *Otonis episcopi Frisigensis et Rahewini Gesta Frederici* I 33, edidit Franz-Josef Schmale. Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965, s. 194-195.

²⁶ Libelus de institutione morum 7, *SRH II*, s. 625.

²⁷ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, 2002, s. 190. ZSOLDOS, Attila. *Az Árpádok és alattvalóik 896 – 1301*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997, s. 120-134.

²⁸ Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros 4. In *Tatársky vpád*, ed. Richard Marsina, Miloš Marek. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 66-69.

²⁹ *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, composuit Henricus Marczali. Budapestini : Sumptibus et typis Societatis Athenari, 1902, n. 26, s. 168.

³⁰ *Tripartitum* I 94, preklad Erik Štenpien. Bratislava : Eurokódex, 2008, s. 140-141.

³¹ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 340-344, 362-363, 372, 378, 395-396, 418.

³² *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, ad edendo praeeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, n. 270, s. 200. Zlatá bula Ondreja II., preložil Peter Ratkoš. In *Naše národná minulosť v dokumentech. Chrestomatia k dejinám Československa. I. díl (Do zrušení nevolnictví)*, k vydání připravil Václav Husa. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 424.

Gejzovi.³³ Kráľ Karol Róbert napadol v roku 1324 Valašsko a vyhrážal sa valašskému vojvodovi Basarabovi, ktorý sa s ním chcel zmieriť. *Nato akýsi verný barón, zvaný Donč, župan Zvolena a Liptova (quidem fidelis baro, Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou), takto vrazil kráľovi: „Pane, onen Basarab sa Vám prihovril s veľkou pokorou a v úcte k Vám. Preto by ste mu mali Vaším listom prejaviti' priazeň kráľovskej dobrotivosti a milostiplnú náklonnosť.“ Vtedy kráľ zopakoval pyšné slová a vyššie uvedené vyhrážky. Nedbal na rozumnú radu (consilio saniori) a ešte viac sa hnal do boja.*³⁴

Hradskí župani nielenže spravovali svoj komitát a radili kráľovi, ale častokrát zasahovali aj do významných udalostí v štáte. Župani z 9 nitrianskych komitátov prijali v roku 1042 Arpádovca Domoslava za nitrianske knieža, tak ako roku 1102 prijali 12 chorvátski župani uhorského kráľa Kolomana za chorvátskeho kráľa. *XII nobiles sapientiores de XII tribubus Chrouacie* mali titul *comes*, čiže župan.³⁵

Hradský obvod (hradský vidiek, vármegye)

K hradu patrili predovšetkým hradský vidiek s ustáleným obvodom, ktorému uhorskí Slovania hovorili aj medza. Táto medza (*mega*) bola nielen hranicou, ktorá hradský vidiek vymedzovala, ale sa stala aj synonymom pre samotný vidiek. Slovenské slovo medza (hradská medza) prevzali Maďari, pričom mu ponechali jeho druhý prenesený význam. Preto Maďari slovami *megye* a *vármegye* označovali celý hradský vidiek. Keďže hrad bol sídlom štátnej (predovšetkým súdnej) moci a správy, hradský obvod (*megye*, *vidiek*, *pagus*, *parochia*) bol základnou územnou jednotkou štátu, čiže provinciou. Hradský komitát bol teda provinciou, v ktorej žili *provincionales*.³⁶

Zmienky o vidieku sa objavujú hneď, ako do česky písaných úradných listín prenikla slovenčina. Najstaršia zmienka je z roku 1471: *z wideku liptowskeho... w hrabstwie liptowskem*³⁷ a ďalšia z roku 1480: *My... Benedyk Nomess (= šľachtic) Stołyczy Liphthowske... zde w stołyczy sudobneg tehoto wydykie*.³⁸ Ďalšie zmienky o vidieku máme z rokov 1471, 1479, 1480, 1483³⁹ a z nasledujúcich rokov ešte mnohé ďalšie.⁴⁰ Liptovský vidiek sa spomína aj v dohode medzi šľachticmi zo Svätého Jána a bankskými podnikateľmi z roku 1554, ktorú spisomnila spišská kapitula a bola preložená z latinského originálu do nemčiny a z nemčiny do slovenčiny (*z nemeckeho na slovenskuo vertovano*). Svätójánski dovolili hľadať zlato, striebro a iné kovy *obzvlášte pak v doline na Boci tak rečenej v Luptovskom videku suci*.⁴¹

³³ Chron. Hung. comp. saec. XIV. 109, 110, 114, 116, 119, *SRH I*, s. 374, 375, 376, 379-383, 386-387.

³⁴ Chron. Hung. comp. saec. XIV. 209, *SRH I*, s. 497-498.

³⁵ THOMAS ARCHIDIACONUS. *Historia Salonitana* 17, digessit Franjo Rački. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XXVI, Scriptores III. Zagrabiae : Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1894, s. 58. GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab annp Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus III*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937, s. 2225. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 409-413.

³⁶ *Annales Hildesheimenses* ad a. 1043, contulit cum Codice Parisiensi Georgius Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recus. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878, s. 45.

³⁷ KNIEŽA, Štefan. *Stredoveké české listiny*, č. 10. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952, s. 23.

³⁸ KNIEŽA, Š. *Stredoveké české listiny*, č. 22, s. 40.

³⁹ KNIEŽA, Š. *Stredoveké české listiny*, č. 10, 18, 21, 22, 24, s. 23, 33, 37, 39-41, 44-45.

⁴⁰ DORUEA, J. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní*, s. 51-52.

⁴¹ Dohoda zemanov a bankských podnikateľov (január 1554), prepísal P. Ratkoš. In *Naše národní minulost v dokumentech I*, pripravil V. Husa, s. 480-483.

Slovenské slovo vidiek prevzala maďarčina, čo svedčí o jeho starobylosti. Prevzala ho zrejme vtedy, kedy prevzala slovo medza. Pomaďarčené vidék sa však nestalo synonymom rovnako pomaďarčeného megye.⁴²

Keďže komitátny hrad bol sídlom štátnej moci a správy,⁴³ hradský vidiek (hradská medza) bol základnou územnou jednotkou štátu, čiže provinciou. Komitát bol teda hradskou provinciou, v ktorej žili *provincionales*. V septembri 1042 *provincionales* z deviatich hradských komitátov Nitrianskeho kniežatstva sa prostredníctvom vyslaných zástupcov (*missa legatione*) podrobili nemeckému kráľovi Henrichovi III.⁴⁴

Jedno z nariadení, ktoré kráľ Koloman vydal okolo roku 1100, rozlišovalo hradské komitáty, presnejšie hradské obvody kráľovské a kniežacie. Knieža mal *in mega ducis* rovnaké práva ako mal kráľ *in mega regis*. Knieža rovnako ako kráľ mal v každom zo svojich hradských komitátov pripraveného vojenského koňa. Tento *megalís equus exercitualis*, spomínaný v ďalšom Kolomanovom nariadení, patril k štyrom vojenským koňom, ktoré každý hradský komitát choval a na príkaz kráľa posielal do vojny.⁴⁵

Pri kostole, stojacom na komitátnom hrade, sídlil archidiakon, ktorému podliehali všetky farnosti v hradskom obvode. Archidiakonáty si udržali územné obrysy, ktoré prevzali od najstarších hradských obvodov. Komitátne hrady, ktoré nemali svoj hradský obvod a mali len župu, neboli sídlom archidiakonátu.

V 10. storočí bolo Uhorsko mozaikou väčších a menších kniežatstiev, ktoré buď tesnejšie alebo len veľmi voľne podliehali hlavnému arpádovskému kniežatstvu. Nitrianske kniežatstvo, ktoré už v dobe uhorského kniežaťa Gejzu (971 – 997) bolo vnútrodynastickým údelom Arpádovcov, sa až do roku 1029 skladalo zo štyroch menších kniežatstiev: Nitra, Váh, Hont a Boršod. Malému Nitriansku patrilo celé juhozápadné Slovensko a kniežatstvu Váh (ktoré listina pražského biskupstva nazýva *provincia Váh (provincia Uuag)* severné Považie. Kniežatstvo Hont oddeľovali od severného kniežatstva Váh Nízke Tatry a na západe, kde sa dotýkalo alebo sa približovalo k Hronu, hraničilo s malým Nitrianskom. Na východe susedilo s Boršodským kniežatstvom, ktorému patril neskorší Gemer a Spiš, na juhu siahalo do Bukových hôr a k Tise medzi ústím Slanej a ústím Bodrogu a na východe končilo v Slanských a Zemplínskych vrchoch.⁴⁶

V rokoch 997 – 1009 Štefan rozšíril svoju bezprostrednú moc z malého územia, zovretého medzi hradmi Ostrihom, Vesprím a Ráb, ktoré zdedil po otcovi, najprv na celé Zadunajsko a odtiaľ na celú Karpatskú kotlinu. Podrobil si a zrušil ostatné uhorské kniežatstvá a premenil, prípadne i rozčlenil ich na hradské komitáty. Štyri malé kniežatstvá (Nitra, Váh, Hont a Boršod), ktoré vyplňali celé územie Nitrianskeho kniežatstva, mohol kráľ Štefan zrušiť až po vymanení Nitrianska spod poľskej závislosti roku 1029.⁴⁷

⁴² Slováci poslovenčili slovo megye na *mediaš*, *mediašska*, *mediaska*. RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii (Hradská, komitátna, stoličná, župná správa). In *Slovenská archivistika*, 1983, roč. 18, č. 1, s. 105, 116.

⁴³ TIMON, Ákos. *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Kulönös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest : Hornyánsky Viktor könyvkiadóhivatala, 1917, s. 185-194.

⁴⁴ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 409-411.

⁴⁵ Colomanni regis decretorum liber primus XII, XXXVI. In *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)*, írta Zavodszky L. Budapest 1904, s. 185, 188. KRISTÓ, Gyula. *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1974, s. 83-84. KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 121.

⁴⁶ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 309-311, 334-345.

⁴⁷ Tamže, s. 385-386, 388-391.

Roku 1029 môžeme hľadať počiatok Bratislavského, Nitrianskeho, Trenčianskeho, Komárnanského, Tekovského a Ostrihomského komitátu, ktoré sa vyčlenili z malého Nitrianska. Vtedy zaniklo aj malé kniežatstvo Váh na severe Nitrianska. Po jeho rozčlenení získal Trenčiansky komitát na severe žilinskú oblasť. Liptov sa začlenil do Hontianskeho komitátu. Nitrianskemu komitátu pripadol zas Turiec a Orava. O tomto veľkom rozsahu Hontianskeho a Nitrianskeho komitátu svedčí rozsah nitrianskeho⁴⁸ a hontianskeho archidiakonátu.⁴⁹ Nitrianskemu archidiakonátu patrilo aj údolie Rajčianky.⁵⁰

Bratislavský komitát a jemu zodpovedajúci bratislavský archidiakonát sa na juhu držali Dunaja.⁵¹ Čilizköz, ležiaci na severnej strane Dunaja, pôvodne nepatril k Rábskemu komitátu. Majetky Bratislavského hradu, ako aj poznanovské a zoborské majetky v Čilizköz⁵² napovedajú o severnej orientácii tohto územia. Pôvodne bolo súčasťou (nevedno dokedy) Bratislavského komitátu.⁵³

⁴⁸ Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonafato collectorum decimarum sexennialium in regno Hungariae 1332 – 1337. In *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*. Budapest 1887, s. 183-187, 189, 192, 194-197, 222, 225, 230-231. ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházy földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I*. Budapest 1891, s. 19-25. FÜGEDI, Erik. *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5, č. 3 – 4, s. 373, 378-379, 390. KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magveto Könyvkiadó, 1988, s. 347-349, 380-381.

⁴⁹ ORTVAY, T. *MEF I*, s. 29-35, 48-50. FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 372, 373, 379-380, 385. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 374-384.

⁵⁰ *In archidiaconatu Nitriensi... [Paulus sacerdos ecclesie Sancti Ladislai de Raya] iuratus dixit beneficium non ultra [marcam et mediam, solvit VIII] grossos. Mon. Vat. I/1*, s. 184.

⁵¹ FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 373, 376-378, 383-384. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 339-345. STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis*, 60, 2012, roč. 60, č. 2, s. 191-214. STEINHÜBEL, Ján. The County of Bratislava. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, Supplement, s. 3-28.

⁵² Roku 1252 bola majetkom Bratislavského hradu Čilizská Radvaň (*ville Roduan populorum castri Posoniensis*) a Medveďov (*cum villa Medve castri Posoniensis*). Časť radvanského chotára však patrila zoborskému kláštoru: *terre ville Rodoan, que est abbatibus de Zvbur. Codex diplomaticus et epistolarius Slovaciae 2*, ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987, n. 400, s. 281. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 571-572, 607, 608, 621. V Pataši (Pastúchy) pri riečke Čiliz žili v roku 1270 bratislavskí hradičania: *terra agasonum... Potos cum stagno suo Chelch... super aquam Chelch... castrenses castri Posoniensis... seorsum super aquam*. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 615. Roku 1277 komes Pamlen zo Sapu (Palkovičovo), komárnanský kastelán a vojak bána a bratislavského, nitrianskeho a komárnanského župana Tomáša dostal od kráľa opustenú zem Tunig patriacu Bratislavskému hradu: *quandam terram castri nostri Posoniensis Tunyg vocatam in comitatu Jauriensi existentem vacuum et habitatoribus destitutam, vicinam et contiguam terre sue hereditarie Zup... predictam terram Tunyg cum omnibus suis pertinentiis... quibus eandem quidam castrensis castri Posoniensis Buhte nomine noscitur*. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/2 – 3*, Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, n. 2813, s. 194-195. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 624, 640. Kľúčovec a susedný Negyven patrili v rokoch 1251 a 1252 hradu Hlohovec. *CDES 2*, ed. R. Marsina, n. 370, s. 257. n. 400, s. 280-281. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, 606-607. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 265.

⁵³ Baloň, ležiaci uprostred Čilizköz, bol roku 1252 majetkom rábskej kapituly: *villa Bolon, que est ecclesie beate Virginis Iauriensis*. *CDES 2*, ed. R. Marsina, n. 400, s. 281. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 580. Ešte roku 1269 však patrilo do Bratislavského komitátu: *Ceterum possessionem Balun dictam in comitatu Posoniensi. Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár VIII*, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1870, n. 168, s. 247. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 580. Pataš (Pastúchy) a s ňou celý Čilizköz patrili pôvodne bratislavskému archidiakonátu, a teda aj Bratislavskému komitátu. *Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus I. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*, felelős kiadó Várszegi Asztir – Fonyódi Otto. Budapest : Magyar egyháztörténeti enciklopédia munkaközösség, 2000, s. 202-203. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 576, 615. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 386-387.

Pôvodnú rozlohu ďalších podunajských komitátov, Komárňanskeho a Ostrihomskeho, nám určuje najstaršia známa rozloha komárňanskeho a ostrihomskeho archidiakonátu. Ostrihomský arcibiskup Martýr stanovil roku 1156 vyberanie cirkevného desiatku v 70 dedinách v štyroch archidiakonátoch na území ostrihomskej diecézy: v ostrihomskom, nitrianskom, tekovskom a v hontianskom.⁵⁴ Pápežsky desiatkový súpis z rokov 1332 – 1337 vyslovene hovorí, že *komárňanský archidiakonát je za Dunajom (Kamariensis est archidyaconatus ultra Danubium)* a jeho polohu len na severnej strane Dunaja potvrdzuje aj výpočet jeho farností.⁵⁵ Ostrihomský a Komárňanský komitát ležali pôvodne len na severnej strane Dunaja, pretože južný breh Dunaja patrila Rábskemu a Vyšehradskému komitátu. Juhozápadná časť neskoršej Komárňanskej stolice, ležiaca na juh od Dunaja a západne od riečky Által-ér, nepatrila k najstaršiemu Komárňanskému komitátu ani k Vyšehradskému komitátu. Keďže patrila Rábskemu biskupstvu a Rábskemu archidiakonátu,⁵⁶ patrila Rábskemu komitátu.

Ani Hontiansky komitát si neudržal celé územie zaniknutého Hontianskeho kniežatstva. Na severe síce získal Liptov, na juhovýchode však stratil horné a stredné Poiplie, kde vznikol Novohradský komitát.⁵⁷

Roku 1138 sa prvýkrát spomína Újvársky komitát.⁵⁸ Újvár (Abaújvár) a ďalšie hradské komitáty sa teda vyčlenili z veľkého Boršodu ešte pred týmto rokom. Najneskôr súčasne s Újvárom sa od Boršodu odčlenil aj hrad Serenč s malým územím na severnom brehu Tisy, medzi ústím Slanej a ústím Bodrogu, a spojil sa s územím Zemplína, ktorý sa odčlenil od susedného veľkého Užského komitátu. Sídlo tohto nového komitátu bolo striedavo na oboch hradoch Serenč a Zemplín, preto sa v 13. a 14. storočí stretávame s jeho dvojakým pomenovaním.⁵⁹

⁵⁴ *CDES I*, ed. R. Marsina, n. 81, s. 78-79. FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 374-375.

⁵⁵ *Mon. Vat. I/I*, s. 183, 186, 188, 201, 217, 218, 234, 240. ORTVAY, T. *MEF I*, s. 17-19. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF III*, s. 400-401, 403, 406, 423, 424, 436, 437, 441, 443, 451, 458, 461. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 336-339.

⁵⁶ Neskôr, asi po pripojení ku Komárňanskej stolici, sa táto najseverovýchodnejšia časť rábskej diecézy odčlenila od rábskeho archidiakonátu a stala sa druhým komárňanským archidiakonátom, ktorý na rozdiel od staršieho rovnomenného suseda na severnej strane Dunaja zostal súčasťou rábskej diecézy. ORTVAY, T. *MEF I*, s. 316-319. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF III*, s. 392, 395, 400. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 263-265.

⁵⁷ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 395-399.

⁵⁸ *Mathei comitis Nove Civitatis*. *CDES I*, ed. R. Marsina, n. 77, s. 75. Hrad Újvár (Nova Civitas, Novum Castrum, od polovice 13. storočia Abaújvár) založil na pravom brehu stredného Hornádu kráľ Samuel Aba (1041 – 1044): *ad Novum Castrum, quod rex Aba construxerat*. Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 81, *SRH I*, 337. Starší hrad, ležiaci na opačnom brehu Hornádu, dostal vtedy meno Starý hrad (Óvár, Nagyóvár), roku 1255 *Ouwar* a roku 1317 *Nagyowar*. *CDES 2*, ed. R. Marsina, n. 466, s. 323. *Codex diplom. Hungaricus Andegavensis*. *Anjoukori okmánytár I*, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvtiadó hivatala, 1878, n. 381, s. 422. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1966, s. 126. VARSÍK, Branislav. Starý a Nový Hrad pri Hornáde v Abaújskej župe, *Historický sborník SAVU*, 1951, roč. 9, s. 59-64. VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 53-56, 85, 87. Nový hrad (Újvár), založený kráľom Abom, spočiatku nebol sídlom hradského komitátu, tak ako ním nebol ani protihľý a starší Starý hrad (Óvár), či na sever vysunutý Solný hrad (Salis). Tieto hrady ležali na území Boršodského komitátu. Újvár sa komitátnym hradom stal až po rozpade veľkého Boršodu.

⁵⁹ Serenčský komitát sa spomína len zriedkavo. Roku 1217 *decimas parochie Sceremchi*. *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis de prompta collecta ac serie chronologica disposita* ab Augustino Theiner. *Tomus primus: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216 – 1352*. Romae – Parisiis – Vindobonae 1859, n. IX, s. 6. Roku 1275 *in parochia Zerench villas Bezeg, Hyduegi et Zamthou usque fluvium Oronas*. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, s. 304. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF I*, s. 142. Roku 1317 *decimas quarundam villarum in comitatibus de Wiuar, Borsod, Vng et Zerempech... Et in comitatu de Zerempech decimas villarum Pyud Kereztura, Kyusfalud, Zegey et Krthbenye vocatarum, cum aliis villis ad eundem comitatum pertinentibus usque fluvium Aranyis, qui alio nomine Mezespatak appellatur*. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2*, ad edendum

Na severe sa od Boršodu oddelila Turňa⁶⁰ a Spiš⁶¹ a na západe Gemer.⁶² Súčasne s rozpadom Boršodu zanikol aj susedný Jágerský komitát, pretože zmenšený Boršod získal jeho východnú časť, územie na južnej strane Bukových vrchov s hradom Ŕršúr.⁶³ Jeho západnú časť s hradom Heveš dostal novoutvorený hradský komitát Újvár.⁶⁴

preparavit Vincent Sedlák, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987, n. 282, s. 139. Poloha Serenčského komitátu (s dedinami Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Bodrogszegi a Kébténye) medzi komitátmi Abov, Boršod a Uh svedčí, že ide vlastne o Zemplínsky komitát, ktorý mal meno niekedy aj podľa hradu Serenč. Roku 1319 *decimas quarundam villarum in comitatibus Abuiuar, Borsod, Zerempich et Vngh habitarum... et in comitatu de Zerepnich decimas villarum Pynderketura, Kyusfalud, Zeged et Ketbeny usque fluvium Oranyas, quod alio nomine Mezespatak vocatur*. RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 443, s. 210. Zemplínsky komitát sa spomína, počnúc zemplínskym podžupanom (dvorským županom) Aladárom roku 1220, veľmi často: *Olodarus, curialis comes de Zemlun*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 244, s. 188.

⁶⁰ Roku 1198 sa spomína *praedium Torna*. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 740. KRISTÓ, Gy. *A vármegyeék*, s. 389-393.

⁶¹ Roku 1209 bamberský biskup Ekbert predal *terram quandam, in Chypus supra Poprad* spišskému prepoštovi Adolfovi a jeho sestre. CDES I, ed. R. Marsina, n. 154, s. 122. KRISTÓ, Gy. *A vármegyeék*, s. 393-395. SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 84-85.

⁶² Povodie Slanej, čiže aj územie neskoršieho Gemera, považuje Anonymus za súčasť najstaršieho Boršodu. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 16, SRH I, s. 57. Na inom mieste berie Anonymus do úvahy situáciu svojej doby, keď Gemerský komitát, *populum de castro Gumur et Nougrad... ad partes castri Gumur*, už existoval a v rozpore s predchádzajúcim tvrdením kladie jeho najstaršiu existenciu už do Arpádovej doby. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 33, SRH I, s. 74-75. KRISTÓ, Gy. *A vármegyeék*, c. d., s. 386-390.

⁶³ Územie hradu Ŕršúr, ktorý ležal na južnom okraji Bukových vrchov, opisuje Anonymus. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 32, SRH I, s. 72-73. Podľa Anonyma územie Ŕršúru medzi Bukovými vrchmi, riekami Jäger, Tisa a ústím Slanej k Boršodu pôvodne nepatrilo. Podľa uhorských kronikárov bol Ŕrš (*Vrs*) jedným z kapitánov Arpádovho vojska. Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 34, SRH I, s. 292. Simonis de Keza *Gesta Hungarorum* II 30, SRH I, s. 166. BENKŐ, Loránd. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998, s. 16, 52-53. V roku 1194 vyňal Belo III. spod právomoci Boršodského hradu zem Pély, ležiacu v južnom Boršode pri rieke Tise. ÁÚO XI, ed. G. Wenzel, n. 37, s. 56. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 801. Belo IV. vyňal v roku 1248 spod právomoci Boršodského hradu villam Cherep... in comitatu Borsod existentem čiže dedinu Cserép, ležiacu na južnom okraji Bukových vrchov. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, s. 17-18. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 767-768. Preto územie medzi Bukovými vrchmi a riekami Tisa a Jäger s hradom Ŕršúr, kde ležali dediny Pély a Cserép, v roku 1194 už určite patrilo k Boršodu. Odlišnosť severného a južného Boršodu zdôrazňuje aj poloha boršodských hradných majetkov a poloha najstarších majetkov jágerského biskupa potvrdených Belom IV. v roku 1261. Väčšina majetkov patriacich hradu Boršod ležala v severnom Boršode, sústredené boli predovšetkým okolo hradu. Jágerský biskup tu mal len dedinu Borsodszirák (*villa Zyrakh prope fluvium Harnad*). V južnom Boršode ležali len 3 hradské pozemky, avšak jágerský biskup tu vlastnil 9 dedín: Felsőtárkány, Alsótárkány, Szöllőske, Szihalom, Harsány, Tiszakürt, Hejőpapi, Ároktő a Keresztespüspöki. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke II/1*, szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest : Akadémiai kiadó, 1943, n. 2123, s. 120-122. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 745-746, 775, 784, 799, 807-808, 809. KOVÁCS, Béla. *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger 1987, s. 27, 29, 128-131. V pôvodnom severnom Boršode mali majetky Miškovei. KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest : Kjadja a Magyar tudományos akadémia, 1900. Második változatlan utánnomás Nap kiadó, 2004, s. 822-825, 827-830. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 739, 745-746, 788-790, 792, 796, 801, 803, 809-810, 813, 816. GYÖRFFY, Gy. ÁMF II, s. 468, 470-471, 473. CDES 2, ed. Marsina, n. 130, s. 85-88. V neskôr pripojenej južnej, Ŕršúrskej časti Boršodu ležali majetky rodu Ŕršúr. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 739-746, 751, 758-759, 768-769, 772-773, 776, 778-779, 785, 787, 791-792, 794-795, 797-798, 802-804, 814-815, 817. Na rozdiel od Abovcov nemáme o prítomnosti Ŕršúrovcov v južnom Boršode v 11. storočí žiaden spoľahlivý doklad. Rod Ŕršúr mohol do južného Boršodu prísť až v 12. storočí. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 876-887. GYÖRFFY, Gy. *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest : Balassi kiadó, 1993, s. 107, 116-117.

⁶⁴ Tak ako najstaršiemu Biharskému komitátu patrilo ešte aj za vlády kráľa Imricha (1196 – 1204) územie hradu Zaránd (STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 294, pozn. 1138), tak aj najstaršiemu Újvárskému komitátu, ktorý však vznikol asi o storočie neskôr ako Biharský komitát, už vtedy patrilo aj Heveš: *Hic quoque Henricus rex duas partes tributum totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhar quam circa Zarand et partem*

Podľa Veľkopoľskej kroniky patrili Spiš až do roku 1113 Poľsku. Roku 1113 dal vraj poľský kráľ Boleslav III. Spišskú kastelániu ako veno svojej dcére, ktorá sa vydala za Borisa, syna uhorského kráľa Kolomana.⁶⁵ Príbeh o tom, ako Poľsko stratilo Spiš, si poľský kronikár vymyslel. Rok 1113, ktorým ho datoval, však môže byť reálny. Práve v tom čase sa Spiš mohol stať hradským komitátom. Možno už vtedy vyrástli na Spišskom hrade najstaršie kamenné hradby a niekedy o storočie neskôr aj mohutná, z kameňa murovaná obytná veža.⁶⁶ Spiš a súčasne s ním aj hradske komitáty Turňa a Gemer, ako aj Serenč (Zemplín) a Ujvár mohol teda od Boršodu oddeliť už kráľ Koloman, a to hneď po zrušení Nitrianskeho kniežatstva, niekedy v rokoch 1110 – 1113.

Pravdepodobne v čase zániku Nitrianskeho kniežatstva vznikol spojením severných území Hontu (Zvolen a Liptov), Tekova (Šušolie a Oslany) a Nitry (Turiec a Orava), veľký Zvolenský komitát. Hontiansky komitát stratil na severe Zvolen a Liptov a nadobudol ten územný rozsah, ktorý neskôr mala Hontianska stolica. Zvolenskému komitátu patrilo aj Devičie (malé územie v severnom Honte). Veľký komitát Zvolen sa v roku 1339 rozpadol. Liptov a Turiec sa osamostatnili. Orava ostala spojená najprv s Turcom potom s Liptovom. Osamostatnila sa až v roku 1360. Šušolie a Oslany pripadli k Tekovu a Devičie k Hontu.⁶⁷ Malý Rimavský komitát (*in comitatu de Rymua existentes*), spomínaný v listine kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1268,⁶⁸ ktorému patrilo údolie hornej a strednej Rimavy a horný tok Sučej, azda práve vtedy pripadol k Hontu.

Bratislavskému županovi podliehali aj tri malé komitáty, Stupavský, Šaštínsky a Šintavský. Stupavský komitát zaberá južný cíp Záhoria.⁶⁹ Pôvodným komitátnym hradom mohol byť starší hrad Devín. V roku 1233 rakúsky vojvoda Fridrich Bojovný dobyl a zničil Devín.⁷⁰ Devínsky hrad, napriek obnove v polovici 13. storočia, úplne stratil svoj starý význam a jeho

suam tributū, quod in comitatu Novi castrī tam circa ipsum Novum castrum quam circa Hewes et in comitatu de Bebes tam in villis quam in foris exigitur, donavit ecclesie nostre Waradiensi, in duabus partibus episcopo et in tertia parte nobis, prout in privilegio eiusdem confirmato per Belam quartum, Stephanum, Ladislaum, Karolum et Lodovicum reges continetur. Chronicon Waradiense 16, SRH I, s. 211. Túto donáciu vydal kráľ Imrich roku 1203 a niekoľkokrát ju potvrdili ďalší uhorskí králi: privilegium regis Henrici, anno Domini millesimo ducentesimo tertio confectum alienatis et combustis... rex Bela per privilegium suum, confirmans ipsum privilegium Henrici regis, ita inquires, quod cum propter devastationem, que per Tartaros culpis nostris exigentibus accidit... privilegia ecclesie nostre Waradiensis super donationibus eidem ecclesie factis... et solum quoddam privilegium regis Henrici pie recordationis illesum remansisset, donationes quasdam continens..., s. 204. Codex diplom. hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár IV, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1884, n. 175, s. 292. KRISTÓ, Gy. A vármegyék, s. 401, 473-474.

⁶⁵ *Et sic castellania de Spis a Polonis alienata, per Hungaros usque ad praesens fraudulenter detenda occupatur.* Boguphali Chronicon Poloniae 27, Monumenta Poloniae historica II, edidit August Bielowski. Warszawa 1961, s. 508.

⁶⁶ FIALA, Andrej – VALLAŠEK, Adrián – LUKÁČ, Gabriel. *Spišský hrad*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988, s. 30-35. SLIVKA, M. *Pohlady*, s. 79-80, 95-96.

⁶⁷ KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 377-382. LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica 1969, s. 13.

⁶⁸ *CDAC ÁÚO VIII*, ed. G. Wenzel, n. 143, s. 212-213.

⁶⁹ PESTY, Frigyes. *A magyarországi várspanságok története különösen a XIII. Században*. Budapest 1882, s. 435-436. SEDLÁK, V. Bratislavské hradné županstvo, s. 45-46. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 370. ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Történettudományi Intézete, 2011, s. 272.

⁷⁰ *Rex Ungarie circa festum omnium sanctorum Austriam exercitu magno intrans, partem terre incendio et rapinis devastavit, et usque ad Hovelin pervenit, et interfectis multis de suo exercitu et nobilibus quibusdam captivatis, in civitate Tewen exusta et depopulata, ulterius procedere non valens, pro concordia laboravit, qua habita revertitur ad sua. Continuatio Claustroneoburgensis III ad a. 1233. In GOMBOS, Albinus Franciscus. Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus I, Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937 (reprint Budapest : Nap kiadó, 2005), s. 764.*

úlohu v tomto malom záhorskom komitáte prevzala mladšia Stupava.⁷¹ Stupavský komitát zanikol kráľovskou donáciou Stupavy, Devína a celého zvyšku stupavskej župy rakúskemu grófovi Rugerovi z Tallesbrunnu pravdepodobne v roku 1296.⁷² Stupavská župa (španstvo) sa stala šľachtickým panstvom, presnejšie dvoma panstvami, menším devínskym a väčším stupavským, ktorého sídlom sa stal Pajštún.

Šaštínsky (neskôr Holíčsky) komitát zaberá prevažnú časť Záhoria. Šaštínsky komitát mal dva komitátne hrady, starším bol Šaštín a mladším Holíč. Hrad Holíč (Újvár) vyrástol v severnom cípe Šaštínskeho komitátu niekedy v 2. polovici 12. storočia. Asi v polovici 13. storočia sa stal významnejší ako Šaštínsky hrad, kráľ preniesol doň sídlo komitátu a začali mu hovoriť Nový hrad (Újvár).⁷³ V roku 1296 kráľ Ondrej III. daroval Holíčsky komitát, presnejšie jeho župu, bratislavskému podžupanovi Abrahámovi Ryšavému (*Rufus*).⁷⁴ Holíčsky komitát takto zanikol. Niekedy po roku 1317 severná časť zaniknutého Holíčskeho hradskeho obvodu (severne od rieky Myjavy) aj s hradmi Holíč, Šaštín a Korlátka pripadla k Nitrianskej stolici.⁷⁵ Bratislavskej stolici ostala len južná polovica jeho územia s Plavec-kým hradom.⁷⁶

Šintavský komitát nemal hradský obvod, mal len malú a veľmi rozptýlenú župu (španstvo).⁷⁷ V roku 1261 zomrel šintavský župan Truslef a kráľ daroval hrad Šintavu a celý jeho komitát Truslefovmu bratovi Leopoldovi.⁷⁸ Šintavský komitát takto zanikol.

⁷¹ Stupava sa spomína v roku 1288: *usque ad magnam viam, per quam itur in villam Stumpa, et ibi finitur. CDAC AÚO IV*, ed. G. Wenzel, n. 200, s. 311.

⁷² *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 1225, s. 520. STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 2, s. 204.

⁷³ Sídlom komitátu sa presunulo zo Šaštína do Holíča (Újvár), tak ako v susednom komitáte sa presunulo z Devína do Stupavy. Aj sídlo iných uhorských komitátov vystriedalo dva alebo tri hrady. Hrady Zemplin, Potok (Sárospatak) a Serenč boli striedavo sídlom toho istého komitátu, ktorý sa podľa svojho sídla nazýval raz Zemplin, inokedy Potok a niekedy Serenč. Pozri pozn. 58. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 500, 502-503. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 413-414. Aj hradský komitát Zala sa pôvodne nazýval Kolon, pretože svoje sídlo mal spočiatku na hrade Kolon a až neskôr v Zalaváre. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 247-251. V roku 1085 Pečenehovia prenikli až do provincie hrádov Uh a Boržava (*usque in provinciam castrorum Vng et Borsua*). Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 134, *SRH I*, s. 408. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 291-292. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 415.

⁷⁴ *comitatum seu districtum Wyuar vocatam, iuxta fluvium Maraua existentem, ad comitatum Posoniensem pertinentem cum omnibus suis utilitatibus, pertinentiis quibuslibet ac circumstantiis universis. A Pécz nemzetség Apponyi ágának. Az apponyi grófok családja levéltárban orizett oklevelei I. 1241 – 1526*, ed. Ernő Kammerer. Budapest 1906, n. 19, s. 30-33. *accepit enim donatione mediante ad dies vitae totum districtum seu comitatum Újvár, comitatui Posonien. maiori adiacentem. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII, volumen 2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1831, s. 196. CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského, 1923, s. 157, pozn. 620.

⁷⁵ *possessio eorum Straso dicta, in Nitriensi comitatu habita. A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 88, s. 199. Nitrianska časť Záhoria sa posunula na juh k rieke Myjave azda preto, lebo severná hranica skalického územia a tým aj severná hranica Uhorska a teda aj Nitrianskej stolice opustila Veličku a posunula sa na juh do Bielych Karpát.

⁷⁶ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 210.

⁷⁷ PESTY, F. *A magyarországi várispanságok*, s. 404-411. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 354-355. TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava – Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 38-42.

⁷⁸ *comitatum de Semtey cum omnibus appenditiis et utilitatibus ...post mortem Trusleph... [fratri suo] Lyuppoldo comiti... ut populos sub castro seu in aliis villis ad ipsum pertinentibus... in omnibus debet iudicare, sed nec comes Poson, nec et Nitria, nisi sua persona. Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár III*, ed. Gusztáv Wenzel. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862, n. 1, s. 1-2. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF IV*, s. 459.

Hradská župa (hradské španstvo, várispanság)

Hradu podliehala väčšina dedín jeho vlastného vidieka, čiže obvodu, a patrili mu aj dediny alebo časti dedín a pozemky roztrúsené v iných hradských obvodoch. Žili v nich a užívali ich jeho hradčania (*cives, castrenses, homines castri, castellani*), za čo boli zaťažení vojenskou službou a pracovnými povinnosťami, dávkami a daňou. Hradským komitátom bol teda aj kráľovský alebo kniežací majetok, podliehajúci hradu, územne ucelený vo vlastnom hradskom obvode i roztrúsený v iných, niekedy i značne vzdialených, hradských obvodoch. Bolo to hradské španstvo (várispanság) či hradská župa, z ktorej plynuli na hrad dávky, dane, mýtné poplatky a iné výnosy.

Jedna tretina župných príjmov zostala na hrade v županových rukách a dve tretiny dostal kráľ (prípadne knieža). Kráľ Koloman nariadil: *Každý župan vo svojom komitáte (comitum in comitatu suo) tretiu časť a tú časť má z dane. Kráľ však podobne má z celej dane plné dve časti.*⁷⁹ Frizinský biskup Oto napísal: *Tuná je pravidlom, že v spomínanom kráľovstve, rozdelenom na 70 i viac komitátov (per LXX vel amplius divisum sit comitatus), s plnou spravodlivosťou kráľovskej pokladnice patria dve časti príjmov a tretia ostáva županovi (comiti) a nik sa neopováži, okrem kráľa, raziť peniaze a vyberať mýta.*⁸⁰ Správa o príjmoch kráľa Bela III. oznamuje: *Uhorský kráľ... má zo svojej tretiny od svojich 72 županov (de septuaginta duobus comitibus suis) ročného príjmu 25 000 hrivien. ...A jeden každý zo 72 županov (comitum LXXII) raz do roka sa stará o kráľa Uhorska a predtým, než sa zdvihne od stola, dáva mu dar 100 hrivien a niektorí z nich 200 hrivien.*⁸¹ Del'bu príjmov z hradskej župy medzi župana a kráľa stanovuje aj Zlatá bula Ondreja II.: *Župani (comites) nech užívajú svoje komitáty (comitatus) len podľa práva. Ostatné kráľovské príslušnosti totiž sudové, mýta, voľy a dve časti príjmov hradov (duas partes castrorum) obdrží kráľ.*⁸² O uhorských komitátoch písal aj magister Rogerius: *Je všetkým známe, že Uhorsko má 72 komitátov (comitatus), ktoré králi Uhorska za dobré zásluhy udeľovali a odníмали (conferebant et auferebant) bez neprávosti voči držiteľovi. Z týchto komitátov mali potešenie, bohatstvo a vážnosť, moc, vznešenosť a ochranu.*⁸³

Niektoré komitátne hrady nemali ucelený hradský obvod, mali len značne rozptýlenú hradskú župu. Hradom Šintava, Hlohovec, Szolgagyör, Bana, Beckov, Babót, Kapuvár, Locsmánd, Úrhida, Karakó, Kovázd chýbal vlastný hradský obvod. Dediny, patriace týmto hradom, boli rozptýlené na území iných i veľmi vzdialených hradských obvodov.⁸⁴ Ich

⁷⁹ Colomanni regis Decretorum liber primus 78. In *A szent István, szent László és Kálman korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* (Függelék: A törvények szövege), írta Závodszy Levente. Budapest : Kiadja A Szent István társulat tud. és irod. osztálya, 1904, s. 193.

⁸⁰ *Ottonis episcopi Frisigensis et Rahewini Gesta Frederici I* 33, ed. F.-J. Schmale, s. 194-195.

⁸¹ A magyar király és magyar püspökség jövedelmeinek kimutatása III. Béla idejében. In *Enchiridion*, composuit H. Marczali, n. 19, s. 129-130.

⁸² *CDES I*, ed. R. Marsina, n. 270, s. 201. Zlatá bula Ondreja II., preložil P. Ratkoš. In *Naše národní minulost v dokumentech I*, k vydání připravil V. Husa, s. 425-426.

⁸³ Epistola magistri Rogerii 10. In *Tatársky vpád*, ed. R. Marsina, M. Marek, s. 72-73.

⁸⁴ PESTY, F. *A magyarországi várispanságok*, s. 159-170, 189-193, 216, 224, 404-411, 508-513. ILA, Bálint. *Gömör megye I*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1944, s. 11, 16, 66, 87, 92, 97, 173-174, 204, 231-232, 242, 346, 500-501. ILA, Bálint. *Gömör megye II*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1946, s. 197, 291. SEDLÁK, Vincent. Bratislavské hradné županstvo a Bratislava do roku 1291. In *Bratislava 1970*, roč. 6, s. 48-49. SEDLÁK, Vincent. K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolgagyör. In *Historické štúdie* 1967, roč. 12, s. 155-185. LEHOTSKÁ, Darina. Hradné panstvo v 12. a 13. stor. a jeho prví majitelia. In *Hlohovec a jeho okolie*, zostavila Darina Lehotská. Bratislava : Obzor, 1968, s. 50-57. RATKOŠ, P. *Vývojový aspekt*, s. 112-114. KRISTÓ, Gy. A vármegyék, s. 166-167, 169-177, 185, 263, 269-271, 276-283, 293, 304-305, 351-352, 354-364. MAREK, Miloš. Hrad Bana v systéme správy ranostredovekého Uhorska. In *Studia Historica*

županí neboli rovnocenní ostatným hradským županom. Boli závislí od župana, v ktorého obvode ležali ich hrady. Obvod Nitrianskeho komitátu siahla na západe až po rieku Váh... až po rieku Moravu. Nitriansky župan bol županom Nitry a iných hradov.⁸⁵ Podliehali mu aj Bana a Hlohovec spolu so Szolgagyőrom. Moc bratislavského župana siahala aj na hrad Šintava. Trenčianskemu županovi zas podliehal Beckov.⁸⁶

Hradský podžupan (dvorský župan, kastelán, polkoráb)

Hradský župan sa veľmi často zdržiaval v blízkosti kráľa a vtedy nemohol byť na svojom hrade. Preto menoval spomedzi hradských jobagionov svojho zástupcu.

Dňa 6. júla 1284 palatín a bratislavský župan Mikuláš (*Nicolaus palatinus et comes Posoniensis*) potvrdil, že bratislavské prepošstvo vďaka kráľovským privilégiám je vyňaté mimoľstivo z právomoci, podriadenosti, moci a súdu bratislavského župana a jeho úradníkov (*a jurisdictione, subieccione, potestate et iudicio comitis Posoniensis et eorum officialium*), ako aj od všetkej ťarchy daní. A nariadil svojim podriadeným a najmä opatrovateľovi hradu a bratislavskému dvorskému županovi (*et specialiter conservatori castri et curiali comiti Posoniensi*) a županovi hostí hradu (*ac comiti hospitum castri*), aby sa neopovážili nikoho z bratislavského prepošstva predvolávať, súdiť, vyžadovať daň, alebo vyberať niečo iné, alebo ukladať ťarchy, alebo príležitostne vkladať na nich svoje ruky, alebo nárokovat' si nad nimi isté právo či nejakú právomoc z hocakého popudu.⁸⁷ 7. mája 1286 bol bratislavským podžupanom (dvorským županom) Ján, syn župana Petra (*Johannes curialis comes Posoniensis, filius comitis Petri*).⁸⁸

Bratislavský podžupan Abrahám Ryšavý v roku 1291 bránil proti Rakúšanom a Čechom územie Bratislavského komitátu a vydobyl od Rakúšanov hrad Šaštín. 19. októbra 1296 kráľ odmenil zásluhy Abraháma Ryšavého, syna Mejnoldovho, bratislavského dvorského župana (*Abrae Rufi, filii Meynolth, curialis comitis Posoniensis*).⁸⁹ Abrahám Ryšavý navštívil bratislavskú kapitolu, aby dostal potvrdenie na majetok, ktorý mu daroval kráľ Ladislav. Právo na majetok, dosvedčené Abrahámom Ryšavým, bratislavským dvorským županom (*Abraam Rufo, curiali comite Posoniensi*) a ďalším svedkom, kapitula 30. novembra 1293 spísomnila.⁹⁰

Tyrnaviensia 2011, roč. 11 – 12, s. 51–80. SKALSKÁ, Monika. Územie hradu Beckov v povodí gemerskej rieky Gortva a jeho osud po zániku pohraničného županstva. In *Studia Historica Tyrnaviensia* 2011, roč. 11 – 12, s. 204–231. TIBENSKÝ, M. Červenokamenské panstvo, s. 38–44, 64.

⁸⁵ *comitem Nitriensem et aliorum castrorum*. Anonymi (P. Magistri) *Gesta Hungarorum* 37, *SRH I*, s. 79–80.

⁸⁶ PESTY, F. *A magyarországi várspanságok*, s. 189–193. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 351–352, 362–363.

⁸⁷ *CDAC AÚO IV*, ed. G. Wenzel, n. 166, s. 267–268.

⁸⁸ Tamže, n. 183, s. 288–289. ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Torténettudományi Intézete, 2011, s. 186. KUČERA, M. *Slovensko po páde*, s. 327.

⁸⁹ *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 19, s. 30–33. *Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár X*, ed. Gusztav Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1873, n. 86, s. 135–136. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998, s. 455. Zásluhy bratislavského dvorského župana Abraháma Ryšavého v boji s rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom spomína aj listina Ondreja III. z 18. januára 1294. Abraháma a jeho príbuzného Šimona, syna Vidovho, kráľ Ondrej vyňal zo závislosti od hradu Hlohovec a povýšil ich do šľachtického stavu. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke II 4*, manuscriptis Emerici Szentpétery critice digessit Iván Borsa. Budapestini : Akadémiai kiadó, 1987, n. 3960, s. 128.

⁹⁰ *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 15, s. 22–23.

V roku 1296 kráľ Ondrej III. udelil významné hodnosti familiárom palatína Matúša Čáka Trenčianskeho, bratom Barlevovi a Jaroslavovi z Diviakov. Barlev sa stal podpalatínom⁹¹ a Jaroslav bratislavským podžupanom. Jaroslav sa spomína v listine kráľovského dvorského podsudcu z 2. januára 1299 ako *Jaroslav bratislavský dvorský župan (Iruzlaus curialis comes Posoniensis)*⁹² a v kráľovskej listine z 12. februára 1299 ako *župan Jaroslav, náš kastelán z Bratislavy (comes Iruzlaus castellanus noster de Posonio)*.⁹³ Ak Jaroslav bol kastelánom, tak súčasné označenie *comes* neznamena, že Jaroslav bol hlavným županom. Bol dvorským županom, ako to spomína predchádzajúca listina z 2. januára 1299. Dvorský župan je synonymum titulu kastelán.

V kráľovskej listine z 12. apríla 1299 sa spomínajú *comes Barleus et Iruzlaus, frater eiusdem, curialis comes Posoniensis* a v listine, ktorú ostrihomská kapitula vydala 21. apríla 1299 (a do nej inzerovala spomínanú kráľovskú listinu z 12. apríla 1299), opäť *comes Barleus et comes Iruzlaus, castellanus noster de Posonio*.⁹⁴ 24. apríla 1299 ostrihomská kapitula vydala listinu, ktorá sa zaoberá sporom o dedinu Bošany, ktorý traja bratia viedli *proti županovi Barlevovi a Jaroslavovi vášmu (kráľovmu) bratislavskému kastelánovi (contra comitem Barleum et Irizlaum castellanum vestrum Posoniensem)* a poslala ju kráľovi.⁹⁵ V kráľovskej listine z 2. mája 1299 sa Jaroslav spomína ako *bratislavský dvorský župan (Iruzlaus... curialis comes Posoniensis)*.⁹⁶ 18. marca 1302 bratislavská kapitula potvrdila, že komes Jakub z Janíkoviec dostal *od urodzeného muža Jaroslava, kedysi bratislavského dvorského župana (a nobili viro Irizlao, quondam curiali comite Posoniensi)* naspäť svoju zálohovanú zem. Jaroslav bol teda už len bývalý bratislavský podžupan. Svoju hodnosť stratil teda niekedy po 2. máji 1299 a pred 29. januárom 1300. Kráľ mu ju odobral zrejme preto, lebo ho chcel poveriť dôležitejšou úlohou. 29. januára 1300 dal bratom Barlevovi a Jaroslavovi do správy hrad Ostrihom a Ostrihomský komitát.⁹⁷ Stali sa ostrihomskými kastelánmi. 1. októbra 1300 kráľ poveril *županov Barleva a Jaroslava, našich kastelánov z Ostrihomu (Barleum et Irizlaum comites, castellanos nostros de Strigonio)*, aby viedli boj proti Matúšovi Čákovi.⁹⁸ Kráľ nazýva Barleva a Jaroslava *comites*, lebo boli dvorskými

⁹¹ *comes Kemyn, seruiens comitis Barley vicepalatini Bude residentis, pro eodem domino suo et magistro Iruzlao fratre eiusdem domini sui... Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VI, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghely. Budapestini : Typys Alexandri Kocsi, 1876, n. 323, s. 435.*

⁹² *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghely, n. 326, s. 437-438.

⁹³ Tamže, n. 329, s. 442. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4227, s. 216. LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Minor, 2002, s. 112.

⁹⁴ Magyar országos levéltár. Diplomatikai levéltára 49012. KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. századközepéig*. Budapest : Kiadja a Magyar tudományos akadémia, 1900. Nap kiadó, 2004, s. 424-426. KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté. Tartományúri hatalma*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1973, s. 48-49, 67, 110. LUKAČKA, J. *Formovanie*, s. 112. LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2016, s. 36, 39.

⁹⁵ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghely, n. 328, s. 440. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4228, s. 216.

⁹⁶ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghely, n. 329, s. 441. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4227, s. 216.

⁹⁷ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghely, n. 336, s. 454. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II, ordine chron. dispositis, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz, Strigonii : Typis descriptis Aegydius Horák, 1882, n. 494, s. 478. RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4293, s. 239. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 426. KRISTÓ, Gy. *Csák Máté*, s. 49-50.

⁹⁸ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghely, n. 341, s. 462, *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4332, s. 253. *MES II*, ed. F. Knauz, n. 510, s. 487. Ostrihomský kastelán Barlev sa spomína aj 6. novembra 1300: *comiti Barleo castellano de Strigonio destinatus. CDAC ÁÚO VI*, ed. G. Wenzel, n. 303, s. 484. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4337, s. 254, n. 4338, s. 255. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 426-427. KRISTÓ, Gy. *Csák Máté*, s. 50, 137.

županmi, čiže kastelánmi, teda podžupanmi. Neboli ostrihomskými županmi, pretože ostrihomským županom bol ostrihomský arcibiskup.

Jaroslavov nástupca v Bratislave *Ján zvaný Ryneker, bratislavský dvorský župan (Iohannes dictus Ryneker, curialis comes Posoniensis)* vydal 11. marca 1301 listinu zo zasadnutia bratislavskej súdnej stolice v Šamoríne, ktorej predsedal spomínaný podžupan Ján Ryneker v prítomnosti štyroch slúžnych.⁹⁹ O ďalšej listine, ktorú vydal Ján Ryneker,¹⁰⁰ sa zmieňuje listina, ktorú bratislavská kapitula vystavila 6. júla 1301 *pre... Rynekera, bratislavského dvorského župana (pro... Rynekerio, curiali comite Posoniensi)*.¹⁰¹ Iné dve listiny vydal Ryneker, bratislavský dvorský župan (*Rynekkerius, curialis comes Posoniensis*) niekedy v rokoch 1301 – 1303.¹⁰² A pravdepodobne v tom čase vydal aj ďalšiu.¹⁰³ Bratislavská kapitula túto *otvorenú listinu Rynekera, bratislavského dvorského župana (litteras patentes Rennekerii, curialis comitis Posoniensis)* odpísala a 8. januára 1306 vlastnou listinou potvrdila.¹⁰⁴

Nástupca Jána Rynekera Ditrich vydával listiny buď sám alebo spolu so štyrmi slúžnymi. *Ditrich, bratislavský dvorský župan, štyria sudcovia od pána kráľa poslaní, totiž Peter z Gútora, Peter z Vrakune, Leopold z Paky a Štefan, syn Serafinov (Ditricus, curialis comes Posoniensis, quatuor iudices a domino rege deputati, videlicet Petrus de Guttur, Petrus de Werekne, Leupoldus de Paka et Stephanus, filius Seraphyni)* vydali listinu niekedy v rokoch 1301 – 1313.¹⁰⁵ 4. októbra 1310 *Ditrich, bratislavský dvorský župan (Detricus, curialis comes Posoniensis)*, vydal listinu o predaji pozemku, ktorý sa uskutočnil *skrz štyroch sudcov... komesa Farkaša zo Starej Galy, komesa Lukáša z Kračan, Pavla, syna Martinovho z Borše a Štefana, syna Serafinovho (per quatuor iudices... comitem Farkasium de Ogya, comitem Luca de Karcha, Paulum, filium Martini de Borsa, et Stephanum, filium Serafini)*.¹⁰⁶ 22. januára 1311 vydal *Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia, totiž Ondrej Čun, Štefan, syn Serafinov, Pavol, syn Martinov a Lukáš z Kračan (Detricus, curialis comes Posoniensis et quatuor iudices, videlicet Andreas Chun, Stephanus, filius Seraphyni, Paulus, filius Martini et Luka de Karcha)* ešte ďalšiu listinu.¹⁰⁷ Bratislavská kapitula potvrdila 25. júla 1311 príjem, ktorý patrila *Ditrichovi, bratislavskému dvorskému županovi (Ditrico curiali comiti Posoniensi)*¹⁰⁸ a 21. decembra 1311 potvrdila listinu, ktorú vydal *Ditrich, bratislavský dvorský župan (Detricus, curialis comes Posoniensis)*.¹⁰⁹ 21. októbra 1312 vydal listinu *Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia od pána kráľa k nám poslaní, totiž Peter z Gútora, Ondrej, syn Mikuláša z Čurle, Štefan, syn Serafinov a Pavol, syn Martina z Borše (Ditricus, curiae comes Posoniensis et quatuor*

⁹⁹ *Regesta diplomata nec non epistolaria Slovaciae I*, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák, Bratislavae : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980, n. 8, s. 32, n. 9, s. 32-33.

¹⁰⁰ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 20, s. 37.

¹⁰¹ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 22, s. 37. Listina, ktorú bratislavská kapitula vydala 6. júla 1301, sa zmieňuje o staršej listine bratislavskej kapituly, ktorá tiež spomína Jána Rynekera. *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 21, s. 37.

¹⁰² *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 11, s. 33, n. 12, s. 34.

¹⁰³ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 399, s. 185-186. Listina menuje aj *quatuor iudicibus, scilicet comiti Abraam de Sancto Georgio, comiti Iacobo magno, comiti Farkasio et comiti Gyllano*.

¹⁰⁴ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 400, s. 186. *MES II*, ed. F. Knauz, n. 609, s. 567.

¹⁰⁵ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 73, s. 57-58. Túto *litteras nobilis viri Ditrici, curialis comitis Posoniensis* potvrdila a v odpise vydala bratislavská kapitula. *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 74, s. 58.

¹⁰⁶ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 813, s. 349, n. 853, s. 363.

¹⁰⁷ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 846, s. 361, n. 847, s. 361, n. 848, s. 362, n. 889, s. 379.

¹⁰⁸ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 895, s. 385.

¹⁰⁹ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 938, s. 403, n. 939, s. 403.

iudices a domino rege ad nos deputati, videlicet Petrus de Guth, Andreas, filius Niciolai de Chwrlé, Stephanus, filius Seraphini, et Paulus, filius Martini de Borsas).¹¹⁰ Túto listinu Ditricha, bratislavského dvorského župana (*litteras Ditrici, curiae comitis Posoniensis*), bratislavská kapitula 25. októbra 1312 potvrdila a vydala jej odpis.¹¹¹ 24. júna 1313 vydali v Bratislave (*in Posonio*) listinu Ditrich, maršalik jasného vojvodu Rakúska a bratislavský župan, tiež Ditrich, dvorský župan či kastelán tohože miesta, tiež štyria sudcovia od pána kráľa Uhorska poslaní k úlohe dole napísanej, totiž Peter z Gútora, Ondrej z Čurle, Štefan, syna Štefanovho a Leopold z Paky (*Ditricus, marschalcus illustris ducis Austrie et comes Posoniensis, Ditricus quoque, curialis comes sive castellanus eiusdem loci, quatuor eciam iudices, a domino rege Vngarie deputati ad negotium infra scriptum, Petrus videlicet de Guttur, Andreas de Churle, Stephanus filius Stephani, et Livtpoldus de Paka*).¹¹² V listine, ktorú 8. júla 1313 vydala bratislavská kapitula, sa znova spomína Ditrich, bratislavský dvorský župan (*Ditricus, curialis comes Posonienses*).¹¹³ Z rokov 1316 a 1317 máme 2 listiny, ktoré v Bratislave (*Posonii*) vydal Ditrich, bratislavský dvorský župan. 13. októbra 1316 ako *curiae comes Posoniensis*,¹¹⁴ a 23. júna 1317 ako *curialis comes Posoniensis*.¹¹⁵ 3. júna 1319 bratislavská kapitula vydala listinu urodzenému mužovi Ditrichovi, bratislavskému kastelánovi (*nobili viro Ditrigo, castellano Posoniensis*).¹¹⁶ 4. júla 1320 Ditrich Hústok, toho času burggraf v Bratislave (*Ditrich Huetstok, zen Zeiten Purchgrae ze Prespurch*) vydal v Bratislave (*ze Prespurch*) nemecky písaný list pre opáta v Heiligenkreuzi.¹¹⁷ 24. júna 1322 Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia, totiž Peter, syn Martina z Vrakune, Peter z Gútora, Leopold z Paky a Štefan, syn Serafína (*Ditricus, curialis comes Posoniensis et quatuor iudices, Petrus videlicet filius Martini de Werekne, Petrus de Guttur, Leupoldus de Paka et Stephanus filius Seraphyni*), vydali v Bratislave (*Posonii*) ďalšiu listinu.¹¹⁸ V listine bratislavskej kapituly z 19. júla 1322 sa Ditrich spomína ako urodzený muž Ditrich, bratislavský dvorský župan (*nobilis vir Ditrigo, curialis comes Posoniensis*).¹¹⁹

Ak Abrahám Ryšavý bol *curialis comes* a ak sa Abrahámov následník Jaroslav spomína ako *curialis comes* i *castellanus* a Jaroslavov nástupca Ján Ryneker ako *curialis comes* a po ňom nasledujúci Ditrich ako *curialis comes sive castellanus*, ako aj *purchgrae*, tak všetky tri výrazy (dva latinské a jeden nemecký) znamenajú tú istú hodnotu. Dvorský župan, sídliači (spolu s hradským županom) na komitátnom hrade, bol teda kastelán, čiže polkoráb.

V roku 1247 bol podžupanom (dvorským županom) Komárňanského komitátu Povka (*Pouka curialis comes de Kamarun*).¹²⁰ Komárňanský podžupan Beke bol v roku 1314 označený

¹¹⁰ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1048, s. 447.

¹¹¹ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1049, s. 448.

¹¹² RDES I, n. 1122, s. 477. Anj. okm. I, n. 284, s. 315 – 316. ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 I.* Budapest : História – MTA Történetdományi intézete, 1996, s. 166.

¹¹³ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1126, s. 479.

¹¹⁴ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 123, s. 75, n. 137, s. 80-81.

¹¹⁵ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 202, s. 105.

¹¹⁶ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 460, s. 218.

¹¹⁷ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 554, s. 255. 25. júla 1319 *Ditricus dictus Huetstoch* vydal spolu s manželkou Gertrúdou list, v ktorom sa spomína bez hodnosti. RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 476, s. 224.

¹¹⁸ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 822, s. 360-361, n. 841, s. 367-368.

¹¹⁹ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 840, s. 367.

¹²⁰ CDES 2, ed. R. Marsina, n. 262, s. 179.

ako dvorský župan a kastelán (*Beke, curialis comes et castellanus Camariensis*).¹²¹ Magister Mikuláš bol v roku 1321 súčasne šopronským županom a kastelánom Komárna a ďalších dvoch hradov ako aj kapitán a vojenský veliteľ v kráľovských službách (*magister Nicolaus, comes Suproniensis, castellanus de Kapu, de Kamaryno et de Zekchu, nec non capitaneus et princeps milicie presentis exercitus domini regis Hungarie*).¹²²

Kastelánov, ktorí spravovali viaceré hrady, menuje kráľovská listina z roku 1336. Štefan, syn Lackov, bol kastelánom na troch hradoch, na Holíči, Branči a Beckove. Mikuláš, zvaný Treutul (spomínaný v rokoch 1323 a 1349), bol nielen bratislavským županom, ale aj kastelánom na dvoch iných hradoch, na Korlátke a Hederváre. Vavrínek Slovák bol kastelánom na Šintave.¹²³

Magister Ondrej z Paludze sa v roku 1307 spomína ako župan a kastelán Oravy (*Andreas, comes et castellanus de Arva*).¹²⁴ Magister Ondrej však nebol oravským županom, pretože Orava v tom čase patrila do Zvolenského komitátu a až do roku 1360 nemala vlastného župana. Ak Ondrej bol *comes de Arva*, tak bol *curialis comes*, čiže dvorský župan (podžupan), ktorý spravoval Oravu a podliehal zvolenskému županovi. Ondrejove označenia *comes et castellanus* sú teda synonymické, pretože dvorský župan a kastelán boli to isté. Aj zvolenský župan magister Donč sa spomína ako župan (presnejšie dvorský župan) a kastelán Oravy.¹²⁵ Oravským kastelánom (dvorským županom) bol v roku 1331 kremnický komorský gróf magister Leopold (*Lupoldus... comes camerarum in Kremnicia... comesque de eadem, necnon de Arwa*).¹²⁶ Oravským kastelánom bol potom magister Hypolit, spomínaný v rokoch 1335 (*magistro Hyppolito castellano de Arua*)¹²⁷ a 1342 (*magistri Ippoliti castellani de Arua*).¹²⁸ Potom sa oravským kastelánom opäť stal magister Leopold, ktorý sa v roku 1347 spomína aj ako trenčiansky župan (*magister Lypoldus comes do Trennch et castellanus de Arva*)¹²⁹ a v roku 1348 znova ako kremnický komorský gróf (*magister Lipoldus, comes de Cremnicia, castellanus de Arwa*).¹³⁰ Oravským kastelánom bol magister Štefan Kači (spomínaný v rokoch 1354 a 1355)¹³¹ a po ňom zvolenský župan Rudolf Kratzer, ktorý v roku 1358 vystavil Šalamúnovi z Kubína darovaciu listinu na les v chotári v Malatinej.¹³² Spišský dvorský župan (kastelán) Gerlach (*Gerlacus, comes et castelanus de Scepis*) vydal v roku

¹²¹ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1194, s. 508.

¹²² RDES I, ed. V. Sedlák, n. 662, s. 299. GYÖRFFY, Gy. ÁMF III, s. 429.

¹²³ *Codex juris municipalis Regni Bohemiae. Tomus I. Privilegia civitatum Pragensium. Sbíрка pramenů práva městského Království českého. Díl I. Privilegia měst pražských*, vydáva Jaromír Čelakovský, v Praze : Tiskem knihtiskárny Edv. Grégra, 1886, č. 27, s. 44-47. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*, výber, preklad a komentáre Blanka Brezováková, Ján Lukačka, Vincent Sedlák, Július Sopko. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, č. 28, s. 108-110.

¹²⁴ KAVULIAK, Andrej. *Hrad Orava. Dejiny hradu a kraja so zreteľom na sociálne polozenie ľudu oravského*. Turčiansky sv. Martin 1927, s. 58.

¹²⁵ KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 58-59.

¹²⁶ GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 192-193, 195.

¹²⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, volumen 4*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1832, n. 15, s. 82. KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 59.

¹²⁸ CDH VIII 4, op. G. Fejér, n. 294, s. 560.

¹²⁹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX, volumen 1*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1833, n. 304, s. 554-555.

¹³⁰ CDH IX 1, op. G. Fejér, s. 620-621. KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 65.

¹³¹ KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 59.

¹³² Tamže, s. 60, 65-66.

1302 listinu, ktorou potvrdil, že župan spišských Sasov Jordán, syn Kuncov, nanovo vytýčil hranice dediny Vysoká.¹³³

Hradský podžupan, zvaný *maior castri* alebo *varnog*, *varnogio*, čiže várnagy, *castellanus*, čiže kastelán,¹³⁴ *curialis comes* čiže dvorský (nádvojný) župan¹³⁵ a polkoráb, spravoval županov hradný dvor a súdil hradčanov. Súdnú právomoc dvorských županov vymedzuje Zlatá bula Ondreja II.: *Provinční dvorskí župani (curiales comites parochiani) nech nikoho nesúdia, iba ľud svojho hradu (populos sui castri)*.¹³⁶ V roku 1220 zemplínsky dvorský župan Aladár (*Olodarus, curialis comes de Zemlun*) vyšetroval krádež koňa.¹³⁷

Hradského podžupana neskôr nahradil stoličný podžupan (*vicecomes*),¹³⁸ ktorému Maďari a podľa nich i Slováci hovorili viceispán či viciispán. Podľa ustanovenia z roku 1548 podžupana volilo zhromaždenie stoličnej šľachty na návrh župana. Odvtedy stál podžupan na čele stoličnej samosprávy. Zvolával a predsedal stoličnej kongregácii a súdnej stolici.¹³⁹

Kastelán (polkoráb) na šľachtickom hrade

Polkorába, čiže kastelána (ktorý však nebol podžupanom), mali na svojich hradoch aj šľachtici.¹⁴⁰ *Píseň o zámku Muránskem*, ktorú po dobytí Muránskeho hradu kráľovským vojskom v roku 1549 napísal Martin Bošňák, spomína polkorába, ktorého na Muránskom

¹³³ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 156, s. 91-92.

¹³⁴ PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 103-105, 112-117. ZSOLDOS, Attila. *A szent királyi szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből*. Budapest : MTA Történettudományi intézete, 1999, s. 60-61.

¹³⁵ PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 98-101, 112-117. ZSOLDOS, A. *A szent királyi szabadjai*, s. 58-59.

¹³⁶ V druhom vydaní Zlatej buly z roku 1231 stojí: *Curiales comites parochiani nullum penitus discuciant, nisi populos sui castri*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 375, s. 268. V prvom vydaní Zlatej buly z roku 1222 stojí: *Comites curie parochiani nullum penitus discuciant, nisi populos sui castri*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 270, s. 200. *Enchiridion*, comp. H. Marczali, s. 136.

¹³⁷ *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum*. Budapest : Kiadja a Váradí káptalan, 1903, n. 276, s. 256-257. CDES I, ed. R. Marsina, n. 244, s. 187-188. *Chepanus de villa Bogdán impetiit Petrum coram comite Olodaro de quatuor equis et uno fure violenter ablato*. *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi et S. Borovszky, n. 279, s. 258.

¹³⁸ FÜGEDI, Erik. *Vár és tarsadalom a 13. – 14. századi Magyarországon*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1977. ZSOLDOS, A. *Magyarország világi archontológiája*, s. 259-267. ENGEL, P. *Magyarország világi archontológiája I*, s. 265-468.

¹³⁹ NEMCOVÁ, Zuzana. Život a správa Bratislavskej stolice v 16. - 18. storočí na základe obsahovej analýzy jej písomných prameňov. In *Slovenská archivistika* 2004, roč. 39, č. 2. s. 15-16.

¹⁴⁰ ENGEL, P. *Magyarország világi archontológiája I*, s. 265-468. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2003, s. 111-112. DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majetelia, prostredie*, ed. Diana Duchoňová, Anna Fundárková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2016, s. 130-131. *Historický slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 123. *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*, zostavila Daniela Dvořáková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2017, s. 254, 256, 257, 259 – 260, 262, 264, 265, 267, 269, 271, 273, 277, 278, 279, 282, 284, 285, 286, 288-289, 290, 293, 294, 296, 299, 301, 302, 305, 306, 309, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322- 323, 325, 327, 328, 329, 330-331, 332, 333-334, 336, 337, 338, 339-340, 341, 343, 347, 350, 353, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364-365, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 376, 377, 378-379, 381, 382-384, 385, 386, 387, 388, 392, 394-395, 396, 398, 400, 401, 403, 408, 410- 411, 412, 413, 415, 417, 419, 420, 421, 424, MALINIÁK, Pavol. Jošt z Kussowa a Peter Koler. Vzostupy a pády dvoch kastelánov na kráľovských vinných majetkoch. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 203-209. TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na hradoch stredovekého Gemera. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 219-221.

hrade mali jeho majitelia Melichar Balaša a Matej Bašo (Bazald): *Na ňom prebýval Bazald Matiš tu s svými bratřimi i s svými syny, polkoráb jeho Ferenc s turbáky, též i s svými se všemi záškodníky.*¹⁴¹ Michal Naď z Leseníc, ktorý bol polkorábom na hrade Sitno, vydal 10. apríla 1556 na Sitne list s podpisom *Nad Michal Lessnansky, polkrab sytnansky.*¹⁴² Kláštor v Hronskom Beňadiku sa (podobne ako kláštor v Bzovíku) stal pevnosťou, ktorá chránila banské mestá pred Turkami. Velil jej polkoráb Ján Semlycký, ktorý 4. januára 1575 napísal list kremnickému richtárovi s podpisom *Semlycky Janoš, Svateho Benedyka Polkrab.*¹⁴³ V roku 1580 sa spomína trenčiansky polkoráb Ján Balog: *po urozenom Ianowy Balogowy, porkolabu na zamku Trencinie.*¹⁴⁴ V zápise o chotárnom spore medzi mestom Banská Belá a obcou Dubové z roku 1693 sa spomína polkoráb na hrade Dobrá Niva Lukáč Hümer, najprv ako *polkorab dobroniewsky*,¹⁴⁵ a potom, v latinskom prípisku na konci toho istého zápisu, ako *Lucas Hümer arcis Dobroniva castellanus.*¹⁴⁶

Hodnosť polkoráb (porkoláb) sa niekedy mohla stať prímením. Hrad Čabraď (Litava) a jeho panstvo, ktoré vlastnil Damián Horvát, spravoval kastelán Briccius Porkoláb (*Briccius castellanus, Briccius Porkolab castellanus*), na ktorého si v novembri 1467 sťažoval bzovický prepošt.¹⁴⁷ Prímenie Porkoláb mal aj Ján Literát z Domby (*Johannes Literatus de Domba*), ktorý sa spomína ako čabradský kastelán v roku 1505. Stal sa aj kapitánom Ostrihomského hradu.¹⁴⁸

Hrad Červený Kameň a jeho panstvo spravovali kasteláni (polkorábi), ktorých dosadzovali jeho (najprv kráľovskí a potom šľachtickí) majitelia.¹⁴⁹ Neskorší fugerovskí a pálfiovskí majitelia Červeného Kameňa mali dvojicu polkorábov.¹⁵⁰ Početné správy máme aj o kastelánoch, ktorí spravovali hrady Buják, Divín, Fiľakovo, Hollókö, Jenő, Modrý Kameň, Novohrad (Nógrad), Šalgov (Salgó), Šomoška, Szanda a Vacov (Vác) v Novohradskej stolici.¹⁵¹

¹⁴¹ *Slovenská renesančná lutna. Antológia so slovenskej renesančnej poézie*, zostavil Jozef Minárik. Bratislava : Tatran, Zlatý fond slovenskej literatúry, 1982, s. 70, 411-412.

¹⁴² V tomto liste sa spomína aj hrad Čabraď. Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, f. Magistrát mesta Banská Štiavnica, Missiles, škatuľa 1556. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴³ STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 192-193.

¹⁴⁴ *Historický slovník slovenského jazyka IV*, zostavil Milan Majtán. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 123.

¹⁴⁵ *k Dubowemu ležicu horu bily predaly Dubowania do Beleg Lukač Hümerowy, který ge na ten čas polkorab dobroniewsky*. Slovenský národný archív v Bratislave, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad, Dominalia, škatuľa 6033, č. 82, fol. 365. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴⁶ SNA, p. SBA, f. HKG, Dominalia, škat. 6033, č. 82, fol. 366. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴⁷ MALINIAK, Pavol. *Čabradské panstvo v stredoveku*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2019, s. 124.

¹⁴⁸ MALINIAK, P. *Čabradské panstvo*, s. 124, 126-127.

¹⁴⁹ TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 117-124, 195.

¹⁵⁰ TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 1998, s. 223, 241, 243, 245, 256, 263, 429.

¹⁵¹ SITÁR, Tomáš. *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku*. Lučenec : Miloš Hric a Mesto Lučenec, 2019, s. 674-676, 677, 681-684, 686-687, 688, 690, 693, 695, 697, 698-699, 703.

Hradský vojvodca

Hradský župan mal nielen podriadeného dvorského župana (kastelána) ale aj hradského vojvodu, ktorého nazývali *princeps milicie*, *princeps exercitus*, *dux exercitus*, čiže vojvodca (seregvezér),¹⁵² častejšie však *maior exercitus* alebo *hodnog*, čiže hadnagy.¹⁵³ Záznam Varadínskeho registra z roku 1214 menuje jobagiónov hradu Szoboszló (*ioubagiones de Zobozlo*), ku ktorým patrili hradský vojvodca Igeben (*Igeben, dux exercitus*) a kastelán Kikoló (*Cicolou varnagio*).¹⁵⁴ Záznam z roku 1219 spomína jobagiónov a hradčanov hradu Kraszna (*Karaznay*). Hradskými jobagiónmi boli aj hradský vojvodca Ruben a kastelán Achilles (*iobagiones castri Karaznay, scilicet Ruben, maior exercitus, Echileus, varnog*).¹⁵⁵ K jobagiónom patrili aj hradský vojvodca Martin a kastelán Žep a vrchný hlásnik (főhirdető) Michal, spomínaní v roku 1230 (*Hec sunt nomina iobagionum castri: Martinus, maior exercitus, Ysep, maior castri, Michael, maior preconum*).¹⁵⁶ Hradský vojvodca so zánikom župy, a tým aj hradského vojska (na rozdiel od dvorského župana), zanikol.

Rozpad hradskej župy a vznik šľachtickej stolice

Rozsah hradského obvodu (vármegye) bol stabilný. Hradskú župu (várispanság) zmenšovali kráľovské donácie. Boli to majetky *od tohože hradu vyňaté (ab eodem castro exemtis)*,¹⁵⁷ ktoré kráľ daroval zemepánom šľachtickým, cirkevným alebo mestským. Kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) začal veľkoryso rozdávať kráľovské majetky a neváhal darovať veľké časti a niekedy i celé hradské župy. Ondrej II. sa v Zlatej bule zaviazal: *Celé komitáty (Integros comitatus) alebo akékoľvek hodnosti s večným právom na majetky neudelíme (in predia seu possessiones non conferemus perpetuo)*.¹⁵⁸

No veľkorysé kráľovské donácie ďalej vyčerpávali hradské komitáty: *práva komitátov (iura comitatum) boli tak zmenšené, že bez toho, aby sa preskúmalo, či si to niektoré osoby zaslúžia alebo nie, natrvalo sa im darovali majetky, dediny a prédia, patriace ku komitátom. Preto župani (comites) nemali (riadnych) mužov a keď tiahli (do boja), pre rozdrobenie komitátov (propter diminutionem comitatum) boli (do vojska) zaraďovaní prostí vojaci*.¹⁵⁹

V roku 1261 zomrel šintavský župan Truslef a kráľ daroval hrad Šintavu a celý jeho komitát (presnejšie župu) Truslefovmu bratovi komesovi Leopoldovi. Kráľ nariadil, *aby ľudí pod hradom alebo v iných, k nemu patriacich dedinách nesúdil nikto zo sudcov kráľovstva..., teda ani bratislavský župan, ani nitriansky župan, ale len on (Leopold) osobne. Prikázal všetkým sudcom a najmä bratislavskému a nitrianskemu županovi, že jeho*

¹⁵² PESTY, F. *Várispanságok története*, s. 102-103, 112-117. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 182-184. ZSOLDOS, A. *A szent királyi szabadjai*, s. 59-60.

¹⁵³ PESTY, F. *Várispanságok története*, s. 103, 112-117.

¹⁵⁴ *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi – S. Borovszky, n. 103 (329), s. 190-191.

¹⁵⁵ *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi – S. Borovszky, n. 229 (110), s. 239.

¹⁵⁶ *CDP HO VII*, op. A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely, n. 15, s. 18.

¹⁵⁷ *CDES 2*, ed. R. Marsina, n. 354, s. 247. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*, výber, preklad a komentáre Richaed Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, n. 78, s. 170.

¹⁵⁸ *CDES I*, ed. R. Marsina, n. 270, s. 200.

¹⁵⁹ Epistola magistri Rogerii 10. In *Tatársky vpád*, preklad Richard Marsina, Miloš Marek, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 72-73.

a ľudí k nemu a pod neho patriacich nesmú súdiť.¹⁶⁰ Takto Šintavský komitát v roku 1261 zanikol.¹⁶¹

V roku 1296 kráľ Ondrej III. daroval komitát alebo dištrikt zvaný Újvár, jestvujúci popri rieke Morava, patriaci k Bratislavskému komitátu čiže Holíčsky komitát, presnejšie jeho župu, Abrahámovi Ryšavému.¹⁶² Holíčsky komitát takto zanikol.¹⁶³

Rakúsky gróf Ruger z Tallesbrunnu dostal od niektorého z predchodcov kráľa Karola Róberta (pravdepodobne od Ondreja III. v roku 1296) akési majetky, zvané totiž Devín (Thebun), Stupava (Stampha), Pajštún (Pelystan), Zohor (Suhar), Mást (Messuch), Sarkov (Sarkou), Záhorská Bystrica (Pistrich) a Isar (Ishar). 25. júla 1314 Karol Róbert tieto majetky, jestvujúce v Bratislavskom komitáte (in comitatu Posoniensi existentes), potvrdil Rugerovmu synovi Otovi.¹⁶⁴ Majetky, ktoré kráľ daroval Rugerovi, boli Stupavskou župou. Devín, Stupava, Pajštún, Zohor, Mást a Záhorská Bystrica ležali v Stupavskom vidieku (obvode). Dediny Sarkov a Isar, ktorých polohu nepoznáme, neboli na Záhorí. Ležali mimo stupavského hradského obvodu a boli zrejme posledným zvyškom časti Stupavskej župy rozptýlenej mimo stupavského obvodu. Takto zanikol aj Stupavský komitát, ktorý bol súčasťou Bratislavského komitátu. Stupavská župa sa stala šľachtickým panstvom, presnejšie dvoma panstvami, väčším stupavským, ktorého sídlom sa stal hrad Pajštún, a menším devínskym.¹⁶⁵ Ako vyzeralo darovanie celého hradského komitátu, presnejšie hradskej župy, vidíme pri darovaní Nitrianskej župy Václavom III. (Ladislavom V.) 28. februára 1302 Matúšovi Čakovi: *Obzvlášť aj Nitriansky komitát (čiže župu) so všetkými dedinami, mestečkami, dedičstvami, clami a so všetkými úžitkami, lesmi, lúkami, roľami, obrobenými i neobrobenými, vodami, vodnými tokmi, rybníkmi v nich a akýmkoľvek náležitosťami, patriacimi k tomuže komitátu, spomínanému Matúšovi a jeho dedičom i jeho dedičným následovníkom dávame, odovzdávame a darujeme tiež z našej slobodnej vôle s dedičným právom do trvalého vlastníctva.*¹⁶⁶ Takto sa (od polovice 13. do polovice 14. storočia) rozpadávala a zanikla hradská župa.¹⁶⁷ Komitátne hrady sa dostali do súkromných rúk a prestali byť sídlami županov. Po roku 1310 župani naďalej sídlili už len na

¹⁶⁰ *comitatum de Semtey cum omnibus appenditiis et utilitatibus... post mortem Trusleph... [fratri suo] Lyuppoldo comiti... ut populos sub castro seu in aliis villis ad ipsum pertinentibus... in omnibus debet iudicare, sed nec comes Poson, nec et Nitria, nisi sua persona... Codex diplom. Arpadianus continuatus. Arpádskori új okmánytár III*, ed. Gusztáv Wenzel, Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862, n. 1, s. 1-2. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF IV*, s. 459.

¹⁶¹ KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 354-355. SEDLÁK, Vincent. Šintava v stredoveku. In *Historický zborník* 2001, roč. 11, č. 1, s. 24-26. Neskôr sa majiteľom Šintavy stal bratislavský podžupan Abrahám Ryšavý. V roku 1323 kráľ získal Šintavu naspäť. Namiesto Šintavy dal Abrahámovi hrad Čeklis aj s celým panstvom. *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 29, s. 54-57, n. 33, s. 62-69. *RDES* 2, ed. V. Sedlák, n. 942, s. 410. V roku 1323 kráľ nadobudol znovu nielen Šintavu, ale aj Devín.

¹⁶² *comitatum seu districtum Wyuar vocatam, iuxta fluvium Maraua existentem, ad comitatum Posoniensem pertinentem cum omnibus suis utilitatibus, pertinentiis quibuslibet ac circumstantiis universis. A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 19, s. 30-33. *acceptit enim donatione mediante ad dies vitae totum districtum seu comitatum Újvár, comitatui Posonien. maiori adiacentem...* *CDH VII* 2, op. G. Fejér, s. 196. CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*, Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923, s. 157, pozn. 620.

¹⁶³ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 206-210.

¹⁶⁴ *RDES* I, ed. V. Sedlák, n. 1225, s. 520.

¹⁶⁵ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 202-206.

¹⁶⁶ *RDES* I, ed. V. Sedlák, n. 93, s. 67. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV*, výber, preklad a komentáre B. Brezováková, J. Lukačka, V. Sedlák, J. Sopotko, n. 5, s. 45.

¹⁶⁷ ZSOLDOS, Attila. A vasi várispánság felbomlása, *Vasi szemle* 2000, roč. 54, č. 1, s. 27-46.

hradoch Bratislava, Trenčín, Temešvár, Spiš, Šariš, Kovin, Komárno a Požega.¹⁶⁸ Komitátne vojsko vystriedali šľachtické bandériá,¹⁶⁹ a komitát ovládla šľachtická samospráva. Hradské komitáty, ktoré nemali hradský obvod (vidiek) a boli len župami, sa donáciami rozpadli.

V roku 1290 kráľ Ondrej III. nariadil, aby župan súdil len spolu so štyrmi šľachticmi.¹⁷⁰ Títo štyria slúžni boli predstaviteľmi šľachtickej samosprávy a spolu so županom, neskôr s podžupanom, tvorili súdnu stolicu (*sedes iudiciaria*). Keď sa v starých hradských obvodoch (v hradských vidiekoch) udomácnili súdne stolice (sédrie), Slováci začali hradské obvody nazývať stolica, ponechali im však aj pôvodné označenie vidiek.¹⁷¹ Akonáhle do úradných písomností prenikla aj slovenčina, objavili sa aj prvé doklady o stolici ako územnosprávnom obvode. V liste mesta Bardejova z roku 1455 sa spomína kontrakt P. Komorovského *s jedenácti stolicemi zemi uherskej*.¹⁷² V liste Jána Jiskru P. Komorovského *v niekterých stolicích škoditi mienil*.¹⁷³ List Jána z Tvorkova Bardejovu z roku 1455 spomína súdne konanie pred inštitúciou a Jánom Jiskrom ako županom *pred zemany v tej stolici*. Bola to Šarišská stolica.¹⁷⁴ Na čelo šľachtickej stolice kráľ naďalej menoval svojho župana

¹⁶⁸ ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, Budapest : Osiris kiadó, 2003, s. 123.

¹⁶⁹ SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*, Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004, s. 50-51.

¹⁷⁰ *Enchiridion*, comp. H. Marczali, s. 187. ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1984, s. 19.

¹⁷¹ SOKOLOVSKÝ, L. *Grad – španstvo – stolica – župa*, s. 105-106. RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii. Hradská, komitátna, stoličná, župná správa. In *Slovenská archivistika* 1983, roč. 18, č. 1, s. 105-106, 115-116. Synonymické dvojité označovanie vidiek = stolica pretrvalo až do zániku Uhorska. Svedčia o tom aj dokumenty z memorandového zhromaždenia v Turčianskom svätom Martine v roku 1861. Slovo *vidiek* obhajovali traja rečníci. Martin Szentiványi: *za príhodné držím, aby namiesto „dištriktu“ povedalo sa „Horné slovenské vidieky“*. Jozef M. Hurban odmietal „*vidieky*“ v množnom počte. A navrhol: *V pluráli tom „vidieky“ vidíme jednotlivé časti národa, vidíme kraje slovenské... hlasujem za výraz v singulári, t. j. „Horný slovenský vidiek“*. Martin Szentiványi mu oponoval: *Nie vidiek, ale vidieky!* Ján Francisci, ktorý predsedal zhromaždeniu, vysvetlil: *Slovom „vidieky“, čo toľko znamená, ako „stolice“*. *Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine*, zostavil a usporiadal Andrej Sládkovič, Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 184. Stolica v dokumentoch memorandového zhromaždenia vysoko prevažuje (s. 25, 29, 30, 33, 35, 36, 39, 42, 68, 75, 85, 123, 124, 132, 134, 135, 149, 156, 157, 158, 161, 162, 170, 171, 183, 184, 189, 191, 196, 207, 208, 236, 239, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 266, 275, 282, 284, 291). Vidiek je omnoho zriedkavejší (s. 68, 96, 184). Zriedkavejšia je aj župa (s. 25, 32, 37, 71, 76, 132, 144, 179, 189, 197). Vo vedení stolice (nazývanej niekedy aj župa) sa spomína župan (s. 46, 52, 71, 97, 98, 162, 170, 196, 198, 199, 207, 214), podžupan (s. 52), ale aj vicežupan (s. 124). Župan sa nemusel spájať len so župou, spomínajú sa *župani slovenských stolíc* (s. 196) a spomína sa aj *stoličný dom* (s. 207). Pozri pozn. 179.

¹⁷² CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké listy ze Slovenska*, sbírka listů a listin, psaných jazykem národním, Praha – Bratislava : Melantrich, 1937, s. 75.

¹⁷³ CHALOUPECKÝ, V. *Středověké listy*, s. 76.

¹⁷⁴ CHALOUPECKÝ, V. *Středověké listy*, s. 80. Záznam vyšetrovania Juraja Jánošíka Trenčianskou stolicou z roku 1713 spomína viaceré miesta v Malohonte: *V stolici Malohontskej v kaštieli na Hrachove bol uväznený a chytený v obci Klenovci... Na Kokave v Malohontskej stolici...* V tomto vyšetrovacom zázname sa spomínajú *stoliční hajdusi* a potom synonymicky *hajdusi vidiecki*. Záznam vyšetrovania Juraja Jánošíka Liptovskou stolicou obsahuje slová: *Nech vyzná, kedy bol ulapený toho roku v stolici Kishontskej, jakým spôsobom pan vicežupan tej stolici ho prepustil...* Vyšetrovanie Jánošíka a rozsudok nad ním. In *Naše národné minulosť v dokumentech I*, k vydání pripravil V. Husa, s. 517-525. Juraj Jánošík zbíjal v *okolných Slawnych Stolyczach, w Trenčanskem, Turčanskem, Lypťowskem, Orawskem, a w gynich, ano i w Slesku, w horách a lesoch, ano y na hradných czestach kralowských, a na wodách...* Rozsudok nad Jurajom Jánošíkom. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet, výber, preklad a komentáre* Ján Adam, Martin Javor, Tomáš Janura, Miroslav Kamenický, Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ingrid Kušniráková, Eva Kowalská, Tünde Lengyelová, Milota Malovecká. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007, s. 30. Matej Bel zaznamenal, ako Trenčiansku stolicu nazývali Slováci, Nemci a Maďari: *Obtigit nomen Comitatus, ab arce, et urbe metropoli, Trentsinio, cuius infra dabimus historiam. Ob eam rem Slavis vocatur Trentsinska-Stolitze,*

(pre ktorého si aj Slováci osvojili maďarské označenie išpán).¹⁷⁵ Z hradského župana sa stal stoličný župan. Župana často zastupoval podžupan (viceišpán, vicišpán), ktorého si župan spočiatku vyberal spomedzi svojich familiárov a od polovice 14. storočia ho menoval z radov stoličnej (vidieckej) šľachty.

Predstaviteľmi šľachtickej samosprávy bol podžupan (vicišpán) alebo dvaja (niekedy až traja) podžupani, štyria slúžni a dvanásť prisažní. Slúžni (*iudices nobilium*) zasadali v súdnej stolici. Jeden alebo dvaja slúžni viedli vyšetrovanie, priamo na mieste skúmali príčiny sporov medzi žalobcami a obžalovanými a vypočúvali svedkov. Predvolávali súdne stránky pred súdnu stolicu a v ich prítomnosti vypovedali o výsledkoch vyšetrovania. Zabavovali majetok potrestaných. Boli prítomní pri majetkových prevodoch, uvádzali obdarovaných do vlastníctva nového majetku a pri deľbe majetku obchádzali, niekedy spolu s podžupanom, nové hranice priamo na mieste. Každému zo štyroch slúžnych patrila správa jedného zo slúžnovských okresov, kde vyberali dane a vyhotovovali portálne súpisy.¹⁷⁶

Stoličná šľachta sa na príkaz kráľa zhromažďovala v sídle súdnej stolice na generálnych kongregáciách, kde pod vedením palatína alebo župana riešila svoje spory.¹⁷⁷ Roku 1486 kráľ Matej Korvín zrušil palatínske kongregácie, ich súdnu právomoc prevzala súdna stolica.¹⁷⁸

Hradský komitát spájal pod správou župana (zvaného išpán) hradský obvod (hradský vidiek, vármegye) a hradskú župu (hradské španstvo, várispanság). Kráľovskými donáciami sa hradská župa¹⁷⁹ zmenšovala. Akonáhle sa komitátne hrady a zvyšky ich žúp stali šľachtickým majetkom, čiže hradným panstvom, hradské župy zanikli. Vtedy hradský komitát vystriedala šľachtická stolica (nemesi megye).¹⁸⁰

J. STEINHÜBEL: BURGEN, BURGKOMITATE UND DER BEGINN DER ADELKOMITATE

Dem Fürsten von Großmähren waren nicht nur sog. kleinere Fürsten unterstellt, die in den Burgen ihren Sitz hatten, sondern auch die vom großmährischen Fürsten aus den Reihen seiner bedeutendsten Gefolgsleute ausgewählten Gespane, denen er eine Teil seiner

Germanis, die Trentschiner Gespannschafft, Hungaris Trentsén-Vármegye. BEL, Matej: *Trenčianska stolica*, pripravili Martin Turóci, Imrich Nagy, László Glück, Zoltán Gözsy, Gergely Tóth. Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 52, 53.

¹⁷⁵ BIDOVSÝ, Eugen. Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000 – 1526. In *Slovenská archivistika* 1976, roč. 11, č. 2. s. 157-158.

¹⁷⁶ KOČIŠ, Jozef. Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945. In *Sborník archivních prací* 1958, roč. 8, č. 1, s. 39. BIDOVSÝ, E. *Orgány stredovekého súdnictva*, s. 160-161.

¹⁷⁷ BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs : Dialóg Campus kiadó, 2000, s. 234-236, 238.

¹⁷⁸ *Enchiridion*, composuit H. Marczali, s. 287-299. KOČIŠ, J. *Prehľad vývoja*, s. 35.

¹⁷⁹ František Vítázoslav Sasínek a Jonáš Záborský vniesli do svojich prác (bez bližšieho vysvetlenia) názor o župe ako obvode územnej správy. Slovom župa označili nielen hradskú župu, ale aj obvod (vidiek) komitátnych hrádov a neskoršie stolice v Uhorsku (hoci Sasínek niekde užíva aj výraz stolica). SASÍNEK, Franko Vítázoslav. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. V Skalici : Tlač Fr. X. Škarnicla synov, 1868, s. 37 (pozn. 3), 153, 157, 230. SASÍNEK, Franko V. *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným. Tlačil Knihtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1912. Diel I., s. 104, 105, 107, 120-121. Diel II. s. 6, 7, 14-15, 17, 136. ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových*. Bratislava 2010 (rukopis 1875), s. 183, 185, 186, 195, 220, 231, 232, 236, 246, 252, 273, 294, 295, 311, 330, 331, 339, 342, 343, 346, 357, 398, 400, 424, 499, 500, 523, 527, 559, 568, 619, 620, 637, 638.

¹⁸⁰ TIMON, Á. *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, s. 194-200, 690-713. SOKOLOVSKÝ, L. *Grad – španstvo – stolica – župa*, s. 103-106. ŽUDEĽ, J. *Stolice na Slovensku*, s. 14-20.

Macht verliehen hatte. Der Herrscher von Ungarn hat zur Zeit der Staatsgründung seine Gefolgschaft (lat. *comitatus*) geteilt: seine bedeutendsten und engsten Begleiter blieben am Herrscherhof und wurden zu Hofgespanen ernannt, andere Mitglieder seiner Gefolgschaft wurden im ganzen Land verteilt. Sie residierten in Burgen und wurden zu Burggespanen ernannt. Der Gespan wurde von den Ungarn und Slowaken *išpán* genannt. Gespane, die zu ständigen Mitgliedern des Königsrats gehörten, wurden Barone genannt.

Nach dem Vorbild des Herrschers von Ungarn verwaltete auch der Burggespan (*comes, comes castri*) sein eigenes Komitat. Unter einem Burgkomitat verstand man all das, was die Burg umhegte und somit dem Gespan unterstand. Zur Burg gehörte vor allem die Burgprovinz mit einem räumlich festgelegten Bezirk. Die Burg galt als der Sitz der staatlichen (hauptsächlich richterlichen) Macht und Verwaltung, der Burgbezirk (ung. *megye*, slow. *vidiek*, lat. *pagus* oder *parochia*) stellte somit die basale Gebietseinheit des Staates dar – die Provinz. Die Kirche, die auf dem Gebiet der Komitatsburg errichtet wurde, war der Sitz des Archidiacons, dem alle Pfarren in der Provinz unterstellt waren.

Zur Burg gehörte der Großteil der Dörfer in der Burgprovinz und auch Gemeinden oder Teile einzelner Dörfer und Grundstücke, die in anderen Burgbezirken zerstreut waren. Die Bewohner dieser Gebiete waren zum Militärdienst und Arbeitspflichten jeglicher Art verpflichtet. Darüber hinaus mussten sie sowohl Abgaben als auch Steuern bezahlen. Unter dem Burgkomitat verstand man also auch das königliche oder fürstliche Eigentum, das entweder im eigentlichen, räumlich kompakten Burgbezirk oder zerstreut in anderen, nicht selten auch weit von der eigentlichen Burg entfernten Gegenden lag. All das bildete die sog. Burggespanschaft, die als Einnahmequelle (in Form von Abgaben, Steuern, Mautgebühren und sonstigen anderen Erträgen) für die Burg diente. Ein Drittel dieser Einnahmen durfte der Gespan für sich behalten, die restlichen Dreidrittel musste er ans den König (bzw. Fürsten) weiterleiten. Einige Komitatsburgen hatten keinen fest bestimmten Burgbezirk, sondern nur ein zerstreutes Burgkomitat.

Der Burggespan weilte sehr oft in der Nähe der Königs, und nicht in seiner Burg. Für die Zeit seiner Abwesenheit bestimmte er aus den Reihen der Burgbesatzungen seinen Statthalter. Es war der Burguntergespan (Hofgespan, Kastellan, Burggraf oder Burgvogt). Ebenso ernannte der Burggespan auch seinen Burgherzog.

Laut einer Verordnung von König Andreas III. von 1290 sollte der Gespan nur zusammen mit vier seiner Adligen seine gerichtlichen Entscheidungen treffen. Diese vier adeligen Richter (*iudices nobilium*) waren die Vertreter der adeligen Selbstverwaltung und zusammen mit dem Gespan, später mit dem Untergespan oder zwei (manchmal sogar drei) Untergespanen nahmen sie ihren Platz ein im Komitatsgericht (*sedes iudiciaria*). Als dann in den Burgbezirken die Komitatsgerichte zum Alltag wurden, wurden diese von den Slowaken Komitate genannt, die ursprüngliche Bezeichnung Provinz wurde allerdings beibehalten. Aufgrund von königlichen Donationen schrumpfte das Gebiet des Burgkomitats allmählich. Als die Komitatsburgen und die Reste ihrer ursprünglichen Komitate zum Besitz der Adligen und somit zu Burgherrschaften wurden, kam der Untergang der Burgkomitate. Das Burgkomitat wurde durch das Adelskomitat abgelöst.

Pramene:

Annales Hildesheimenses, contulit cum Codice Parisiensi Georgius Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recus, Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878.

A Pécz nemzetség Apponyi ágának. Az apponyi grófok családi levéltárban orizett oklevelei I. 1241 – 1526, ed. Ernő Kammerer. Budapest 1906.

A szent István, szent László és Kálmán törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege), írta Závodszy Levente. Budapest : Kiadja a Szent István tarsulat tud. és irod. osztálya, 1904. (Kiadja a pápai Jókai Mór Városi könyvtár, 2002. ISBN 963 202 191 6).

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/1, szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest : Akadémiai kiadó, 1943.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/2 – 3, Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár III, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár IV, ed. Gusztáv Wenzel, Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár VIII, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1870.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1, ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 2, ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987.

Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár I, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1878.

Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár IV, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1884.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1831.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, volumen 4, studio et opera Georgii Fejér, Budae: Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1832.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX, volumen 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1833.

Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VI, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghely, Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1876.

Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VII, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Végheley, Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1880.

Codex juris municipalis Regni Bohemiae. Tomus I. Privilegia civitatum Pragensium. Sbírka pramenů práva městského Království českého. Díl I. Privilegia měst pražských, vydáva Jaromír Čelakovský, v Praze 1886.

Enchiridion fontium historiae Hungarorum, composuit Henricus Marczali. Budapestini : Sumptibus et typis Societatis Athenari, 1902.

Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros. In *Tatársky vpád*, ed. Richard Marsina, Miloš Marek. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 57-15. ISBN 978-80-85501-40-7.

GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus I*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937 (reprint Budapest : Nap kiadó, 2005).

GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab annp Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus III*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937.

Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae, curaverunt Dagmar Bartoňková, David Kalhous, Jiří K. Kroupa, Zdeněk Měřínský, Anna Žáková. Praha : Koniasch Latin Press, 2019. ISBN 978-80-87773-36-9.

Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2010. ISBN 978-80-8691-93-7.

Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2011. ISBN 80-254-1780-5.

Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2013. ISBN 978-80-87773-05-5.

Monumenta ecclesiae Strigoniensis II, ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz, Strigonii : Typis descripsit Aegydius Horák, 1882.

Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus I. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria, felelős kiadó Várszegi Asztrik – Fonyódi Otto. Budapest : Magyar egyháztörténeti enciklopédia munkaközösség, 2000. ISBN 963 8472 48 0.

Naše národní minulost v dokumentech. Chrestomatie k dějinám Československa. I. díl (Do zrušení nevolnictví), k vydání připravil Václav Husa. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

Ottonis episcopi Frisigensis et Rahewini Gesta Frederici, edidit Franz-Josef Schmale. Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana, výber, preklad a komentáre Richard Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003. ISBN 80-88878-82-9.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov, výber, preklad a komentáre Blanka Brezováková, Ján Lukačka, Vincent Sedlák, Július Sopko. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002. ISBN 80-88878-72-1.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet, výber, preklad a komentáre Ján Adam, Martin Javor, Tomáš Janura, Miroslav Kamenický, Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ingrid Kušniráková, Eva Kowalská, Tünde Lengyelová, Milota Malovecká. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. ISBN 978-80-89222-46-9.

Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonofato collectorum decimarum sexennalium in regno Hungariae 1332 – 1337. In *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*. Budapest 1887, s. 39-409.

Regesta diplomata nec non epistolaria Slovaciae 1, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke II 4, manuscriptis Emerici Szentpétery critice digessit Iván Borsa. Budapestini : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 4199 8.

Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum, Budapest : Kiadja a Váradi káptalan, 1903.

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum I, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1937 (Reprint kiadás: Nap Kiadó. Budapest 1999). ISBN 963 8116 50 X.

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum II, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1938 (Reprint kiadás: Nap Kiadó. Budapest 1999). ISBN 963 8116 51 X.

Slovenská renesančná lutna. Antológia so slovenskej renesančnej poézie, zostavil Jozef Minárik. Bratislava : Tatran, Zlatý fond slovenskej literatúry, 1982.

Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine, zostavil a usporiadal Andrej Sládkovič. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1941.

CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listin, psaných jazykem národním*, Praha – Bratislava : Melantrich, 1937.

THOMAS ARCHIDIACONUS. *Historia Salonitana*, digessit Franjo Rački. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XXVI, Scriptores III. Zagrabiae : Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1894.

Tatársky vpád, preklad Richard Marsina, Miloš Marek, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008. ISBN 978-80-85501-40-7.

Tripartitum I 94, preklad Erik Štenpien. Bratislava : Eurokódex, 2008. ISBN 978-80-89363-24-7.

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis de prompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. *Tomus primus: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216 – 1352*. Romae – Parisiis – Vindobonae 1859.

Zoznam použitej literatúry:

BEL, Matej. *Trenčianska stolica*, pripravili Martin Turóci, Imrich Nagy, László Glück, Zoltán Gözsy, Gergely Tóth. Kysucké múzeum v Čadci, 2013. ISBN 978-80-970780-5-8.

BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs : Dialóg Campus kiadó, 2000. ISBN 963 9123 129.

BENKŐ, Loránd. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998. ISBN 963 05 7498 5.

BIDOVSÝ, Eugen. Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000 – 1526. In *Slovenská archivistika* 1976, roč. 11, č. 2, s. 151-176.

DORUEA, Ján. O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. In *Československý terminologický časopis*, 1966, roč. 5, č. 5, s. 302-307.

DORUEA, Ján. Z histórie slov *špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz*. In *Slovenská reč*, 1973, roč. 38, č. 6, s. 349-356.

DORUEA, Ján. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

DORUEA, Ján. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014. ISBN 978-80-89489-15-2.

DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In *Hrady a hradné panstvá na Slovensku*, ed. D. Duchoňová, A. Fundárková, s. 123-145.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2003. ISBN 80-85501-25-2.

ENGEL, Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 I*, Budapest : História – MTA Történetdományi intézete, 1996. ISBN 963-8312-44-0 I. k.

ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, Budapest : Osiris kiadó, 2003. ISBN 963 389 392 5.

FIALA, Andrej – VALLAŠEK, Adrián – LUKÁČ, Gabriel. *Spišský hrad*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988.

FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5, č. 3 - 4, s. 363-400.

FÜGEDI, Erik. *Vár és tarsadalom a 13. – 14. századi Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1977.

GIESZTOR, Aleksander. Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX – XI w. In *Archeologia Polski* 1971, roč. 16, s. 317-325.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1966.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 3533 5.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 3613 7.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1998. ISBN 963 05 7504 3.

GYÖRFFY, Gy. *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest : Balassi kiadó, 1993. ISBN 963 7873 40 6.

HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. – 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha 1978.

HAVLÍK, Lubomír E. Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav a kolektiv. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava : Academia, nakladatelství ČSAV a Vydavateľstvo Obzor n. p., 1985, s. 187-214.

Historický slovník slovenského jazyka IV, zostavil Milan Majtán, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009. ISBN 978-80-224-1072-4.

Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie, ed. Diana Duchoňová, Anna Fundárková, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2016. ISBN 978-80-224-1539-2.

CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923.

ILA, Bálint. *Gömör megye I*, Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1944.

- ILA, Bálint. *Gömör megye II*, Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1946.
- JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno : Matice moravská, 2006. ISBN 80-86488-27-6.
- KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest : Kjadja a Magyar tudományos akadémia, 1900. Második változatlan utánnyomás Nap kiadó, 2004. ISBN 963 8116 11 0.
- KAVULIAK, Andrej. *Hrad Orava. Dejiny hradu a kraja so zreteľom na sociálne položenie ľudu oravského*. Turčiansky sv. Martin 1927.
- KNIEŽA, Štefan. *Stredoveké české listiny*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952.
- KOČIŠ, Jozef. Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945. In *Sborník archívnych prací* 1958, roč. 8, č. 1, s. 27-63.
- KOVÁCS, Béla. *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger 1987.
- KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté. Tartományúri hatalma*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1973.
- KRISTÓ, Gyula. *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1974. ISBN 936 05 0398 0.
- KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magveto Könyvkiadó, 1988. ISBN 963 14 1189 3.
- KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.
- LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica 1969.
- LEHOTSKÁ, Darina. Hradné panstvo v 12. a 13. stor. a jeho prví majitelia. In *Hlohovec a jeho okolie*, zostavila Darina Lehotská. Bratislava : Obzor, 1968, s. 50-57.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, 2002. ISBN 80-89047-48-3.
- LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Minor, 2002.
- LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2016. ISBN 978-80-224-1532-3.
- MAJTÁN, Milan. Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán*. In *Kultúra slova* 1972, roč. 6, s. 52-53.
- MALINIAK, Pavol. Jošt z Kussowa a Peter Koler. Vzostupy a pády dvoch kastelánov na kráľovských venných majetkoch. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 203-209.
- MALINIAK, Pavol. *Čabradské panstvo v stredoveku*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2019. ISBN 978-80-557-1625-1.

ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházy földleirása a XIV. század elején a pápai tized-jegyzékek alapján feltüntetve I.* Budapest 1891.

PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)*. Bratislava : VEDA vydavateľstvo SAV, Bernoláková spoločnosť, 1999. ISBN 80-224-0593-0.

POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : Verlag C. H. Beck, 1988. ISBN 3 406 33330 3.

RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii (Hradská, komitátna, stolíčná, župná správa. In *Slovenská archivistika* 1983, roč. 18, č. 1, s. 105-117.

SASINEK, Franko Viťazoslav. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. V Skalici : Tlač Fr. X. Škarnicla synov, 1868.

SASINEK, Franko V. *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným. Tlačil Kníhtlačiarisky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1912.

SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004. ISBN 80-88842-73-5.

SITÁR, Tomáš. *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku*, Lučenec : Miloš Hric a Mesto Lučenec, 2019. ISBN 978-80-972112-8-8.

SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*. Martin : Matica slovenská, 2013. ISBN 978-80-8128-093-1.

SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa. Príspevok k terminológii dejín správy. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94-118.

STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.

STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis* 60, 2012, roč. 60, č. 2, s. 191-214.

STEINHÜBEL, Ján. The County of Bratislava. In *Historický časopis* 2013, roč. 61, Supplement, s. 3-28.

STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2016. ISBN 978-80-8550164-3.

Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť, zostavila Daniela Dvořáková, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2017. ISBN 978-80-224-1608-5.

SZAMOTA, Stephanus – ZOLNAI, Julius. *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. Budapest 1902 – 1906.

TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava – Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Spolok Slovákov v Poľsku, 2011.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 1998. ISBN 80-85501-15-5.

TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011. ISBN 978-83-7490-442-1.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na hradoch stredovekého Gemera. In: *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 211-224.

TIMON, Ákos. *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Kulönös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest : Hornyánsky Viktor könyvkiadóhivatala, 1917.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-138-7.

TŘEŠTÍK, Dušan. Župy, župané a páni aneb Avarske dědictví, romantická falza a „vymyšlená“ skutečnost. In TŘEŠTÍK, Dušan. *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999, s. 175-181. ISBN 80-7185-229-5.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-482-3.

UHLÁR, Vlado. Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: špán, župan, pán, kmeť. In *Slovenská reč* 1972, roč. 37, č. 5, s. 296-298.

VARSÍK, Branislav. Starý a Nový Hrad pri Hornáde v Abaujskej župe. In *Historický sborník SAVU*, 1951, roč. 9, s. 59-64.

VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.

VYKYPĚL, Bohumil. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-110-1.

ZSOLDOS, Attila. *Az Árpádok és alattvalóik 896 – 1301*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997. ISBN 963 260 103 3.

ZSOLDOS, Attila. *A szent királyi szabadjai. Fejezetek a várjobbágság történetéből*, Budapest : MTA Történettudományi intézete 1999. ISBN 963 8312 62 9.

ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Történettudományi Intézet, 2011. ISBN 978 9627 38 3.

ŻMUDZKI, Paweł. *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersitetu Wrocławskiego Sp. z o. o., 2009. ISBN 978-83-229-3002-1.

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1984.

PŘEPRAVA RANĚNÝCH A NEMOCNÝCH VOJÁKŮ PO ŽELEZNICI V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ VE SVĚTLE DOBOVÝCH ODBORNÝCH POJEDNÁNÍ¹

VOJTĚCH SZAJKÓ

SZAJKÓ, Vojtěch: Transport of the Wounded and Sick Soldiers by Railway in the “Long” 19th Century in the Light of Contemporary Professional Treatises. *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 40-55, Bratislava.

The article provides a characteristics of transporting the wounded and ill soldiers in Europe and USA by railway in the “long” 19th century, as this era was titled by the British historian Eric Hobsbawm. Along the works of modern historiography, the interpretation is based on the original written documents authored by significant doctors of the German-speaking area living in the said period.

Progress in the given area was conditioned by war conflicts in the European and US territory. This was a complicated process, resulting in specifically constructed hospital or ambulance vehicles. The greatest activity in this respect was developed by Prussia (later Germany) and Austria. Development in the USA took its own, specific way.

Keywords: railways – military healthcare – 19th century – Prussia – Austria – USA.

Následující řádky podávají přehlednou charakteristiku využití železnice k přepravě raněných a nemocných vojáků v Evropě a USA v „dlouhém“ 19. století, jak tuto epochu vymezenou lety 1789–1914 nazval britský historik Eric Hobsbawm.² Článek vychází – vedle prací moderní historiografie – z originálních písemných pojednání, která na toto téma sepsali významní lékaři německy mluvícího světa žijící v daném období.

První železniční tratě ještě nedokázaly upoutat pozornost armádních činitelů. Po porážce Napoleona Bonaparta a jeho odchodu do exilu nedošlo k větším válečným konfliktům, tudíž chyběly konkrétní podněty, kvůli kterým by bylo nutné „povolat železnice do služby.“ Na místo válek nastoupila průmyslová revoluce. Potenciál železnice ohledně nejjednoduššího úkolu, tedy zajištění rychlého přesunu vojenských jednotek, pronikal do myšlení vojenských představitelů pomalu. Vojevůdci poznali logistiku v dnešním slova smyslu až v 19. století zásluhou železniční dopravy.³

Historicky první vojenský železniční transport se odehrál ve Spojeném království Velké Británie a Irska v roce 1830, kdy po železniční trati Manchester – Liverpool byl přepraven pluk britských vojáků, který se poté vydal lodí do Irska potlačit povstání. V roce 1838 se zase 10. pěší pluk britské armády, posádkou v Irsku, přemístil do Manchesteru, aby eliminoval pouliční výtržnosti. Využil při tom tratě z Manchesteru do Birminghamu a z Londýna do Birminghamu.⁴ Coby ostrovní národ, k němuž se nelze dostat jinak než po moři, Britové zpočátku nechápali možnosti využití železnice k vojenským účelům. Na

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu *Vojenské zdravotnictví v habsburské monarchii v letech 1848–1914* (registrační č.: MSM300151901), jehož nositelem je Historický ústav Akademie věd České republiky v Praze v rámci Programu na podporu mezinárodní spolupráce začínajících výzkumných pracovníků.

² LACH, Jiří. Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou. In *Český časopis historický*, 2013, roč. 111, č. 3, s. 579–602.

³ VAN CREVELD, Martin. *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge : Cambridge University Press, 1977, s. 74.

⁴ WOLMAR, Christian. *Engines Of War: How Wars Were Won & Lost On The Railways*. London : Public Affairs, 2010, s. 45.

území kontinentální Evropy našel vojensko-strategický potenciál železnic větší odezvu, a sice v zemích s dlouhými či snadno překročitelnými hranicemi. Příkladem takového státního útvaru byl Německý spolek.⁵

Roku 1841 se uskutečnila na nově postaveném úseku Severní dráhy císaře Ferdinanda v rámci c. k. vojenských manévřů přeprava 12. praporu horských myslivců z Uherského Hradiště přes Břeclav do Brna. Rakouská armáda poprvé využila železnici. Ještě v polovině čtyřicátých let 19. století nástup do války pomocí železnice (*Eisenbahnaufmarsch*) ležel mimo její strategické plány. Obrat nastal po roce 1846 v souvislosti s porážkou povstání v Krakově, kterou železnice výrazně usnadnila.⁶ V letech 1848–1849 byly jednotky rakouské armády poprvé přepraveny vlakem k bojištím. Stejným způsobem se přemísťovaly také pruské a ruské jednotky (a sice do Holštýnska, Saska, Bádenska, východního Pruska, severní Itálie a Uher). Byly to transporty ryze válečné, jejichž cílem bylo dopravit vojenskou sílu na místo určení.⁷

Léta 1830–1849 otevřela dveře do epochy, v níž vlaky proměnily samotnou podstatu válčení, které nabylo na délce, intenzitě a ničivosti. Nasadit do boje více mužů logicky znamenalo vyšší oběti na životech. Ponapoleonská Evropa tak v důsledku vědeckotechnického pokroku zformovala Evropana schopného válčit s nasazením ohromného množství „lidského materiálu“.⁸

Při velkých válečných konfliktech bylo tudíž zapotřebí přepravovat velké počty raněných do týlu. Jediným dopravním prostředkem, který dokázal takový úkol zvládnout, se stala železnice. Francouzský vojenský chirurg Dominique Jean Larrey (1766–1842)⁹ promýšlel jako první lékař vůbec už v počátcích železniční dopravy možnost jejího využití k transportu raněných a nemocných vojáků. Larrey adaptoval k tomuto účelu několik vagonů. Historicky první lazaretní vůz vznikl ve Francii roku 1857 právě podle návrhu již zesnulého Dominiqua Jeana Larrey. Téhož roku začal převážet raněné a nemocné vojáky na železniční trati mezi městem Châlons-en-Champagne a táborem francouzské armády vzdáleným zhruba 13 km. Dokázal přepravit 5 osob vsedě. Ležící pacienti byli uloženi na matrace, nebo byli naloženi na nosítkách s matrací, na kterých strávili celou cestu až do vojenského lazaretu. Skutečnost, že již tehdy bylo možné zajistit tak pohodlný způsob přepravy, se jeví s odstupem času pozoruhodně. Čerstvě nabyté zkušenosti mohly vést k definování základních principů sanitního transportu na železnici, ale nestalo se tak.¹⁰

Způsob přepravy byl zpočátku velmi primitivní. Vojáci leželi v nákladních vagonech vyslaných slámou, po příjezdu do cíle byli různými způsoby přepraveni do zdravotnických

⁵ BLACK, Jeremy. *War: A Short History*. Bloomsbury : Bloomsbury Academic, 2009, s. 16.

⁶ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, s. 50.

⁷ ANGETTER, Daniela Claudia. *Krieg als Vater der Medizin. Kriege und ihre Auswirkungen auf den medizinischen Fortschritt anhand der 2000-jährigen Geschichte Österreichs*. Wien : Österreichischer Kunst- und Kulturverlag, 2004, s. 42. Srov. KÖSTER, Burkhard. *Militär und Eisenbahn in der Habsburgermonarchie 1825–1859*. München : Oldenbourg, 1999, s. 118–119.

⁸ SZAJKÓ, Vojtěch. Vojensko-strategický význam železniční dopravy v Evropě v letech 1830–1848. In HOCHÉL, Marian (ed.), *Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře*. Opava – Praha : Togga, 2019, s. 283.

⁹ Larrey proslul během napoleonských válek jako zakladatel akutní medicíny. Uvedl do praxe myšlenku první pomoci poskytované raněným přímo na bojišti prostřednictvím tzv. létajících ambulancí. Jednalo se o sanitní vůz tažený koněm nebo mulou, který zasahoval v průběhu boje. TSHISUAKA, Barbara I. Larrey, Jean Dominique Baron. In GERABEK, Werner E. – HAAGE, Bernhard D. – KEIL, Gundolf – WEGNER, Wolfgang (Hgg.). *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Berlin – New York : De Gruyter, 2005, s. 826.

¹⁰ ANGETTER, D. C. *Krieg als Vater*, c. d., s. 41.

zařízení. Až po roce 1850 se objevily první speciální vozy vybavené nosítky.¹¹ Během krymské války (1853–1856)¹² Britové postavili první strategickou železnici¹³ z městečka Balaklava na Krymském poloostrově k frontové linii do Sevastopolu.¹⁴

Velká krymská centrální dráha (Grand Crimean Central Railway) – jak se tato trať dokončená roku 1855 nazývala – umožňovala přísun ohromného množství dělostřeleckého materiálu a zásob. Dosud železnice sloužily výhradně přepravě vojáků, kdežto speciálně vybudovaná trať na Krymu se poprvé stala součástí komunikační linie. Krymská válka se zapsala do paměti jednak zásluhou anglické ošetrovatelky Florence Nightingalové (1820–1910), která na přání britského ministra války zorganizovala ošetrovatelskou péči pro vojáky¹⁵, jednak tím, že zde došlo k prvnímu využití železnice k odsunu raněných z bojiště. Britský válečný zpravodaj William H. Russell si všiml, že Velká krymská centrální dráha začala být poměrně rychle využívána k transportu všech, kdo byli v důsledku zranění nebo nemoci vyřazeni z boje: „Čtyři vagony plné nemocných a raněných dorazily od velitelství do města za necelou půl hodinu. Vojáci měli pod hlavou torny a zřejmě se jim jelo velmi pohodlně. Taková změna v porovnání s příšernými průvody mrtvých či umírajících, kteří bezmocně viseli z koní polomrtvých hladu či z francouzských nosítek nesených mulami.“¹⁶ Lazaretní vlaky však ještě neexistovaly. Před Sevastopolem byli ranění vojáci naloženi do nákladních vagonů vystlaných slámou a pak odcestovali do Balaklavy, kde zůstávali na léčení, nebo byli určeni k dalšímu transportu. Ozbrojený konflikt na Krymu v padesátých letech 19. století zažil první větší transporty raněných po železnici.¹⁷

Nálepku „první krátké války v moderních dějinách“ si vysloužila rakousko-sardinsko-francouzská válka roku 1859. Příčina jejího rychlého průběhu nespočívala v tom, že by účastníci zvládli moderní způsob válčení tak bravurně jako například Prusové v roce 1866, přesto lze hovořit o výrazném uplatnění moderních technologií své doby, především železnice jako relativně mladého dopravního prostředku.¹⁸ Rakouská armáda od roku 1850 začala – i přes podstatně vyšší náklady – upřednostňovat přesuny po železnici.¹⁹ Mezi

¹¹ ANGETTER, D. C. *Krieg als Vater*, c. d., s. 41.

¹² Krymská válka byla ozbrojeným konfliktem mezi Ruskem a Osmanskou říší, na jejíž stranu se postavila koalice tvořená Francií, Velkou Británií a Sardinsko-piemontským královstvím. Crimean War. Eurasian History [1853–1856]. <https://www.britannica.com/event/Crimean-War> (3. 10. 2020).

¹³ Strategická železnice je definována jako taková železniční trať, která slouží primárně vojenským účelům (doprava posil, materiálu a zásob) a je provozována v době válečného konfliktu jako tzv. polní železnice. Naopak v době míru mohou tyto kolejové cesty, pokud zůstanou zachovány, sloužit k výcviku vojáků. Definováno podle: ROLL, Victor von Röhl. In *Enzyklopädie des Eisenbahnwesens*, Bd. 7. Berlin – Wien : Urban & Schwarzenberg, 1915, s. 277–278.

¹⁴ COOKE, Brian. *The Grand Crimean Central Railway. The Railway that Won a War*. Knutsford : Cavalier House, 1997, s. 35.

¹⁵ Florence Nightingalová sestavila tým dobrovolných sester, s nímž odcestovala na území dnešního Turecka do lazaretů, kde vládly otřesné hygienické podmínky. Valná část z přibližně 600 000 obětí, jež si krymská válka vyžádala, zemřelo v důsledku katastrofálních hygienických podmínek a kolapsu zásobování. Jen šestina padla v boji. <https://www.britannica.com/event/Crimean-War> (3. 10. 2020).

¹⁶ COOKE, B. *The Grand Crimean*, c. d., s. 73.

¹⁷ BILLROTH, Theodor – MUNDY, Jaromir von. *Über den Transport der im Felde verwundeten und Kranken*. Wien : Gerold, 1874, s. 19.

¹⁸ BROUCEK, Peter. Die Eisenbahn als militärischer Faktor. In GUTKAS, Karl – BRUCKMÜLLER, Ernst (Hgg.). *Verkehrswege und Eisenbahnen. Beiträge zur Verkehrsgeschichte Österreichs aus Anlaß des Jubiläums 150 Jahre Dampfeisenbahn in Österreich*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1989, s. 124–134.

¹⁹ SHOWALTER, Dennis E. *Railroads and Rifles. Soldiers, Technology, and the Unification of Germany*. Hamden : Archon Books, 1975, s. 37.

evropskými armádami jí dokonce připadla role jakéhosi předjezdce ve vypořádání se s párou na kolejích.²⁰

Rakousko válku proti francouzsko-sardinské koalici roku 1859 prohrálo vinou nerozhodnosti svých vojevůdců. Oddíly c. k. armády nedokázaly porazit každého ze dvou soupeřů samostatně, což v první fázi války (tj. před příjezdem Francouzů) představovalo snadný úkol. Nástup do války pomocí železnice, který byl v podání francouzské armády mnohem efektivnější, sehrál rozhodující roli.²¹ Vítězní spojenci napočítali na 17 000 mrtvých a raněných, na rakouské straně jich bylo asi o 5 000 více. Bitva u Solferina (24. června 1859) se zařadila mezi nejkrvavější bitvy 19. století. Většina mužů umírala v důsledku nevalné zdravotní péče, což inspirovalo Švýcara Henriho Dunanta (1828–1910) jako očitého svědka „solferinských jatek“ k tomu, aby započal úsilí korunované roku 1863 v Ženevě založením Mezinárodního Červeného kříže a ustanovením Mezinárodního výboru pro pomoc raněným vojákům.²² Rok nato byla podepsána Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných v polních armádách. Tato smlouva vešla do dějin jako První Ženevská úmluva a stala se základem humanitárního práva.²³

Humanitární povědomí se rychle šířilo. O tom, jak obyvatelé habsburské monarchie reagovali na železniční transporty raněných vracejících se z italského bojiště domů, zanechala svědectví písemná agenda Zemského generálního velitelství ve Vídni: „*Dle právě obdržené zprávy z provozního ředitelství Jižní dráhy dochází ke značným zpožděním vlaků s raněnými vojáky, které přijíždějí z jihu, neboť v mnoha nácestných stanicích se očividně zvyšuje dobročinné úsilí lidí poskytovat raněným občerstvení. Železniční personál se pochopitelně může takovým projevům patriotismu a všeobecné lidské lásky nanejvýš vzpírat.*“ Válka se všemi důsledky se tak zásluhou železnice, která sehrála roli zprostředkovatele, dostaly daleko od fronty, na hmatatelný dosah ruky.²⁴

Vrchní armádní velitelství (*Armeeoberkommando*) počátkem června 1859 nařídilo, aby na každém nádraží v severní Itálii bylo k dispozici 24 nosítek pro usnadnění manipulace s raněnými. Od 16. června 1859 musel být připraven k okamžitému použití jeden tzv. rezervní trén pro přepravu raněných, přičemž soukromé společnosti se úplně zřekly přepravních poplatků. Postupující technizace a zrychlování války se příznivě projevovaly i na rostoucím humanitárním povědomí. Ukázalo se, že železnice může sloužit potřebám transportu raněných a nemocných vojáků stejně dobře jako prostředek jejich přemístění na místa krvavých střetů. Hrůzy bitvy u Solferina tak paradoxně umožnily rozvíjet úvahy o tom, jak zlepšit zaopatření raněných vojáků prostřednictvím železnice. Vrchní armádní velitelství 3. července 1859 vydalo nařízení, aby byl všem nezaopatřeným důstojníkům umožněn léčebný pobyt ve Vídni a aby jména těchto důstojníků, přijíždějících sem za účelem očekávaného uzdravení, byla přesně zaznamenávána, což měli zařadit všichni průvodčí Jižní dráhy (*Südbahn*) na trati mezi Vídeňským Novým Městem a Vídni. Na vídeňském

²⁰ SHOWALTER, Dennis E. *Railroads and Rifles. Soldiers, Technology, and the Unification of Germany*. Hamden : Archon Books, 1975, s. 37.

²¹ Lombardsko-benátské království jako součást habsburské monarchie disponovalo roku 1859 tratěmi o celkové délce 525 km. Síť byla torzovitá a převážně jednokolejná. Piemont, jehož rozloha byla poloviční, se mohl pyšnit 950 km kolejových cest. Na všech panoval plynulý provoz. Francouzská armáda se opírala o vhodnou železniční síť a přímý dvoukolejný tah Paříž – Lyon. MECHTLER, Paul. *Die österreichische Eisenbahnpolitik in Italien 1835–1866*. In *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 14. Bd., Wien 1961, s. 186–187.

²² Současně byla přijata rezoluce zavazující jednotlivé státy k tomu, aby v mírových dobách zřizovaly pomocné společnosti pro ošetřování raněných, dnešní národní společnosti Červeného kříže.

²³ GUNDOLF, Hubert. *Um Österreich! Schlachten unter Habsburgs Krone*. Graz : Stocker, 1995, s. 257–261.

²⁴ SZAJKÓ, Vojtěch. *Železnice, pošta a telegraf rakouské armády v letech 1848–1914*. Praha : EPOCH, 2017, s. 163–164.

Jižním nádraží byl zřízen zvláštní vojenský úřad, kterému měli důstojníci nahlásit, zda již mají ve Vídni zajištěno ubytování, nebo si je přejí nárokovat.²⁵ Rakušané i Francouzi sice v průběhu války využívali železnici k odsunu raněných a nemocných z bojiště, ovšem ani jednu stranu nenapadlo postarat se o jejich pohodlí a léčbu, neboť trpící vojáci byli uloženi na podlahu nákladních a dobytčích vozů, nebo na dřevěné lavice osobních vozů III. třídy. Nákladní vozy byly vystlány tenkou vrstvou slámy. Jakákoliv lékařská péče ve vlaku scházela. Pro těžce raněného se podařilo zřídkakdy zajistit matraci či polštář. Vojáci vyžadující akutní nebo dlouhodobou péči zůstávali většinou v severní Itálii, přestože jeden transport málokdy trval déle než 24 hodin.²⁶ Všechny zúčastněné strany (Rakouské císařství, Francouzské císařství a Sardinsko-piemontské království) po bitvě u Solferina využívaly železnici k tomu, aby vysoké počty svých raněných a nemocných rozmístily rovnoměrně. Larrey opakovaně doporučoval používat k evakuaci přeplněných lazaretů železnici coby nejvhodnější dopravní prostředek a zároveň nejlepší řešení. Nezanechal ale žádný návod, jak docílit rovnoměrného rozmístění raněných.²⁷

Transportní výkony z války roku 1859 udělaly dojem na vedení ostatních evropských armád. Patrně nejvíce byl masovým upotřebením železnice k vojenským účelům ovlivněn generální štáb pruské královské armády v čele s Helmutem Karlem von Moltke (1800–1891). Ten výsledky rakouských i francouzských přesunů po kolejích důkladně vyhodnotil a poté beze zbytku využil při plánování válečných operací proti Rakousku v roce 1866.²⁸ Navíc pruský ministr války Albrecht von Roon (1803–1897) na základě informací o železničních transportech raněných vojáků roku 1859, které obletěly celou Evropu, vydal rozkaz, aby v každé příští válce všichni ranění muži schopní pohybu přepraveni běžnými osobními vozy (samozřejmě třídou odpovídající jejich hodnotě), kdežto všichni těžce ranění měli být uloženi na slamníky. Každý takový transport musel doprovázet lékař se zdravotnickým vybavením. Zrodila se koncepce lazaretního vlaku.²⁹

Pruský vojenský chirurg Ernst Julius Gurlt³⁰, který náhodně spatřil, jak nedostatečně bylo roku 1859 postaráno o raněné transportované železnicí, navrhl, aby na hácích zašroubovaných do střech nákladních vagonů byla zavěšena visutá lůžka, čímž mělo být zajištěno, že vojáci nebudou muset ležet na podlaze. Ukázalo se však, že střechy vagonů nebyly dostatečně pevné na to, aby unesly takovou váhu, navíc vlak za jízdy házel visutými

²⁵ RILL, Robert. Die Südbahn im Feldzug 1859. Bemerkungen zu Strategie und Praxis. In ARTL, Gerhard – GÜRTLICH, Gerhard H. – ZENZ, Hubert (Hgg.). *Mit Volldampf in den Süden. 150 Jahre Südbahn Wien – Triest*. Wien : Fassbaender Verlag, 2006, s. 409–410.

²⁶ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, c. d., s. 65–66.

²⁷ Hromadění osob na malém prostoru vedlo k propuknutí a rychlému šíření epidemických onemocnění, s nimiž si lékařský personál nevěděl rady, protože bylo těžké zajistit odpovídající hygienické a materiální podmínky. BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 20.

²⁸ Unsere Eisenbahnen im Kriege. Vom Eisenbahnbureau des k. u. k. Generalstabes. In STRACH, Hermann (Hg.), *Geschichte der Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Bd. VII. Wien : Archiv-Verlag, 2000 (reprint původních vydání z let 1898–1908), s. 133.

²⁹ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, c. d., s. 66.

³⁰ E. J. Gurlt (1825–1899), syn veterinárního lékaře a profesora zvířecí anatomie, vystudoval medicínu jako žák Bernharda Langenbecka na berlínské univerzitě, kde se habilitoval v oboru chirurgie a byl jmenován i mimořádným profesorem. Později se stal profesorem chirurgie na Akademii císaře Viléma (Kaiser-Wilhelm-Akademie), což byl ústav připravující lékaře pro pruskou královskou armádu. Gurlt patřil k průkopníkům anestezie. Věnoval se také dějinám medicíny. Byl autorem řady odborných pojednání. Některá z nich se týkala problematiky železničního transportu raněných a nemocných vojáků. TSHISUAKA, Barbara I. Gurlt, Ernst Julius. In GERABEK, Werner E. – HAAGE, Bernhard D. – KEIL, Gundolf – WEGNER, Wolfgang (Hgg.). *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Berlin – New York : De Gruyter, 2005, s. 518.

lůžky tak prudce, že ranění naráželi na boční stěny vozů.³¹ Dr. Gurlt vyložil své návrhy v řadě spisů, jež zavdaly podnět k systematickému studiu otázky, jak odbavit vojenské sanitní transporty na železnici.³² Studium této otázky zatím probíhalo pouze na vědecko-experimentální úrovni, i sám Gurlt popisoval spíše improvizální metody. Přesto jeho první články v berlínském časopise *Medicinische Zeitung* z roku 1859 vzbudily pozornost pruského ministerstva války, jež ustanovilo komisi, která se problematikou začala zabývat. Komise, složená z generálního štábního lékaře, jednoho správního a jednoho železničního úředníka, potvrdila, že střecha nákladních vozů je příliš slabá na to, aby dokázala pevně fixovat houpací síť, následkem čehož je doprava neefektivní. Komise navrhla vlastní řešení: Pacienti musí být naloženi do vlaku na pytlech slámy, přepraveni a na stejných pytlech také vyloženi. Pytle byly proto opatřeny postranními mašlemi, do kterých se zasouvaly tyče umožňující snadnou manipulaci. Tento systém byl schválen pruským ministerstvem války a roku 1861 vtělen do úředního výnosu. Jednalo se o důležitý moment. Vláda konkrétního státu oficiálně uznala význam železničního transportu pro přepravu raněných a nemocných vojáků.³³

Německo-dánská válka roku 1864 nebyla z hlediska využití železniční dopravy pro sanitní účely příliš výjimečná ani přelomová.³⁴ Za zmínku stojí snad jen to, že pruská armáda při transportu raněných uplatňovala výše uvedený postup. Kdo byl s to absolvovat přesun vsedě, cestoval v osobním vagonu, ostatní v nákladních vozech, do kterých se vešlo 7 až 8 slamníků s polštářem a postranními mašlemi. Tato podoba slamníků, závazná pro každý polní lazaret, umožňovala pohodlné přemísťování raněných a nemocných. Každý vagon doprovázel ošetřovatel nebo pomocník. Jedna souprava železničního transportu čítala 13 až 15 vagonů a sloužil zde lékař vybavený chirurgickými nástroji a medikamenty. Na zastávkách se revidoval stav pacientů, dostali najíst a napít. Dánská armáda evakuovala raněné paroloděmi do přístavu Korsør na východě ostrova Sjælland a odtud je transportovala železnicí do Kodaně. Ti, kteří mohli sedět, cestovali v osobních vagonech, ti, kteří museli ležet, v nákladních vagonech vystlaných matracemi nebo slámou. I přes krátkou dobu jízdy si těžce ranění stěžovali na nepohodlí a drkotání nákladních vagonů, přestože v Korsøru byli uloženi na pohodlná nosítka.³⁵

Konflikt, jenž se odehrál v letech 1861–1865 v USA mezi armádami Severu (Unie) a Jihu (Konfederace) a jemuž se dostalo označení americká občanská válka, byl do jisté míry záležitostí železnice.³⁶ Nový druh dopravy se stal jedním z faktorů, jež pracovaly ve prospěch Severu disponujícího hustší a delší železniční sítí. Transporty raněných a nemocných vojáků zpočátku probíhaly stejně jako v Evropě. Teprve v letech 1864–1865 dokázal dr. Jephth

³¹ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, c. d., s. 66.

³² Např. Über den Transport Schwerverwundeter und Kranker im Kriege, nebst Vorschlägen über die Benutzung der Eisenbahnen dabei. Berlin : Enslin, 1860, 33 s.

³³ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 20–21.

³⁴ Tamtéž, s. 34.

³⁵ MYRDACZ, Paul. Sanitäts-Geschichte der Feldzüge 1864 und 1866 in Dänemark, Böhmen und Italien. Mit Benützung der Acten des k. und k. Kriegsarchivs. In MYRDACZ, Paul (Hg.). *Handbuch für k. und k. Militärärzte*, Bd. II/X. Wien : Šafář, 1897, s. 34–38.

³⁶ Byla to první válka průmyslového věku, v níž kromě železnice našly uplatnění telegraf, rychlopalné zbraně, obrněné lodě a průmyslově vyráběné uniformy, boty i podkovy koní. Válka znamenala pokrok i pro vojenskou medicínu (specializované a profesionální zdravotní sbory, třídění raněných podle závažnosti, anestezie a nové léky, jako např. morfium a chinin). Sever provozoval nemocniční loď. Vojenští zdravotníci byli posuzováni jinak než bojující vojáci. HUTEČKA, Jiří. *Země krví zbrocená. Americká občanská válka 1861–1865*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 466.

Vining Harris³⁷ odpovídajícím způsobem upravit několik osobních železničních vozů, které mohly být použity k delším (nanejvýš ale 6hodinovým) jízdám. Vznikly tzv. nemocniční vagony. Tyto vozy, řazené i do pravidelných vlaků, nabízely dostatek místa a pohodlí pro lékaře, ošetřovatele i zdravotnický materiál. Na obou koncích byly široké vstupy, osvětlení zajišťovala lucerna umístěná ve věžičce na střeše vozu. Věžička sloužila také jako ventilace. V každém vagonu se nacházelo 24 přenosných nosítek zavěšených na silných gumových řemenech, na nichž bylo možné přinášet raněné rovnou z bojiště. Přepavní kapacita jednoho vagonu činila 30 mužů.³⁸

Železnice v USA během občanské války podléhaly dvojímu řízení (civilnímu a vojenskému). Velitelé zpočátku ignorovali existenci lazaretních vlaků, které se už předtím začaly používat v Evropě. Tento fakt se projevil nesmírně vysokými ztrátami na životech nejen v počátečních fázích konfliktu, ale i v celkovém úhrnu. Po první bitvě u Bull Runu (21. července 1861), kde vojsko Konfederace triumfovalo nad vojskem Unie, americké železniční společnosti nebyly připraveny na odsun raněných z bojiště, tudíž použily jen nákladní vagony vystlané slámou. Utrpení pacientů přivedlo vedení několika železničních společností na myšlenku zavádění lazaretních vagonů, to však probíhalo pomalu. Lazaretní vagony do provozu nasadila jako první společnost Wilmington & Weldon působící na Jihu. Společnosti se podařilo týden po bitvě u Bull Runu vypravit lazaretní vlak schopný přepravit 20 raněných a nemocných. Na Severu se objevovaly od jara 1862 na tratích spojujících Boston ve státě Massachusetts a Albany ve státě New York lazaretní vagony s lůžky vybavenými žíněnými matracemi, polštáři a příkrývkami.³⁹ Ovšem většina železničních společností, jakož i obě zneprátené strany, nepočítala v oblasti hlavních bojišť s poptávkou po vlcích umožňujících poskytování zdravotní péče, a proto v některých případech museli ranění ležet ve vagonech na holé podlaze, přičemž nejhorší případy byly umísťovány do krytých vozů bez oken. Zde pacienti leželi na troše slámy nebo na příkrývce, často se ale museli obejít bez nich.⁴⁰

Takové podmínky panovaly zejména v průběhu válečné kampaně vedené Severem roku 1862. Obrat k lepšímu nastal díky vládní instituci jménem Sanitární komise. Ta začala objednávat již zmíněné nemocniční vagony. Ačkoliv byly nasazovány na mnoha tratích, neustále převládala jejich nedostatek. Brzy ale fungovaly celé lazaretní vlaky. První z nich jezdily na dráze společnosti Orange & Alexandria Railroad. Jakmile generál William T. Sherman (1820–1891), významný velitel vojsk Severu, zaútočil na Atlantou, měl k dispozici mezi Atlantou a Louisville celkem 3 lazaretní vlaky, každý s kapacitou 200 mužů. Soupravy měly zvláštní označení a zpravidla byly ušetřeny nepřátelských útoků. Výjimka nastala v dubnu 1863, kdy rebelové přepadli lazaretní vlak, avšak raněné a celou posádku ušetřili.⁴¹

Pokrok, jež znamenalo zkonstruování lazaretního vozu a tzv. nemocničních vozů, si vojensko-lékařské kruhy v Evropě uvědomily teprve počátkem roku 1866, přesto stále dominovaly spíše improvizace a experimenty.⁴²

³⁷ J. V. Harris (1839–1914) vystudoval medicínu na Mississippské univerzitě. Během americké občanské války působil jako chirurg u pozemních sil a námořnictva Konfederace. Po skončení války se přestěhoval na Floridu, kde až do smrti provozoval lékařskou praxi. ALLARDICE, Bruce S. *More Generals in Gray*. Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1995, s. 120.

³⁸ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 21.

³⁹ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, c. d., s. 96–97.

⁴⁰ WEBER, Thomas. *The Northern Railroads in the Civil War (1861–1865)*. Bloomington : Indiana University Press, 1999, s. 225.

⁴¹ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, c. d., s. 96–97.

⁴² BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 23.

V prusko-rakouské válce roku 1866 využily železnici obě znesvářené strany. Zatímco pruské armády se opíraly o hustou, převážně dvoukolejnou železniční síť směrem k hranicím habsburské monarchie, Rakušané mohli přesouvat svá vojska směrem k předpokládanému místu střetnutí s Prusy, tj. do východních Čech, jen po několika převážně jednokolejných tratích.⁴³ Jednalo se o tratě Severní dráhy císaře Ferdinanda (*Kaiser Ferdinands-Nordbahn*)⁴⁴, Společnosti státní dráhy (*Staatseisenbahn-Gesellschaft*)⁴⁵, Severojihoněmecké spojovací dráhy (*Süd-norddeutsche Verbindungsbahn*)⁴⁶ a Turnovsko-kralupsko-pražské dráhy (*Turnau-Kralup-Prager Eisenbahn*).⁴⁷ Severojihoněmecká spojovací dráha byla trasována takřka přímo na bojiště u Hradce Králové, ovšem velitel rakouské Severní armády polní zbrojmistr Ludwig von Benedek (1804–1881) si neuvědomoval její vojensko-strategický význam.⁴⁸

Sanitní doprava pruských armád v českých zemích se vyznačovala těžkopádností. Špatné materiální podmínky nedovolovaly při jízdě vlakem vytvořit potřebný komfort. Jen výjimečně se podařilo uložit pacienty na vrstvu slámy nebo matraci. Za úspěch lze považovat už to, že pruské velení zajistilo transport raněných a nemocných vojáků včetně nejtěžších případů po železnici. Naštěstí v roce 1866 již existovala v Prusku pomocná společnost Mezinárodního Červeného kříže, která pro sanitní přepravu zajistila 70 vlakových souprav (každou z nich tvořilo 20 vozů) a vyslala na bojiště 800 ošetřovatelů a 1 000 ošetřovatelek, mezi nimiž bylo mnoho studentů a příslušníků johanitského řádu. Berlínský pomocný spolek pomáhal také rakouským vojákům, ačkoliv Rakousko ještě nebylo signatářem První Ženevské úmluvy. Situace na rakouské straně nebyla o moc lepší. Pouze Severní dráha císaře Ferdinanda přizpůsobila nákladní vagony přepravě zejména těžce raněných tak, že v každém voze bylo na 16 fixovaných prknech zavěšeno pomocí kožených řemenů 8 nosítek, na nichž leželi pacienti. Byly to první lazaretní vozy zkonstruované na evropském kontinentu od pokusů dle Larreyho návodu.⁴⁹ V souvislosti s válkou 1866 nelze hovořit o adekvátním zajištění sanitní přepravy pomocí železnice. Ta se uskutečnila až v letech 1870–1871 za prusko-francouzské války, kdy železnice plánovitě sloužila jako prostředek velkých přesunů i těžce raněných vojáků.⁵⁰

Evakuaci asi 50 000 raněných a nemocných vojáků rakouské Severní armády po prohrané bitvě u Hradce Králové (3. července 1866) řídil Jaromír svobodný pán von Mundy⁵¹,

⁴³ WAWRO, Geoffrey. The Army of Pigs. The Technical, Social a Political Basis of Austrian Shock Tactics 1859–1866. In *The Journal of Military History*, 1995, vol. 59, No. 3, s. 410–414.

⁴⁴ Trasa Vídeň – Břeclav – Píseň – Přerov – Bohumín – Krakov – Lvov, s odbočkami do Brna, Olomouce a Opavy. PRASCHINGER, Harald. Die österreichischen Eisenbahnen als wirtschaftlicher Faktor. In GÜTKAS, Karl – BRUCKMÜLLER, Ernst (Hgg.). *Verkehrswege und Eisenbahnen. Beiträge zur Verkehrsgeschichte Österreichs aus Anlaß des Jubiläums 150 Jahre Dampfeisenbahn in Österreich*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1989, s. 102–103.

⁴⁵ Trasa Brno/Olomouc – Česká Třebová – Praha – Podmokly (dnes Děčín). Tamtéž.

⁴⁶ Trasa Pardubice – Liberec, s odbočkou Josefov – Malé Svatoňovice. Tamtéž.

⁴⁷ Trasa Kralupy nad Vltavou – Neratovice a Praha – Turnov. Odbočka do Prahy byla ovšem postavena až po roce 1866. Tamtéž.

⁴⁸ WAWRO, G. *The Army of Pigs*, c. d., tamtéž.

⁴⁹ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 25.

⁵⁰ ANGETTER, D. C. *Krieg als Vater*, c. d., s. 41–42.

⁵¹ J. von Mundy (1822–1894) se narodil v Brně. Vystudoval medicínu na univerzitě ve Würzburgu, předtím sloužil v rakouské armádě. Jako dobrovolník vykonával lékařskou praxi ve válce rakousko-sardinsko-francouzské (1859), prusko-rakouské (1866), prusko-francouzské (1870–1871), srbsko-turecké (1876–1877), srbsko-bulharské (1885–1886) a rusko-turecké (1877–1878). Formuloval zásady vojenské i civilní sanitní služby

plukovní lékař polní nemocnice č. 38 v Pardubicích a podšéf jednoho z vídeňských vojenských špitálů. Právě na jeho doporučení začalo rakouské velení využívat k odvozu raněných po rozhodující bitvě vedle koňských potahů také železniční vozy Severní dráhy císaře Ferdinanda. Tím byly v habsburské monarchii položeny základy pro vznik sanitních vlaků, jejichž konstrukci a zásady provozu sám dr. Mundy detailně rozpracoval. V roce 1869 se tato pravidla stala závazná pro sanitní službu řádů německých i maltézských rytířů a platila až do roku 1918.⁵²

Předběžná úmluva o míru mezi Pruskem a Rakouskem uzavřená 26. července 1866 v Mikulově mimo jiné upravovala situaci vojenských lazaretů, polních nemocnic i lékařského a zdravotnického personálu.⁵³ Na základě zkušeností z války roku 1866 – především z bitvy u Hradce Králové představující pro rakouskou armádu podobnou zdravotní katastrofu jako „solferinská jatka“ v roce 1859 – začalo docházet k důslednému promyšlení toho, jak využít k transportu raněných a nemocných vojáků železniční dopravu.⁵⁴

Theodor Billroth⁵⁵, profesor chirurgie na lékařské fakultě vídeňské univerzity a jeden z nejvýznamnějších lékařů 19. století, kladl důraz na to, aby při transportu raněných vlakem byla dodržována následující pravidla: 1. Lékařské zákroky se smí provádět v improvizované zařízených nákladních vozech jen v nejnútnejším případě, 2. Doba jízdy nesmí překročit polovinu dne, tj. asi 12 hodin, přičemž celkově by neměla trvat déle než jeden den, neboť časově náročný transport neprospívá stavu pacientů.⁵⁶

Od třicátých let 19. století, kdy v Evropě začaly vznikat první železniční tratě, došlo k několika válečným konfliktům, které Billroth nazval „masovými vraždami, jež otevřely cestu k systematickým transportům armád a vojenského materiálu po železnici“. Teprve na konci posledního masakru, prusko-francouzské války, byly podle Billrotha učiněny řádné přípravy k realizaci transportů raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil po železnici. Slavný lékař dále tvrdil, že lazaretní vlaky, které v letech 1870–1871 podaly mimořádné výkony, mohly existovat a stejně dobře sloužit již ve válkách roku 1859 a 1866, ale nestalo se tak, neboť léta 1815–1848 byla v Evropě obdobím nepřetržitého míru. Lidé přestali myslet na válku. Starost o raněné v boji se stala něčím velmi vzdáleným.⁵⁷

na moderních principech. Roku 1881 založil Vídeňskou záchrannou společnost, což byla první rychlá zdravotnická pomoc v Rakousku-Uhersku. Byl členem Mezinárodního Červeného kříže a Červeného půlměsíce. V roce 1870 se stal generál-šéflékařem Maltézského řádu v Českém velkopřevorství (zde jako první přišel s myšlenkou řádových sanitních vlaků), dva roky nato byl jmenován profesorem vojenského zdravotnictví na Vídeňské univerzitě. ŽUPANIČ, Jan. Jaromír Freiherr von Mundy. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (Hgg.). *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München : Meidenbauer, 2010, s. 255–271.

⁵² POŘÍZKA, Jiří. *Maltézští rytíři u nás. Tři studie k historii Českého velkopřevorství Řádu maltézských rytířů*. Brno : Petrov, 1990, s. 66–70.

⁵³ Rakousko odřeklo účast na ženevské konferenci v létě 1864 s tím, že vlastní zdravotnické předpisy považuje za dostatečné. Pomocnou společnost Mezinárodního Červeného kříže založilo až 18. června 1866 a k První ženevské úmluvě přistoupilo 21. července téhož roku.

⁵⁴ WONDRÁK, Eduard. *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*. Hradec Králové : Kruh, 1989, s. 65.

⁵⁵ Th. Billroth (1829–1894) se narodil v Bergenu na ostrově Rujána. Vystudoval medicínu na univerzitách v Göttingenu a Berlíně. Po německo-francouzské válce v letech vykonával chirurgickou praxi ve vojenských lazaretech ve Weissenburgu a Mannheimu. Roku 1871 přesídlil do Vídně, kde operoval i přednášel. Billroth vytvořil postupy operací žaludku, střev, prostaty a štítné žlázy. FEIKES, Renate. Christian Albert Theodor Billroth (1829–1894). Wie zeitgemäß ist unsere Medizinerbildung? In ANGETTER, Daniela – SEIDL, Johannes (Hgg.). *Glücklich, wer den Grund der Dinge zu erkennen vermag. Österreichischer Mediziner, Naturwissenschaftler und Techniker im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main – Wien : Lang, 2003, s. 99–110.

⁵⁶ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 12.

⁵⁷ Tamtéž.

Armády postupně formulovaly podmínky, za nichž měly být realizovány sanitní transporty vojáků po železnici. Například rakouská armáda se snažila striktně dodržovat následující pravidla: 1) Udržovat čistotu ve stanicích; 2) Přísně kontrolovat zdravotní stav mužstva a kvalitu občerstvení; 3) Zajistit co největší pohodlí (vojákům c. k. armády bylo povoleno vyzout si boty a povolit oblečení, v zimě obdrželi erární příkryvku).⁵⁸

Na Světové výstavě v Paříži v roce 1867 byly představeny rovněž exponáty týkající se sanitní dopravy a péče o raněné. Mezinárodní kongres spojený s touto částí výstavy obeslala svými zástupci řada států a pomocných spolků. Kongresu předsedal dr. Mundy. Účastníci se věnovali nejen teoretickým otázkám, ale i praktickým zkouškám, ke kterým poskytla osobní vozy II. a III. třídy a nákladní vozy jedna francouzská železniční společnost. Výsledkem bylo zjištění, že podpurná nosítka, navržená dr. Gauvinem z Francie a vyrobená bádenským továrníkem Fischerem, jsou pro transport raněných nejvhodnější. Dále zazněl návrh vytvářet soupravy lazaretních vlaků. Každý z účastníků si však uvědomoval, že přímět železniční společnosti a železniční správy v jednotlivých státech, aby zajistily odpovídající podmínky k přepravě raněných a nemocných (nejlépe úpravou vozového parku a infrastruktury), se zatím jeví jako nedosažitelný cíl. Jednání nedospěla k žádnému výsledku také proto, že model lazaretního vozu podle návrhu dr. Evanse z USA, vybraný jako nejlepší, neměl podporu zkušených evropských vojenských chirurgů, kteří se vyslovili proti zavádění amerického systému. Považovali jej za nevhodný pro železniční dopravu v Evropě.⁵⁹

Zásluhou prof. Friedricha von Esmarcha⁶⁰ se přece jen prosadily principy amerického systému a v návaznosti na pařížskou výstavu se objevilo významné dílo dr. Gurlta. Esmarch se roku 1867 obrátil na ředitele berlínské akciové společnosti pro výrobu železničních potřeb. Ten po důkladné úvaze prohlásil, že se jeho firma zhostí realizace Esmarchova plánu upravovat v případě potřeby vagony IV. třídy⁶¹ na tzv. nemocniční vozy amerického typu, budou-li uvedená vozidla konstruována již při výrobě tak, aby se dala snadno přestavět. Velmi úspěšný koncept se prosadil navzdory nepřízni oficiálních míst a nakonec mu vyjádřil podporu i německý císařský dvůr. Navíc poprvé nastal případ, kdy výrobce musel brát ohled na sanitní využití vozu už při jeho stavbě. Pokusná jízda prvního exempláře dne 18. září 1867 rozptýlila všechny pochybnosti.⁶² Podobnou snahu jako prof. Esmarch vyvinul v téže době také württemberský generální lékař Eduard Fichte (1826–1905) ve Stuttgartu. Ten zařídil württemberské osobní vozy jako pojízdné lazarety amerického typu. Fichteho úsilí ve Württembersku se prosadilo rychleji než Esmarchovo v Prusku, oba však dospěli k závěru, že transporty raněných pomocí železnice musí být lépe organizovány.⁶³

⁵⁸ ANGETTER, D. C. *Krieg als Vater*, c. d., s. 60.

⁵⁹ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 27.

⁶⁰ F. von Esmarch (1823–1908) vystudoval medicínu na univerzitách v Kielu a Göttingenu. Na klinice v Kielu se stal asistentem Bernharda von Langenbecka. Habilitoval se v oboru chirurgie a byl jmenován řádným profesorem chirurgie a očního lékařství. Těžiště jeho zájmu představovala válečná chirurgie a první pomoc. Zavedl lékárníčky, trojčípý šátek, dlahy a rozvinul metody, které dodnes nesou jeho jméno (např. Esmarchův hmat používaný k uvolnění dýchacích cest). Získal mnoho zkušeností ve všech válkách za sjednocení Německa jako poručík, vrchní lékař II. třídy a rezervní generální lékař pruské armády. V letech 1854–1898 vedl chirurgickou kliniku univerzity v Kielu. Proslul jako zakladatel civilního samaritánství a záchranné služby v Německu. Roku 1887 byl povýšen do dědičného šlechtického stavu. BÖTTGER, Herbert. Esmarch, Friedrich von. In *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 4, Berlin : Duncker & Humblot, 1959, s. 654.

⁶¹ Ve vagonech IV. třídy byli cestující přepravováni vestoje. Do ventilačních otvorů na střeše byly v noci zavěšovány lucerny. BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 27.

⁶² LÖFFLER, Friedrich. *Das preussische Militär-Sanitätswesen und seine Reform nach der Kriegserfahrung von 1866*. Berlin : Hirschwald, 1869, s. 249–251.

⁶³ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 28–31.

Gurlt ve svém díle vydaném roku 1868 představil nejvýznamnější počiny, které se v oblasti železničních transportů raněných a nemocných vojáků do té doby objevily.⁶⁴ Byl to jakýsi atlas, zhotovený na rozkaz pruského ministra obchodu a živností Heinricha hraběte von Itzenplitz. Jednotlivá vyobrazení detailně popisovala například tzv. nemocniční vozy z americké občanské války, upravené nákladní vozy Severní dráhy císaře Ferdinanda z prusko-rakouské války a výše uvedené inovace prof. Esmarcha a dr. Fichteho.⁶⁵

Zásluhou písemných pojednání, návodů a ilustrací se přeprava raněných a nemocných stávala populárním tématem. Politici, lékaři a konstruktéři vyvíjeli s pomocí různých spolků nesmírnou aktivitu, jejíž výsledky našly uplatnění během prusko-francouzské války v letech 1870–1871. Ta si vyžádala nesmírné úsilí všech subjektů poskytujících zdravotnickou pomoc, neboť transporty těžce raněných na vzdálenosti, které si předtím nikdo neuměl představit, přinášely zcela nové, náročnější úkoly. Zatímco v americké občanské válce absolvovaly lazaretní vozy, řazené do různých vlakových souprav, maximálně 12hodinové jízdy, nyní křižovaly Evropu vlaky složené výhradně z lazaretních vozů, ve kterých trávili ranění a nemocní stále delší dobu (někdy i týdny). Všechny inovace se doposud omezovaly na řešení problémů s nakládkou a vykládkou pacientů a jejich umístění v železničním voze. Nyní vstupovaly do popředí požadavky na lepší osvětlení, topení, větrání, stravování, komunikaci mezi členy posádky, rychlost jízdy apod.⁶⁶

Jako zcela nový fenomén vzešla z této situace německá koncepce lazaretních vlaků splňujících všechny uvedené podmínky. Vozy nového typu se začaly vyrábět v roce 1870, ale do provozu byly uvedeny až na konci prusko-francouzské války. Do té doby bylo mnoho vojáků transportováno stejně jako v roce 1866. Díky spojeneckým smlouvám se po vyhlášení války Francií v roce 1870 přidaly na stranu Pruska armády všech německých států, které rovněž aktivovaly své vojensko-zdravotnické složky včetně lazaretních vlaků. V srpnu 1870 odjel bavorský lazaretní vlak pod zdravotnickým vedením prof. Heinricha von Ranke⁶⁷ do Weissenburgu, aby evakuoval 560 raněných vojáků do Mnichova. Stejným směrem vypravilo lazaretní vlak i Württembersko. Byl zařízen podle Fichteho dispozic a odvezl 117 raněných pruských vojáků do jejich domoviny. Po bitvě u Weissenburgu (4. srpna 1870) byl přistaven lazaretní vlak z bádenského Karlsruhe téměř do blízkosti bojiště. V Berlíně zorganizoval vypravení vlaku podle Esmarchova systému prof. Rudolf Virchow (1821–1902), jenž proslul svou buněčnou teorií. V této akci, která se uskutečnila v říjnu 1870, se výrazně angažoval také berlínský pomocný spolek. Na začátku války vyvinuly ohledně vypravování lazaretních vlaků v Prusku daleko větší úsilí zejména soukromé osoby a pomocné spolky. Teprve koncem ledna 1871 ministerstvo války nově založeného Německého císařství nařídilo upravit 240 vagonů podle Esmarcha, což se podařilo na výbornou. Vozidla pak tvořila součást sanitního pavilonu na Světové výstavě ve Vídni roku 1873.⁶⁸

⁶⁴ Mám na mysli dílo *Abbildungen zur Krankenpflege im Felde auf Grund der internationalen Ausstellung der Hilfsvereine für Verwundete zu Paris im Jahre 1867*. Berlin : Enslin, 1868, 87 s.

⁶⁵ LÖFFLER, F. *Das preussische Militär-Sanitätswesen*, c. d., s. 251.

⁶⁶ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 32–33.

⁶⁷ H. von Ranke (1830–1909) byl německý antropolog, pediatr a vysokoškolský pedagog, spjatý s univerzitou Ludvíka Maxmiliána v Mnichově. Jako lékař působil také v krymské válce. V Bavorsku získal titul tajného královského rady. Byl synovcem historika Leopolda von Ranke. VOIGT, Christopher. Ranke. In *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 21. Berlin : Duncker & Humblot, 2003, s. 138–140.

⁶⁸ GURLT Ernst Julius – FICHTE, Eduard. Zur Verbesserung des Eisenbahn-Transports Verwundeter im Kriege. In *Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen*, Nr. 30, 1870, s. 116.

Železniční společnosti a konstruktéři se nikdy nevzpírali zavádění sanitních prvků do konstrukce železničních vozů. Chápali to jako podíl na dobré věci. Naopak chladný postoj často zaujímala oficiální vojenská a politická místa. Dr. Mundy, jenž získal funkci generálšéflékaře Řádu maltézských rytířů v Českém velkopřevorství, přesvědčil francouzskou pomocnou společnost Mezinárodního Červeného kříže, aby nechala postavit vzorový model jím navrženého lazaretního vlaku a vystavila jej roku 1873 ve Vídni. Mezinárodní kongres věnovaný péči o raněné ve válce, zorganizovaný v rámci této výstavy Mundym a Billrothem, se ale musel obejít bez jakékoliv podpory ze strany oficiálních míst rakousko-uherské monarchie.⁶⁹

Mundyho zásluhou Rakousko-Uhersko začalo udávat směr v oblasti vývoje sanitních železničních vozidel pro vojenské účely. Císař František Josef I. schválil roku 1874 návrh Českého velkopřevorství Řádu maltézských rytířů na výrobu 12 sanitních vlaků, jež měly být zařazeny do výzbroje c. a k. armády. Mundyho myšlenka byla tedy realizována, i když počet vlakových souprav byl nakonec kvůli finanční náročnosti projektu snížen na 10. V roce 1875 uzavřelo Říšské ministerstvo války (*Reichskriegsministerium*) smlouvu s Řádem maltézských rytířů o dobrovolném zajišťování zdravotnické péče pro nemocné a raněné vojáky v době války. Zároveň si c. a k. armáda vymohla klauzuli, že jeden sanitní vlak musí sestávat z 10 ambulantních vozů (s celkovou kapacitou 104 raněných či nemocných) a 6 speciálních vozů (1 pro velitele vlaku a lékaře, 1 pro kuchyni, 1 pro jídelnu, 1 pro potravinové zásoby, 1 pro zdravotnické zásoby, 1 pro obyčejný sklad). Délka a složení souprav se v dalších letech měnily, stejně jako zařízení vagonů, vybavených mimo jiné i telegrafem.⁷⁰ Veškerý provoz těchto vlaků od personálních záležitostí až po zdravotnickou péči se řídil stanovami Řádu maltézských rytířů, jehož znak se objevil spolu symbolem Mezinárodního Červeného kříže na lokomotivě, vozech i služebním oděvu posádky. Do roku 1913 vlaky zasahovaly především při lokálních ozbrojených konfliktech. Mateřské depo se nacházelo v řádové komendě ve Strakoniciích, v roce 1922 sanitní vlaky přešly do majetku oblastního ředitelství Československých státních drah v Plzni.⁷¹ Pomyslný křest ohněm, byť v zkušebním provozu, zažily sanitní vlaky Maltézského řádu při okupačním tažení rakousko-uherské armády do Bosny a Hercegoviny v roce 1878. Z podnětu prof. Mundyho odjely na Balkán dvě soupravy, které za tři měsíce nepřetržitého provozu vykonaly 33 jízd a přepravily 1 199 raněných a 2 059 nemocných vojáků. Každý vlak byl svěřen dvěma lékařům a šesti ošetřovateli. Soupravy zasahovaly od července do října 1878.⁷²

Aniž bychom zlehčovali počty raněných a mrtvých, které si vyžádaly války na území Evropy a USA v 19. století, je třeba konstatovat, že prvním válečným konfliktem, jenž kladl opravdu masové požadavky na kapacitu veškeré dopravy, se stala teprve první světová válka. Sanitní vlaky, odvážející raněné a nemocné vojáky různých národností z fronty do týlu, případně do mateřských zemí k léčení a rehabilitaci, získaly nezastupitelnou úlohu.

⁶⁹ BILLROTH, Th. – MUNDY, J. *Über den Transport*, c. d., s. 25–26.

⁷⁰ *Unsere Eisenbahnen im Kriege*, c. d., s. 147.

⁷¹ MYRDACZ, Paul. *Die Thätigkeit der k. k. Schiffs-Ambulanzen und Eisenbahn-Sanitäts-Züge im Jahre 1878–1879*. Wien : Seidel, 1880, s. 1–9, 23–51.

⁷² Rakousko-uherská armáda si tehdy pronajala sanitní vagony i od jiných subjektů. Od září 1878 do února 1879 tyto vozy vykonaly 65 jízd, v rámci kterých přepravily zpět do nitra monarchie 1776 raněných a 4621 nemocných vojáků. V osobních vozech, připojených k sanitním vlakům, opustilo Bosnu a Hercegovinu dalších cca 9 000 většinou lehce raněných či nemocných vojáků c. a k. armády. Zkušenosti, které byly učiněny během okupačního tažení na Balkáně, promítlo Říšské ministerstvo války roku 1880 do nových předpisů pro sanitní vlaky. Na uplatnění železniční dopravy ve vojenském zdravotnictví pamatovaly také další předpisy, jako např. *Organische Bestimmungen für die k. und k. Militär – Sanitäts – Anstalten vom Jahre 1890*. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1893. *Unsere Eisenbahnen im Kriege*, c. d., s. 152–153.

Rakousko-uherská armáda nasadila do služby právě vlaky Maltézskeho řádu, vyrobené v sedmdesátých letech 19. století. První z nich odjel na frontu 1. srpna 1914, přičemž kapacita soupravy činila 100 těžce a 100 lehce raněných. Vlaky sloužily po celou dobu války na jižní a východní frontě a do 31. srpna 1918 přepravily téměř 400 000 raněných. Ještě větší kapacitou disponovaly sanitní vlaky britské armády. Každý z nich mohl přepravit až 362 osob. Jen v roce 1916 transportovala britská armáda pomocí sanitních vlaků téměř 750 000 raněných.⁷³

Pokrok v oblasti využití železnice při přepravě raněných a nemocných vojáků v „dlouhém“ 19. století podmiňovaly válečné konflikty na území Evropy a USA. Jako by právě tyto války posouvaly vývoj kupředu. Zdaleka nešlo o jednoduchý proces. Od primitivních počátků, kdy hlavním cílem bylo naložit příslušníky ozbrojených složek do vlaku a odvézt je do zázemí, vedla cesta až ke konstrukci lazaretních či sanitních vozů, jež tvořily speciální samostatné vlaky, nebo byly řazeny do pravidelných vlaků. Největší aktivitu v tomto ohledu vyvíjeli lékaři v německojazyčných zemích, zejména v Prusku (později Německu) a Rakousku, ačkoliv zpočátku se prosazovaly názory také z Francie a Velké Británie. Rovněž v němčině existuje k danému tématu nejvíce zdrojů, z nichž plynou výše uvedené závěry. Takzvané nemocniční vagony coby produkt americké občanské války představovaly skvělý vynález, ale odborná veřejnost v Evropě přijímala podněty z USA pomalu.

V. SZAJKÓ: DER EISENBAHNTRANSPORT VON DEN VERWUNDETEN UND KRANKEN SOLDATEN IM „LANGEN“ 19. JAHRHUNDERT IM LICHT DER DAMALIGEN FACHABHANDLUNGEN

Die Zeit nach Napoleon in Europa eröffnete den Weg für eine Epoche, in der die Eisenbahn die Art der Kriegsführung grundsätzlich verändert hat. Die Kampfführung wurde von nun an intensiver, was sich logischerweise nicht nur in der wesentlich höheren Zahl an Lebensverlusten, sondern auch in höheren Anforderungen an das militärische Gesundheitswesen widerspiegelte. Überraschenderweise fanden die ersten Eisenbahnverbindungen keine Berücksichtigung in den Kriegsplanungen der Armeeführung. Diese Tatsache ist vor allem darauf zurückzuführen, dass die damalige Zeit durch einen relativ lang andauernden Frieden gekennzeichnet war. Es fehlte daher an Impulsen für Überlegungen, die Eisenbahn in die Dienste der Kriegsführung einzubinden. Die Lage veränderte sich erst infolge von militärischen Konflikten, die sowohl in Europa als auch in den Vereinigten Staaten im 19. Jahrhundert ausgebrochen sind. Den Heeresführern wurde damals klar, dass die Eisenbahn ein geeignetes Transportmittel zur Beförderung von verwundeten oder kranken Angehörigen der Streitkräfte darstellt. Dank der Eisenbahn wurde die militärische Logistik im heutigen Verständnis sozusagen erfunden.

Der vorliegende Beitrag präsentiert die Grundzüge der Eisenbahnnutzung für Sanitätstransporte des Militärs im „langen“ 19. Jahrhundert, wie diese Epoche vom britischen Historiker Eric Hobsbawm bezeichnet wurde. In Betracht gezogen wurden außer den Ergebnissen der modernen Geschichtsschreibung auch zeitgenössische, originelle schriftliche Abhandlungen von bedeutenden Ärzten aus dem deutschsprachigen Raum. Der Fortschritt auf diesem Gebiet war das Ergebnis mehrerer komplexer Prozesse, die zur Herstellung von speziellen Krankentransportzügen mit Lazarett- und Sanitätswagen. Zu den Vorreitern in diesem Bereich gehörte Preußen (später Deutschland) und Österreich. Die Entwicklung in den USA nahm einen eigenen Weg und konnte das Geschehen in Europa erst dank der Initiative der deutschen und österreichischen Ärzte im stärkeren Maße

⁷³ WOLMAR, Ch. *Engines Of War*, s. 130.

beeinflussen. Die ersten größeren Eisenbahntransporte von verwundeten Soldaten gehen auf den Krimkrieg (1853-1856) und den Sardinischen Krieg (bzw. den Zweiten Italienischen Unabhängigkeitskrieg) von 1859 zwischen Österreich, Sardinien und Frankreich. Weder der deutsch-dänische (1864), noch der preußisch-österreichische Krieg von 1866 stellten in dieser Hinsicht einen Durchbruch dar. Wesentlich bedeutender waren die Ereignisse in den Vereinigten Staaten von Amerika während des Bürgerkriegs (1861-1865). Damals hatte Brigadegeneral der Miliz von Mississippi, Dr. Jephtha Vining Harris, einige Eisenbahnwagen des Personenverkehrs i sog. Krakenwaggons umbauen lassen. Dieser Fortschritt wurde von Militärs und Ärzten in Europa erst Anfang 1866 wahrgenommen. Von einer adäquaten Gewährleistung des Krankentransports mittels der Eisenbahn kann erst im Zusammenhang mit dem deutsch-französischen Krieg (1870-1871) und den darauffolgenden lokalen Konflikten gesprochen werden. Viele Ärzte gehörten zu den Befürwortern der Eisenbahnbeförderung von verwundeten oder kranken Soldaten, einige von ihnen wurden dank ihres Engagements bekannt (z. B. Jaromír Mundy, Ernst Julius Gurlt, Theodor Billroth, Friedrich Esmarch). Eisenbahngesellschaften und Konstrukteure hatten diese Entwicklung unterstützt durch die Eingliederung von verschiedenen Sanitätselementen in die Konstruktion von Eisenbahnwagen. Die offiziellen militärischen und politischen Stellen reagierten wiederum eher ablehnend. Als der Höhepunkt der Modernisierungsbemühungen im Eisenbahntransport von verwundeten und kranken Soldaten gelten die Treffen von Fachleuten im Rahmen der Weltausstellungen in Paris (1867) und Wien (1873) dar.

Seznam použité literatury:

ANGETTER, Daniela Claudia. *Krieg als Vater der Medizin. Kriege und ihre Auswirkungen auf den medizinischen Fortschritt anhand der 2000-jährigen Geschichte Österreichs*. Wien : Österreichischer Kunst- und Kulturverlag, 2004. ISBN 3-85437-251-5

BILLROTH, Theodor – MUNDY, Jaromir von. *Über den Transport der im Felde verwundeten und Kranken*. Wien : Gerold, 1874.

BLACK, Jeremy. *War. A Short History*. Bloomsbury: Bloomsbury Academic, 2009. ISBN 978-0-8264-2276-7

BÖTTGER, Herbert. Esmarch, Friedrich von. In *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 4, Berlin : Duncker & Humblot, 1959, s. 654.

BROUCEK, Peter. Die Eisenbahn als militärischer Faktor. In GUTKAS, Karl – BRUCKMÜLLER, Ernst (Hgg.). *Verkehrswege und Eisenbahnen. Beiträge zur Verkehrsgeschichte Österreichs aus Anlaß des Jubiläums 150 Jahre Dampfeisenbahn in Österreich*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1989, s. 124–134. ISBN 3-215-07047-2

COOKE, Brian. *The Grand Crimean Central Railway. The Railway that Won a War*. Knutsford : Cavalier House, 1997. ISBN 978-0-9515-8891-8

FEIKES, Renate. Christian Albert Theodor Billroth (1829–1894). Wie zeitgemäß ist unsere Medizinerausbildung? In ANGETTER, Daniela – SEIDL, Johannes (Hgg.). *Glücklich, wer den Grund der Dinge zu erkennen vermag. Österreichischer Mediziner, Naturwissenschaftler und Techniker im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main – Wien : Lang, 2003, s. 99–110. ISBN 3-631-38867-5

GUNDOLF, Hubert. *Um Österreich! Schlachten unter Habsburgs Krone*. Graz : Stocker, 1995. ISBN 3-702-00720-2

GURLT, Ernst. Über den Transport Schwerverwundeter und Kranker im Kriege, nebst Vorschlägen über die Benutzung der Eisenbahnen dabei. Berlin : Enslin, 1860.

GURLT Ernst Julius – FICHTE, Eduard. Zur Verbesserung des Eisenbahn-Transports Verwundeter im Kriege. In *Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen*, Nr. 30, 1870, s. 116.

HUTEČKA, Jiří. *Země krví zbrocená. Americká občanská válka 1861–1865*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-955-3

KÖSTER, Burkhard. *Militär und Eisenbahn in der Habsburgermonarchie 1825–1859*. München : Oldenbourg, 1999. ISBN 3-486-65331-9

LÖFFLER, Friedrich. *Das preussische Militär-Sanitätswesen und seine Reform nach der Kriegserfahrung von 1866*. Berlin : Hirschwald, 1869.

MECHTLER, Paul. Die österreichische Eisenbahnpolitik in Italien 1835–1866. In *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 14. Bd., Wien 1961, s. 171–189.

MYRDACZ, Paul. Sanitäts-Geschichte der Feldzüge 1864 und 1866 in Dänemark, Böhmen und Italien. Mit Benützung der Acten des k. und k. Kriegsarchivs. In MYRDACZ, Paul (Hg.). *Handbuch für k. und k. Militärärzte*, Bd. II/X. Wien : Šafář, 1897, s. 7–43.

MYRDACZ, Paul. *Die Thätigkeit der k. k. Schiffs-Ambulanzen und Eisenbahn-Sanitäts-Züge im Jahre 1878–1879*. Wien : Seidel, 1880, s. 1–9, 23–51.

POŘÍZKA, Jiří. *Maltézští rytíři u nás. Tři studie k historii Českého velkopřevorství Řádu maltézských rytířů*. Brno : Petrov, 1990. ISBN 80-85247-05-4

PRASCHINGER, Harald. Die österreichischen Eisenbahnen als wirtschaftlicher Faktor. In GUTKAS, Karl – BRUCKMÜLLER, Ernst (Hgg.). *Verkehrswege und Eisenbahnen. Beiträge zur Verkehrsgeschichte Österreichs aus Anlaß des Jubiläums 150 Jahre Dampfeisenbahn in Österreich*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1989, s. 100–123. ISBN 3-215-07047-2

RILL, Robert. Die Südbahn im Feldzug 1859. Bemerkungen zu Strategie und Praxis. In ARTL, Gerhard – GÜRTLICH, Gerhard H. – ZENZ, Hubert (Hgg.). *Mit Volldampf in den Süden. 150 Jahre Südbahn Wien – Triest*. Wien : Fassbaender Verlag, 2006, s. 421–435. ISBN 978-3-902575-10-4

ROLL, Victor von Röll. In *Enzyklopädie des Eisenbahnwesens*, Bd. 7. Berlin – Wien : Urban & Schwarzenberg, 1915, s. 277–278.

SHOWALTER, Dennis E. *Railroads and Rifles. Soldiers, Technology, and the Unification of Germany*. Hamden : Archon Books, 1975.

SZAJKÓ, Vojtěch. Vojensko-strategický význam železniční dopravy v Evropě v letech 1830–1848. In HOCHÉL, Marian (ed.), *Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře*. Opava – Praha : Togga, 2019, s. 257–283. ISBN 978-80-7476-168-3.

SZAJKÓ, Vojtěch. *Železnice, pošta a telegraf rakouské armády v letech 1848–1914*. Praha : Epocha, 2017. ISBN 978-80-7557-085-7

TSHISUAKA, Barbara I. Gurlt, Ernst Julius. In GERABEK, Werner E. – HAAGE, Bernhard D. – KEIL, Gundolf – WEGNER, Wolfgang (Hgg.). *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Berlin – New York : De Gruyter, 2005, s. 518. ISBN 978-3-11-015714-7

TSHISUAKA, Barbara I. Larrey, Jean Dominique Baron. In GERABEK, Werner E. – HAAGE, Bernhard D. – KEIL, Gundolf – WEGNER, Wolfgang (Hgg.). *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Berlin – New York : De Gruyter, 2005, s. 826. ISBN 978-3-11-015714-7

Unsere Eisenbahnen im Kriege. Vom Eisenbahnbureau des k. u. k. Generalstabes. In

STRACH, Hermann (Hg.), *Geschichte der Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Bd. VII. Wien : Archiv-Verlag, 2000 (reprint původních vydání z let 1898–1908).

VAN CREVELD, Martin. *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge : Cambridge University Press, 1977.

VOIGT, Christopher. Ranke. In *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 21. Berlin : Duncker & Humblot, 2003, s. 138–140. ISBN 3-428-11202-4

WAWRO, Geoffrey. The Army of Pigs. The Technical, Social a Political Basis of Austrian Shock Tactics 1859–1866. In *The Journal of Military History*, 1995, vol. 59, No. 3, s. 407–434. ISSN 0899-3718

WEBER, Thomas. *The Northern Railroads in the Civil War (1861–1865)*. Bloomington : Indiana University Press, 1999. 978-0-25-333549-4

WOLMAR, Christian. *Engines Of War. How Wars Were Won & Lost On The Railways*. London : Public Affairs, 2010. ISBN 978-1-84-887172-4

WONDRÁK, Eduard. *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*. Hradec Králové : Kruh, 1989.

ŽUPANIČ, Jan. Jaromír Freiherr von Mundy. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (Hgg.). *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München: Meidenbauer, 2010, s. 255–271. ISBN 978-3-89975-192-5

Elektronické zdroje:

Crimean War. Eurasian History [1853–1856], <https://www.britannica.com/event/Crimean-War> (3. 10. 2020).

NA MARGO MENOVANIA GEN. VIESTA ZA VELITEĽA POVSTALECKEJ ARMÁDY NA SLOVENSKU (II. ČASŤ)

IGOR BAKA

BAKA, I.: On the Appointment of Gen. Viest as the Commander of the Insurgent Army in Slovakia (Part II). *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 56-75, Bratislava.

Div. gen. Rudolf Viest belonged to the central personalities of SNU. In spite of that, his mission and activity as the commander of the insurgent army were not processed comprehensively to this day.

There are still many questions about his appointment into this function as well as his arrival to the insurgent territory. Until this day, the question why was his arrival delayed until 7 October 1944 provokes speculations. This is in spite of the fact that the insurgent command urged him basically since the beginning of September. The military historians did not even deal sufficiently with the systematic denigration of Viest's position by the pre-1989 Marxist historiography. In his contribution, the author tried to sum up the knowledge about the issue in question and explain all the relevant causes and context of the appointment of gen. Viest the commander of the insurgent army as well as the questions related to the delay of his arrival to the insurgent territory.

Keywords: military history. Slovakia. World War 2. General Viest – Commander of the insurgent army in Slovakia.

Dňa 19. septembra čs. rozhlasové vysielanie v Londýne informovalo o menovaní div. gen. Rudolfa Viesta do funkcie veliteľa 1. armády spolu so zmenami v čs. vláde. Táto skutočnosť podľa hlásenia styčného dôstojníka čs. ministerstva národnej obrany (MNO) pri Čs. armáde na Slovensku mjr. del. Jaroslava Krátkeho pobúrila povstalecké vedenie, keďže čs. vláda k týmto krokom pristúpila bez predchádzajúcej konzultácie so Slovenskou národnou radou (SNR). Tá nebola s najväčšou pravdepodobnosťou oboznámená ani s rozkazom o zriadení a kompetenciách 1. armády z 19. septembra. SNR preto 21. septembra žiadala vysvetlenie uvedených správ londýnskeho rozhlasu, a to vzhľadom na predchádzajúce proklamácie čs. vlády o potrebe vzájomnej spolupráce a koordinácii činnosti pre potreby Povstania.¹ Predmetom kritiky zo strany SNR teda nebol samotný akt menovania Viesta do funkcie veliteľa povstaleckej armády. S tým predsa súhlasila už v predchádzajúcom období. S najväčšou pravdepodobnosťou ju však znepokojoval fakt, že čs. vláda s ňou vôbec nekonzultovala pôsobnosť a úlohy veliteľa 1. armády. Na SNR pravdepodobne prekvapujúco zapôsobila tiež informácia o Viestovom odvolaní z čs. vlády v Londýne. Nepriamo to na jej zasadnutí dňa 22. septembra pripustil čs. minister spravodlivosti Jaroslav Stránský, keď konštatoval, že „je pravda, že z NR žádali určité věci; chtěli, aby přijel Viest, ale ne aby vystoupil z vlády.“² Čs. vláda vo svojej odpovedi z 25. septembra napriek tomu vysvetlila, že gen. Viest vymenovala za veliteľa 1. armády na základe priamej žiadosti velenia povstaleckej armády „zo dňa 1. sept. a k reklamácii zo dňa 5. a 11. sept.“ Zdôvodnila tiež jeho odvolanie z čs. vlády

¹ PREČAN, Vilém. (ed.) *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, dokument (dok.) 333, s. 554, depeša SNR so žiadosťou o vysvetlenie zmien v čs. vláde a o korektúru rozhlasových komentárov z 21. 9. 1944. Krátkeho reakciu z 22. 9. pozri v poznámke 1 k predmetnému dokumentu.

² *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV. 2 (červenec – prosinec 1944)*. Praha 2015, zápis o 159. schůzdi čs. vlády v Londýně z 22. 9. 1944, s. 337.

a odmietla informácie o rekonštrukcii vlády. Odvolanie div. gen. Sergěja Ingra z funkcie čs. ministra národnej obrany zdôvodnila jeho snahou koncentrovať sa na funkciu hlavného vojenského veliteľa, čo si podľa nej vyžiadali presun 1. čs. samostatnej obrnenej brigády do Francúzska, ako aj boje v Karpatoch a na Slovensku. Nevymenovanie nového ministra národnej obrany (MNO mal dočasne viesť minister zahraničných vecí Jan Masaryk) čs. vláda zdôvodnila optimisticky tým, že v krátkom čase očakáva vytvorenie domácej vlády.³

Otázny je tiež postoj SNR k názvu povstaleckej armády. V odbornej literatúre sa dodnes uvádza, že od 30. septembra bol na základe nariadenia čs. prezidenta jej oficiálny názov 1. čs. armáda na Slovensku. Toto tvrdenie sa odvoláva na spomienkovú prácu náčelníka štábu povstaleckej armády Júliusa Noska.⁴ V dobových rozkazoch veliteľstva povstaleckej armády sa skutočne v tento deň pred názov armády po prvýkrát pridala rímska číslica I, ktorá bola 3. októbra nahradená jej arabským ekvivalentom.⁵ Začiatkom októbra sa aj brig. gen. Ján Golian začal podpisovať ako veliteľ 1. čs. armády na Slovensku, čo okamžite akceptoval aj jeho nástupca div. gen. Viesta. Predstavitelia čs. vlády v Londýne, ako aj hlavný veliteľ čs. brannej moci, však v korešpondencii s velením povstaleckej armády naďalej (aj po príchode gen. Viesta) používali termín 1. armáda. Z tohto dôvodu je nepravdepodobné, že by samotný prezident republiky nariadil používanie názvu 1. čs. armáda na Slovensku. Možno predpokladať, že vzhľadom na „revolučný“ charakter doby velenie armády po zverejnení rozkazu o vytvorení 1. armády jednoducho len pridalo pred už zaužívaný názov Čs. armáda na Slovensku číslicu I., resp. 1.

Súhlas ZSSR s presunom gen. Viesta do Banskej Bystrice vo funkcii veliteľa povstaleckej armády, samozrejme, privítalo predovšetkým jej velenie v Banskej Bystrici. Potvrďuje to už Golianova depeša čs. ministrom národnej obrany div. gen. Ingrovi zo 14. septembra, v ktorej konštatoval, že „*ustanovenie gen. Viesta a jeho príchod na Slovensko my vojaci vítame*.“ U Ingra zároveň urgoval „*o skoré oznámenie jeho priletu* (Viesta – pozn. I. B.),...*aby ho mohli privítať i jeho bratia, ktorí sú i s rodinami v našom priestore*.“⁶ O deň neskôr už príchod Viesta a predovšetkým sľúbenej 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR urgovala aj SNR, a to vzhľadom na zhoršujúcu sa vojenskú situáciu na povstaleckom území: „*Gen. Viest nech pride s čs. jednotkami z Ruska. Opakujeme znova naliehavú žiadosť*.“⁷ SNR síce urgovala aj presun čs. jednotiek, nijako tým však nepodmieňovala príchod gen. Viesta, ako uvádzal vo svojom svedectve Gustav Husák.⁸ Jeho tvrdenie, že velenie povstaleckej armády pôvodne žiadalo o vyslanie gen. Viesta bez vedomia SNR, však vylúčiť nemožno. Husák však akosi zabudol, že prvé oficiálne dokumenty velenia povstaleckej armády, ktoré sa zaštili autoritou gen. Viesta, vyšli ešte predtým, ako sa konštituovala ilegálna SNR ako oficiálny politický orgán v Banskej Bystrici.

Dňa 17. septembra náčelník Čs. vojenskej misie v ZSSR brig. gen. Heliodor Píka informoval čs. MNO v Londýne, že v noci sa pravdepodobne začne presun 2. čs. paradesantnej brigády (podľa meteorologických podmienok), dlho očakávaný odchod gen. Viesta však

³ PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 354, s. 580, odpoveď čs. vlády na dopyt SNR...z 25. 9. 1944.

⁴ NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda*. Bratislava 1994, s. 132.

⁵ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Zbierka č. 9. Československá armáda v SNP 1944, škatuľa (šk.) 2, archívna jednotka (arch. j.) 3/30, dôverný rozkaz č. 26 Veliteľstva I. čs. armády na Slovensku z 30. 9. 1944; arch. j. 3/33, dôverný rozkaz č. 29 Veliteľstva 1. čs. armády na Slovensku z 3. 10. 1944.

⁶ Archív Múzea SNP (AM SNP) Banská Bystrica, fond (ďalej f.) VII., materiály R. Viesta.

⁷ AM SNP Banská Bystrica, f. VII., materiály R. Viesta.

⁸ Tieto argumenty Husák použil už v správe pre moskovské vedenie KSČ z februára 1945. PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 576, s. 968, správa G. Husáka o prípravách, priebehu a výsledkoch SNP určená pre zahraničné vedenie KSČ v Moskve.

mal nasledovať až po jej presune. Ten mal trvať približne tri noci.⁹ Presun brigády však komplikoval fakt, že jej časť sa v tom čase ešte stále nachádzala na fronte. 2. paradesančný prapor sa síce do určeného priestoru presunul už 18. septembra, 1. paradesančný prapor s posilovými prostriedkami však skončil boje v Karpatoch až 19. septembra. Veliteľ 2. čs. paradesančnej brigády plk. Vladimír Přikryl preto požiadal sovietsku stranu o odklad presunu jeho jednotiek o dva dni. Ten chcel využiť okrem odpočinku na ich zorganizovanie, doplnenie výzbroje a výstroja. Po ťažkých bojoch v Karpatoch sa prvé jednotky brigády postupne do 22. septembra sústredili v Króscienku, kde sa mali pripraviť na okamžitý odlet na Slovensko. Veliteľ 1. ukrajinského frontu maršal Ivan S. Konev s týmto odkladom súhlasil. V dôsledku zlého počasia však bol presun prvých dvoch skupín brigády posunutý na noc z 23. na 24. septembra. Ani tento odlet sa však pre zlé počasia nakoniec neuskutočnil.¹⁰

V súvislosti s vytvorením Veliteľstva 1. armády sa riešila aj otázka ponechania Veliteľstva čs. vojenských jednotiek v ZSSR. Podľa hlásenia náčelníka Čs. vojenskej misie v ZSSR brig. gen. Píku pre hlavného veliteľa čs. brannej moci div. gen. Ingra z 24. septembra „*veliteľstvo čs. jednotiek popri zbore nedá sa udržať - ťažko ponechať za veliteľa všetkých jednotiek v ZSSR Kratochvíla, ktorý v očiach soviетov sklamal.*“ Reagoval tak na odvolanie brig. gen. Jana Kratochvíla sovietskym velením z funkcie veliteľa 1. čs. armádneho zboru v ZSSR krátko po začiatku Karpatsko-duklianskej operácie (KDO) a jeho vystriedanie brig. gen. Ludvíkom Svobodom 11. septembra 1944. Píka pritom navrhoval podriaďiť dočasne náhradný pluk a školy pod svoj úrad náčelníka Čs. vojenskej misie v ZSSR dovtedy, kým sa nebudú môcť presťahovať na čs. územie, kde by sa podriadili veliteľovi oslobodeného územia. Odvolanie Kratochvíla bez vyžiadania súhlasu čs. MNO a prezidenta pritom ešte vyzdvihlo aj v očiach samotného Píku význam Veliteľstva 1. armády. V uvedenom hlásení z 24. septembra v tejto súvislosti navrhoval: „*Po zlúčení sovietskeho frontu s našim frontom na strednom Slovensku všetky čs. vojenské útvary na fronte podriaďiť veliteľovi 1. armády gen. Viestovi (t. j. miestne slovenské a partizánske útvary, 1. čs. zbor a let. pluk), ktorý bude operatívne podliehať Hlavnému veleniu ČA (Červenej armády – pozn. I. B.) (resp. veliteľovi frontu). Takto zbor bude vyňatý z priamej podriadenosti velenia ČA.*“ Píka na druhej strane nevidel dôvod, aby za danej situácie na Slovensko odišla vládna delegácia na čele s veliteľom oslobodeného územia div. gen. Antonínom Hasalom-Nižborským. Gen. Ingroví otvorene napísal, že na Slovensku „budú príťažou“. Čo sa týka gen. Kratochvíla, toho navrhoval pridať gen. Hasalovi ako zástupcu, alebo ako veliteľa novej divízie.¹¹ Gen.

⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. Československá vojenská mise v SSSR (Čs. VM – SSSR), šk. 26, signatúra (sig.) 188/1/26, depeša gen. Píku ministrovi Ingroví zo 17. 9. 1944, s. 202.

¹⁰ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – velitelství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inventárne číslo (inv. č.) 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 12 k 23. 9. 1944 – 17. 00 hod.; STANISLAV, Ján. Sovietsky vzdušný most a SNP. In *SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Materiály z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP 8. – 10. jún 1999*, Múzeum SNP, Banská Bystrica 1999, s. 168-169.

¹¹ Hlavné veliteľstvo čs. brannej moci nakoniec po analýze činnosti gen. Kratochvíla na začiatku Karpatsko-duklianskej operácie nepriamo uznalo vojenské dôvody na jeho odvolanie. Podľa analýzy z 20. 2. 1945 „a, Počiatkové rozkazy zboru na presun do miesta prvého určenia boli vydané bez akejkoľvek znalosti situácie ruských jednotiek i nepriateľa. Veliteľ zboru nepodnikol nič, aby vošiel do styku s ruskými jednotkami na fronte, kde mal byť zbor zasadený do útoku. Preto bol zasadený do neznáma. b, Útok bol zasadený na širokom fronte slabými silami s nevyužitím posilňujúcich prostriedkov a bez riadnej prípravy, teda predčasne; nemal nikde sústredenie prostriedkov. c, Veliteľ zboru pravdepodobne nemal vplyv na vedenie boja.“

Naozaj je vina na veliteľovi zboru, že zasadenie do útoku i vedenie boja bolo uskutočnené z neznalosti velenia zboru a pridelených posilňujúcich prostriedkov.“ BYSTRICKÝ, Jozef. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 1. čs. armádný zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945. V/2/I*. Bratislava 2014, dok. 7, s. 66-67, depeša gen. Píku hlavnému veliteľovi čs. brannej moci gen. Ingroví z 24. 9. 1944; dok. 58, s. 247-252. Prehľad o činnosti a bojoch 1. čs. armádneho zboru v ZSSR v dňoch

Ingr v nedatovanej odpovedi upozornil, že Píkov návrh zodpovedal tomu, čo mu sám nariaďoval vyjednať so sovietskym velením. Vyslovil preto súhlas s podriadením 1. čs. armádneho zboru v ZSSR aj s 1. čs. samostatným stíhacím leteckým plukom veliteľovi 1. armády a s jej operatívnym podriadením sovietskemu veleniu. Náhradný pluk a školy gen. Ingr na Píkov návrh podriadil náčelníkovi Čs. vojenskej misie v ZSSR, a to dovtedy, kým sa nepremiestnia na oslobodené územie Československej republiky.¹²

Z Moskvy napokon Viest odletel 19. septembra. Nepristál však priamo na povstaleckom území, ale v Ľvove, kde sa mal zdržať dva – tri dni. Jeho príchod na letisko Tri duby sa predpokladal 21. – 22. septembra 1944.¹³ V Ľvove mal Viest prerokovať požiadavky a potreby povstaleckého velenia. Podľa inštrukcii hlavného veliteľa čs. brannej moci gen. Ingra z 19. – 20. septembra, zaslaných gen. Píkovi, bolo jeho úlohou dohodnutie podriadenia 1. čs. armádneho zboru v ZSSR aj s 1. čs. samostatným stíhacím leteckým plukom veliteľovi 1. armády. Požiadavku jednotného velenia nad všetkými čs. jednotkami na východe pritom čs. MNO zdôvodňovalo údajným sovietskym príslubom (ktorý však nepotvrdzujú žiadne známe dokumenty), že na povstaleckom území bude nasadený celý 1. čs. armádny zbor spolu s 1. čs. samostatným stíhacím leteckým plukom. Viest mal so sovietskym velením prerokovať tiež alternatívu použitia zboru alebo jeho časti mimo pôsobnosti 1. armády. Odlúčené jednotky mali aj v takomto prípade zostať v podriadení 1. armády, okrem ich materiálneho zabezpečenia a operačného nasadenia. 1. armáda mala byť podľa čs. MNO v Londýne podriadená po stránke operačnej a materiálnej pod sovietske velenie, v ostatných otázkach mala byť podriadená Hlavnému veliteľstvu čs. brannej moci. Čo sa týka 2. čs. paradesantnej brigády v ZSSR, po splnení jej úloh na Slovensku sa malo dohodnúť jej ďalšie použitie v bojoch na území Čiech a Moravy. Viest mal tiež urgovať ďalšie materiálne zabezpečenie, ale tiež proviant (pokiaľ ho nebude možné zabezpečiť na Slovensku), zdravotnícky materiál a 50-tisíc kusov výstroja pre povstaleckú armádu.¹⁴

Ďalšie zdržanie Viestovho presunu (a s ním aj celej 2. čs. paradesantnej brigády) na povstalecké územie však čoraz viac znepokojovalo samotného gen. Goliana. Dokazuje to aj jeho depeša do Londýna z 20. septembra, v ktorej zisťoval, prečo ešte nedorazili. Znovu tu tiež upozorňoval na kritickú vojenskú situáciu na povstaleckom území, ako aj na viaznutie materiálneho zásobovania zo sovietskej strany.¹⁵ V nadväznosti na Golianovu depešu informoval Píka Londýn už 22. septembra, že Viestovo zdržanie spôsobilo jeho rokovanie s maršalom Konevom 21. septembra v poľskom meste Przemyśl. Na Slovensko mal priletieť už nasledujúci deň spolu s prvými jednotkami 2. čs. paradesantnej brigády.¹⁶ Ani tento termín sa však neukázal ako reálny. Na druhej strane 22. septembra čs. MNO súhlasilo s odoslaním pplk. Jana Pernikára do štábu gen. Viesta.¹⁷

od 4. do 9. 9. 1944 pod velením brig. gen. J. Kratochvíla....Gen. Kratochvíl bol medzitým od 1. 10. 1944 pridelený k Veliteľstvu oslobodeného územia v Chuste a neskôr v Košiciach.

¹² PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c.d., dok. 269, pozri poznámku 2 k dok. 315, s. 535.

¹³ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 188/1/26, depeša gen. Píku pre ministra Ingra z 18. 9. 1944, s. 204.

¹⁴ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 188/1/26, depeša hlavného veliteľa Ingra pre gen. Píku z 19. – 20. 9. 1944, s. 418. Depešu pozri tiež PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c.d., dok. 315, s. 534-535.

¹⁵ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša hlavného veliteľa Ingra pre gen. Píku z 21. 9. 1944, s. 221.

¹⁶ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša gen. Píku pre hlavného veliteľa Ingra 22. 9. 1944, s. 226.

¹⁷ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša hlavného veliteľa Ingra pre gen. Píku z 22. 9. 1944, s. 227.

Dňa 23. septembra 1944 odleteli z Moskvy cez Lvov do Krosna tiež členovia vládnej delegácie na čele s vládnym delegátom pre oslobodené územie Františkom Němcem a veliteľom oslobodeného územia div. gen. Antonínom Hasalom-Nižborským. Podľa gen. Píku ich presun na Slovensko mal prebehnúť 24. alebo 25. septembra, pravdepodobne spolu s gen. Viestom a jeho sprievodom.¹⁸ Ani tento termín sa však pre zlé počasie usku-točniť nepodarilo.

Medzitým, dňa 23. septembra, gen. Viest už aj v prítomnosti čs. vládnej delegácie v Króscienku vyznamenal príslušníkov 2. čs. paradesantnej brigády za ich účasť v KDO. Následne v noci z 23. na 24. septembra mal spolu s prvou skupinou vojakov parabrigády odletieť z hlavného letiska v Krosne na povstalecké územie. Tento let sa však (ako už bolo uvedené) pre nepriaznivé počasie neuskutočnil. Odletieť mal tiež brig. gen. Bohumil Boček (krycie meno Chodský).¹⁹

Situáciu okolo presunu čs. vojakov v nasledujúcich dňoch začalo komplikovať zhoršené počasie v Karpatoch. Prví vojaci v rámci 95-členného predvoja 2. čs. paradesantnej brigády tak na Slovensko napriek veľmi zlej viditeľnosti dorazili až v noci z 26. na 27. septembra.²⁰ Gen. Viest však medzi nimi chýbal. Jeho odlet bol naplánovaný na nasledujúci deň, teda na 27. septembra. Spolu s ním mal odletieť tiež gen. Boček. Všetky naplánované odlety však boli vo večerných hodinách zrušené, a to opäť pre nepriaznivé počasie.²¹ Dodnes nie je jasné, prečo Viest neodletel už s prvou skupinou 26. septembra, v ktorej bol aj samotný veliteľ parabrigády plk. Příkryl. Pravdepodobne to však zavinilo zlé počasie, v dôsledku ktorého bola časť pôvodne naplánovaných letov odložená na nasledujúci deň.²²

Velenie povstaleckej armády v tom čase čelilo rastúcej kritike situácie v armáde. Tej sa chopili najmä komunisti, ktorí sa usilovali posilniť svoj vlastný vplyv v nej. Ich tlak sa vystupňoval už krátko po ústupe povstalcov z Turca na mimoriadnom zasadnutí SNR 23. septembra.²³ Podľa hlásenia spravodajského dôstojníka mjr. Krátkeho tu komunisti poukazovali na nedostatok dôstojníkov a ich nízku bojovú úroveň. Podľa Husákovho svedectva komunisti vojakov obviňovali zo zbabelosti, neschopnosti a nerešpektovania príkazov a smerníc SNR a dohadovaním sa s „londýnskou generalitou“. Predstavitelia Komunistickej strany Slovenska (KSS) preto navrhovali, aby sa SNR obrátila na velenie Červenej armády, aby na povstalecké územie poslalo skúsených sovietskych dôstojníkov, ktorí by pomohli zvládnuť kritickú situáciu na fronte. Podľa Krátkeho tu predstavitelia KSS navrhovali, aby

¹⁸ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša gen. Píku pre hlavného veliteľa Ingra 23. 9. 1944, s. 230.

¹⁹ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 12 k 23. 9. 1944 – 17. 00 hod.

²⁰ V operačnej zvodke č. 16 2. čs. paradesantnej brigády z 27. 9. sa v tejto súvislosti konštatuje, že „startování skončilo v 22. 00 hodin“. V hlásení z predchádzajúceho dňa o 17. 00 hod. sa okrem toho konštatuje, že jednotky prvých dvoch skupín zatiaľ v dôsledku zlého počasia stále neodleteli. VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 15 a 16 z 26. a 27. 9. Bližšie pozri STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*. 3. zväzok. Bratislava 2003, s. 180. BURSA, Stano. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 2: Furmani*. Krakow 2019, s. 85-95.

²¹ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 16 z 27. 9. 1944.

²² Podľa operačnej zvodky č. 16 z 27. 9. 1944 zostalo na hlavnom letisku v Krosne 14 a pomocnom 30 lietadiel, ktoré mali pôvodne odletieť už 26. 9. večer.

²³ O zvolaní tohto zasadnutia, ktoré sa malo venovať výlučne vojenským otázkam, sa rozhodlo na 7. zasadnutí SNR 22. 9. 1944. RÁKOŠ, Elo (ed.). *Slovenské národné orgány v dokumentoch I. Obdobie Slovenského národného povstania*. Bratislava 1977, s. 47, zápisnica zo 7. zasadnutia SNR konaného 22. 9. 1944.

sovietski dôstojníci prevzali výkonnú vojenskú moc a riadenie operácií na Slovensku. Tento návrh však nakoniec podľa neho zablokoval protinávrh nekomunistického bloku, ktorý sa vyslovil za urýchlené požiadanie o presun 2. čs. paradesantnej brigády v ZSSR pod velením gen. Viesta.²⁴ Krátky síce nebol priamym účastníkom rokovaní, snahu komunistov prizvať sovietskych dôstojníkov do vedenia armády vo svojich spomienkach nepriamo potvrdil aj samotný Husák, aj keď túto predstavu bližšie nešpecifikoval.²⁵ Korešpondujú s tým aj slová ďalšieho komunistu Jána Mazúra, ktorý spustil kritiku na adresu armády už počas zasadnutia SNR 22. septembra. Obvinil ju tu zo zbabelosti a omylov, ktoré sa podľa neho podpísali pod ústup povstalcov z Turca. Otvorene preto pohrozil, „že ak sa behom 24 hodín neurobí príslušná náprava, zasadí sa o to, aby sovietski dôstojníci boli zaradení do našej armády a prevzali velenie nad našimi jednotkami.“²⁶ Čs. komunisti sa v tejto záležitosti neskôr obrátili aj priamo na Moskvu. Potvrdzuje to žiadosť K. Šmidkeho zo 6. októbra adresovaná priamo Georgiovi Dimitrovovi, ktorý stál na čele oddelenia medzinárodných informácií Ústredného výboru Všeľvzbovej komunistickej strany (boľševikov). V nej otvorene konštatoval, že „veliteľství, štáb armády a důstojníci nejsou spôsobilí vésti vojsku. Jest nutno neprodleňe posílit velení i štáb armády zkušenými veliteli rudé armády.“²⁷ Do akej miery (a či vôbec) však slovenskí komunisti túto svoju iniciatívu spájali priamo aj s osobou gen. Viesta ako veliteľa povstaleckej armády, zostáva otáznе.

Hlavné veliteľstvo čs. brannej moci medzitým špecifikovalo pôsobnosť, podriadenie a úlohy veliteľa 1. armády. Ten mal podliehať priamo hlavnému veliteľovi čs. armády a podľa jeho rozkazov mal viesť vojenské operácie na území Slovenska. Na povstaleckom území mu mali podliehať všetky veliteľstvá, útvary, úrady a ústavy, a to po všetkých stránkach. Jeho úlohou bolo prevedenie mobilizácie podľa rozkazu čs. prezidenta. Do činnnej vojenskej služby však nemal pripustiť osoby nemeckej a maďarskej príslušnosti a ani osoby, ktoré zradili Československú republiku, boli dobrovoľne v službách nepriateľa alebo boli pochybnej štátnej spoľahlivosti. Veliteľ 1. armády mal v zmocnení prezidenta republiky prepožičiavať Čs. medailu za chrabrosť pred nepriateľom a za zvlášť vynikajúce činy Čs. vojnový kríž 1939. Dovtedy, kým nedôjde k vymenovaniu veliteľov spadajúcich do právomoci prezidenta republiky, ministra národnej obrany a hlavného vojenského veliteľa, poveroval veliteľ 1. armády dočasným velením vhodných dôstojníkov.²⁸ Hlavný vojenský veliteľ tiež na veliteľa 1. armády preniesol právomoc zriaďovať a rušiť poľný súd na území vyhlásenom za pole a právo vyhlásiť a zrušiť stanné právo pre oblasť poľa a jeho časti.²⁹

Je prirodzene otáznе, do akej miery tieto opatrenia korešpondovali s predstavou SNR, ktorá podľa deklarácie z 1. septembra prebrala zákonnú a výkonnú moc na Slovensku. Možno však predpokladať, že táto výsostne vojenská otázka nebola v tomto smere pre jej pred-

²⁴ HUSÁK, Gustav. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1969, s. 376-377; PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 378, s. 605, správy styčného a spravodajského dôstojníka mjr. Krátkeho hlavnému veliteľovi gen. Ingrovi z 30. 9. a 2. 10. 1944.

²⁵ „Ludové síly sú aj v armáde zdravé a antifašistické, je dosť aj stotočných dôstojníkov, potrebujeme však schopné a energické vedenie. Preto žiadame pozvať sovietskych dôstojníkov.“ HUSÁK, G. *Svedectvo*, c. d., s. 377.

²⁶ RÁKOŠ, E. (ed.) *Slovenské národné orgány v dokumentoch*, c. d., s. 46, zápisnica zo 7. zasadnutia SNR konaného 22. 9. 1944; SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní*. Banská Bystrica 2013, s. 168.

²⁷ VHA Bratislava, f. č. 10. Zbierka SNP, arch. j. 144, K. Šmidke Dimitrovovi 6. 10. 1944.

²⁸ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša hlavného veliteľa Ingra gen. Píkovi z 24. 9. 1944, s. 236-237; opis výnosu ministra národnej obrany /č.j. 1803 – Döv. 1.odděl. ŠVBM 1944:/, s. 263.

²⁹ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, opis rozkazu hlavného veliteľa, s. 264.

stavitel'ov až taká prioritná, na rozdiel od snahy, ktorú Londýn sledoval v prípade vládnej delegácie na čele s ministrom Němcem. Tá mala podľa pôvodnej Československo-sovietskej dohody o pomere medzi čs. správou a sovietskym hlavným velením po vstupe sovietskych vojsk na čs. územie z 8. mája 1944 prevziať správu oslobodeného územia v mene čs. vlády v Londýne. Až v dôsledku tlaku SNR bola jej úloha „degradovaná“ na styčný orgán s čs. prezidentom a čs. vládou v Londýne. SNR sa svojich právomocí nijako neohodlala vzdať, o čom svedčí už tajné zasadanie jej pléna z 29. septembra, ktoré jednomyselne prijalo uznesenie o vzájomných vzťahoch medzi vedením domáceho a zahraničného odboja, ako aj jej pomeru k vládnu delegátovi. SNR si tu naďalej nárokovala vedenie domáceho odboja na základe svojej deklarácie z 1. septembra. Londýnskej vláde prenechávala len vedenie zahraničného odboja a zastupovanie štátu v zahraničných vzťahoch voči Spojencom. Deklarovala svoju podporu spoločnému čs. štátu na základe princípov rovný s rovným. Odmietla stanovisko čs. vlády k postaveniu vládneho delegáta, keďže nereflektovalo situáciu, ktorá sa vyvinula po vypuknutí Povstania. Odmietla tiež jeho nadradené postavenie voči domácejmu odboju, ktoré považovala za nedemokratické.³⁰

Čs. vládu v Londýne už v tomto čase čoraz viac znepokojovalo neustále odďaľovanie presunu gen. Viesta a vládnej delegácie, napriek tomu, že čs. MNO bolo informované o príčinách, ktoré znemožňovali ich odlet. Podľa depeše gen. Píku z 27. septembra gen. Viest čakal aj s delegáciou ministra Němca a jednotkami 2. čs. paradesantnej brigády na letisku, keďže nepriaznivé počasie v Karpatoch naďalej znemožňovalo ich odlet.³¹ Na rokovaní čs. vlády 29. septembra túto otázku otvoril jeden zo Slovákov, minister poľnohospodárstva Ján Lichner, podľa ktorého by mala Viestova prítomnosť v Banskej Bystrici eminentný vojenský, ako aj psychologický význam. Navrhol preto, aby MNO urgovalo jeho príchod.³² Gen. Ingr následne ešte v tento deň pripravil depešu pre gen. Píku, v ktorej ho vyzval (pokiaľ má rádiospojenie) inštruovať gen. Viesta, aby nečakal na presun parabrigády. Presun jednotlivca totiž považoval za ľahšie uskutočniteľný, ako zložitý transport celých jednotiek. Podľa ručne dopísanej poznámky na dokumente citovanej depeše, vybavil Píka túto žiadosť telegramom zaslaným gen. Viestovi vo večerných hodinách 1. októbra 1944.³³ V reakcii na urgovanie Viestovho presunu Píka v depeši z 30. septembra zároveň upozorňoval, že presun naďalej komplikovalo zlé počasie, ktoré znemožňovalo pristávanie lietadiel. Píka napriek tomu konštatoval, že gen. Viest „*snad dnes bude na mieste*“.³⁴

Na druhej strane odklad presunu na Slovensko Viest využil na ďalšie rokovanie s maršalom Konevom, ktoré sa uskutočnilo 1. októbra 1944. Toho Viest žiadal o urýchlenný prevoz 2. čs. paradesantnej brigády, o dodanie pohonných hmôt, streliva, bômb pre 1. čs. samostatný stíhač letecký pluk (od 17. 9. pôsobiaci na povstaleckom území), protitankových a pro-

³⁰ PREČAN, V. (ed.) *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 372, s. 600–601, zápisnica z tajného zasadnutia SNR; FALŤAN, Samuel. Slovenské národné povstanie a jeho problémy. In *Slovenské národné povstanie roku 1944. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava 1965, s. 280–281; HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr. *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945. Svazek I*. Praha 2009, s. 295. RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava 1997, s. 242–249.

³¹ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 188/1/26, depeša gen. Píku pre hlavného veliteľa Ingra z 27. 9. 1944, s. 45.

³² *Zápisy ze schůzí československé vlády*, c. d., zápis o 160. schůdzi čs. vlády v Londýne z 29. 9. 1944, s. 360.

³³ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša hlavného veliteľa Ingra pre gen. Píku z 29. 9. 1944, s. 276.

³⁴ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM – SSSR, šk. 26, sig. 187/1/26, depeša gen. Píku pre hlavného veliteľa Ingra z 30. 9. 1944, s. 277.

típechotných mín, protitankových pušiek. Viest žiadal tiež dodanie ďalšej leteckej jednotky „šturmíkov“³⁵ s precvičenými pilotmi slovenskej armády.³⁶ Na všetky tieto žiadosti Viest dostal kladnú odpoveď. V neskoršom hlásení pre hlavného veliteľa čs. brannej moci div. gen. Ingra z 15. októbra Viest konštatoval, že dodávky požadovaného materiálu včítane prevozu 2. čs. paradessantnej brigády sa realizovali, sľubovaná čs. letecká jednotka sa však už do pádu Banskej Bystrice koncom októbra 1944 na povstalecké územie nedostala. Nebolo to však ani možné, keďže v tom čase ešte ani nebola vytvorená.³⁷ Konevovi tiež Viest navrhol vyslať na povstalecké územie aj menšiu jednotku Červenej armády, predovšetkým nejaký špeciálny útvar a prípadne tiež prápor pechoty. Argumentoval pritom morálnym významom takéhoto kroku. Konev tento návrh neodmietol, poukázal však na ťažkosti prevozu jednotiek pomocou vzdušného mosta. Zaviazal sa však záležitosť predostrieť sovietskej vláde do Moskvy, navrhoval ju zároveň riešiť na základe medzivládnej dohody.³⁸

Samozrejme, s ohľadom na neustále odkladanie presunu gen. Viesta, ako aj 2. čs. paradessantnej brigády na Slovensko, možno špekulovať, do akej miery sa pod tieto skutočnosti podpísali prípadné protichodné záujmy sovietskeho velenia. Toto vysvetlenie sa ponúka v súvislosti so snahou čs. vlády a MNO posilniť si prostredníctvom veliteľa 1. armády svoj vplyv na usmerňovanie vojenského, ale aj politického vývoja na povstaleckom území. Čs. MNO sa okrem toho nijako netajilo snahou posilniť svoj vplyv v radoch čs. vojska na Východe na úkor sovietskych orgánov.

Oficiálne dokumenty čs. vojenskej proveniencie však tieto domnienky nepotvrdzujú. Zdržanie Viesta ako aj samotnej parabrigády sa, naopak, ešte začiatkom októbra zdôvodňovalo zlým počasím. Potvrdzujú to každodenné operačné zvodky 2. čs. paradessantnej brigády, podľa ktorých odlet lietadiel komplikovali nepriaznivé poveternostné podmienky v mieste pristátia.³⁹ Treba zdôrazniť, že počasie zohrávalo pri preprave jednotiek rozhodujúcu rolu aj preto, lebo letecká činnosť sa mohla uskutočňovať len v nočných hodinách. Situáciu okrem hmly nad povstaleckým územím začiatkom októbra skomplikovalo aj nepriateľské delostrelectvo, ktorého aktivita znemožňovala prípadné využitie hlavného letiska v Krosne. Hmla však nakoniec 1. októbra znemožnila aj odlet lietadiel z vedľajšieho letiska, napriek tomu, že niektoré jednotky do neskorej noci čakali nastúpené v lietadlách.⁴⁰ V nasledujúcich dňoch sa zhoršilo aj počasie v samotnom Krosne, kde sa v dôsledku dažďa tvorilo blato a úplne rozmočili cesty. Keďže letiská nemali betónové vzletové a pristávacie dráhy, 3. októbra museli v dôsledku bahnnitého terénu zastaviť akúkoľvek činnosť.⁴¹

Odklad presunu parabrigády a čs. vládnych a vojenských predstaviteľov sa zdôvodňoval nepriaznivým počasím aj v oficiálnych dokumentoch určených čs. vláde v Londýne. Vyplýva to tak z uvedených depeší, ako aj správy čs. MNO pre branný výbor Štátnej rady

³⁵ Bojové lietadlo Iliušin II-2

³⁶ Viest mal na mysli letcov zo skupiny slovenských vzdušných zbraní, ktorí po vypuknutí SNP preleteli z letiska Nižný Šebeš na sovietsku stranu.

³⁷ PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 447, s. 709, správa gen. Viesta o výsledku rokovania s maršalom Konevom z 15. 10. 1944.

³⁸ Tamže, dok. 415, situačná správa gen. Viesta hlavnému veliteľovi Ingrovi z 11. 10. 1944, s. 667.

³⁹ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 18 k 29. 9. 1944 – 17. 00 hod., č. 19 z 30. 9. 1944 – 17. 00 hod., operačná zvodka č. 20 z 1. 10. 1944 – 17. 00 hod.

⁴⁰ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 21 z 2. 10. 1944 – 17. 00 hod.

⁴¹ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádní sbor v SSSR – veliteľství (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 21 z 2. 10. 1944 – 17. 00 hod.; operačná zvodka č. 22 z 3. 10. 1944 – 17. 00 hod., operačná zvodka č. 23 zo 4. 10. 1944 – 17. 00 hod., operačná zvodka č. 24 z 5. 10. 1944 – 17. 00 hod..

z 2. októbra 1944. Tu sa okrem iného konštatuje: „...na naše nesčetné urgence došla dne 27. 9. t.r. zpráva, že 2. parabrigáda je k odletu pripravená a že její přesun byl až dosud zdržen nepříznivým počasím nad Karpaty. Týmiž důvody byl zdržen i přelet i generála Viesta, velitele 1. armády, na Slovensko. Na pátek v noci nám bylo ze Slovenska ohlášeno, že první sled naší padákové brigády přibyl na Slovensko.“⁴²

Toto konštatovanie potvrdzuje tiež správa politického poradcu čs. vládneho delegáta Františka Uhlířa o skúsenostiach a dojmach čs. vládnej delegácie z cesty v ZSSR a na Slovensku. V nej sa konštatuje, že práve v čase, keď sa ukončili nutné prípravy na presun čs. parabrigády, „uhodilo špatné počasí a nebylo možno létat. Řadu dní přišlo, letiště bylo rozmokléa kromě toho hlavního letiště v Krosně nebylo možno používat, ježto bylo pod stálou německou palbou. Také mlhy nad Karpatami a v údolí slovenských hor nedovoľovaly průlet a přistání. Situace byla o to těžší, že ve skutečnosti šlo o přelet dvou silně aktivních front, sovětsko-německé a německo-slovenské, a proto bylo jej možno provádět jedině v noci.“ Medzi prvými mal podľa tohto svedectva odletieť aj samotný gen. Viest, ktorý mal preto trikrát „prenocovať“ na letisku.⁴³ Zdržanie presunu parabrigády už krátko po príchode do Banskej Bystrice zdôvodnil nepriazňou počasia aj jej samotný veliteľ plk. Vladimír Příkryl: „Presun do Banskej Bystrice bol časove veľmi rušený nepravidelným počasím. Pri každom odlete sa stávalo, že zo štartujúcich lietadiel sa muselo niekoľko vrátiť. Keď bolo nevyhovujúce počasie, neštartovalo sa vôbec. Tým sa stalo, že presun započatý 26. 9. t.r. nie je do dnešného dňa ukončený. Niekoľko ľudí z bojových jednotiek ešte chýba a majú prísť ešte ďalšie palebné priemery munície.“⁴⁴

Podľa publikovaných spomienok člena čs. vládnej delegácie Prokopa Drtinu však v súkromí medzi nervóznymi čs. predstaviteľmi čakajúcimi na odlet narastalo už na prelome septembra a októbra podozrenie, že za jeho neustálym odkladaním môžu byť aj bližšie nešpecifikované politické ciele a mocenská hra Sovietov.⁴⁵ Tu je však otázne, do akej miery

⁴² Národní archiv (NA) Praha, f. Štátna rada – Londýn, šk. 13, správa ministra národnej obrany prednesená na 14. schôdzi branného výboru v 4. zasadaní Štátnej rady z 2. 10. 1944.

⁴³ PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 563, s. 886, správa politického poradcu čs. vládneho delegáta Františka Uhlířa zo 14. 12. 1944.

⁴⁴ VÚA – VHA Praha, f. 2. čs. samostatná paradesantní brigáda v SSSR. 1944 – 1945, šk. 9, inv. č. 63, sig. 28/4, hlásenie plk. Příkryla o presune brigády z Kroščenka do Banskej Bystrice.

⁴⁵ Drtina v tejto súvislosti spomína incident, ktorý sa odohral vo vojenskej jedálni v prítomnosti príslušníkov vládnej delegácie a gen. Viesta na stretnutí s dvomi leteckými kuriérmi – príslušníkmi 1. čs. samostatného stíhacieho leteckého pluku v ZSSR. Jeden z pilotov škpt. Ján Klán urgujúci na príkaz povstaleckého velenia presun parabrigády na Slovensko tu podľa Drtinu v prítomnosti sovietskeho plk. Ivana I. Udalcova (povereného odsunom parabrigády) otvorene spochybnil sovietske informácie o zlom počasí nad povstaleckým územím. Drtina neuvádza dátum, kedy k tomuto incidentu došlo. Vzhľadom na tvrdenie, že jeho svedkom bol aj plk. Příkryl, je však zrejmé, že sa musel odohrať ešte pred 26. 9., keď veliteľ parabrigády spolu s prvou skupinou jej vojakov odletel na povstalecké územie. Svedectvo o Příkrylovej prítomnosti na tomto stretnutí však vyvracajú dobové dokumenty. Klán totiž do Krosna poslal paradoxne práve veliteľ parabrigády, a to až začiatkom októbra 1944 s písomnými informáciami pre gen. Viesta, že situácia na povstaleckom území je krajne kritická. Problematické boli tiež Klánove argumenty o dobrom počasí nad povstaleckým územím. Zlé počasie totiž v tomto čase znemožňovalo samotný odlet lietadiel z miest, kde boli zhromaždené jednotky parabrigády. Drtinovo svedectvo je napriek tomu zaujímavé, keďže naznačuje možné rozpoloženie príslušníkov čs. vládnej delegácie v predmetnom čase. Ich pochybnosti o úprimnej snahe ZSSR poskytnúť pomoc mohli vyplývať z nedávnych udalostí spojených s jeho neochotou pomôcť Varšavskému povstaniu. DRTINA, Prokop. *Československo můj osud. Svazek I. Kniha 2, Emigraci k vítězství*. Praha 1991, s. 662-663, PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 563, s. 886-887, správa politického poradcu čs. vládneho delegáta Františka Uhlířa zo 14. 12. 1944; dok. 578, s. 978, Časť správy plk. V. Příkryla o činnosti 2. čs. paradesantnej brigády v ZSSR... K misii škpt. Klána pozri STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, c. d., s. 142-143; BURSA, S. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom*, c. d., s. 105-110.

bolo toto povojnové svedectvo determinované neskorším rozčarovaním samotného Drtinu z udalostí, ktoré viedli ku komunistickému prevratu vo februári 1948 a tiež jeho následnej perzekúcii komunistickým režimom. Pochybnosti o úprimnosti tvrdenia sovietskych orgánov o zlom počasí ako jedinej príčine viaznuceho presunu parabrígy a čs. vojenskej a vládnej delegácie však pravdepodobne narastali aj v samotnej Banskej Bystrici. Podpísať sa pod to mohol fakt, že nad povstalecké územie napriek zlému počasiu prenikli a pristáli ojedinelé lietadlá a zároveň pokračovali zhody vojenského materiálu v padákových kontajneroch pre armádu a partizánov.⁴⁶ Nedôvera mohla nahlovať aj myseľ samotného veliteľa parabrígy plk. Prikryla po jeho príchode na povstalecké územie, kde každý deň túžobne očakával príchod svojich vojakov. Vo svojich spomienkach si totiž nepriamo posťažoval, že namiesto plánovaného vysadenia jeho jednotiek sa na povstaleckých letiskách vykladali skupiny partizánov s vojenským materiálom.⁴⁷ Tu treba upozorniť, že dodnes nie sú známe žiadne informácie o jednorazovom presune nejakých väčších skupín partizánov na povstalecké územie zo ZSSR. V predmetnom čase na prelome septembra a októbra 1944 tu pristali len ojedinelé lietadlá (zväčša skutočne pre partizánov).⁴⁸ Historik Jiří Šolc napriek tomu aj na základe Prikrylovej poznámky tvrdil, že Sovieti počas realizácie vzdušného mosta na pomoc SNP zámerne uprednostňovali partizánske hnutie, keďže ho považovali za záruku takého politického vývoja na Slovensku, ktorý by viedol k zmene štruktúry spoločnosti podľa socialistických cieľov.⁴⁹ Nezohľadnil však pritom vôbec skutočnosť, že prevoz materiálu a osôb na povstalecké letiská organizovali rôzne sovietske letecké sily z rôznych materských letísk. Nie všade pritom panovalo počasie, alebo podmienky nevyhovujúce pre vzlet dopravných lietadiel určených na pomoc Povstaniu na Slovensku. Nehovoriac o tom, že je veľký rozdiel medzi presunom vojenského materiálu, resp. malých výsadkových skupín, ktoré bolo možné zhodiť nad cieľovým územím aj bez pristátia a prepravou stoviek vojakov priamo na povstalecké letiská.⁵⁰

Pochybnosti o úmysle Sovietov však v tomto čase rástli aj medzi predstaviteľmi čs. vlády v Londýne. Otázka Viestovej dopravy sa intenzívne preberala na jej zasadnutí 5. októbra, pričom z jednotlivých vystúpení bolo cítiť rozčarovanie a prekvapenie nad neustálym odkladom jeho presunu. Znepokojujúce v tejto súvislosti boli najmä informácie, že zatiaľ čo gen. Viest márne čakal na letisku, vyslalo čs. komunistické vedenie v Moskve na povstalecké územie v noci z 27. na 28. septembra vlastnú delegáciu (Ján Šverma, Rudolf Slánsky, Marek Čulen, sovietsky plk. Alexej N. Asmolov), ktorá tu mala posilniť jeho politický vplyv.⁵¹

O osude Viesta a Némecovej delegácie pritom ministerská rada nemala takmer žiadne informácie. Svoje znepokojenie s touto situáciou dávali najavo najmä ministri slovenského pôvodu (Ján Lichner, Juraj Slávik, Ján Bečko). Potvrdzuje to aj bezradný komentár ministra vnútra Juraja Slávika, ktorý v tejto súvislosti upozornil, že „*nejdou ešte žiadne zprávy, len to, že prehliželi jednotku na hraniciach*.“ Upozornil však, že na základe depeše od čs. veľvyslanca v Moskve, Zdeňka Fierlingera, možno usudzovať, že sovietska strana presun

⁴⁶ STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, c. d., s. 173, 181.

⁴⁷ PŘIKRYL, Vladimír. *Pokračujte v horách. Svědectví zahraničního vojáka*. Praha 1947, s. 66.

⁴⁸ BURSA, S. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom*, c. d., s. 106.

⁴⁹ ŠOLC, Jiří. *Padáky nad Slovenskem. 2. československá samostatná paradesantní brigáda v SSSR*. Praha 1997, s. 108–111.

⁵⁰ K tejto problematike bližšie pozri BURSA, S. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva*, c. d.

⁵¹ Tamže, s. 116; HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr. *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945. Svazek I*. Praha 2009, s. 295.

čs. predstaviteľov neodporúčala z bezpečnostných dôvodov. Tu treba uviesť, že išlo o pádny argument, a to vzhľadom na riziko, ktoré sprevádzalo nočné presuny lietadiel s príslušníkmi paradesantnej brigády. Za všetko hovoril fakt, že viaceré posádky let nezvládli a havarovali.⁵² Ďalší Slovák v čs. vláde minister poľnohospodárstva Ján Lichner však v prípade Viesta toto zdôvodnenie odmietol strohým pripomenutím, že ide o vojaka. S prekvapením pritom konštatoval, že „*stále ze Slovenska vyslání urgují, a přece není na místě. Je to důležité a nutno, aby vláda všemi prostředky zajistila jeho dopravu. Nechápu, proč tam není, když je tam část parabrigády.*“ Navrhoval preto „*energické usnesení, aby se Viest na Slovensko dostal.*“ Na druhej strane ani minister Lichner si nedovolil otvorene obviňovať sovietske vedenie z účelového oddaľovania Viestovho priletu na Slovensko. Táto obava však nepriamo vyplýva z jeho návrhu ako čeliť snahe povstaleckého velenia nahradiť nedostatok dôstojníkov tými sovietskymi: „*Myslím, že by i tomu se dalo čeliť. Zde jich je nadbytek, půjčujeme je spojencům a třeba, aby MNO učinilo vše možné, aby štáb Nižborského byl dán k dispozici jednotkám na Slovensku.*“⁵³ Nemožno vylúčiť, že okrem snahy o riešenie problémov velenia povstaleckej armády tu Lichner reagoval aj na vyššie uvedenú neúspešnú snahu komunistických predstaviteľov na mimoriadnom zasadnutí SNR 23. septembra žiadať od ZSSR, aby na povstalecké územie poslalo skúsených sovietskych dôstojníkov, ktorí by pomohli zvládnuť kritickú situáciu na fronte.

Do debaty sa zapojil tiež minister financií Ladislav K. Feierabend, ktorý oddaľovanie Viestovho príchodu označil za „strašnú ranu“ pre prestíž čs. vlády, najmä s ohľadom na príchod delegácie čs. komunistov. Aj jeho reakcia však bola veľmi opatrná. Kritizoval napriek tomu snahu čs. veľvyslanca v Moskve Fierlingera, ktorý údajne Viesta od cesty z bezpečnostných dôvodov odrádzal. Poukázal pritom nepriamo na jeho blízky vzťah k exilovému vedeniu KSČ: „*Mám dojem, že podléhá nám, nikomu jinému, a třeba udělat opatření.*“⁵⁴ K opatrnosti a zdržanlivosti pri urgovaní príchodu Viesta a vládnej delegácie naopak čs. vládu vyzýval minister sociálnych vecí Ján Bečko, ktorý celkom otvorene poukázal na strategické postavenie ZSSR ako budúceho osloboditeľa Slovenska: „*Težko urgovat dnes zvlášť důrazně Viestův příjezd, i když je tam Čulen a Slánský...máme-li urgovat příjezd vládního delegáta v době, kdy je třeba zaujmuto [!] jiné strategické hledisko, a Slovensko bude osvobozeno z jiné strany, tu pak nelze o věci uvažovat. Víme, že Sověty budou vkrátce v Bělehradu a je možno z boku už něco dělat pro ČSR za výhodných podmínek. Proto myslím neurgovat příchod, pokud věc se neustálí neb líp nevyjasní. Bude-li ovšem vláda proto, nejsem proti.*“⁵⁵ S kompromisným riešením následne do debaty vstúpil minister Václav Majer, podľa ktorého čs. vláda mala smerom k Sovietom prejavit' záujem o príčiny odkladania odletu čs. predstaviteľov, nemala však na nich robiť nátlak. Vláda sa napokon uzniesla nariadiť MZV, aby sovietska strana informovala, čo je príčinou odkladania príchodu gen. Viesta a vládnej delegácie na povstalecké územie.⁵⁶ Diskusia o tejto téme však rezonovala aj na ďalšom zasadnutí vlády, ktoré sa konalo nasledujúci deň 6. októbra 1944. Do debaty sa opäť zapojil minister Lichner, podľa ktorého vláda mala trvať na vysvetlení, „*proč byla na Slovensko dopravena nevládní delegace, a vládní dosud ne.*“⁵⁷ Jeho iniciatívu si osvojili aj ďalší členovia vlády, ktorí sa zhodli na tom, že túto otázku treba smerovať priamo do Moskvy pro-

⁵² STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, c. d., s. 179-190.

⁵³ *Zápisy ze schůzí československé vlády*, c. d., zápis o 161. schůdzi čs. vlády v Londýne z 5. 10. 1944, s. 384, 386-8.

⁵⁴ *Zápisy ze schůzí československé vlády*, c. d., zápis o 161. schůdzi čs. vlády v Londýne z 5. 10. 1944, s. 387.

⁵⁵ Tamže, s. 388.

⁵⁶ Tamže, s. 388.

⁵⁷ Tamže, zápis o 162. schůdzi čs. vlády v Londýne zo 6. 10. 1944, s. 402.

stredníctvom čs. veľvyslanca Fierlingera. Minister Feierabend pritom upozornil na hrozbu, ktorá vyplývala z nevyjasneného postavenia komunistickej delegácie. Predpokladal totiž, že ide o osoby určené do vedenia partizánskych jednotiek. Obával sa zároveň posilnenia partizánskeho vplyvu: „*Je nebezpečí, že budou dvě velitelství a začne rozvrat.*“ Sovietska strana preto mala podľa neho jasne vysvetliť, aký bude pomer veliteľa partizánskych jednotiek k veliteľovi povstaleckej armády. Štátny minister na MZV Hubert Ripka však význam tejto iniciatívy spochybnil, keďže partizáni (podľa informácií gen. Píku) už predsa vojenskému veleniu podriadení boli.⁵⁸ Narážal tu na vytvorenie Rady na obranu Slovenska 12. septembra a Hlavného štábu partizánskych oddielov 16. septembra, vďaka ktorým sa čiastočne zlepšila koordinácia bojovej činnosti armádných a partizánskych jednotiek.

Pokračovala tiež diskusia o postavení vládnej delegácie ministra Němca. Tú vyvolal návrh ministra Bečka, aby vláda prijala uznesenie o právomociach vládneho delegáta na povstaleckom území. Jeho potrebu zdôvodňoval situáciou na povstaleckom území, na ktorú sa nedalo aplikovať znenie dohody o pomere medzi čs. správou a sovietskym hlavným velením po vstupe sovietskych vojsk na čs. územie z mája 1944.⁵⁹ S touto rezolúciou však nesúhlasil štátny minister na MZV Ripka, ktorý upozornil, že z právneho hľadiska vláda nemôže robiť nič, len čakať až Nemec prevezme oslobodené územie od sovietskeho velenia. Nepriamo pritom konštatoval, že postavenie vládneho delegáta na povstaleckom území bude závisieť len od jeho vlastnej iniciatívy. Proti Bečkovej iniciatíve vystúpil tiež minister Majer, podľa ktorého by akékoľvek uznesenie objasňujúce delegátovo poslanie len degradovalo jeho postavenie v očiach SNR.⁶⁰

Možno konštatovať, že v otázke príchodu gen. Viesta, ako aj vládnej delegácie ministra Němca na Slovensko, vládla už začiatkom októbra v radoch čs. vládnych predstaviteľov v Londýne pomerne veľká nervozita. Čs. vláda síce bola informovaná o zlom počasi v miestach odletu (ale aj nad povstaleckým územím), predpokladala však, že pod odkladanie presunu čs. predstaviteľov sa okrem toho podpísala tiež osobná iniciatíva čs. veľvyslanca v ZSSR Fierlingera. Ten mal pravdepodobne na popud moskovského vedenia čs. predstaviteľov od cesty z bezpečnostných dôvodov odhovárať. Či za touto iniciatívou stáli aj iné dôvody, sa však nikto z predstaviteľov čs. vlády polemizovať neodvážil. Je však zjavné, že zdanlivý nedostatok informácií o príčinách odkladania príchodu čs. parade-santnej brigády a čs. vojenských a vládnych predstaviteľov živil nedôveru čs. strany voči sovietskemu veleniu v otázke jeho ochoty pomôcť SNP. Možno predpokladať, že sa pod to podpísali tiež nedávne skúsenosti z postoja ZSSR v otázke pomoci Varšavskému povstaniu. A to aj napriek tomu, že ZSSR podporoval SNP vojensky takmer od jeho začiatku. Nedôveru voči sovietskym úmyslom vystupňovali najmä informácie o presune komunistických predstaviteľov na povstalecké územie v noci z 27. na 28. septembra. Nikto z čs. vlády však neupozornil na skutočnosť, že išlo o dve rozdielne akcie (zabezpečované rozdielnymi leteckými jednotkami), pričom let komunistickej delegácie zabezpečoval Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia s jemu pridelenými leteckými prostriedkami priamo z letiska v Kyjeve.⁶¹ Čs. vláda nemala ani vyjasnenú taktiku, akým spôsobom treba v tejto záležitosti intervenovať u Sovietov. Vzhľadom na strategické postavenie Červenej armády, ako budúcej osloboditeľky Slovenska, a závislosť povstalcov od jej pomoci však vylúčila

⁵⁸ *Zápisy ze schůzí československé vlády*, c. d., zápis o 162. schůzi čs. vlády v Londýne zo 6. 10. 1944, s. 401, 403.

⁵⁹ Tamže, s. 402, 405.

⁶⁰ Tamže, s. 402-404.

⁶¹ Blížšie pozri BURSA, S. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva*, c. d., s. 116; STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, c. d., s. 181.

akýkoľvek nátlak v podobe urgovania príchodu čs. predstaviteľov na povstalecké územie. Čs. zastupiteľské úrady v Moskve sa mali podľa dohody prijať počas zasadnutia čs. vlády 5. októbra len informovať o príčinách zdržania ich odletu.

Táto iniciatíva však už v konečnom dôsledku, vzhľadom na nadchádzajúce udalosti, vyznela naprázdno. Peripetie okolo priletu čs. predstaviteľov na Slovensko sa totiž krátko nato skončili. V priestore zhromaždenia 2. čs. paradesantnej brigády sa totiž 6. októbra konečne zlepšilo počasie a prestalo pršať. V noci zo 6. na 7. októbra preto sovietske lietadlá konečne prepravili na povstalecké územie ďalšiu časť 2. čs. paradesantnej brigády a s ňou aj veliteľa povstaleckej armády gen. Viesta, ktorého na druhý deň nasledovala aj čs. vládna delegácia.⁶² Na povstalecké územie však nakoniec neodletel gen. Boček (krycie meno Chodský), ktorý sa v dôsledku náhlejšej smrti veliteľa 1. čs. brigády brig. gen. Jaroslava Vedrala (krycie meno Sázavský) počas bojov na Dukle stal jeho nástupcom.⁶³

Zo strany velenia povstaleckej armády bol Viest túžobne očakávaný. Jej vtedajší náčelník štábu Július Nosko vo svojich spomienkach tvrdil, že „*po 28. septembri sme denne chodili na letisko Tri Duby, aby sme privítali gen. Viesta...a vládnu delegáciu na čele s ministrom Němcom.*“ Od Viesta očakávali, okrem iného, nové informácie o sľubovaných posilách. Aj predstaviteľov povstaleckej armády pritom trápilo neustále odkladanie jeho príchodu. Samotný Viest mal po svojom prilete podľa Noska túto skutočnosť zdôvodniť tým, že „*delegácia čakala, pokým jednotky 38. armády a 1. čs. armádny zbor neprekročia štátnu hranicu na Dukle.*“⁶⁴ Do akej miery tento argument povstalecké velenie uspokojil, sa však Nosko nezmieňuje. Toto tvrdenie síce mohlo obstať v prípade vládnej delegácie, ktorá svoje postavenie odvodzovala od prítomnosti Červenej armády na oslobodenom území, nemalo však opodstatnenie v prípade veliteľa povstaleckej armády. Noskovo svedectvo však nepodporuje žiaden relevantný prameň a je v rozpore s vyššie uvedenými dobovými informáciami, ktoré osvetľujú príčiny Viestovho oneskoreného priletu nepriaznivými poveternostnými podmienkami. Je možné, že toto zdôvodnenie použil niekto z členov vládnej delegácie a Nosko ho dodatočne vzťahoval aj na samotného Viesta. Túto hypotézu podporuje aj fakt, že samotná vládna delegácia odletela na povstalecké územie až o deň neskôr ako gen. Viest. Dňa 7. októbra sa totiž v súlade s Noskovým svedectvom ešte zúčastnila slávnostného vztýčenia čs. štátnej zástavy na hraniciach, ako aj pohrebu gen. Jaroslava Vedrala (Sázavského).⁶⁵

Príchod Viesta, ako aj Němcovej vládnej delegácie, na povstalecké územie sa podľa predpokladu čs. vláda v Londýne od začiatku pokúšala využiť na posilnenie svojho vplyvu vo vzťahu k SNR, ako aj v samotnej povstaleckej armáde.⁶⁶ Napriek uvedenému však Viest od začiatku akceptoval existujúcu mocensko-politickú štruktúru na povstaleckom území. Uznal vedenie SNR a 13. októbra bol z titulu svojej funkcie kooptovaný za jej člena.⁶⁷ Právomoci vládneho delegáta však SNR podľa očakávania okamžite zúžila len na prostredníka medzi ňou a čs. vládou v Londýne a sovietskym hlavným velením. Toto stanovisko obsa-

⁶² Lietadlo prevážajúce gen. Viesta a jeho štáb vzlietlo z letiska v Krosne o 23. 15 hod. 6. 10. 1944. VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádny sbor v SSSR – veliteľstvi (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 25 zo 7. 10. 1944 – 17. 00 hod. K priebehu letu bližšie pozri BURSA, S. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva*, c. d., s. 145-147.

⁶³ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádny sbor v SSSR – veliteľstvi (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 25 zo 7. 10. 1944 – 17. 00 hod., operačná zvodka č. 26 z 8. 10. 1944 – 17. 00 hod.

⁶⁴ NOSKO, J. *Takto bojovala*, c. d., s. 134.

⁶⁵ VÚA – VHA Praha, f. 1. čs. armádny sbor v SSSR – veliteľstvi (SSSR – IV) – 1944 – 1945, šk. 15, inv. č. 139, sig. B/7/1, operačná zvodka č. 25 zo 7. 10. 1944 – 17. 00 hod., operačná zvodka č. 26 z 8. 10. 1944 – 17. 00 hod.

⁶⁶ BENČÍK, A. – KURAL, V. – PIVOVARČI, J. Vojenské problémy SNP. In *Slovenské národné povstanie roku 1944. (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava 1965, s. 364.

⁶⁷ Túto skutočnosť musel akceptovať aj samotný Husák. HUSÁK, G. *Svedectvo*, c. d., s. 373-374.

hovalo jej uznesenie zo 16. októbra 1944. V Londýne ho medzitým osobne prezentovala tiež delegácia SNR, ktorá tam odcestovala 7. októbra.⁶⁸ Uvedené faktory, spolu s blížiacou sa porážkou povstaleckej armády, sa podpísali pod to, že minister Němec spolu s ďalšími delegátmi opustil už 23. októbra Slovensko a odletel do Lvova, odkiaľ sa presunul do oslobodeného Chustu, ktorý sovietske velenie určilo za sídlo vládnej delegácie.

Po príchode gen. Viesta na povstalecké územie sa riešila tiež otázka postavenia brig. gen. Goliana. SNR ho totiž už na svojom 13. zasadnutí dňa 13. októbra 1944 vymenovala do funkcie zástupcu veliteľa 1. čs. armády na Slovensku.⁶⁹ Čs. vláda sa však s týmto rozhodnutím nestotožňovala, opäť však bola (rovnako ako v prípade Golianovho menovania za generála) postavená pred hotovú vec. Potvrdzuje to už rádiogram gen. Ingra z 11. októbra, v ktorom Viestovi navrhol použiť Goliana zatiaľ ako náčelníka štábu 1. armády. Neskôr po nasadení väčších prostriedkov na dôležitom smere, „*bylo by možné ho ustanoviti tam velitelem.*“ Tieto inštrukcie však Viest obdržal až 14. októbra, teda po vymenovaní Goliana do funkcie svojho zástupcu. V odpovedi gen. Ingra informoval, že toto rozhodnutie urobil on sám, a to vzhľadom na Golianove zásluhy a funkciu, ktorú predtým zastával. SNR mala jeho rozhodnutie dodatočne schváliť. Viest pripustil, že tento postup nezodpovedal čs. predpisom, zdôraznil však, že „*z psychologických dôvodov nebolo možné to zamedziť*“. Od gen. Ingra požadoval dodatočné schválenie tohto kroku späťne dňom 8. októbra 1944.⁷⁰ Čs. vláda a prezident síce proti tomuto rozhodnutiu diplomaticky neprotestovali, formálne ho však nijako neodobrili. Čs. MNO sa Golianovým služobným zaradením paradoxne zaoberalo ešte koncom októbra 1944. V jeho analýze pre Vojenskú kanceláriu prezidenta republiky sa konštatovalo, že menovaním Goliana do funkcie zástupcu veliteľa armády „*stane se vyšším a představeným všech velitelů vyšších jednotek, které jsou aneb ještě budou ve svazku 1. armády, tedy i vyšším, než je velitel zboru*“. Ako vhodné riešenie preto MNO naďalej ponúkalo menovanie Goliana za náčelníka štábu 1. armády. Uvedené argumenty sa pravdepodobne (spolu s celkovou vojenskou situáciou na povstaleckom území) podpísali pod fakt, že prezident Beneš Goliana nevymenoval do funkcie zástupcu veliteľa a spis koncom októbra vrátil na doriešenie ministrovi národnej obrany.⁷¹

Vzhľadom na vyššie uvedené, je namieste tiež otázka, aký bol postoj sovietskej strany k úsiliu čs. vlády v Londýne posilniť prostredníctvom gen. Viesta svoj vplyv v SNR, ako aj v povstaleckej armáde. Určité obavy v sovietskych kruhoch pravdepodobne vyvolával úmysel čs. vlády podriaďiť v budúcnosti pod velenie 1. armády všetky čs. jednotky na východnom fronte, a teda najmä 1. čs. armádny zbor v ZSSR, v snahe vyňať ho z priamej podriadenosti Červenej armády. V tomto kontexte sa dala očakávať sovietska snaha o posilnenie svojho vplyvu v štábe veliteľa povstaleckej armády. S týmto predpokladom korešpondovali už predchádzajúce návrhy predstaviteľov KSS, aby SNR žiadala od velenia Červenej armády skúsených sovietskych dôstojníkov, ktorí by pomohli zvládnuť kritickú situáciu na povstaleckom fronte. Komunisti síce svoj pôvodný návrh nepresadili, predložiť ho však následne chceli cez svojich zástupcov v delegácii SNR priamo v Moskve. Podľa Husáka údajne samotné Predsedníctvo SNR napokon 5. októbra cestou čs. veľvyslanca v ZSSR požiadalo sovietsku vládu a veliteľa 1. ukrajinského frontu maršala Koneva o ustanovenie sovietskeho vojenského splnomocnenca pre koordináciu akcií povstaleckej

⁶⁸ HRBEK, J. – SMETANA, V. – KOKOŠKA, S. – PILÁT, V. – HOFMAN, P. *Draze zaplacená svoboda*, c. d., Praha 2009, s. 304.

⁶⁹ PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 423, zápisnica z 13. zasadnutia SNR z 13. 10. 1944, s. 674.

⁷⁰ Tamže, poznámka 1 k dok. 403, s. 650-651.

⁷¹ VÚA – VHA Praha, f. Vojenská kancelář prezidenta republiky – Londýn, Košice 1940 – 1945 (VKPR – Londýn), šk. 14, sig. 31/5/1/14.

armády s Červenou armádou. Ten mal byť zároveň poradcom vedenia povstaleckej armády.⁷² Husákovo tvrdenie podporuje aj vyjadrenie čs. ministra Lichnera počas 164. schôdze čs. vlády v Londýne dňa 20. októbra 1944. Ten tu referoval o rozhovore s predstaviteľmi v Londýne prítomnej delegácie SNR, ktorí mu potvrdili jej záujem o vojenského poradcu povstaleckého veliteľa v otázkach strategicko-vojenských.⁷³ Výsledkom bol návrh čs. veľvyslanca v Moskve Fierlingera v správe čs. ministrovi zahraničných vecí z 8. októbra, v ktorom (údajne na základe vlastného náhľadu) inicioval sformulovanie čs. žiadosti pre sovietsku vládu na vyslanie skúseného sovietskeho generála na Slovensko, ktorý by pomohol koordinovať akcie všetkých zložiek, najmä armády a partizánov. Možno predpokladať, že túto iniciatívu podporovala aj sovietska strana, ktorá sa spoliehala na Fierlingerovu lojalitu a všeobecne známu náklonnosť pre politiku KSČ. Čs. vláda však, predpokladajúc v tom čase, že ide o vlastnú iniciatívu čs. veľvyslanca, tento návrh okamžite zmietla zo stola. MNO ho pritom otvorene upozornilo, aby nezasahoval do vojenských záležitostí. Podľa názoru Hlavného veliteľstva čs. brannej moci Fierlingerov návrh zveriť „naše akcie na Slovensku...sovetskému generálu“ opäť len potvrdil „naléhavou nutnosť, aby Fierlinger byl jako velvyslanec z Moskvy s urychlením odvolán.“⁷⁴ Pod túto podráždenú reakciu z 12. októbra sa pritom mohol podpísať aj fakt, že aj napriek Viestovmu príchodu na povstalecké územie, Hlavné veliteľstvo brannej moci stále nepoznalo sovietske stanovisko k svojmu rozhodnutiu podriaďť veliteľovi 1. armády ostatné čs. jednotky v momente, keď dôjde k ich spojeniu s vojskom na Slovensku. Gen. Ingr to konštatoval aj v správe pre gen. Viestu z 11. októbra. Načrtnol mu pritom kontúry smerníc na ďalšiu organizáciu 1. armády. Ich realizáciu síce naďalej podmieňoval sovietskym súhlasom, uskutočnenie tejto reorganizácie by však znamenalo faktickú likvidáciu 1. čs. armádneho zboru. Predovšetkým spod jeho podriadenosti navrhoval vyňať niektoré jednotky (predovšetkým 2. čs. paradesantnú brigádu, tankové, prípadne delostrelecké, ženijné, telegrafné jednotky a služby, pokiaľ neboli nutné ako jednotky divízie), a podriaďť ich priamo veliteľovi 1. armády. Tento krok Ingr zdôvodňoval možnosťou ich využitia v širšom rámci armády. Jeho návrh obsahoval aj zrušenie samotného veliteľstva zboru a organizovanie peších jednotiek 1. armády do brigád (včítane 1. a 3. čs. brigády zboru) na prechodnú dobu vzhľadom na chudobné možnosti výzbroje. Neskôr navrhoval ich organizačné rozširovanie na divízie.⁷⁵

Je na prvý pohľad zrejmé, že tieto predstavy o reorganizácii 1. armády už nekorešpondovali s celkovým vojenským vývojom na povstaleckom území. Vzhľadom na stále viac pravdepodobnú vojenskú porážku Povstania možno predpokladať, že sovietske velenie už podobným návrhom ani nevenovalo väčšiu pozornosť. Potlačenie Povstania nakoniec definitívne znemožnilo akékoľvek návrhy na realizáciu pôvodného zámeru podriaďť veleniu 1. armády jednotky 1. čs. armádneho zboru. Prikláňal sa k tomu aj jeho veliteľ gen. Ludvík Svoboda. V liste z 30. októbra, adresovanom vládnomu delegátovi pre oslobodené územie ministrovi Františkovi Němcovi, žiadal, aby s ním túto otázku prerokoval veliteľ

⁷² HUSÁK, G. *Svedectvo*, c. d., s. 385-386.

⁷³ *Zápisy ze schůzí československé vlády*, c. d., zápis o 164. schůdzi čs. vlády v Londýne z 20. 10. 1944, s. 504-507.

⁷⁴ NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (ed.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. díl 2. (červenec 1943 – březen 1945)*. Praha 1999 dok. 135, telegrafická správa Z. Fierlingera pre MZV z 8. 10. 1944, s. 312-313. Pozri tiež poznámku 2 k tomuto dokumentu. Dokument pozri tiež PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 399, s. 646, pozri tiež poznámku 2 k dokumentu, kde je analyzovaná následná korešpondencia medzi Fierlingerom a MNO.

⁷⁵ PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 411, smernice hlavného veliteľa gen. Ingra pre ďalšiu organizáciu 1. armády..., s. 663.

1. čs. brigády zboru gen. Bohumil Boček.⁷⁶ Zoči-voči blížiacej sa porážke Povstania čs. vláda v Londýne na poslednú chvíľu prehodnotila tiež Fierlingеров návrh na vyslanie splnomocneného sovietskeho dôstojníka k veliteľstvu povstaleckej armády. Podpísalo sa pod to aj zistenie (tlmočené ministrom Lichnerom na vyššie spomínanom zasadnutí čs. vlády 20. októbra), že táto iniciatíva v skutočnosti pochádzala priamo od SNR. Svoj návrh preto čs. vláda prezentovala ako žiadosť SNR a veliteľstva povstaleckej armády tlmočenú v Londýne prostredníctvom jej delegácie. Tá síce vychádzala z pôvodnej požiadavky komunistických predstaviteľov SNR, nestotožňovala sa však s ich úmyslom posilniť si prostredníctvom sovietskych dôstojníkov svoj vplyv v povstaleckej armáde. Sovietsky dôstojník tu mal totiž pôsobiť len vo funkcii pozorovateľa a styčného dôstojníka, ktorý by na mieste koordinoval sovietsku pomoc Povstaniu. Vzhľadom na jeho blížiacu sa porážku však už sovietska strana na túto žiadosť nereflektovala. V odpovedi 28. októbra však Fierlinger konštatoval, že realizácia tohto opatrenia v skoršom období by podľa Sovietov splnila svoj účel.⁷⁷

Možno konštatovať, že gen. Viest už v predvečer Povstania počítal so skorým príchodom na Slovensko. Jeho poslanie na oslobodenom území sa však pravdepodobne nemalo vymykať z rozsahu kompetencií, ktoré mu vyplývali z funkcie zástupcu vládneho delegáta. Gen. Viest pritom už pred vypuknutím SNP vedel o žiadosti Vojenského ústredia, aby sa postavil na čelo povstaleckej armády. Jeho bezprostrednú reakciu na túto výzvu však nepoznáme. Je pravdepodobné, že sa spoliehal na optimálny variant SNP, ktorý počítal s otvorením priemyslov pre Červenú armádu a veľmi rýchlym priebehom oslobodzovacej akcie.

Menovaním Viesta za svojho veliteľa chcelo velenie povstaleckej armády dať od začiatku patričnú váhu vlastným rozhodnutiam. Dôležitá bola tiež akceptácia povstaleckej armády z medzinárodno-politického hľadiska. Zdôrazniť sa tým totiž mal fakt, že povstalecká armáda bola uznaná ako súčasť čs. armády. Túto skutočnosť si uvedomovala aj čs. vláda v Londýne. Vyslaním Viesta, ako vojenského veliteľa, a ministra Němca, ako vládneho delegáta pre oslobodené územie, aj keď len v modifikovanej funkcii poradcu povstaleckého vedenia, chcela, okrem iného, rozptýliť počiatočnú rezervovanosť a opatrnosť Moskvy ohľadne osôb pripravujúcich na Slovensku povstanie. Čs. vláda si však od týchto krokov od začiatku sľubovala tiež posilnenie svojho politického vplyvu voči SNR a v prípade Viesta aj v povstaleckej armáde. Dokazuje to už rozkaz o zriadení Veliteľstva 1. armády, ako aj ďalšie nariadenia, ktoré špecifikovali jeho kompetencie a právomoci. Je, samozrejme, otázne, do akej miery tieto opatrenia korešpondovali s predstavou SNR, ktorá podľa deklarácie z 1. septembra prebrala zákonnú a výkonnú moc na Slovensku. Možno však predpokladať, že výsostne vojenské otázky neboli v tomto smere pre jej predstaviteľov až také prioritné, na rozdiel od snahy, ktorú Londýn sledoval v prípade vládnej delegácie na čele s ministrom Němcem.

Aký význam čs. politickí predstavitelia v Londýne prikladali Viestovmu politickému vplyvu na povstaleckom území, dokazuje aj diskusia, ktorú na zasadnutiach čs. vlády v Londýne vyvolala otázka jeho odvolania z politických funkcií vo vláde. Samotný Viest však od začiatku akceptoval existujúcu mocensko-politickú štruktúru na povstaleckom území, ako aj nezlúčiteľnosť svojich politických a vojenských funkcií. SNR síce oficiálne

⁷⁶ VÚA – VHA Praha, f. Čs. VM - SSSR, šk. 30, sig. 211/2/30, list gen. Svobodu vládneho delegátovi Němcovi 30. 10. 1944.

⁷⁷ PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie*, c. d., dok. 483, s. 751, depeša štátneho ministra Ripku čs. veľvyslanectvu v Moskve z 23. 10. 1944; dok. 506, s. 776, depeša veľvyslanca Fierlingera čs. MZV z 28. 10. 1944.

rešpektovala výber veliteľa zo strany vojenského velenia povstaleckej armády, predstavitelia KSS však na gen. Viesta od začiatku pozerali viac či menej s nedôverou a považovali ho za prevodovú páku londýnskej vlády a prezidenta Beneša.

Otázny je postoj sovietskeho vojenského a politického vedenia, a to najmä v súvislosti s úmyslom čs. vlády podriaďiť v budúcnosti pod velenie 1. armády všetky čs. jednotky na východnom fronte, a teda najmä 1. čs. armádny zbor v ZSSR. Tento krok bol totiž v danej chvíli diktovaný tiež snahou vyňať čs. zbor z priamej podriadenosti Červenej armády. Tieto skutočnosti mohli, samozrejme, vyvolať určité obavy v sovietskych vojenských a politických kruhoch, a to bez ohľadu na operatívne podriadenie 1. armády sovietskemu veleniu. Mohli sa teda hypoteticky v praxi podpísať pod oneskorený príchod gen. Viesta, čs. vládnej delegácie Némca, ako aj samotnej parabrigády na povstalecké územie. Z analýzy zápisníc z rokovania čs. vlády v Londýne pritom vyplýva, že túto eventualitu nepriamo pripúšťali aj čs. politickí predstavitelia v Londýne. Predstavitelia čs. vlády pritom predpokladali, že pod neustále odkladanie presunu gen. Viesta sa okrem zlého počasia podpísala tiež osobná iniciatíva čs. veľvyslanca v ZSSR Fierlingera, ktorý mal pravdepodobne na popud moskovského vedenia čs. predstaviteľov od cesty z bezpečnostných dôvodov odhovárať. Či za touto iniciatívou stáli aj iné dôvody, sa však nikto z predstaviteľov čs. vlády otvorene polemizovať neodvážil. Čs. vláda nemala ani vyjasnenú taktiku, akým spôsobom treba v tejto záležitosti intervenovať u Sovietov. Vzhľadom na strategické postavenie Červenej armády ako budúcej osloboditeľky Slovenska, ako aj závislosti čs. strany od jej pomoci, vylúčila vláda akýkoľvek nátlak v podobe urgovania príchodu vlastných predstaviteľov na povstalecké územie. Čs. zastupiteľské úrady v Moskve sa mali podľa dohody prijatej počas zasadnutia vlády 5. októbra len informovať o príčinách zdržania ich odletu.

Oficiálne dokumenty čs. proveniencie však uvedené domnienky nepotvrdzujú. Zdržanie Viesta, ako aj samotnej parabrigády, sa naopak ešte začiatkom októbra vo vojenských dokumentoch zdôvodňovalo zlým počasím. Potvrdzujú to predovšetkým každodenné operačné správy, podľa ktorých odlet lietadiel komplikovali nepriaznivé poveternostné podmienky v mieste pristátia, nepriateľské delostrelectvo, a tiež hmla a daždivé počasie na samotných prifrontových letiskách v juhovýchodnom Poľsku. Tu treba zopakovať, že počasie zohrávalo pri preprave jednotiek rozhodujúcu rolu aj preto, lebo letecká činnosť sa mohla uskutočňovať len v nočných hodinách.

Možno konštatovať, že pod zdržanie príchodu gen. Viesta a ďalších čs. vládnych predstaviteľov sa dokázateľne podpísalo zlé počasie nad Karpatami v predmetnom období. Viestovo zdržanie spôsobili tiež jeho rokovania s maršalom Konevom. Uvažovať, prirodzene, možno aj nad tým, či Viesta (najmä vzhľadom na jeho zdravotný stav) okrem zlého počasia od príchodu neodrádzala tiež zhoršujúca sa vojenská situácia na povstaleckom území. Táto otázka však prichádza do úvahy len v rovine špekulácií. Svojím príchodom do Banskej Bystrice 7. októbra 1944 a prevzatím velenia povstaleckej armády Viest, naopak, jasne deklaroval svoje odhodlanie pomôcť Povstaniu v kritickej situácii, a to aj za cenu vlastného života.

I. BAKA: ZUR ERNENNUNG VON GEN. RUDOLF VIEST ZUM BEFEHLSHABER DER AUFSTÄNDISCHEN ARMEE IN DER SLOWAKEI (TEIL II.)

Am 19. September 1944 wurde Divisionsgeneral Rudolf Viest vom Staatspräsidenten Edvard Beneš offiziell zum Befehlshaber der 1. (tschechoslowakischen) Armee ernannt. Viest sollte das Kommando von allen aufständischen Truppen in der Slowakei übernehmen. Zeitgleich mit der Ernennung Gen. Viests zum Befehlshaber der aufständischen Armee in der Slowakei wurden im Rahmen des tschechoslowakischen Exils lebhaft Diskussio-

über seine Kompetenzen und nicht zuletzt auch über viele politische Fragen betreffend den Slowakischen Nationalrat (*Slovenská národná rada*) und ihr kompliziertes Verhältnis zum tschechoslowakischen Staatspräsidenten und die tschechoslowakische Exilregierung. Diese Spannungen setzten sich fort trotz der Tatsache, dass Gen. Viest kurz vor der Ernennung zum Befehlshaber der Aufständischen seines Amtes als Staatsminister der tschechoslowakischen Exilregierung und des Stellvertreters des tschechoslowakischen Regierungsbevollmächtigten für die befreiten Gebiete der Republik enthoben wurde. Die tschechoslowakische Exilregierung war darauf bedacht, die Anwesenheit Gen. Viests in der Slowakei zu ihren Gunsten, insbesondere zur Stärkung ihrer Position im Aufstand, bzw. später in den befreiten Gebieten, zu nützen. Vieles spricht für die Annahme, dass die Repräsentanten des Slowakischen Nationalrats keine allzu große Bedeutung den explizit militärischen Fragen beigemessen hatte und insbesondere auf politische Aspekte fokussiert waren, was sich an ihrem misstrauischen Verhältnis zur Delegation der Regierung mit Minister František Némec an der Spitze deutlich gezeigt hatte. Viest selbst akzeptierte von Anfang an sowohl die bestehende machtpolitische Struktur in den aufständischen Gebieten, als auch die Unvereinbarkeit seiner politischen und militärischen Ämter. Die Mitglieder des Slowakischen Nationalrats zeigten sich zwar einverstanden mit der Wahl des Befehlshabers seitens der militärischen Führung der aufständischen Armee, jedoch deren Mitglieder aus der Kommunistischen Partei der Slowakei begegneten Gen. Viest insgesamt mit Misstrauen, da sie ihn für eine Art Umschalthebel der tschechoslowakischen Regierung und Staatspräsidenten Beneš hielten.

Weiterhin fraglich bleibt die Haltung der sowjetischen politischen und militärischen Führung zur Wahl Viests, und zwar vor allem im Zusammenhang mit der Absicht der tschechoslowakischen Regierung alle tschechoslowakischen Einheiten an der Ostfront, insbesondere das 1. Tschechoslowakische Armeekorps in der UdSSR dem Kommando der 1. Tschechoslowakischen Armee (die auf dem Gebiet der slowakischen Aufständischen als die Tschechoslowakische Armee in der Slowakei, seit Anfang Oktober 1944 dann als die 1. Tschechoslowakische Armee in der Slowakei bezeichnet wurde) zukünftig zu unterstellen. Hinter dieser Absicht verbarg sich nämlich die Bemühung der Regierung, der direkten Unterstellung des tschechoslowakischen Armeekorps unter das Kommando der Sowjetischen Armee ein Ende zu setzen. Dieses Kalkül konnte die höchsten Kreise in Moskau verständlicherweise beunruhigen, ungeachtet der operativen Unterstellung der 1. Tschechoslowakischen Armee unter das sowjetische Kommando. Rein theoretisch konnten die genannten Überlegungen einen Einfluss nehmen auf das verspätete Eintreffen von Gen. Viest und der Delegation der tschechoslowakischen Regierung für die befreiten Gebiete, als auch der 2. tschechoslowakischen selbständigen Luftlandebrigade in der UdSSR im Gebiet der slowakischen Aufständischen. Die Analyse der Protokolle aus den Sitzungen der tschechoslowakischen Regierung in London bezeugt jedenfalls die Annahme, dass sich die tschechoslowakischen Minister der Gefahr seitens der Sowjets und deren heimlichen politischen Absichten bezüglich der Tschechoslowakei durchaus bewusst waren. Vor allem aber führten die Regierungsmitglieder die mehrmals vertagte Flugreise von Gen. Viest auf das Gebiet der Slowakei nicht nur auf die ungünstigen Wetterverhältnisse, sondern auch auf persönliche Initiative des Botschafters der Tschechoslowakei in Moskau Zdeněk Fierlinger zurück, der bemüht sein sollte, die tschechoslowakischen Exilvertreter auf Anregung der Moskauer politischen Führung von der Reise Gen. Viests abzuraten. Keiner der Regierungsmitglieder wagte es allerdings offen anzusprechen, ob eventuell auch andere Gründe dahinter gestanden haben. Die tschechoslowakische Regierung vermisste zu dieser Zeit eine klare Strategie für eine diplomatische Intervention bei den Sowjets. Angesichts der strategischen Position der Roten Armee an der Front, die als einzige alliierte Armee

infrage kam, wenn es um die Befreiung der Slowakei ging, als auch der Abhängigkeit der tschechoslowakischen Regierung von der Hilfe der Sowjetunion, wurde die Möglichkeit einer Urgenz in Moskau für eine Beschleunigung der Ankunft der tschechoslowakischen Regierungsvertreter erst gar nicht in Erwägung gezogen. Gemäß dem Beschluss der Regierung vom 5. Oktober 1944 sollten sich die Vertreter der tschechoslowakischen Vertretungsbehörden in Moskau lediglich nach dem Grund der Verzögerung des Abflugs der Delegierten erkundigen.

Die Dokumente der tschechoslowakischen Behörden bestätigen die erwähnten Annahmen nicht. Die Verzögerung des Abflugs von Gen. Viest, der Regierungsbevollmächtigten mit Minister František Němec und der 2. tschechoslowakischen selbständigen Luftlandebrigade wurde noch Anfang Oktober 1944 auf die ungünstigen Wetterverhältnisse zurückgeführt. Dies wird durch zeitgenössische Operationsberichte bestätigt, laut denen der Abflug der Flugzeuge durch ungünstige Wetterverhältnisse im Ladegebiet, die Gefahr seitens der deutschen Artillerie, starken Nebel und starken Regen an den Frontflughäfen im südöstlichen Gebiet Polens verursacht wurde. Die Wetterverhältnisse waren von ausschlaggebender Bedeutung, denn der Flugtransport von Truppen konnte nur in der Nacht durchgeführt werden.

Schlussfolgernd darf festgestellt werden, dass die Verzögerung des Abflugs von Gen. Viest und weiterer tschechoslowakischen Regierungsvertreter aus dem Gebiet der UdSSR in die Slowakei auf die nachweislich schlechten Wetterverhältnisse im Gebiet der Karpaten zurückzuführen ist. Zudem wurde die Verspätung auch durch die Verhandlungen Gen. Viests mit Marschall Iwan S. Konew, dem Befehlshaber der 1. Ukrainischen Front, verursacht. Nichts desto trotz können auch andere Gründe in Erwägung gezogen werden, z. B. der nicht optimale Gesundheitszustand Gen. Viests und die sich kontinuierlich verschlechternde militärische Lage der Aufständischen auf dem Gebiet der Slowakei. Diese und ähnliche Erwägungen liegen allerdings im Bereich der Mutmaßungen. Durch seine Ankunft in Banská Bystrica am 7. Oktober 1944 und der Übernahme des Kommandos der aufständischen Armee hatte Gen. Viest seine Entschlossenheit, dem slowakischen Aufstand trotz der kritischen militärischen Lage und seine hohe Risikobereitschaft, die ihn das Leben kostete, eindeutig zum Ausdruck gebracht.

Zoznam použitej literatúry:

BURSA, Stano. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 2: Furmani*. Krakow 2019. ISBN 978-80-971891-4-3.

BYSTRICKÝ, Jozef. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 1. časť. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945. V/2/1*. Bratislava 2014. ISBN 978-80-89523-28-3.

DRTINA, Prokop. *Československo můj osud. Svazek I. Kniha 2, Emigrací k vítězství*. Praha 1991. ISBN 80-7023-102-5.

HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr. *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945. Svazek I*. Praha 2009. ISBN 978-80-7185-974-1.

HUSÁK, Gustav. *Svedectvo o slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1969.

NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (ed.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945, díl 2*, Praha 1999. ISBN 80-85475-47-2.

NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda*. Bratislava 1994. ISBN 80-85727-20-X.

PREČAN, Vilém (ed.) *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965.

RÁKOŠ, Elo (ed.). *Slovenské národné orgány v dokumentoch I. Obdobie Slovenského národného povstania*. Bratislava 1977.

STANISLAV, Ján *Sovietsky vzdušný most a SNP*. In *SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Materiály z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP 8. – 10. jún 1999*, Múzeum SNP, Banská Bystrica 1999. ISBN 80-88976-05-7.

STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945. 3. zväzok*. Bratislava 2003, s. 180. ISBN 80-89169-00-7.

ŠOLC, Jiří. *Padáky nad Slovenskem. 2. československá samostatná paradesantní brigáda v SSSR*. Praha 1997, s. 108-111. ISBN 80-86158-00-4.

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV. 2 (červenec – prosinec 1944). Praha 2015. ISBN 978-80-7286-243-6.

VARIANTY „BRANNÉHO SYSTÉMU“ ČSSR (1960 – 1989)

GEOPOLITICKÝ A GEOSTRATEGICKÝ FAKTOR „BRANNÉHO SYSTÉMU“ ČSSR (I. ČASŤ)

MILOSLAV PŮČIK

PŮČIK, M.: Variants of the “Defence System” of the CSSR (1960 – 1989).

The Geopolitical and Geostrategical Factor of the CSSR “Defence System” (Part 1). *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 76-103, Bratislava.

The study “Variants of the Defence System of the Czechoslovak Socialist Republic in the years 1960 to 1989 and the specifics of Slovakia” is chronologically divided into four parts. The first part points out the basic factors of geostrategic and geopolitical nature, which influenced the individual variants of the “Defence System”. The other three parts address the issue of this system in the 60s, 70s, and 80s of the last century. They point out the characteristics of the individual models of the “Defence System”, the problems of the solving teams and the inadequate interventions of the party centre of power. The models approved at the time responded not only to changes in the external security environment, but also to the artificially created ideological, so-called internal enemy. The study points to the key role of the military in these systems and the extremely wide range of tasks that other elements had to perform, such as the Civil Defence, the Interior Ministry and national committees at all levels. Extraordinary security measures in the years 1969-1989, which were among the repressive measures of the totalitarian regime in the Czechoslovak Socialist Republic, also became part of the “Defence System”. These were developed to eliminate any form of resistance. The study also focuses on the specifics of Slovak conditions and points to the tasks of the Eastern Military District, which had to be fulfilled in preparation for the expected scenario of a war conflict. At the same time, this military district had to be prepared to eliminate the so-called internal enemy. During the period of normalization, the influence of the Communist Party in the “Defence System” was significantly strengthened.

Keywords: defence system, army, war conflict, defence council, civil defence and protection.

Problematiku „branného systému“ bývalej Československej socialistickej republiky (ČSSR) ovplyvnilo jej začlenenie do Varšavskej zmluvy (VZ) a príprava na najpravdepodobnejší scenár vojnového konfliktu. V plánoch sovietskych vojenských stratégov a, prirodzene, VZ pri vypracovaní scenárov vzniku budúceho vojnového konfliktu dostali zvlášť po vojenskej intervencii v auguste 1968 novú dimenziu minimálne dva dôležité faktory, a to geopolitický¹ a geostrategický. Napríklad sa zmenilo hodnotenie geostrategickej polohy ČSSR a operačných smerov, ktoré na tento priestor boli naviazané.² Prejavilo sa to

¹ V roku 1916 sa Švéd J. R. Kjellén pokúsil dostať do povedomia politikov význam geografických činiteľov pri definovaní štátu. Pripisuje sa mu založenie nového vedného odboru, ktorý nazval geopolitikou. Hlavnou kategóriou geopolitiky bol a je priestor. Mnoho geopolitických škôl zvyrazňuje najmä geopolitický, t. j. mocensko-politický fenomén a abstrahuje od geografických daností. Určujúce sú teda mocenskopolitické záujmy subjektov, ktoré sú buď geograficky, hospodársky, mocenskopoliticky alebo vojensko-strategicky zviazané s týmto priestorom.

² Bližšie pozri: PŮČIK, Miloslav. The East – West security system and Czechoslovak army in the first half of the 1960s. In *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 10, No. 4 (December 1977), pp. 44-79. PŮČIK, Miloslav. Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of „East – Weast“ (Period 1960 – 1968 – August). In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 3, s. 95-126.

v strategických scenároch nielen Varšavskej zmluvy, ale aj Organizácie Severoatlantickej zmluvy (NATO).

V geopolitickom pohľade na dejiny Európy sa prevažná väčšina štátov vnímala tak, že ich pozícia bola strategická. Centrálné postavenie v Európe mala iba „stredná“ Európa.³ Je to oblasť, ktorá začala byť posudzovaná v tomto geopolitickom kontexte až po prvej svetovej vojne, čiže až potom, keď sa jednotlivé stredoeurópske regióny začali orientovať do iných geografických smerov.

V období stupňovanej hystérie tzv. studenej vojny dochádzalo v geopoliticky a geostrategicky dôležitom priestore, do ktorého bolo začlenené aj územie dnešnej Slovenskej republiky, k trendu vzrastajúcej koncentrácie vojakov, zbraní a bojovej techniky. Mocenská elita v ZSSR pokladala Európu z hľadiska vojenského za najdôležitejšie predmostie predpokladanej „agresie kapitalistických štátov“, a to najmä zo strany USA. Toto hodnotenie vyplývalo nielen z európskej geografickej situácie, ale i zo skutočnosti, že sa tam podľa sovietskych hodnotení nachádzali tzv. sekundárne strediská imperializmu.

Priestor, v ktorom sa nachádzala ČSSR, býva často označovaný ako tzv. geopolitický tektonický zlom, ktorý je z historického hľadiska determinovaný stretom rozličných mocenskopolitických záujmov. V určitom období konkrétneho historického vývoja plnil vyššie uvedený priestor funkciu tzv. mosta, ktorý sa zvykol používať ako dôležitý geopolitický argument najmä v období pri vzniku Československej republiky, ale aj v priebehu druhej svetovej vojny. Súčasne sa objavil i model tzv. neutrálneho pásma, ktorý argumentačne slúžil pri obhajovaní projektu geopolitického usporiadania stredoeurópskeho regiónu.⁴

Teritórium ČSSR zaujímalo strategicky dôležitú pozíciu v línii dotyku s potenciálnym „nepriateľom – NATO“. Táto línia, nazývaná ako tzv. obranná línia Varšavskej zmluvy, sa začínala na severozápade tzv. východonemeckou obrannou líniou, prechádzala územím Čiech, Moravy, Slovenska a pokračovala na juhovýchode tzv. maďarskou obrannou líniou.⁵

Strategickú polohu ČSSR podľa vojenských stratégií Varšavskej zmluvy určoval primárne fakt, že sa nachádzala na križovatke dôležitých strategických smerov nielen „západ – východ“, ale aj „juh – sever“. Ako príklad uvádzali smer „München (Mníchov) – Budapešť“ a „Terst – Bratislava – Ostrava“. V roku 1969 vypracoval tím autorov Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého v Brne pod vedením generálmajora (genmjr.) doc. Ing. V. Matičku, CSc. (pôsobil ako „Komisia pre rozpracovanie vojensko-doktrínalnej problematiky“

³ Geograficky je pojem „Strednej Európy“ vymedzený najčastejšie celkom jednoducho: nepatrí tam Škandinávia, nepatrí tam územie na západ od rieky Rýn a na východ prirodzené hranice chýbajú. Na severe tieto hranice tvoria Baltské a Severné more, na juhu Alpy. V užšom zmysle sa za „Strednú Európu“, od zániku habsburskej monarchie, považovala oblasť vplyvu nemeckej kultúry: Poľsko, podunajské a karpatské štáty – Československo, Maďarsko, Rumunsko a Juhoslávia.

⁴ Po roku 1989, podľa názorov predstaviteľov niektorých geopolitických škôl: R. Hubera, J. Ropera, E. J. Hobsbawma, F. Fejtoa a E. A. Koldziea, sa vytvoril stav typický rýchlym starnutím vypracovaných bezpečnostných štúdií a analýz. Zvlášť v tomto období došlo k oživeniu teórií presadzujúcich model tzv. nárazníkovej zóny. Uvedený model vytvorenia tzv. nárazníkového systému ako jedného z pilierov matematicky modelovaného bezpečnostného systému v Európe vychádzal z geografických daností Českej republiky a Slovenskej republiky ako hraničných pásiem NATO na západe a Spoločenstva nezávislých štátov na východe. Profesor R. Huber sa domnieval, že geostrategický význam tohto priestoru z hľadiska obrany jedného z uvedených hlavných geopolitických subjektov európskeho vplyvu, v prípade ich potenciálneho vzájomného konfliktu, by narastal.

⁵ Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (VÚA – VHA) Praha, fond (f.) Ministerstvo národnej obrany (MNO), Sekretariát ministra národnej obrany (S MNO), 1967, signatúra (sign.) č. 24 – 5/1 – 2.

Tamže, f. MNO, f. Organizačná a mobilizačná správa (OMS) Generálneho štábu ČSLA (GŠ ČSLA), 1967, sign. č. 1 – 4/1.

– pozn. M. P.) rozsiahly analytický materiál „Vojensko-strategické postavenie ČSSR“. Tím autorov vyhodnotil na základe geografických faktorov a posúdenia konfigurácie terénu, že územie ČSSR neposkytuje výhodné podmienky pre činnosť veľkých operačných zväzov strategického určenia.⁶

Z územia ČSSR vychádzal dôležitý operačno-strategický smer Praha – Nancy (departement Meurthe-et-Moselle, región Grand Est v severovýchodnom Francúzsku) s vyhodnotenou kapacitou frontu s dvomi až tromi armádami v prvom a s jednou až dvomi armádami v druhom slede. Význam tohto smeru vyplýval z jeho priamej väzby na strategický smer Berlín (Berlín) – Paris (Paríž).

V smere „západ – východ“ prechádzal československým územím operačno-strategický smer Nürnberg (Norimberg) – Praha – Ostrava s variantným odbočením na Bratislavu. Aj jeho význam vyplýval predovšetkým z priamej väzby na operačno-strategické smery Fulda – Leipzig (Lipsko) – Wrocław a Mníchov – Wien (Viedeň), ktoré obojstranne obkľučovali západnú polovicu ČSSR s dôležitým ekonomickým a vojenským potenciálom strategického významu. Ďalšie potenciálne operačné smery „západ – východ“, ktoré prechádzali cez územie ČSSR, geograficky súviseli s „podunajským smerom Mníchov – Viedeň“.⁷

V porovnaní so strategickým smerom Hannover – Berlín – Warszawa (Varšava) boli operačno-strategické smery prechádzajúce územím ČSSR a Rakúska k západným hraniciam Sovietskeho zväzu kratšie. Tento fakt mohol podľa názoru vojenských stratégov VZ výrazne ovplyvniť strategické plány NATO.⁸

Tím pod vedením genmjr. doc. Ing. V. Matičku, CSc.⁹ konštatoval, že „...pre agresívne plány NATO môže ČSSR predstavovať veľmi významný priestor...“.¹⁰ Predpoklad vychádzal zo skutočnosti, že jeho územie vytváralo v danom období dôležitý koridor k operačno-strategickým objektom dislokovaným na území Poľska a čiastočne Maďarska. Súčasne umožňoval preniknutie na územie Rumunska. Nezanedbateľným faktorom zvyšujúcim význam územia ČSSR boli geografické podmienky. Tie umožňovali uskutočniť obchvat bývalej Nemeckej demokratickej republiky z juhu a súčasne rozdeliť zoskupenia ozbrojených síl členských štátov Varšavskej zmluvy na dva izolované celky.¹¹

Územím Slovenska, Čiech a Moravy, aj napriek permanentnej príprave VZ a NATO na vojnový konflikt a ich polohu v centre potenciálneho priestoru európskej vojnovnej činnosti, neprechádzal žiadny vojenský strategický smer. Geostrategický význam ČSSR vyplýval najmä z faktu, že jej územie oddeľovalo, ale súčasne aj prepájalo priestorom tzv. Moravskej brány hlavný európsky strategický smer, nachádzajúci sa severne, a južný, tzv. pomocný strategický smer.¹²

Ovládnutie územia ČSSR umožňovalo voľnejšie a pružnejšie manévrovanie na hlavných strategických smeroch. Na rozdiel od Slovenska sa poloha Čiech nachádzala v súvislom priestore, ktorým prechádzal strategicko-operačný smer Praha – Norimberg – Strasbourg (Štrasburg) – Dijon a opačne.

⁶ Tamže, f. MNO, f. S MNO, 1969, sign. 24 – 4/1 – 23.

⁷ Tamže.

⁸ Tamže, 1969, sign. 24 – 4/1 – 29.

⁹ Václav Matička, od roku 1958 generálmajor. V období od roku 1958 – do septembra 1969 vykonával funkciu veliteľa fakulty – zástupcu náčelníka Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého (VAAZ). V závere svojej vojenskej kariéry (1970 – 1973) pôsobil vo funkcii náčelníka vedecko-výskumného pracoviska VAAZ Brno.

¹⁰ VÚA – VHA Praha, f. S MNO, 1969, sign. 24 – 4/1 – 29.

¹¹ Tamže.

¹² VÚA – VHA Praha, f. MNO, S MNO, 1966, sign. č. 24 – 5/2 – 4.

Podľa tímu genmjr. V. Matičku bola poloha ČSSR z hľadiska vojenského obranného uvažovania nevýhodná. Členovia tímu sa zhodli v hodnotení, že teoretickú hodnotu obrany znižoval najmä nepriaznivý rovnobežkový a poludníkový rozmer spoločného štátu a celková dĺžka jeho hraníc so susedmi.¹³

Vojenský stratégovia Spojeného velenia Varšavskej zmluvy členili územie ČSSR na dva relatívne samostatné celky, a to česko-moravský geostrategický priestor a slovenský geostrategický priestor. Obidva priestory boli prepojené s časťou územia Slovenska – Záhorím, ktoré je súčasťou tzv. Karpatského oblúka. (V niektorých zachovaných dokumentoch Spravodajskej správy a Operačnej správy Generálneho štábu Československej ľudovej armády je Záhorie vyčlenené zo slovenského geostrategického priestoru a začlenené do česko-moravského geostrategického priestoru – pozn. M. P.) Česko-moravský geostrategický priestor vyhodnotili ako náročný na vedenie obranného boja. Vytváral vhodné geografické podmienky pre rozsiahle vojenské operácie.

Z vojensko-geografického hľadiska sa územie ČSSR delilo na dva odlišné celky. „Západný“ sa nachádzal na západ od čiar Opava – Brno – Znojmo a ohraničovali ho pohoria Českej vysočiny. „Východný“ celok sa nachádzal na východ od čiar Český Těšín – Holešov – Bratislava. Jeho kostru tvorila časť veľkého tzv. Karpatského oblúka.¹⁴

Územie ČSSR sa ako celok stalo významným faktorom v predpokladanom „Stredoeurópskom priestore vedenia bojovej činnosti“. Svojím hornatým povrchom sa podstatne líšilo od jeho ostatných častí. Súčasne oddeľovalo jeho rozsiahlejšiu severnú časť od južnej. Operačná správa Generálneho štábu (GŠ) Československej ľudovej armády (ČSLA) a vojenský stratégovia štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy územie ČSSR hodnotili, popri alpskom horskom systéme v Rakúsku a Švajčiarsku, ako najmenej vhodný priestor pre vedenie útočných operácií v strednej Európe.¹⁵

Generálny štáb ČSLA vo vypracovanej tzv. cieľovej analýze konštatoval, že územie bývalej ČSSR poskytovalo veľké možnosti a výhodné podmienky pre vedenie obrannej činnosti.¹⁶ Česko-moravský geostrategický priestor vyhodnotil z geografického aspektu ako málo vhodný na vedenie obrannej činnosti. Naopak, odporúčal ho pre vedenie rozsiahlych vojenských útočných operácií.¹⁷ Slovenský geostrategický priestor vyhodnotil ako účinnejší na vedenie obrannej činnosti.¹⁸ Uvedená tzv. cieľová analýza GŠ ČSLA v ňom vylučovala možnosť vedenia „priestorovej obrany“. V tomto priestore vojenský odborníci štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a Generálneho štábu ČSLA vylučovali aj vedenie rozsiahlych vojenských útočných a obranných operácií pozemného či vzdušného charakteru.¹⁹

Vyššie uvedené aspekty špecificky ovplyvňovali dislokáciu a organizačnú výstavbu ČSLA. Táto zložitá problematika vyplývala, okrem iného, aj z predpokladanej „koaličnej obrany“ a teoreticky uvažovaného „koaličného útoku“ síl Varšavskej zmluvy (niektorí historici nerozlišujú medzi operačným plánom a námetom vojenského cvičenia a dopúšťajú sa takej zásadnej chyby – pozn. M. P.). V predpokladanom najpravdepodobnejšom variante budúceho vojnového konfliktu mala ČSLA spolu s Národnou ľudovou armádou (NLA) Ne

¹³ Tamže.

¹⁴ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Operačná správa (OS) GŠ ČSLA, 1962, sign. č. 18 – 3/10.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40 – 60/11.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ Archív Komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970 (AKV SR) Bratislava, f. Archiv Česko-slovenskej armády (A Č-SA) Olomouc, f. 0855, škatuľa (šk.) č. 1.

¹⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSLA, 1969, sign. č. 1 – 3/1.

meckej demokratickej republiky (NDR) a sovietskymi jednotkami dislokovanými na území bývalého „Východného Nemecka“ pôsobiť ako armáda prvého sledu s úlohou zabezpečiť vytvorenie podmienok pre nasadenie druhého strategického sledu vojsk VZ v časovom horizonte do približne 70 hodín.²⁰

V súvislosti s predpokladanými plánmi NATO si členovia štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy uvedomovali dôležitosť územia ČSSR. Predstavovalo významný koridor k operačno-strategickým objektom Poľska a čiastočne Maďarska a ďalej umožňovalo preniknutie na územie Rumunska.²¹ Cez územie ČSSR bol teoreticky možný obchvat bývalej NDR z juhu. Podľa názorov vojenských stratégov VZ to v konečnom dôsledku umožňovalo rozdeliť zoskupenie ozbrojených síl tzv. východného bloku na dva izolované celky.²²

Štáb Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy začlenil ozbrojené sily NATO do dvoch operačných sektorov.²³ Operačné územia „Severná Európa“, „Stredná Európa“ a „Južná Európa“ tvorili „európsky operačný sektor“. Operačné územie – „Stredná Európa“ teoreticky vytváralo dôležitý geostrategický a geopolitický priestor, v ktorom tento štáb predpokladal s vysokou pravdepodobnosťou „agresívny úder“ proti krajinám tzv. socialistického tábora.²⁴ Hlavné európske strategické a operačné smery v „Západnom priestore vedenia bojovej činnosti“ uvedený štáb vyhodnotil mimo územie bývalej ČSSR. V 60. rokoch minulého storočia GŠ ČSĽA vo svojej tzv. cieľovej analýze identifikoval vo vzťahu k územiu republiky dôležité operačné smery, a to Praha – Plzeň – Saarbrücken (v niektorých dokumentoch je uvedená rieka Saar – pozn. M. P.) a opačne a Brno – Viedeň – Mníchov a opačne.²⁵

Jedným z najvýznamnejších operačných smerov je v tejto analýze označený operačný smer Viedeň – Přerov – Ostrava a opačne. Rozdeľoval územie ČSSR na dve časti. Súčasne spájal a oddeľoval od seba hlavný európsky strategický smer Paríž – Moskva a opačne a jeho tzv. pomocný južný európsky strategický smer Kluj (Kluž) – Norimberg a opačne.²⁶ Uvedený operačný smer mal v priestore od štátnych hraníc po Znojmo šírku približne 70 km a predpokladanú kapacitu do jednej armády s deviatimi divíziami.²⁷ Na východ od Brna sa zužoval približne v 50-kilometrovom úseku a pri priechochode tzv. Moravskou bránou do hrdla, ktoré bolo široké 15 až 20 km.²⁸

Vojenský stratégovia Varšavskej zmluvy konštatovali, že význam „Západoeurópskeho priestoru vedenia bojovej činnosti“ určovala najmä geografická poloha, vhodné klimatické a prírodné podmienky, vysoko rozvinutá vojensko-ekonomická základňa, značný počet ľudských a materiálových zdrojov a vysoký stupeň operačnej prípravy jednotlivých štátov.²⁹ Uvedený priestor si podľa názorov sovietskych vojenských stratégov „...priam vynucoval vykonanie *strategickej operácie hodnotou niekoľkých operačných zväzov, operačných a strategických zväzov a z hľadiska rozmiestnenia štátov Varšavskej zmluvy bude vedená*

²⁰ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 157.

²¹ In *Vojenské rozhledy*, 1992, č. 4, s. 49.

²² A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 25.

²³ Tamže.

²⁴ Tamže.

²⁵ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 157.

²⁶ Tamže.

²⁷ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 2/1.

²⁸ Tamže.

²⁹ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 155.

*jednoznačne vojskami spojeneckého zloženia...*³⁰ V súvislosti s uvedeným plánom zostávala geostrategická poloha bývalej ČSSR naďalej prioritná, pretože sa nachádzala v pásme operačno-strategického smeru Praha – Norimberg – Saarbrücken.

Z hľadiska pochopenia skúmanej problematiky a zvlášť ČSLA, ako jedného z pilierov „branného systému“ je vhodné poukázať na niektoré historické súvislosti a fakty. Na začiatku roku 1961 schválilo Národné zhromaždenie „Zákon o obrane Československej socialistickej republiky“, (18. apríla). Význam tohto zákona v danej dobe spočíval v tom, že formuloval základné vojensko-politické princípy v oblasti obrany. Jedna z právnych noriem v uvedenej oblasti určila, že KSČ mala nielen vedúcu, ale aj riadiacu úlohu v procese zabezpečenia obranyschopnosti. Všetky úlohy v tomto smere sa stali direktívami. Za ďalšie dôležité dokumenty v oblasti budovania ČSLA a „vojenskej výstavby štátu“ možno považovať Ústavu Československej socialistickej republiky zo dňa 11. júla 1960 (zákon č. 100/1960 Zb.), branný zákon z roku 1958 a Zákon o obrane Československej socialistickej republiky (č. 40/1961 Zb.) zo dňa 18. apríla 1961. Význam orgánov KSČ v armáde a ich výlučné postavenie v tomto mocenskom nástroji vychádzali z Ústavy ČSSR, Zákona o obrane ČSSR a najmä z princípu „vedúcej úlohy KSČ v spoločnosti“. Uvedené dokumenty určili, že KSČ má riadiacu úlohu v celom procese komplexného zabezpečenia obranyschopnosti krajiny.

Výstavba ČSLA, podobne ako armády v ostatných krajinách, reagovala na aktuálne hodnotenie vonkajšieho bezpečnostného prostredia. To znamená, že jedným z určujúcich faktorov sa stal proces uvoľňovania alebo eskalovania napätia najmä v záujmových oblastiach obidvoch blokov alebo ich vedúcich mocností, t. j. Zväzom sovietskych socialistických republík (ZSSR) a Spojenými štátmi americkými (USA). V 60. rokoch minulého storočia je možné ako typické príklady zvýrazniť dve krízy, a to „berlínsku“ a „kubánsku“,³¹ ktoré obsahovali značný potenciál eskalácie hrozby konfliktu do vojny. Príkladom reagovania československého centra moci je známy rozkaz MNO ČSSR č. 0012/1961 (zo dňa 9. septembra 1961), keď ČSLA v obmedzenom časovom horizonte dosiahla „vojnový stav“.³² V súvislosti s faktom, že ČSLA mala určenú úlohu frontu (rozhodnutie z roku 1961, že ČSLA vytvorí v rámci Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy „samostatný Československý front“ – pozn. M. P.), tak musel byť vyriešený aj problém velenia po prechode na „vojnový stav“. Riešenie spočívalo v administratívnom rozhodnutí o reorganizačných zmenách z úrovne ministra národnej obrany ČSSR a následne náčelníka GŠ ČSLA.

Na základe uznesenia Predsedníctva Ústredného výboru (P ÚV) KSČ zo dňa 26. októbra 1965 a rozkazu prezidenta ČSSR sa vyčlenila Pohraničná a Vnútná stráž z podriadenosti ministerstva vnútra a podriadila sa dňom 1. januára 1966 ministerstvu národnej obrany. K tomu vydal minister vnútra ČSSR svoj rozkaz č. 41 zo dňa 5. novembra 1965. V podriadenosti Ministerstva vnútra ČSSR zostali oddelenia pohraničných kontrol, samostatný strážny prápor HRAD a zabezpečovacie jednotky krajských správ ministerstva vnútra a centrály

³⁰ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 28/4.

³¹ V archívnych dokumentoch sa uvádza aj „karibská kríza“. Prvé odhady v dokumentácii o bojovej pohotovosti z októbra 1962 predpokladali na plánované rozvinutie povolať zo zálohy 3 900 dôstojníkov a 1 600 práporčíkov. Vtedajší 2. vojenský okruh (predchodca Východného vojenského okruhu) predpokladal povolať pre svoje potreby 314 dôstojníkov a 122 práporčíkov. VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Kádrová správa (KS), 1962, sign. 1-2/14.

³² Na základe rozhodnutia dočasne pozastaviť odchod vojakov do zálohy o 3 mesiace dosiahli počty ČSLA až úroveň 280 000 osôb. Ďalším kontroverzným opatrením sa stal neúspešný pokus o vytvorenie „jednotných ozbrojených síl“ ČSSR z januára 1966. V relatívne krátkom období sa súčasťou ČSLA stala okrem Pohraničnej stráže aj Vnútna stráž. Uvedeným rozhodnutím došlo k zvýšeniu početnosti ČSLA na úroveň približne 230 000 osôb.

ministerstva vnútra.³³ Rozkaz prezidenta ČSSR zo dňa 5. novembra 1965 o „Vytvorení jednotných československých ozbrojených síl“ nariadil Pohraničnú stráž³⁴ „...organizovať ako samostatný druh vojska...“ k plneniu týchto základných úloh: „...vykonávať ochranu štátnych hraníc ČSSR s kapitalistickými štátmi a sprevádzať lode kapitalistických štátov po rieke Dunaj, za brannej pohotovosti štátu plniť vymedzené úlohy pri obrane krajiny...“.³⁵ Prezident svojím rozkazom súčasne zrušil dňom 1. apríla 1966 vojskovú ochranu štátnej hranice s NDR a jej zabezpečenie nariadil vykonávať zložkami Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) podobným spôsobom ako s inými štátmi Varšavskej zmluvy. Do 1. júla 1966 mal byť ukončený proces zrušenia Vnútornej stráže ako zložky ozbrojených síl. Jednotky, ktoré mali aj naďalej zabezpečovať ochranu objektov zvláštnej dôležitosti prešli do podriadenosti príslušných vojenských orgánov.³⁶

Predsedníctvo ÚV KSČ svojím uznesením zo dňa 7. júla 1964 rozhodlo vytvoriť na báze veliteľstiev „vševojskových“ armád a veliteľstva 2. vojenského okruhu tri vojenské okruhy. Ich územné obvody určilo takto: 1. vojenský okruh Příbram (kraje: Stredočeský, Západočeský, Severočeský a hlavné mesto Praha), 4. vojenský okruh Tábor (kraje: Juhočeský, Východočeský a Juhomoravský) a 2. vojenský okruh Trenčín (kraje: Severomoravský a celé územie Slovenska). Z dôvodu „...utajenia a vhodnejšieho použitia v styku s verejnosťou...“ došlo k úprave názvov veliteľstiev vojenských okruhov: Západný vojenský okruh – Příbram, Stredný vojenský okruh – Tábor a Východný vojenský okruh – Trenčín.³⁷ Veliteľstvo Východného vojenského okruhu (VVO) malo spočiatku v podriadenosti dve divízie (14. tankovú divíziu – Olomouc a 18. motostreleckú divíziu – Prešov). Po necelom roku existencie VVO došlo k zrušeniu jednej divízie. V tomto období mala „mierová“ ČSLA k dispozícii dovedna 10 divízií (vojnový stav zostal na počte 16 divízií).

Vojenské rozvedky VZ predpokladali, že NATO bude schopné kedykoľvek realizovať dlhodobý (10 dní až 1,5 mesiaca) a strednodobý variant (3 dni až 10 dní) prechodu na vojnový stav. Na základe vyhodnotenia získaných relevantných informácií vojenská spravodajská analytici VZ predpokladali, že NATO v priebehu 80. rokov 20. storočia dosiahne stav, keď bude schopné zrealizovať krátkodobý variant prechodu na vojnový stav (2 až 3 dni). Varšavská zmluva sa na uvedený variant pripravovala a v tomto smere aj koncipovala zamerania a úlohy pre jednotlivé vojenské rozvedky členských štátov. Priorita spočívala v získaní strategickú iniciatívy a minimalizovaní rizika strategického prekvapenia.

V novom bezpečnostnom modeli, ktorý determinovali podmienky gradujucej tzv. studenej vojny a pretrvávajúca potenciálna hrozba vzájomnej vojenskej konfrontácie dvoch vojensko-politických blokov zohrávala bývalá ČSSR špecifickú úlohu. Jej územie sa nachádzalo v priestore, ktorý okrem iného tvoril súčasť tzv. nárazníkového pásma obidvoch ideologicky znepriatelených blokov.³⁸

³³ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS, 1965, sign. 1 – 10/3.

³⁴ Rozkaz ministra národnej obrany ČSSR č. 007 z júla 1968 riešil vyčlenenie Pohraničnej stráže dňom 15. júla 1968 z Hlavnej správy pozemných vojsk MNO ČSSR. VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS, 1968, sign. 1 – 1/13.

³⁵ Tamže, sign. 1 – 10/5.

³⁶ Tamže.

³⁷ Tamže, sign. 2 – 3/1.

³⁸ Pozri: PÚČIK, Miloslav. The East-West security system and the Czechoslovak army in the first half of the 1960s. In *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 10, No. 4 (December 1977), pp. 44-79. PÚČIK, Miloslav. Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of „East – West“ (Period: 1960 – 1968 – August). In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 3, s. 95-126.

Význam tohto priestoru je potrebné hodnotiť aj v spojitosti s faktom, že územie ČSSR ležalo naprieč predpokladanej hlavnej osi každej väčšej vojenskej operácie európskeho významu. Zohrávalo dôležitý význam v povojnovej Európe a vo vojensko-strategickom uvažovaní obidvoch vojensko-politických blokov. Kontakt s južným bokom bývalej NDR a dôležitosť hranice s NATO ohrozovali kryt sovietskeho tzv. železného trojuholníka, ktorý vytvárali bývalé sovietske baltské republiky a časť teritória severozápadného Ruska.³⁹

Teritórium ČSSR zaujímal strategicky dôležitú pozíciu v línii dotyku s potenciálnym „nepriateľom – NATO“. Táto línia, nazývaná ako „obránná línia Varšavskej zmluvy“, sa začínala na severozápade tzv. východonemeckou obrannou líniou, prechádzala územím Čiech, Moravy, Slovenska a pokračovala na juhovýchode tzv. maďarskou obrannou líniou.⁴⁰

Operačné plánovanie GŠ ČSLA síce bralo ohľad aj na vyššie uvedenú pozíciu ČSSR, ale v konečnom dôsledku ho direktívne určil štáb Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy. Na základe súčasného vedeckého poznania možno konštatovať, že operačné plánovanie plnilo najmä funkciu nástroja na presadenie strategických plánov Generálneho štábu Sovietskej armády v európskom priestore vedenia bojovej činnosti.

Dalšie úlohy ČSLA vyplývali z jej operačno-strategického postavenia a začlenenia do vojensko-politického bloku. Z uvedených dôvodov bola ČSLA ako celok prinútená cieľavedome a systematicky sa pripravovať na variant „agresie NATO“ zo smerov západného a juhozápadného a súčasne na útok západným a juhozápadným smerom. Priestor bývalej ČSSR bol teoreticky predurčený na vedenie vojenských operácií v celkovom počte približne 15 divízií pozemného vojska. Viac ako 80 percent ľudského potenciálu, zbraní a bojovej techniky bolo dislokovaných v blízkosti pomyselné deliacej línie medzi blokmi. V súvislosti s tlakom mocenských elit satelitov sovietskeho bloku bola ČSSR prinútená udržiavať na počet obyvateľov najvyšší početný stav armády v rámci tohto vojensko-politického bloku.⁴¹

V 60. rokoch 20. storočia vojenská koncepcia Varšavskej zmluvy vychádzala z predpokladu rýchleho a ofenzívneho nasadenia niekoľkých tankových armád rozdelených do operácií zahrnujúcich rozsiahle územia. Ťažiskom uskutočnenia kalkulovaných operácií mal byť „stredoeurópsky priestor vedenia bojovej činnosti“ (v niektorých dokumentoch bol tento priestor označený aj ako operačné územie „Stredná Európa“) a zvlášť územie Nemeckej spolkovej republiky (NSR) s plánovanou okupáciou v priebehu troch vzájomne sa prekrývajúcich fáz.⁴²

Vojenské strategické cvičenia armád Varšavskej zmluvy v 60. rokoch minulého storočia overovali vojenskú stratégiu ZSSR. Jej základným rysom bolo prevedenie včasného jadrového úderu na hĺbku predpokladanej úlohy bojovej činnosti v súčinnosti s útočnými operáciami.⁴³

Predstavy sovietskych vojenských a politických kruhov spočívali v tom, že jednotky tzv. severného pásma z operačných území „Severná Európa“ a „Stredná Európa“ alebo aspoň vybrané nesovietske vojenské formácie bližšie neurčeného stupňa bude možné rozvinúť v súčinnosti so sovietskymi divíziami za účelom nielen útočných, ale už i plánovaných obranných operácií proti NATO.

³⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S MNO, 1966, sign. č. 24 – 5/2 – 4.

⁴⁰ Tamže, 1967, sign. č. 24 – 5/1 – 2.
VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS, 1967, sign. č. 1 – 4/1.

⁴¹ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 155.
Tamže, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 157.

⁴² VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 17841.

⁴³ Tamže, 1967, sign. č. 17/7 – 14.

Realizovať modelové situácie akejsi „pružnej odvety“ či tzv. nejadrovej prestávky⁴⁴ a teoretické úvahy v predpokladanom variante ozbrojeného konfliktu s ideologickým nepriateľom vyžadovalo disponovať spoľahlivými nesovietskymi vojenskými formáciami satelitov tzv. východného bloku, na území ktorých sa nachádzal predpokladaný frontový priestor. V uvedenej súvislosti operačná smernica, ktorú vypracoval generálny štáb sovietskych ozbrojených síl, určila ČSĽA úlohu: „absorbovať“ predpokladaný prvý úder vyčlenených vojenských síl NATO, poskytnúť podporu, súčinnosť a zaistiť nasadenie ďalších strategicko-operačných sledov sovietskych vojsk.⁴⁵

Vojenská stratégia Varšavskej zmluvy dospeli v hodnotenom období k záveru, že predpokladaná svetová vojna bude z hľadiska použitých prostriedkov, raketovou jadrovou vojnou. Ďalšie kalkulácie ústili do teoreticky najpravdepodobnejšieho záveru, že budúca vojna sa začne prekvapením, bez predchádzajúcich preskupovaní vojsk. Mali to byť tie, ktoré sa na začiatku 60. rokov 20. storočia nachádzali v predpokladaných geografických priestoroch bojovej činnosti.⁴⁶

Spracované dobové analýzy predpokladali, že potenciálny vojnový konflikt bude charakteristický pravdepodobným masovým použitím jadrových a raketových zbraní obidvoch ideologicky znepriatelených blokov.⁴⁷ Uvedený teoreticky predpokladaný variant podstatne menil dovtedy platné vojensko-teoretické uvažovanie, charakter, formy a spôsoby vedenia bojovej činnosti, ako i organizáciu armád a druhov vojsk.

Vojenská teoretická Varšavskej zmluvy predpokladali scenár s charakteristickou „...premenlivosťou situácie, nasadením množstva techniky a ľudí a zložitou manévrou...priestorovým rozšírením bojových akcií s pomerne vysokou dynamickosťou...“⁴⁸

Realita existencie kvalitatívne nových zbraní hromadného ničenia znamenala okrem zásadných zmien v názoroch na vedenie vojnových operácií, v príprave, plánovaní, vytvorení nových špeciálnych druhov vojsk a prostriedkov aj zásadné prehodnotenie použitia klasických druhov vojsk a zbraní vo vzťahu k predpokladanému použitiu „jadrovo-raketových zbraní“.⁴⁹

Vojenská stratégia Varšavskej zmluvy v období druhej polovice 60. rokov minulého storočia vypracovali modelové situácie vypuknutia vojnového konfliktu, v ktorých dominovali nasledujúce dva teoreticky najpravdepodobnejšie nižšie uvedené varianty.

1) Ozbrojenými silami NATO, nachádzajúcimi sa v deň „D“ v predpokladanom priestore vedenia bojovej činnosti, ktorých prvá operačná zostava mohla byť zosilnená a uvedená do bojovej pohotovosti pod zámienkou cvičenia alebo „...pod inými vhodnými zámienkami...“⁵⁰

2) Po čiastočnom skrytí rozvinutí ozbrojených síl NATO a vytvorení potrebného zoskupenia na najdôležitejších strategických a operačných smeroch.⁵¹

V podkladových materiáloch vypracovaných Operačnou správou a Spravodajskou správou Generálneho štábu ČSĽA bol vyššie uvedený druhý variant uvádzaný ako najpravdepodobnejší. Tento názor obidve správy GŠ ČSĽA argumentačne obhajovali „...analýzou stra-

⁴⁴ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 24.

⁴⁵ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S MNO ČSSR, 1966, sign. č. 24 – 4/1.

⁴⁶ Tamže, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1962, sign. č. 17 – 4/11.
Tamže, f. MNO, f. S MNO ČSSR, 1966, sign. č. 24 – 4/1.

⁴⁷ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSĽA, 1969, sign. č. 1 – 2/2.

⁴⁸ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 155.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 156.

*tegiekej koncepcie a súčasným stavom a rozložením pozemných síl ideologického nepriateľa...*⁵² Obidva varianty, podľa vojenských predstaviteľov Varšavskej zmluvy, nevylučovali scenár masového použitia jadrových zbraní s využitím momentu prekvapenia.⁵³

Z dostupných archívnych dokumentov vyplýva, že najpravdepodobnejšia vojenská koncepcia velenia Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy z roku 1965 vychádzala z predpokladu, že po obrannej fáze by plynule nadväzovala fáza ofenzívneho nasadenia tankových zväzov do dynamických operácií, zahrňujúcich veľké územia proti vojskám vopred určeného ideologického nepriateľa. Rozhodujúcim priestorom týchto operácií malo byť opäť operačné územie „Stredná Európa“, zvlášť teritórium bývalej Nemeckej spolkovej republiky⁵⁴ (v dobových dokumentoch GŠ ČSLA sa používal aj pojem Západné Nemecko – pozn. M. P.).

Pre front ČSLA bola z hľadiska jeho predpokladaného pásma pôsobenia dôležitá časť „západoeurópskeho priestoru bojovej činnosti“. Na východe ju ohraničovala: západná hranica ČSSR, na západe rieka Rhein (Rýn), na severe mestá Cheb a Wiesbaden, na juhu severné hranice Rakúska a Švajčiarska. Potenciálny priestor bojovej činnosti sa rozprestieral v južnej polovici územia bývalej NSR s rozlohou asi 100 000 km²) a rozmermi v smere východ – západ 350 km, sever – juh 270 km.⁵⁵

V poslednej tretine 60. rokov 20. storočia po vojenskej invázii časti vojsk VZ a následnej dislokácii sovietskych vojsk na území ČSSR došlo k zmene strategickej situácie. Zvýraznila to aj nová doktrína Varšavskej zmluvy z konca 80. rokov minulého storočia, ktorá musela byť na úrovni jednotlivých členských štátov tzv. východného bloku ďalej rozpracovaná.

V podmienkach ČSSR bol vypracovaný „Plán opatrení na presadenie požiadaviek vyplývajúcich z doktríny členských štátov Varšavskej zmluvy v podmienkach ČSLA“. Uvedený „Plán...“ schválilo 45. zasadanie kolégia ministra národnej obrany ČSSR dňa 22. 1. 1988 a predložilo ho vláde.⁵⁶

Nová doktrína Varšavskej zmluvy konštatovala, že ČSSR sa „...nachádza v bezprostrednom dotyku s vojensko-politickým blokom NATO a jeho vojská a ČSLA tvoria prvý operačný sled prvého strategického sledu spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy...“.⁵⁷ Úlohu pre ČSLA stanovila takto: „...musí byť spôsobilá vytvoriť účinný systém PVOŠ, včas rozvinúť vojská operačného prikrytia štátnej hranice, organizovane doplniť vojská, vybojovať a udržať nadvládu vo vzduchu, vytvoriť zoskupenie prvého sledu k odrazeniu agresie a prechodu do útoku...“⁵⁸

Vojenski stratégovia Varšavskej zmluvy plánovali, že sovietske vojská budú tvoriť základ „spojeneckých frontových zväzov“ na strategických a operačných smeroch „západného priestoru vedenia bojovej činnosti“. „Front spojeneckého zloženia“ charakterizovali ako operačno-strategický zväz. Mal plniť strategické, operačno-strategické a operačné úlohy na jednom strategickom alebo na niekoľkých operačných smeroch „kontinentálneho priestoru vedenia bojovej činnosti“.

Podľa charakteru a rozsahu bojových úloh a podľa podmienok ich plnenia mala byť zostava „spojeneckého frontového zväzu“ zložená z 3 až 5 armád, prípadne jedného až dvoch

⁵² Tamže, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. č. 155.

⁵³ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 17 – 4/17.

⁵⁴ Tamže, f. MNO, f. OMS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 1/6 – 8.

⁵⁵ Tamže, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1990, sign. č. 10099.

⁵⁶ Tamže, f. MNO, f. S N GŠ ČSLA, 1979, sign. č. 10/19.

⁵⁷ Tamže, 1979, sign. č. 11/21.

⁵⁸ Tamže, 1979, sign. č. 3/2.

armádnych zborov (20 až 30 divízií rôznych členských štátov VZ – pozn. M. P.), letectva frontu (frontové a vojskové letectvo vrátane leteckých zväzkov a útvarov rôznych „národných armád“ – pozn. M. P.), niekoľko motostreleckých a tankových divízií frontovej podriadenosti, jedna až dve frontové raketové brigády, jedna až dve delostrelecké divízie, jedna až dve protiletadlové raketové brigády, niekoľko samostatných protiletadlových plukov a iné frontové zväzky a útvary druhov vojsk a špeciálnych vojsk zo zostavy rôznych armád členských štátov Varšavskej zmluvy. Variantne mohli byť začleňované aj vzdušné výsadkové divízie, zväzy, zväzky a útvary diaľkového a vojenského dopravného letectva.

V súvislosti s plnením úlohy „samostatného Československého frontu“ musela ČSĽA v rámci útočnej operácie (v polovici 60. rokov minulého storočia sa z operačných plánov vytratila „obránná operácia“ – pozn. M. P.) preniknúť na územie ideologicky určeného nepriateľa – na územie vtedajšej NSR. Túto mimoriadne náročnú úlohu musela splniť ešte pred časovým horizontom príchodu 2. strategického sledu vojsk Varšavskej zmluvy. Splniť túto prioritnú úlohu jej mali „uľahčiť“ operačno-taktické a taktické raketové prostriedky.

Na začiatku 60. rokov minulého storočia vojenský stratégovia Varšavskej zmluvy vypracovali premisu, že budúcemu vojnovému konfliktu bude predchádzať obdobie „zvýšeného nebezpečenstva“. ČSĽA mala z úrovne velenia Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy určenú bojovú pohotovosť do 3 hodín. Operačná správa GŠ ČSĽA spoločne so Spravodajskou správou GŠ ČSĽA predpokladali, že ČSĽA v tomto variante by musela začať bojovú činnosť iba s použitím jadrových zbraní.

Podľa utajených dohôd so ZSSR z augusta 1961 a júla 1963 mala ČSĽA disponovať vlastnými prostriedkami jadrového napadnutia, dodanie jadrových hlavíc malo byť až tesne pred vypuknutím vojnového konfliktu. V tejto súvislosti bola po roku 1989 diskutovaná problematika rozmiestnenia jadrových zbraní na území bývalej ČSSR.⁵⁹ Dňa 15. decembra 1965 podpísali minister obrany ZSSR maršal A. A. Grečko a minister národnej obrany ČSSR armádny generál (arm. gen.) B. Lomský „Dohodu medzi vládou ZSSR a vládou ČSSR o opat-

⁵⁹ Operačná správa GŠ ČSĽA vypracovala odpoveď pod č. j. 011245/17. 6. 1991 na interpeláciu poslancov Federálneho zhromaždenia ČSFR (P. Jégl, L. Lis, J. Soukup) ohľadne problematiky rozmiestnenia základní s jadrovými nábojmi na území ČSSR z roku 1986. Predpokladala, že v objektoch Bílina, Bělá pod Bezdězom a Mišov bola uskladená jadrová munícia. Operačná správa svoj predpoklad postavila na niekoľkých indikátoroch a faktoch. Jedným z nich bol zvláštny režim utajenia, ktorý „...presahoval bežné normy stanovené pre prevádzku a ochranu objektov zvláštnej dôležitosti...“. Uvedené objekty boli predurčené na skladovanie špeciálnych bojových hlavíc. Vytvárali tak strategické zásoby jadrových zbraní Varšavskej zmluvy v „Západnom priestore vedenia bojovej činnosti“. Mali ich využiť nielen sovietske vojská pôsobiace podľa plánu v prípade vojnového konfliktu na tomto smere, ale aj pre ČSĽA. Počet jadrových hlavíc určený pre ČSĽA nezávisel od jej velenia, ale sa určoval operačnou smernicou Hlavného velenia Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy. Predstavitelia GŠ ČSĽA v zostave genplk. K. Rusov (náčelník GŠ ČSĽA), genmjr. B. Kučera (zástupca náčelníka GŠ ČSĽA) a genmjr. J. Voštera (náčelník Operačnej správy GŠ ČSĽA) na rokovaníach so sovietskou stranou navrhli, že sovietske špeciálne útvary budú pod krytím ako „spojovacie káblové útvary“ priamo podriadené sovietskemu generálnemu štábu. Sovietska strana tento návrh akceptovala. Prvý sovietsky špeciálny útvar mal pohotovosť k odjazdu zo Sovietskeho zväzu dňa 20. februára 1969. Náklady na vybudovanie uvedených objektov predstavovali 173, 91 mil. Kčs, a realizovala a zaplatila ich ČSSR. Objekty užívala sovietska strana od roku 1965 do 1990. Na základe ďalších požiadaviek, ktoré vznikla, musela ČSSR vybudovať ďalšie zariadenia v hodnote 30,3 mil. Kčs. Naopak, sovietska strana investovala výrazne nižšiu sumu, a to len 4,86 mil. Kčs. Celkové náklady na výstavbu objektov podľa sovietskych požiadaviek predstavovali v období rokov 1969 až 1990 pre ČSSR investície vo výške 430,56 mil. Kčs. Na základe dohody medzi vládami ČSSR a ZSSR zo dňa 2. novembra 1983 bola na území ČSSR (na teritóriu terajšej Českej republiky) dislokovaná raketová brigáda OTR SS-22 v priestore Hranice na Morave s odpalovacími zariadeniami v Práslaviciach, Starej Vode a Zelenom Kříži. Ďalšia raketová brigáda OTR R-300 bola dislokovaná v priestoroch Turnov a Mimoň-Hvězdov. Dňa 21. decembra 1986 podpísal minister národnej obrany arm. gen. M. Václavík „Dohodu medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o rozmiestnení základní s jadrovými nábojmi na území ČSSR“, ktorej platnosť sa časovo neobmedzovala. VÚA – VHA Praha (predtým Archiv Ministerstva obrany České republiky Praha, f. MO ČSFR, f. Kancelária MO, 1991/T, č. j. 080722., Informácie o tejto problematike publikovala dňa 17. februára 2007 aj Mladá fronta DNES. Objekty zverejnil Milan Červenka na stránke Vojensko.cz v Sekcii „Objekty Sovětské armády“).

reniach k zvýšeniu bojovej pohotovosti raketových vojsk“, v rámci ktorej sa začala výstavba troch objektov na území ČSSR. Splňovali normy skladovania jadrovej munície. Minister B. Lomský podpísal „Dohodu“ na základe zmocnenia, ktoré mal od prezidenta A. Novotného zo dňa 17. novembra 1965. Uvedenému aktu predchádzali dva dohovory medzi ČSSR a ZSSR (prvý zo dňa 30. augusta 1961 a druhý zo dňa 23. februára 1962 – pozn. M. P.), ktoré v prípade „mimoriadnych udalostí“ predpokladali dodanie špeciálnych bojových hlavíc, uskladnených na území ZSSR do ČSSR. Pri vytvorení optimálnych podmienok sa predpokladalo dodanie týchto hlavíc v časovom limite 18 až 22 hodín. Dohovory totiž vychádzali z premisy, že budúcej vojne bude predchádzať obdobie „zvýšeného nebezpečenstva“.

V nasledujúcich rokoch prevládol v najvyšších kruhoch Varšavskej zmluvy názor, že NATO pripravuje prekvapivý jadrový útok. ČSLA (s bojovou pohotovosťou limitovanou do troch hodín – pozn. M. P.), že potom ako vyplývalo z vyššie uvedenej úvahy, musela zahájiť bojovú činnosť „...iba s využitím výsledkov strategických jadrových zbraní, ktoré však pôsobili až v určitej vzdialenosti od štátnych hraníc ČSSR...“.⁶⁰

V priebehu marca 1965 (rokovania 16. – 21. marca 1965 v poľskej Legnici/Lehnici – pozn. M. P.) maršal A. A. Grečko oficiálne vyhlásil: „...*Je možné uvažovať o uložení špeciálnych bojových hlavíc na území ČSSR so sovietskou obsluhou, ak o to požiada vláda ČSSR a dá k tomu súhlas vláda ZSSR...*“.⁶¹ Uznesenie Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ zo dňa 25. mája 1965 poverilo prezidenta ČSSR A. Novotného, aby „...*vyžiadal potrebný súhlas Predsedníctva ÚV KSSZ a konkrétne podrobnosti prerokoval s Hlavným velením Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy...*“.⁶² V už spomínanej zmluve z decembra 1965 sa zúčastnené strany dohodli „...*vybudovať do konca roku 1967 tri objekty...*“.⁶³ Vláda ČSSR navrhla, že sovietske špeciálne útvary v budovaných objektoch VVP Libava a Mimoň (akcia „JAVOR“ – pozn. M. P.) by boli evidované ako spojovacie káblové útvary priamo podriadené GŠ Ozbrojených síl ZSSR. Listom číslo 37/67 náčelníka GŠ ČSLA náčelníkovi GŠ OS ZSSR boli zaslané dokumenty o prevzatí objektov „JAVOR“. Objekty odovzdala v dňoch 12. – 27. decembra 1968 komisia vedená náčelníkom Operačnej správy GŠ ČSLA, genmjr. J. Voštěrom.

V strategickom zámere Spojeného velenia Varšavskej zmluvy malo územie bývalej ČSSR špecifický význam, pretože vytváralo spoločne s územím Poľska a NDR tzv. železný trojuholník na línii dotyku s nepriateľom – NATO. Československé územie predstavovalo jeho juhozápadnú časť.⁶⁴

V súvislosti s úvahami a plánmi vypuknutia vojenského konfliktu mala ČSLA ako front určenú prioritnú úlohu najmä v počiatočnej fáze eskalácie tohto konfliktu. V každom generickom pláne alebo námete spoločného cvičenia vojsk VZ ju vojenský strategovia začlenili do prvého strategického sledu koalíčných vojsk. Mala teda zohrať kľúčovú úlohu.⁶⁵

Námety cvičení a zachované generické plány z obdobia 60. rokov minulého storočia, či už na úrovni Operačnej správy GŠ ČSLA, alebo Spravodajskej správy GŠ ČSLA sa zhodujú v teoretickom poznaní, že ČSLA by nemohla plniť určené úlohy samostatne. Jej úlohy vychádzali z vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy, ktorá vyjadrovala záujmy sovietskeho centra moci (sovietska vojenská doktrína z januára 1960).⁶⁶

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ Tamže.

⁶² Tamže.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. 24.

⁶⁵ Tamže, f. 0855, šk. 24., šk. 25.

⁶⁶ Tamže, f. 0855, šk. 154, šk. 155, šk. 157.

Úvahy o vlastnej doktríne a pokus o eliminovanie doktrinálneho tlaku v „pojanuárovom“ období prerušila vojenská intervencia VZ v auguste 1968. Zvlášť od konca 60. rokov minulého storočia začal v politických a vojenských kruhoch Varšavskej zmluvy postupne prevládať názor, že NATO pripravuje prekvapivý jadrový útok.⁶⁷

Analytický materiál pod názvom „Obrana ČSSR“, ktorý vypracovala Operačná správa GŠ ČSLA uvádza, že „...sovietska vojenská doktrína je základom vojenských doktrín štátov Varšavskej zmluvy...“.⁶⁸ Doktrína mala dva piliere: „politický“ a „vojensko-technický“ a vo svojej tzv. politickej časti sa zhodovala s doktrínami ostatných členských štátov Varšavskej zmluvy.⁶⁹

Jeden z dôsledkov vojenskej intervencie v auguste 1968 spočíval v tom, že sovietska vojenská doktrína začala byť nielen chápaná, ale aj presadzovaná „...ako oficiálne prijatý systém vedecky zdôvodnených názorov na politiku, charakter a spôsob vedenia vojny...ako prijatý systém výstavby a prípravy ozbrojených síl...“.⁷⁰ Nové stranícke centrum moci pod vedením Gustáva Husáka a velenie armády mechanicky presadzovali myšlienky sovietskej vojenskej doktríny do oficiálnych straníckych a štátnych dokumentov, do vojenských predpisov, vojenských poriadkov, rozkazov a smerníc.

Operačná správa GŠ ČSLA nevyklúčovala ani variant, že v dobe „zvýšeného ohrozenia“ budú realizované opatrenia spojené so zosilňovaním vzdušných a pozemných síl, jadrovými prostriedkami. Za rozhodujúcu fázu sa v 60. rokoch minulého storočia považoval jadrový útok, vedený globálne v celosvetovom meradle všetkými prostriedkami nukleárneho napadnutia.

Z hľadiska predpokladaného charakteru budúcej vojny sa vo vyššie uvedenom období značný dôraz kládol na protivzdušnú obranu a protiatómovú ochranu. Podľa názorov odborníkov GŠ ČSLA vyžadovalo vybudovanie systému protivzdušnej obrany „...vyčlenenie značných síl a prostriedkov pre aktívnu obranu...“ a súčasne vytvorenie „...dobrej organizácie...“ zameranej na zníženie účinkov leteckých úderov a úderov zbraní hromadného ničenia ako i odstránenia ich následkov.⁷¹

Sily a prostriedky protivzdušnej obrany (PVO) boli dislokované tak, aby teoreticky pokryli priestory s vysokou koncentráciou obyvateľstva, priemyslu a politické centrá, ako napríklad Praha, Bratislava, Brno, Ostrava a Plzeň. Súčasnne vytypované priestory pri západných hraniciach si vyžadovali „...vytváranie značnej hustoty protiletadlového delostrelectva, budovanie systému včasného zásahu stíhacieho letectva a sústreďovania jeho síl...“ nad vopred vyhodnotenými najzraniteľnejšími priestormi a kvalitnú organizáciu výstrahy atď.⁷²

Operačná správa spoločne so Spravodajskou správou GŠ ČSLA vyhodnotili ako najnebezpečnejší smer zhodujúci sa s operačným smerom Norimberg – Plzeň – Praha a opačne. Druhým nebezpečným bol určený juhozápadný smer, ktorý sa stotožňoval s operačným smerom Viedeň – Přerov – Ostrava a opačne.

Protiatómová ochrana v období 60. rokov minulého storočia sa nachádzala ešte len v štádiu priprav. Uvedenú skutočnosť hodnotili Spojené velenie a štáb Spojených ozbrojených

⁶⁷ Tamže.

⁶⁸ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. 25.

⁶⁹ Materiál „Obrana ČSSR“ charakterizoval politický pilier ako určujúci. Zahrňoval problematiku týkajúcu sa „...politických cieľov a charakteru vojny, ich vplyv na budovanie ozbrojených síl a prípravu krajiny na vojnu...“. Vojensko-technický pilier riešil otázky „...spôsobu vedenia vojny, vojenskej výstavby, technického zabezpečenia ozbrojených síl a ich bojovej pohotovosti...“. A KV SR Bratislava, f. A Č-SA, Olomouc, f. 0855, šk. 25.

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S MNO, 1966, sign. č. 24 – 5/2 – 4.

⁷² Tamže.

síl Varšavskej zmluvy ako mimoriadne rizikový faktor. Začatie prác na riešení uvedenej problematiky iniciovalo Uznesenie politického byra ÚV KSČ zo dňa 21 februára 1955, ktoré súčasne rozhodlo aj o potrebe vydať odborné smernice k uvedenej problematike.

Generálny štáb ČSLA odporúčal využiť členitosť terénu v najdôležitejších lokalitách ČSSR, „...maskovať priemyselné objekty, vybudovať výrobné pod zemou a zmenšovať presnosť zásahov nepriateľského letectva...“.⁷³

Vojenské letectvo ČSLA⁷⁴ malo ako prioritnú úlohu pri napadnutí ČSSR určené zabezpečiť „...úspešné rozvinutie, nasadenie a boj pozemných vojsk činnosťou do hĺbky armádnych zborov prvého sledu protivníka...“.⁷⁵ Podľa dokladu zástupcu ministra národnej obrany a náčelníka Správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu (PVOŠ) generálporučíka (genpor.) J. Činčára sa mal dôraz položiť na obdobie prvých 3 až 5 dní od začiatku vojnového konfliktu. Vojenské letectvo sa ďalej malo aktívne zúčastniť na vzdušných operáciách na operačnom smere určenom pre ČSLA a viesť vzdušný prieskum do taktickej hĺbky protivníka, čo v danej dobe predstavovalo 300 km. Protivzdušná obrana mala plniť úlohy v rámci jednotného systému PVO Varšavskej zmluvy a v prospech poľného velenia ČSLA.

V armádach bývalej Varšavskej zmluvy názorom na spôsoby zahájenia vojnového konfliktu zodpovedali i názory na ciele operačného prikrytia a najmä na vedenie počiatkovej bojovej činnosti vyčlenenými vojskami.

Operačné prikrytie bolo považované za súčasť útočných operácií. Pásmo prikrytia sa v niektorých prípadoch stalo súčasťou východiskového priestoru. Toto pásmo vymedzovala „...vpredu štátna hranica a jeho zadná hranica bola totožná s predným okrajom východiskového priestoru pre tieto útočné operácie...“.⁷⁶

Postupný vývoj doktrínálnych princípov a názorov viedol od polovice 80. rokov minulého storočia v armádach bývalej Varšavskej zmluvy k prijatiu hlavnej formy odrazenia teoreticky predpokladanej agresie zo „Západu“ „...strategickou obrannou operáciou na kontinentálnom priestore bojovej činnosti...“.⁷⁷

Štáb Civilnej obrany (CO) ČSSR v spolupráci s OS GŠ ČSLA vypracoval v prvej tretine 60. rokov 20. storočia možný variant napadnutia Československa s teoretickou kalkuláciou strát civilného obyvateľstva v tzv. počiatkovom období vojny. V uvedenom variante sa uvažovalo, že velenie NATO sa bude snažiť dosiahnuť maximálnu mohutnosť a využiť moment prekvapenia prvého úderu.

Atómové údery ako súčasť „prvého úderu“ mali podľa vypracovaných generických scenárov velenia a štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a rezortu národnej obrany ČSSR zničiť letiská ČSLA, rozrušiť systém velenia a navádzania letectva, vytvoriť podmienky pre ovládnutie vzdušného priestoru, zlikvidovať podstatnú časť pozemného vojska (dislokované najmä v posádkach na území západných Čiech – pozn. M. P.) a údermi na sklady narušiť vytvorený systém zásob. Súčasťou „prvého úderu“ malo byť zničenie dôležitých politických a hospodárskych centier a komunikačných uzlov.

⁷³ Tamže.

⁷⁴ Bojové zloženie letectva: frontové letectvo (1 stíhacia letecká divízia s 3 plukmi, 1 stíhacia bombardovacia letecká divízia so 4 plukmi, 1 prieskumný letecký pluk, 1 dopravný letecký pluk, 1 vrtuľníkový pluk, 1 protirádiotechnická letka, 1 protirádiotechnický pluk), stíhacie letectvo PVOŠ (3 stíhacie letecké pluky, 1 rádiolokačná letka) a vojskové letectvo (2 spojovacie letky vojenských okruhov, 1 protirádiová vrtuľníková letka, 2 spojovacie letky „vševojskových“ armád, 7 vrtuľníkových letiek motostreleckých a tankových divízií). Uvedené uloženie vychádzalo z typového zloženia Sovietskej armády.

⁷⁵ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1972, sign. 14 /19.

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855, šk. 157.

V konečnom dôsledku mal vzniknúť stav „...dezorganizácie v riadení štátu a mobilizácie záloh...“.⁷⁸

Celkove sa s prihliadnutím k vytypovaným vojenským a dôležitým civilným objektom a normám zabezpečenia „...útočnej operácie vojskami NATO na území ČSSR do dňa D + 5...“ predpokladalo s 260 až 325 údermi nukleárných zbraní.⁷⁹

Na základe vyššie uvedených teoretických kalkulácií, z celkového počtu predpokladaných možných atómových úderov, sa počítalo na vojenské ciele 240 až 300, na ostatné ciele 21 až 25 úderov.

Už v Uznesení vlády Československej republiky (názov Československá socialistická republika sa začal používať na základe Ústavy z roku 1960 – pozn. M. P.) číslo 1064 z roku 1958 boli vytypované najdôležitejšie „cieľové mestá a cieľové objekty“ s predpokladanými dňami napadnutia D + 5. Na územie Slovenska boli v tzv. počiatočnom období vojny kalkulované atómové údery na Bratislavu a Košice, sedem významných závodov, šesť komunikačných uzlov a dôležité vojenské ciele s celkovými stratami okolo 250 000 obyvateľov. V rámci celého územia Československa sa predpokladali straty vo výške 2 717 000 obyvateľov.

Civilná obrana v 70. rokoch 20. storočia evidovala na území ČSSR pre potreby ukrytia obyvateľstva dovedna 6 033 stálych krytov s kapacitou 931 900 osôb.⁸⁰ Na základe prípravy nových evakuačných plánov z roku 1975 sa predpokladala evakuácia približne 3 miliónov obyvateľov. V dôsledku predpokladaného vojnového konfliktu mali občania ČSSR pripravených dovedna 12 miliónov 600-tisíc ochranných masiek a 488-tisíc detských ochranných vakov pre deti vo veku do 18 mesiacov.

Ministerstvo národnej obrany⁸¹ požadovalo v súvislosti s predpokladaným charakterom budúceho vojnového konfliktu zabezpečenie v každom kalendárnom roku (od roku 1980) 300 000 kusov nových ochranných masiek a 4 000 prístrojov pre potreby radiačného a chemického prieskumu. Súčasne vo všetkých strediskových obciach a objektoch s vojenskou výrobou mala byť vybudovaná sieť stacionárnej detekcie (v 70. rokoch minulého storočia ju tvorilo 858 hlásičov úrovne radiácie – pozn. M. P.). Doplniť ju malo 271 mobilných analytických skupín zabezpečujúcich špeciálny radiačný a chemický prieskum pre potreby jednotlivých okresov.⁸² Z hľadiska zabezpečenia špeciálnej očisty sa v priebehu 70. rokov 20. storočia urýchlene vybuďovalo 401 miest špeciálnej očisty, 2 367 protichemických zariadení objektov CO a 7 814 družstiev špeciálnej očisty terénu. V tomto období podľa dokladu genmjr. P. Figuša sa dosiahol stav zabezpečenia špeciálnej očisty pre 60 % obyvateľov a 40 % techniky, čo nezodpovedalo požiadavke zo strany Varšavskej zmluvy.⁸³

V súvislosti s hodnotením stavu pripravenosti systému CO vypracovali kompetentné zložky hodnotiaci materiál. V ňom sa napríklad konštatovalo, že v prípade vojnového konfliktu systém civilnej obrany by mal k dispozícii len 503 oddielov lekárskej pomoci, z nich plne materiálne vybavených bolo 276. Podľa odhadov mohli poskytnúť zdravotnícku pomoc

⁷⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S MNO, 1966, sign. č. 24 – 5/2 – 4.

⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. 154.

⁸¹ Civilná obrana na stala na základe odporúčenia štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a v súlade s uznesením 176. schôdze P ÚV KSČ dňom 1. januára 1976 súčasťou rezortu národnej obrany. Úlohy CO vyplývali ešte zo zastaranej koncepcie, ktorú schválila Vojenská komisia obrany pri ÚV KSČ v roku 1961. Koncepcia z hľadiska predpokladaného použitia zbraní hromadného ničenia nesplnila požiadavky na komplexnosť ochrany obyvateľstva, čo sa stalo predmetom kritiky na úrovni VZ. Nová koncepcia z roku 1977 už musela byť konzultovaná s odborníkmi v ZSSR a tí ju odporučili schváliť rade obrany štátu až v roku 1979.

⁸² A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 0855, šk. 154.

⁸³ Tamže.

asi 700 000 zasiahnutým osobám do 48 hodín od vypuknutia konfliktu, čo predstavovalo 68 % postihnutých civilných osôb. Pre potreby hospitalizácie stredne a ťažko ranených osôb malo byť k dispozícii len 100 000 lôžok v „stálych a pomocných nemocniciach“ a 470 000 miest pre „improvizované uloženie“ ranených.⁸⁴

Na základe vypracovaných analýz Operačnej správy GŠ ČSĽA vychádzala Organizačná a mobilizačná správa GŠ ČSĽA z predpokladu, že budúci vojnový konflikt by trval viac než jeden rok, a tak odporučila vo svojej tzv. cieľovej analýze organizovať výcvikové a záložné útvary. Vo vypracovaných a schválených modelových situáciách sa predpokladalo, že stav tzv. vojnovej armády by dosiahol počet 524 900 vojakov.

Organizačná a mobilizačná správa GŠ ČSĽA pri výpočte strát pracovala so schválenými pravdepodobnými stratami počas jedného roka vojny. Celkové predpokladané straty sa odhadovali približne na úrovni 222 900 vojakov. Z uvedeného počtu sa u dôstojníkov vypočítali straty 17 800 osôb, u praporčíkov 3 800, u poddôstojníkov 71 400 a u mužstva 134 900 vojakov.⁸⁵

Vyššie uvedené celkové straty bolo nutné nahradiť. V období 60. rokov minulého storočia vypracovali kompetentné zložky Generálneho štábu ČSĽA dva teoretické varianty nahradenia predpokladaných strát. Podstata prvého spočívala vo vycvičení záloh v priebehu jedného roka vo výcvikových útvaroch, zväzkoch, strediskách, učilištiach a vojenských školách. Druhý variant vychádzal z predpokladu, že by už mal k dispozícii vycvičené zálohy po postavení „vojnovej armády“. Celková kapacita záložných útvarov, škôl a učilíšť v podstate zodpovedala celkovej výške úhrady týchto strát. Podľa údajov OMS GŠ ČSĽA disponovala armáda dostatočným množstvom záloh v 1. vekovej triede (380 300 vojakov v zálohe 1. vekovej triedy, 602 000 vojakov v zálohe 2. vekovej triedy, 198 000 vojakov v zálohe 3. vekovej triedy – pozn. M. P.) po postavení vojnovej armády i k úhrade ročných strát.

Úlohou výcvikových útvarov malo byť zhromaždiť, triediť, vystrojiť a odoslať zálohy určené na doplňovanie záložných útvarov. Uvedené úlohy mohli podľa predpokladov plniť aj samotné záložné útvary pokiaľ sa budú nachádzať na vlastnom území. V prípade variantu prechodu záložných útvarov mimo vlastné územie bolo rozhodnuté kompetentnými orgánmi realizovať doplňovanie prostredníctvom výcvikových útvarov.

V hodnotenom období Generálny štáb ČSĽA vypracoval model, v ktorom počítal s tým, že vo výcvikových útvaroch by boli zálohy organizované do kompletných jednotiek a útvarov a takto v organických jednotkách odosielané na doplňovanie záložných útvarov. V prípade nutnosti sa uvažovalo aj s variantom priameho doplňovania tzv. bojových útvarov, a to i za predpokladu, že kapacita záložných útvarov by nestačila nahradiť spôsobené straty.

Priame doplňovanie strát bojujúcich vojsk malo byť zabezpečené záložnými útvarmi. Ich organizácia a materiálové vybavenie museli zodpovedať bojovým útvarom, ktoré mali doplňovať. V súvislosti s úlohami, ktoré mali plniť, sa zvažoval variant ich organizačného začlenenia k „vševojskovým“ armádam a frontu. Kapacita záložných útvarov musela byť teoreticky prepočítaná tak, aby zodpovedala stratám v priebehu jednej frontovej operácie, a to „...*hodnote strát celých jednotiek, prípadne útvarov, t. j. 13 - 25 percent...*“.⁸⁶

Na základe rozhodnutia ministra národnej obrany M. Dzúra vypracoval GŠ ČSĽA informačnú správu o stave a vývoji doplňovania ozbrojených síl vojakmi v základnej službe a vojakmi v zálohe za brannej pohotovosti štátu. Minister národnej obrany ju potom predložil P ÚV KSČ. Upozorňoval na fakt, že len 66 až 67 % brancov z ich celkového počtu bolo schopných vojenskej služby bez zdravotného obmedzenia. Do ČSĽA ročne nastupovalo (od

⁸⁴ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1964, sign. 19/1 – 16.

⁸⁵ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1972, sign. 14 /19.

⁸⁶ Tamže.

roku 1970) približne 10 až 20 % brancov s tendenciou k vyššej konzumácii alkoholických nápojov a viac ako 10 % brancov už skôr súdne trestaných.⁸⁷ V dôsledku priority dopĺňovania poddôstojníckych škôl, raketových útvarov pozemného vojska, PVOŠ a letectva museli byť „branci s nižšími kvalitami“ zaraďovaní aj do „prvosledových“ zväzkov stálej bojovej pohotovosti, kde ich podiel dosahoval 37 až 44 % celkových počtov.⁸⁸

Počet brancov bez zdravotných obmedzení v období 70. rokov minulého storočia dosahoval úroveň 66 až 67 %. Tento stav vyhodnotil GŠ ČSĽA ako kritický a prijal opatrenia. Za účelom doplnenia vojenských útvarov ČSĽA museli byť povolaní aj branci so zdravotnými obmedzeniami. Napríklad v časovom horizonte do roku 1981 ich plánovali povolať dovedna 35,3 %, pričom medzi nimi evidovali 6 % s ťažavami od výkonu strážnej služby a výcviku.⁸⁹ Napriek týmto obmedzeniam ich zaradili aj do „prvosledových“ pohraničných zväzkov stálej pohotovosti, kde ich podiel dosahoval 37 až 44 % z celkového počtu vojakov základnej služby.⁹⁰

Vojaci v zálohe tvorili takmer 70 % ČSĽA na vojnových počtoch, pričom vo veku do 31 rokov predstavovalo až 96 % všetkých predurčených záloh a 80 % z nich vykonalo základnú vojenskú službu alebo vojenské cvičenie v priebehu druhej polovice 70. rokov 20. storočia. Hlavná politická správa na základe vlastného prieskumu zistila nelichotivý stav, že z celkového počtu vojakov v zálohe predurčených na doplnenie ČSĽA na vojnové počty bolo len 14 % členov KSČ alebo kandidátov KSČ a 35 % organizovaných v Socialistickom zväze mládeže.⁹¹

Generálny štáb ČSĽA na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia predpokladal, že budúci vojnový konflikt rozpúta NATO a mal to byť konflikt medzi „...dvomi protikladnými svetovými spoločenskými systémami – kapitalizmom a socializmom...v ktorom by došlo k najkrutejšiemu globálnemu stretu mnohomiliónových koalíčných zoskupení ozbrojených síl. V jeho priebehu sa bojujúce strany budú snažiť nasadiť všetky druhy zbraní a bojovej techniky...“.⁹² Jeho charakteristickými rysmi mala byť: maximálna rozhodnosť, vysoká koncentrácia, dynamickosť a ničivý charakter vojenskej činnosti, globálny priestorový rozmer zahrňujúci celé územia konfliktných strán, zničenie významných hospodárskych objektov s vysokými stratami civilného obyvateľstva a príslušníkov ozbrojených síl obidvoch strán, ostrý boj o získanie a udržanie strategickej iniciatívy, náhle a časté zmeny situácií a spôsobov vedenia bojovej činnosti.⁹³

V predpokladanom variante budúceho vojnového konfliktu bol vypracovaný aj generický scenár, v ktorom sa predpokladalo začlenenie vopred určených zväzov a zväzkov ČSĽA a ostatných členských krajín Varšavskej zmluvy „...do zostavy zväzov sovietskych ozbrojených síl...“ alebo „...samostatné plnenie úloh...“. Pripravený bol aj variant, že v niektorých prípadoch „...mohli byť zväzy, zväzky a útvary sovietskych ozbrojených síl začlenené do zostavy zväzov spojeneckých armád...“.⁹⁴

V procese prípravy a vedenia operácie sovietskych ozbrojených síl a spojeneckých armád v predpokladanom vojnovom konflikte sa už v mierovom období koordinovalo napríklad:

⁸⁷ Napríklad v roku 1980 vykonávalo v ČSĽA základnú vojenskú službu 1 294 vojakov, ktorí boli už v civilnom živote dvakrát a viac súdne trestaní. Tvorili 1,1 % z celkového počtu vojakov.

⁸⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1972, sign. 14 /19.

⁸⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSĽA, 1972, sign. 14 /19.

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ Tamže.

⁹² Tamže.

⁹³ Tamže.

⁹⁴ Tamže.

zloženie vyčleňovaných vojsk, síl a prostriedkov a ich úlohy, organizácia velenia spojenecským zoskupeniam vojsk, spôsob zabezpečenia spojeneckých armád jadrovou muníciou, organizácia jednotného systému protivzdušnej obrany a opatrenia operačnej prípravy územia spojeneckých krajín, opatrenia k zabezpečeniu presunov vojsk cez územie spojencov, spôsob využitia komunikácií k preprave vojsk a materiálov, spôsob zabezpečenia bojujúcich vojsk spojeneckých armád klasickou muníciou, pohonnými hmotami a ďalším materiálom a tiež ich doplňovanie osobami a vojenskou technikou.⁹⁵

Na začiatku druhej polovice 70. rokov minulého storočia vypracovali odborníci z Operačnej správy GŠ ČSLA v spolupráci so sovietskou stranou rozsiahly analytický materiál, v ktorom sa sústredili na generický scenár „jadrového úderu frontu“.

V tomto období Varšavská zmluva vypracovala niekoľko scenárov a variantov vypuknutia a priebehu budúceho vojnového konfliktu. Ako najpravdepodobnejší z nich vyhodnotili konflikt s použitím jadrových zbraní.

V prípade scenára vojnového konfliktu s použitím jadrových zbraní predpokladala Operačná správa GŠ ČSLA variant ničenia protivníka (v dokumente sa zásadne používal pojem „nepriateľ“) na celú hĺbku jeho operačnej zostavy vojsk. Plánovala „prvý jadrový úder“ a ďalšie jadrové údery. Dobová odborná terminológia vysvetľovala „prvý jadrový úder“ ako hromadný úder všetkými jadrovými prostriedkami alebo len časťou. Vykonať sa mal v krátkom časovom úseku podľa vopred schváleného jednotného plánu. Zhrňovať mal jedno až dve odpálenia operačno-taktických a taktických rakiet a jeden vzlet lietadiel – nosičov jadrových zbraní. Na „prvý jadrový úder“ frontu sa malo vyčleniť približne do 50 % jadrovej munície pridelennej na frontovú operáciu, do splnenia bližšej úlohy frontu malo byť použitých do 25 % a do splnenia ďalšej úlohy asi 15 – 20 % tejto munície. Zálohu frontu malo tvoriť približne 5 – 10 % pridelennej jadrovej munície.⁹⁶

Vojenská stratégia Varšavskej zmluvy v 70. rokoch 20. storočia určili, že front budú tvoriť 3 „vševojskové“ armády (5 až 6 divízií), 2 až 3 samostatné divízie a 1 až 2 frontové raketové brigády. Front mohol mať k dispozícii 54 až 72 odpaľovacích zariadení operačno-taktických rakiet a 40 až 48 odpaľovacích zariadení taktických rakiet. V konečnom dôsledku uvedený teoretický scenár vojnového konfliktu s použitím jadrových zbraní predpokladal použitie 94 až 120 rakiet rôzneho typu. V zostave frontu sa súčasne nachádzali aj 2 až 3 stíhacie divízie, 1 až 2 stíhacie-bombardovacie divízie, 1 bombardovacia letecká divízia a niekoľko samostatných leteckých plukov. V plánovanom „prvom jadrovom údere“ sa predpokladalo, že 2 stíhacie-bombardovacie divízie by použili približne 80 až 120 bômb s jadrovou náložou a 1 bombardovacia letecká divízia asi 20 až 30 týchto bômb.⁹⁷

Sovietski vojenská stratégovia považovali v tomto období útočnú operáciu za hlavný druh operácií ozbrojených síl „...pretože len útokom je možné dosiahnuť úplné zničenie nepriateľa...“.⁹⁸ V „Západoeurópskom priestore vedenia bojovej činnosti“ mohla hĺbka frontovej útočnej operácie dosiahnuť od 600 do 800 km. V prípade, že by mal front k dispozícii v prvom slede 3 až 4 armády, tak šírka jeho útočnej operácie mohla dosiahnuť 300 až 400 km a v krajnom prípade až 500 km. V uvedenom priestore vedenia bojovej činnosti sa predpokladalo pomerne vysoké tempo, a to priemerne 50 km za jeden deň v priebehu 12 až 15 dní vedenia útočnej operácie. Tempo určili sovietski vojenská stratégovia a neskôr muselo byť prehodnotené, pretože reálne by sa ho nepodarilo dosiahnuť.⁹⁹ Front

⁹⁵ Tamže.

⁹⁶ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1978, sign. č. 13/7.

⁹⁷ Tamže.

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ Tamže.

mal prelomiť obranu protivníka v 2 až 3 úsekoch a armáda spravidla v jednom úseku. V prípade vedenia frontovej útočnej operácie bez použitia jadrových zbraní sa šírka jedného úseku prelomenia obrany protivníka určila pre front v šírke 16 až 20 km (armáda mala určenú šírku úseku v rozmedzí 8 – 12 km a divízia v šírke 4 km – pozn. M. P.). S použitím jadrových zbraní malo dôjsť k zamoreniu 25 až 30 % územia východiskového priestoru frontu.¹⁰⁰

Velenie Varšavskej zmluvy v uvedenom scenári predpokladalo straty. Front mohol stratiť „...do 20 – 35 % živej sily, bojovej techniky a materiálu...“.¹⁰¹ Bojová sila niektorých armád sa mohla v priemere znížiť o 30 až 60 % a straty jednotlivých divízií mohli dosiahnuť až 70 – 80 %, čo v konečnom dôsledku mohlo ohroziť ich bojaschopnosť, prípadne viesť až k „stavu nebojaschopnosti“.¹⁰²

V kontexte s uvažovaním vojenských stratégov o charaktere budúceho potenciálneho vojnového konfliktu vypracovala v roku 1973 komisia zložená z príslušníkov Organizačnej a mobilizačnej správy GŠ ČSLA pod vedením zástupcu správy plk. M. Mandulu analýzu počtov brancov podľa rôznych ročníkov narodenia. V predmetnej analýze sa konštatovalo, že k 1. aprílu 1974 evidovala ČSLA spolu 188 482 brancov podľa ročníkov narodenia od roku 1951 (a staršie) až do roku 1954. Komisia zistila, že až 17 941 brancov bolo evidovaných ako „dočasne neschopní“, 29 053 malo určenú „náhradnú službu“ a 25 655 študovalo na vysokých školách.¹⁰³ V roku 1973 mala mať ČSLA „na mierových počtoch“ pri naplnenosti na 100 % dovedna 128 592 vojakov. Väčšinu vojenských útvarov doplňovali brancami dvakrát v priebehu výcvikového roka a časť jedenkrát ročne.¹⁰⁴ Tento stav kritizovali mnohí velitelia vojenských útvarov. Organizačná a mobilizačná správa GŠ ČSLA navrhovala postupne prejsť do roku 1976 na systém doplňovania brancami iba raz ročne. Velenie armády ho však odmietlo.

Velenie VVO participovalo na vypracovaní podkladov pre vyššie uvedenú analýzu a opäť využilo priestor na kritické zvýraznenie náročných výcvikových a mobilizačných úloh. Podľa dokladu, ktorý predkladal zasadnutiu Vojenskej rady VVO náčelník organizačného a mobilizačného oddelenia, sa vo vojenských útvaroch ročne vystriedalo približne 40 000 vojakov v zálohe na rôznych vojenských cvičeniach.¹⁰⁵

Predstavy vojenských stratégov Varšavskej zmluvy o vojnovom konflikte s ideologickým nepriateľom zasiahli všetky oblasti spoločnosti a ovplyvnili aj bežný život civilného obyvateľov. Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadnutí schválilo dňa 19. marca 1971 zásady „Jednotného systému brannej výchovy obyvateľstva“. Uvedené zásady nahradili už

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1978, sign. č. 13/7.

¹⁰² Tamže.

¹⁰³ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OS GŠ ČSLA, 1973, sign. 45/13.

¹⁰⁴ Raz ročne sa doplňovala približne len jedna pätina vojenských útvarov ČSLA. K nim napríklad v roku 1973 nastupovalo na výkon základnej vojenskej služby 21 085 brancov. Väčšina vojenských útvarov bola doplňovaná v dvoch termínoch. V roku 1973 k nim nastúpilo spolu 94 740 brancov. VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSLA, 1973, sign. 42/50.

¹⁰⁵ Napríklad v druhej polovici 70. rokov 20. storočia (v roku 1976) plánovali povolať na cvičenia: 5 518 dôstojníkov v zálohe, 1 482 praporčíkov v zálohe a 33 822 poddôstojníkov a vojakov v zálohe. Rozdelení boli nasledovne: 9 965 (13. td.), 11 849 (14. td.), 849 (4. automobilová brigáda), 2 864 (okruhovú útvary), 1 814 (zdravotnícke zariadenia), 5 268 (útvary a zariadenia MV/Civilnej obrany), 1 942 (železničné vojsko), 2 542 (ministerské útvary), 1 350 (MV/ Pohraničná stráž), 662 (okruhovú sklady a zariadenia), 51 (výsadkári), 85 (krajské správy vojenskej dopravy) a 997 (pre potreby ostatných útvarov a zariadení). Vojenský archív – Centrálna registratúra (VA – CR) Trnava, f. Vojenská rada Východného vojenského okruhu, 1971, sign. 1/855/39, č. j. 0014036/VR.

zastaraný systém z roku 1957. Podľa nových zásad sa začínala branná výchova už od 6. ročníka základnej deväťročnej školy, pokračovala na všetkých typoch stredných a vysokých škôl.

V rámci teritória vtedajšieho Východného vojenského okruhu sa nachádzalo 3 000 základných deväťročných škôl (ZDS), 545 „škôl druhého cyklu“ (stredné školy s maturitou a bez maturity) a 15 vysokých škôl. Za oblasť brannej výchovy na školách zodpovedalo ministerstvo školstva, k čomu malo vytvorené aj oddelenie brannej výchovy (na oddelení pôsobili aj traja vojaci z povolania – pozn. M. P.).

Východný vojenský okruh v súvislosti so zabezpečením realizácie zásad „Jednotného systému brannej výchovy obyvateľstva“ plnil široké spektrum úloh. Každoročne zabezpečoval prípravu 10 000 brancov – špecialistov (vodiči, radiisti, výsadkáři, obsluhy rádiolokátorov, „pátrači – kresliči“ a prieskumníci – pozn. M. P.) a 12 000 brancov všeobecnej základnej prípravy.¹⁰⁶ Vojenski špecialisti z VVO poskytovali orgánom ZVÄZARMU odbornú pomoc. Príslušníci vojenského okruhu sa podieľali na „Brannej príprave obyvateľstva“, ktorá sa stala len doplňujúcou formou systému prípravy vojakov v zálohe. Veliteľstvo VVO sa k tejto forme stavalo kriticky. Porovnávalo ostatné členské štáty Varšavskej zmluvy, poukázalo na fakt, že v podmienkach ČSSR sa „...nedoceňoval význam systematickej prípravy záloh k plneniu úloh za brannej pohotovosti štátu...“.¹⁰⁷ Každoročne VVO zabezpečoval školenie 10 000 záloh určených vojenských odborností.

Vo vzťahu k civilnému sektoru zabezpečovali určení príslušníci VVO odborný charakter „prípravy obyvateľstva k civilnej obrane“. Podľa zásad „Jednotného systému brannej výchovy obyvateľstva“ mali vojenski odborníci garantovať, že civilné obyvateľstvo si „...osvojí potrebné branné vedomosti pre činnosť vo vojne...“.¹⁰⁸ Splnenie tejto nereálne určenej úlohy sa ukázalo ako mimoriadne zložitá, pretože išlo o najmasovejšiu oblasť prípravy.

Plnenie úloh uvedeného uznesenia P ÚV KSČ sa realizovalo v dvoch základných etapách. V prvej etape do 30. septembra 1971 sa činnosť určených príslušníkov VVO sústredila na „...objasnenie a vysvetľovanie zásad jednotného systému u civilných orgánov a po línii armády...“.¹⁰⁹ V druhej etape od 1. októbra 1971 (mala neobmedzené trvanie), ktorá mala označenie ako realizačná. V rámci nej sa na základe skúseností dopracovávali ďalšie opatrenia. V rámci tejto etapy vyvíjal veľkú aktivitu aktív ÚV KSS pre vysvetľovanie zásad „Jednotného systému brannej výchovy obyvateľstva“. V aktíve pôsobili aj príslušníci VVO, ako napríklad: genmjr. I. Džamko (zástupca veliteľa VVO), plk. J. Kryl (zástupca náčelníka Politickej správy VVO), pplk. O. Michna, plk. Matejovič, pplk. Sabadoš, pplk. Z. Vokoun a pplk. J. Turza. V aktíve ÚV KSČ pôsobil pplk. Ublanič.¹¹⁰

Zástupca veliteľa VVO pre CO genmjr. J. Puškár¹¹¹ dokladal na zasadnutí vojenskej rady okruhu (25. marca 1977) analýzu výstavby Civilnej obrany¹¹² na teritóriu VVO. Vo svojom

¹⁰⁶ VA – CR Trnava, f. Vojenská rada Východného vojenského okruhu, 1971, sign. 1/855/30, č. j. 02528.

¹⁰⁷ Tamže.

¹⁰⁸ Tamže.

¹⁰⁹ Tamže.

¹¹⁰ Tamže.

¹¹¹ Genmjr. Ján Puškár vykonával funkciu zástupcu veliteľa VVO pre CO od októbra 1976 do októbra 1985.

¹¹² Civilná obrana sa začala budovať na základe vládneho nariadenia „Nariadenie o základných úlohách a povinnostiach Civilnej obrany na území ČSR z 13. júla 1951“, ktoré ďalej konkretizovalo uznesenie vlády ČSR č. 49 z 15. januára 1958. Uvedené uznesenie sa stalo základom pre vypracovanie „Smernice o Civilnej obrane Republiky Československej“. Základné ustanovenia uznesenia vlády spracovatelia zakomponovali aj do Zákona č. 40/1961Zb. o obrane ČSSR.

VA – CR Trnava, f. Vojenská rada Východného vojenského okruhu, 1971, sign. 1/855/41, č. j. 0027264/VR.

doklade vychádzal z uznesenia, ktoré prijala Rady obrany štátu na svojej 23. schôdzi dňa 19. júna 1975 a uznesenia P ÚV KSČ dňa 19. decembra 1975. Dôležitým záverom vyplývajúcim z uvedených uznesení, ktoré musel VVO aplikovať vo svojich podmienkach, sa stal fakt prevedenia CO z rezortu federálneho ministerstva vnútra do podriadenosti ministerstva národnej obrany. Zámer spočíval v tom, aby „...*obranu a ochranu ČSSR ako celok riešil jeden rezort, t. j. MNO ČSSR*...“.¹¹³

Koncepcia budovania CO, ktorá sa aplikovala v rámci VVO v druhej polovici 70. rokov minulého storočia, vychádzala z uznesenia vtedajšej Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ schválenej v roku 1962. Civilná obrana sa podľa tejto koncepcie skladala z vojenskej a nevojenskej časti (na základe tzv. teritoriálneho výrobného princípu sa delila na teritoriálnu a rezortnú – pozn. M. P.).

Vojenskú časť CO tvorili: štáb CO ČSSR, štáby CO obidvoch republík, štáby CO hlavných miest – Prahy a Bratislavy, krajov, okresov (miest), ich prevádzkové a zabezpečovacie jednotky, územné vojenské pluky CO (vytvárali sa na báze štábov CO krajov) a federálne vojenské pluky CO (pluky, ktoré boli prevzaté do podriadenosti vojenských okruhov podľa R MNO ČSSR č. 020 z 8. septembra 1976 – pozn. M. P.).¹¹⁴

Nevojenskú časť CO tvorili: riadiace orgány (náčelníci a štáby) na jednotlivých stupňoch riadenia, územné služby CO (mestské, okresné, krajské, republikové a federálne), útvary a jednotky CO objektov národného hospodárstva a útvary svojpomoci. Útvary a jednotky tejto časti CO sa organizačne členili podľa odborností do plukov, praporov, oddielov, rôt, čiat, družstiev a hliadok. Budovali sa pri národných výboroch, podnikoch, závodoch, školách, úradoch, ústavoch a poľnohospodárskych závodoch z ich pracovníkov a zamestnancov. Nevojenskú rezortnú časť zabezpečovali jednotlivé rezortné ministerstvá. Nevojenskú teritoriálnu časť zabezpečovali podľa pokynov príslušných Rád obrany vlády republík, národné výbory a ich výkonné orgány (štáby CO).¹¹⁵

Nevojenská časť CO tvorila najrozsiahlejšiu časť Civilnej obrany a zahrňovala viac ako 3 milióny osôb celej ČSSR. V podmienkach Slovenska šlo takmer o 700 000 osôb.¹¹⁶ Náčelníkom CO SSR bol podpredseda vlády SSR J. Hanus a funkciu náčelníka štábu CO SSR vykonával plk. J. Kováčik.

Vojenskú časť CO tvorili: štáby CO, prevádzkové a zabezpečovacie jednotky na jednotlivých stupňoch štátnej správy. Predstavovalo to 10 plukov CO (vytvárali sa na báze krajských štábov CO – pozn. M. P.) a 2 vojenské pluky CO. Minister národnej obrany ČSSR zodpovedal za stav CO Ústrednému výboru KSČ, Rade obrany štátu a federálnej vláde. Podľa jeho pokynov zástupca ministra národnej obrany – náčelník CO ČSSR zabezpečoval každodenné riadenie federálnej CO. Veliteľ vojenského okruhu na základe rozkazu ministra národnej obrany (R MNO) č. 020 zo dňa 8. septembra 1976 zodpovedal za stav prevzatých plukov CO, za ich bojovú a mobilizačnú pohotovosť, bojovú a politickú prípravu a za materiálne zabezpečenie štábov CO jednotlivých stupňov a zabezpečovacích jednotiek štábov CO SSR, krajov a hlavného mesta SSR (nariadenie náčelníka GŠ ČSĽA č. j. 004055 – 14 zo dňa 9. marca 1976).¹¹⁷

Východný vojenský okruh prevzal (v dňoch 27. – 28. septembra 1976) na základe R MNO č. 020 do svojej podriadenosti 6. pluk CO Malacky v januári 1977 aj čerstvo vytvorený

¹¹³ Tamže.

¹¹⁴ VA – CR Tnava, f. Vojenská rada Východného vojenského okruhu, 1971, sign. 1/855/41, č. j. 0027264/VR.

¹¹⁵ Tamže.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ Tamže.

5. pluk CO Žilina (ministerstvo ho zriadilo až 1. januára 1977, dislokovaný v kasárňach P. Jilemnického v Žiline – pozn. M. P.).

Organizačná a mobilizačná správa GŠ ČSĽA vypracovala analytický materiál „Kalkulácia zdrojov a možností dopĺňovania ozbrojených síl v rokoch 1963 – 1980“. V roku 1963 mala ČSSR 13 900 000 obyvateľov, z ktorých bolo 2 610 000 mužov vo veku 20 až 50 rokov. Predpokladala, že v prípade vojnového konfliktu by splnilo kritériá spôsobilosti zaradenia do ozbrojených síl 1 800 000 vojakov v zálohe vo veku do 50 rokov.¹¹⁸

V období na konci 60. rokov minulého storočia počet vojakov ČSĽA dosahoval približne 230 000 osôb. Z celkového počtu vojakov zálohe sa pre potreby hospodárstva muselo vyčleniť 20 až 25 %, čo predstavovalo 360 000 až 450 000 mužov vo veku do 50 rokov. Organizačná a mobilizačná správa GŠ ČSĽA odporúčala ponechať v zálohe „...na úhradu strát a vytváranie nových vojenských útvarov...“¹¹⁹ v priebehu vojnového konfliktu značnú časť vojnových počtov ozbrojených síl. V uvedenom období sa pri vypracovaní pravdepodobného scenára vypuknutia a priebehu vojnového konfliktu počítalo, že ČSĽA bude mať 600 000 vojakov. Po vyčlenení 400 000 mužov pre hospodárstvo a vypočítaných stratách na zálohách v počte 450 000 vojakov v zálohe zostalo podľa dobových úvah pre prvé doplnenie mobilizovanej armády asi 350 000 vojakov v zálohe vo veku do 50 rokov.¹²⁰ Analýza predpokladala, že počiatočné vojnové počty ČSĽA nemali presiahnuť stav 600 000 vojakov, čo predstavovalo 4,32 % z celkového počtu obyvateľov ČSSR a so zálohami „na úhradu strát“ to malo byť na úrovni 8,63 % obyvateľov. Generálny štáb ČSĽA nakoniec veleniu a štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy predložil argument, že odporúčané zvýšenie vojnových počtov ČSĽA nad hranicu 600 000 vojakov by „...bolo k ľudským možnostiam ČSSR nereálne...“.¹²¹

Bezprostredne po vojenskej intervencii v auguste 1968 sa tlak sovietskych vojenských predstaviteľov začal enormne zvyšovať s cieľom prinútiť ešte „neznormalizovanú“ generalitu ČSĽA, aby akceptovali vyššie uvedené odporúčané zvýšenie vojnových počtov. Argumenty voči tlakom sovietskych predstaviteľov v roku 1968 vypracovali príslušníci Organizačnej a mobilizačnej správy GŠ ČSĽA. Zahrnuli ich do dvoch analytických materiálov: „Podiel ČSĽA na odčerpaní osôb pre vojenskú službu z celkového počtu obyvateľstva ČSSR“ a „Podiel mierových plánovaných počtov na vojnových plánovaných počtoch“. Obidva analyzovali obdobie rokov 1954 – 1967.

V prvom sa konštatovali nasledujúce fakty: v rokoch 1954 – 1957 mala ČSSR 12 338 450 obyvateľov, z nich vojnové počty v roku 1957 predstavovali 6,2 % z počtu obyvateľov, a naplnenie mierových počtov dosahovalo úroveň 1,68 % z celkového počtu obyvateľov, v roku 1959 z tohto počtu obyvateľov predstavovali vojnové počty 4,71 % a mierové 1,34 % obyvateľov. V roku 1959 žilo v ČSSR 13 745 577 obyvateľov. Naplnenie vojnových počtov v roku 1965 si vyžadovalo 4,08 % a mierových počtov 1,44 % z celkového počtu obyvateľov, v roku 1966 požiadavka na vojnové počty činila 3,94 % a mierové počty 1,58 %. V roku 1967 sa zvýšila požiadavka pre vojnové počty na 4,34 % a mierové počty na 1,64 %. V rokoch 1965 – 1967 štatistické údaje vykazovali 14 106 627 obyvateľov. Naplniť vojnové počty si vyžadovalo v roku 1968 vyčleniť 4,34 % osôb a pre naplnenie mierových počtov ČSĽA požadovala 1,61 % z celkového počtu obyvateľov. V roku 1969 došlo k zníženiu požiadavky pre zabezpečenie vojnových počtov na úroveň 3,99 % a mierových na 1,49 % z celkového počtu obyvateľov.¹²²

¹¹⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSĽA, 1963, sign. 2 – 2/6., sign. 2 – 4/4., sign. 6 – 2/42.

¹¹⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSĽA, 1963, sign. 2 – 2/6., sign. 2 – 4/4., sign. 6 – 2/42.

¹²⁰ Tamže.

¹²¹ Tamže.

¹²² VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSĽA, 1968, sign. 2 – 3/23.

V druhom analytickom produkte už OMS GŠ ČSLA riešila vojnové a mierové počty, ktoré mali zabezpečiť plnenie základnej úlohy armády. V roku 1938 predstavovali vojnové počty 1 110 255 osôb a mierové 171 853 osôb, v roku 1954 vojnové počty armády klesli na úroveň 736 088 a mierové na 279 981 osôb, v roku 1957 sa vojnové zvýšili na 764 564 osôb a mierové klesli na 207 316 osôb, v roku 1959 došlo k poklesu vojnových počtov na úroveň 648 205 osôb a mierových na 183 934 osôb, v roku 1965 opäť klesol počet vojnových počtov na úroveň 575 415 a mierové počty sa, naopak, zvýšili na 203 441 osôb, v roku 1966 vojnové počty opäť klesli na úroveň 555 163 osôb a mierové sa naopak opäť zvýšili na úroveň 222 476 osôb a v roku 1967 sa vojnové počty zvýšili na úroveň 611 559 a mierové sa zvýšili tiež na úroveň 231 725 osôb.¹²³

V súvislosti s intenzívnymi prípravami na vojnový konflikt rozhodol Politický poradný výbor a výbor ministrov obrany svojim uznesením uskutočniť „...niekoľko opatrení k rozvínutiu systému chránených veliteľských stanovišť pre hlavné velenie Spojených ozbrojených síl v priestoroch vedenia bojovej činnosti...“.¹²⁴

V „Západnom priestore vedenia bojovej činnosti“ tvorili tento systém: pomocné veliteľské stanovište (vybudované a udržiavané Sovietskou armádou v NDR), základné veliteľské stanovište (vybudované z prostriedkov členských krajín Varšavskej zmluvy na území Poľska, dočasne ho mohla využívať Poľská ľudová armáda). Hlavné veliteľské stanovište nebolo v „Západnom priestore vedenia bojovej činnosti“ vybudované. V časovom horizonte okolo roku 1984 sa uvažovalo vybudovať ho na báze rozšírenia už existujúceho veliteľského stanovišta v Poľsku. Na realizáciu tohto zámeru mali byť využité už skôr vyčlenené finančné prostriedky na vybudovanie chráneného veliteľského stanovišta v Sovietskom zväze. Celý zámer musel byť revidovaný a zásadne zmenený z dôvodu vnútropolitického vývoja v Poľsku.¹²⁵

Veliteľské stanovište Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy v Bulharsku plnilo úlohu základného veliteľského stanovišta v „Juhozápadnom priestore vedenia bojovej činnosti“.¹²⁶

Nakoniec sa začal realizovať pôvodný zámer na vybudovanie hlavného chráneného veliteľského stanovišta Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy na území Sovietskeho zväzu. Vybudovanie bolo naplánované v dvoch etapách so začiatkom v roku 1986 a ukončením v roku 1995. Na vybudovanie členské štáty vyčlenili 200 miliónov rubľov. Podiel ČSSR predstavoval čiastku 33 miliónov 800-tisíc rubľov.

V závere 80. rokov 20. storočia presadili sovietski vojenski stratégovia koncepciu vytvorenia zoskupenia ozbrojených síl, ktoré malo byť použité v predpokladanom vojnovom

¹²³ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. OMS GŠ ČSEA, 1968, sign. 2 – 3/23.

¹²⁴ VA – CR Trnava, f. Vojenská rada Východného vojenského okruhu, 1977, sign. 1/855/44, č. j. 0011022/VR.

¹²⁵ Tamže.

¹²⁶ Rada obrany štátu na svojom zasadnutí 13. 12. 1972 odsúhlasila výstavbu veliteľských stanovišť na území Bulharska a Poľska. Celkové náklady na ich výstavbu predstavovali čiastku 47 až 50 miliónov rubľov. Podiel ČSSR vo výške 13 % predstavoval čiastku 9 miliónov 477-tisíc rubľov. Tento podiel československá strana uhradila v roku 1982. Na uvedenom zasadnutí členovia rady schválili aj výstavbu veliteľského stanovišta na území ZSSR. Hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl navrhol vo svojom liste zo dňa 4. 7. 1975 sumu vo výške 40 miliónov rubľov. Podiel ČSSR predstavoval 5 miliónov 200-tisíc rubľov. S touto čiastkou vyslovil súhlas G. Husák 6. 8. 1975. Celý realizačný zámer sa opäť zásadne zmenil vo chvíli, keď hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy oznámil, že sa veliteľské stanovište na území ZSSR nebude budovať. Navrhol schválenú čiastku vo výške 40 miliónov rubľov využiť na modernizáciu veliteľských stanovišť v Bulharsku a v Poľsku. Podiel ČSSR vo výške 5 miliónov 200-tisíc rubľov odsúhlasil G. Husák dňa 18. 9. 1980. V ďalšom období sa čiastka na modernizáciu uvedených veliteľských stanovišť zvýšila na 60 miliónov rubľov. Podiel ČSSR vo výške 7 miliónov 800-tisíc rubľov odsúhlasil G. Husák dňa 2. 2. 1983. VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Kancelária ministra národnej obrany, 1984, sign. 0093420.

konflikte na európskom kontinente. Vytváralo sa vopred, a to už v dobe mieru. Jeho plné rozvinutie sa malo dokončiť bezprostredne pred začatím alebo pri začatí vojnového konfliktu. Tieto zoskupenia Varšavská zmluva členila do sledov podľa vyhodnotených jednotlivých priestorov vedenia bojovej činnosti.

Prvý strategický sled tvorili „strategické zväzy ozbrojených síl“ (zväz = armáda) na kontinentálnych alebo morských priestoroch vedenia bojovej činnosti. Ďalej do tohto sledu patrili aj samostatne pôsobiace fronty, samostatné armády PVO a tiež mierové a vojnové prihraničné vojenské okruhy a skupiny vojsk. V zostave prvého strategického sledu sa podľa zámeru Varšavskej zmluvy vytváral prvý a druhý operačný sled. Do prvého patrili prihraničné vojenské okruhy nachádzajúce sa v bezprostrednom dotyku s pravdepodobným protivníkom a nimi rozvíňované fronty prvého sledu a letecké armády vrchného hlavného velenia. Druhý operačný sled tvorili prihraničné vojenské okruhy, ktoré sa nenachádzali v bezprostrednom dotyku s pravdepodobným protivníkom a nimi rozvíňované fronty druhého sledu, samostatné armády a okruhy PVO.

Vojenská stratégia Varšavskej zmluvy v najpravdepodobnejšom generickom scenári vypuknutia vojnového konfliktu predpokladali, že prvý strategický sled bude schopný odraziť agresiu protivníka – NATO zo vzduchu, na súši a na mori. Súčasne, že bude schopný začať a v podstate aj vlastnými silami vykonať prvé strategické operácie na vyhodnotených kontinentálnych a morských priestoroch vedenia bojovej činnosti.

Druhý strategický sled tvorili „vnútorné vojenské okruhy“, záložné fronty vytvárané pred začatím alebo v priebehu začatia vojnového konfliktu. Doplniť ich mali ďalšie zväzy (armády), zväzky (divízie) a útvary druhov ozbrojených síl, druhov vojsk a špeciálnych vojsk a tyla. Tieto mali za úlohu podporiť zvýšenie tempa útočnej činnosti prvého strategického sledu. V priebehu vojnového konfliktu sa mu mali podriadiť „prihraničné vojnové okruhy“.

Varšavská zmluva vytvárala aj „strategické zálohy“, ktoré sa skladali zo záložných frontov vytváraných až v priebehu vojnového konfliktu, samostatných „vševojskových“ a tankových armád (armádne zbory) a ďalších zväzov, zväzkov a útvarov druhov ozbrojených síl, druhov vojsk, špeciálnych vojsk a tyla, ktoré boli v danej dobe priamo podriadené „vrchnému hlavnému veleniu“.

Československá ľudová armáda bola plánovaná ako súčasť prvého operačného sledu v prvom strategickom slede Spojených ozbrojených síl členských štátov Varšavskej zmluvy. V rámci tohto zaradenia by plnila úlohu: „...*musí byť spôsobilá vytvoriť účinný systém PVOŠ, včas rozvinúť vojská operačného prikrytia štátnej hranice, organizovane doplniť vojská, vybojovať a udržať nadvládu vo vzduchu, vytvoriť zoskupenie prvého sledu k odrazeniu agresie a prechodu do útoku*...“.¹²⁷

Podstata prechodu ČSĽA z mierového na vojnový stav spočívala v uvedení do plnej bojovej pohotovosti s vykonaním mobilizácie vojsk a prípravy na plnenie úloh podľa schváleného operačného plánu. Tento prechod mal byť tesne previazaný s prechodom hospodárstva na vojnový stav. Vyhodnotené rôzne spôsoby začatia vojnového konfliktu mali byť určujúcim faktorom operačného rozvinutia armády. Podľa konkrétnych podmienok mohlo byť vykonávané naraz všetkými bojaschopnými silami alebo postupne, pričom vojská mohli uvádzať do plnej bojovej pohotovosti priamo alebo postupne s vyhlásením „zvýšenej bojovej pohotovosti“ alebo „vojnového nebezpečenstva“.

Zo zmluvného systému vyplývali ČSSR záväzky spojené so zabezpečením bezpečnosti nielen tzv. západného krídla „východného bloku“, ale aj tohto bloku ako celku. ČSĽA zostala aj naďalej integrálnou súčasťou prvého strategického sledu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy. Koaličné a najmä sovietske záujmy boli záväzné vo všetkých rozhodujúcich „štátno-politických“ a „vojensko-doktrínálnych“ otázkach.

¹²⁷ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. Kancelária ministra národnej obrany, 1984, sign. 0093420.

Územie bývalej ČSSR je z hľadiska svojho významu v archívnych dokumentoch označené ako dôležitý strategický faktor „Západného priestoru vedenia bojovej činnosti“. Podstata tohto faktoru spočívala v tom, že sa v ňom nachádzal aj „Stredoeurópsky priestor vedenia bojovej činnosti“. Vojskí stratégovia a vojskí spravodajskí analytici ho vyhodnotili ako priestor budúceho vojnového konfliktu.

Spojené velenie Varšavskej zmluvy považovalo „Západný priestor vedenia bojovej činnosti“ za hlavné nástupište vojsk NATO pre prípravu a vedenie operácií pozemných vojsk a letectva proti krajinám tzv. východného bloku. Z geografického hľadiska a možností vedenia vojenských operácií rôzneho charakteru a rozsahu tento priestor delilo na strategické a operačné smery.

Strategické smery „Západného priestoru vedenia bojovej činnosti“: „Severný strategický smer“ a „Južný strategický smer“. Operačné smery: „Príalpský“, „Pražsko – sársky“, „Juhofrancúzsky“, „Západofrancúzsky“, „Jutlandský“, „Severoholandský“, „Rurský“, „Luxemburský“, „Severofrancúzsky“ a „Juhobaltský“. Celková hĺbka tohto priestoru sa odhadovala na 1 500 – 2 000 kilometrov (km), šírka 850 – 1 250 km (na území „kapitalistických“ štátov sa hĺbka odhadovala na 1 100 – 1 200 km – pozn. P. M.). Tieto rozmery ho predurčovali na vykonanie strategickej operácie s hodnotou niekoľkých operačných zväzov a operačných strategických zväzov.

Vojské rozvedky Varšavskej zmluvy predpokladali, že NATO bude schopné kedykoľvek realizovať dlhodobý (10 dní až 1,5 mesiaca) a strednodobý variant (3 dni až 10 dní) prechodu na vojnový stav. Na základe vyhodnotenia získaných relevantných informácií vojskí spravodajskí analytici konštatovali, že NATO v priebehu 80. rokov 20. storočia dosiahne stav, kedy bude schopné zrealizovať krátkodobý variant (2 až 3 dni). Varšavská zmluva sa na tento variant pripravovala a v tomto smere aj koncipovala zamerania a úlohy jednotlivým vojským rozvedkam členských štátov. Priorita spočívala v zámere získať strategickú iniciatívu a znížiť mieru rizika momentu strategického prekvapenia (ambícia eliminovať ho a znížiť tak na nulovú hodnotu, bola nereálna – pozn. M. P.).

Význam tzv. nárazníkového pásma obidvoch ideologicky znepriatelených blokov je potrebné hodnotiť aj v spojitosti s faktom, že územie ČSSR ležalo naprieč predpokladanej hlavnej osi každej väčšej vojenskej operácie európskeho významu. Zohrávalo dôležitý význam v povojnovej Európe a vo vojensko-strategickom uvažovaní obidvoch vojensko-politických blokov. V poslednej tretine 60. rokov 20. storočia, po vojenskej invázii časti vojsk Varšavskej zmluvy a následnej dislokácii sovietskych vojsk na území ČSSR, došlo v časti európskeho kontinentu k zásadnej zmene v strategickej situácii. Uvedená realita sa prejavila nielen v plánovacích a výcvikových dokumentoch, námetoch na cvičenia, ale aj v zameraní spravodajskej činnosti vojenskej rozvedky na jednotlivé výcvikové roky a pokrytí záujmových objektov.

Zvýraznila to napríklad aj nová doktrína Varšavskej zmluvy z konca 80. rokov minulého storočia, ktorú jednotlivé členské štáty tzv. východného bloku ďalej rozpracovávali. V podmienkach ČSSR bol vypracovaný „Plán opatrení na presadenie požiadaviek vyplývajúcich z doktríny členských štátov Varšavskej zmluvy v podmienkach ČSĽA“. Uvedený „Plán...“ schválilo 45. zasadanie kolégia ministra národnej obrany ČSSR dňa 22. 1. 1988 a predložilo ho vláde.¹²⁸

Operačná správa Generálneho štábu ČSĽA v 80. rokoch minulého storočia predpokladala, že NATO vykoná prvú vzdušnú (kozmickejšiu) operáciu v priestore vedenia bojovej činnosti v trvaní 5 a viac dní. Po konzultáciách s vojskými stratégmi na veliteľstve Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy vypracovali príslušníci tejto správy spoločne s vojskými spravodajcami generický scenár. V ňom predpokladali, že prvý „hromadný úder“

¹²⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S N GŠ ČSĽA, 1979, sign. č. 10/19.

NATO bude trvať minimálne 3 hodiny. Zúčastniť sa ho malo až 70 % lietadiel – nosičov jadrových zbraní. V scenári „útočnej vzdušnej operácie“ s použitím konvenčných zbraní sa podľa situácie malo udržiavať v pohotovosti s podvesenými jadrovými bombami 30 až 70 % lietadiel – nosičov jadrových zbraní.¹²⁹

Varšavská zmluva do konca 80. rokov 20. storočia predpokladala ako najpravdepodobnejší scenár „globálneho jadrového útoku zo strany NATO“, v ktorom malo byť v období prvých 5 až 7 dní použitých približne 70 % vyčlenenej jadrovej munície. Predpokladaný spôsob vypuknutia vojnového konfliktu¹³⁰ sa zúžil na dva varianty, a to: „...po určitom predchádzajúcom období ohrozenia...“ a „...začatí náhlým napadnutím...“.¹³¹

Strategické vojenské rozvedky Varšavskej zmluvy sa zhodli v tom, že jadrový útok NATO v rámci predpokladaného „Stredoeurópskeho priestoru vedenia bojovej činnosti“ bude súčasťou globálneho jadrového útoku. Podľa spravodajských informácií sa predpokladal na obdobie troch dní a rámcovo na 10 dní.¹³² Jadrový útok NATO v tomto priestore mohol byť podľa spravodajského odhadu realizovaný formou hromadných jadrových úderov. V priebehu prvého dňa sa očakávalo vykonanie 2 až 3 týchto úderov. Každý z nich mohol prebiehať minimálne v dvoch vlnách, pričom prvý mohol trvať 6 a viac hodín a ďalší (prípadne podľa potreby ďalšie) priemerne 3 hodiny.

Spravodajská správa GŠ ČSLA predpokladala, že v prvom hromadnom jadrovom údere na územie ČSSR vykoná NATO do 200 jadrových úderov. Druhý hromadný úder mal nasledovať v časovom odstupe 4 až 10 hodín a vykonaných malo byť asi 100 jadrových úderov. V rámci taktickej jadrovej podpory mohlo byť v prvom dni útočnej operácie proti ČSSR vykonaných ďalších asi 150 jadrových úderov. Predpokladal sa aj tretí hromadný jadrový úder s rozsahom približne 50 jadrových úderov. Vojenská rozvedka ČSLA po konzultáciách s predstaviteľmi sovietskej vojenskej rozvedky predpokladala, že územie ČSSR zasiahne v priebehu prvého dňa asi 450 jadrových úderov prostriedkami jadrového napadnutia strategického a operačno-taktického dosahu. V priebehu druhého dňa predpokladali ďalších 70 úderov a tretí deň v podobnom rozsahu. Tieto údery mali prioritne zasiahnuť „...hlbkú štátneho územia, s cieľom vytvoriť zložitú radiačnú situáciu, najmä na území Moravy a Slovenska so zámerom zabrániť prisunu záloh a vojenského materiálu...“.¹³³

V období prvých 5 až 7 dní od vzniku vojnového konfliktu s použitím jadrových zbraní vojenská rozvedka odhadovala, že z celkového počtu 700 jadrových úderov na územie ČSSR by približne polovica zasiahla vojská. Údajne by to predstavovalo spotrebu asi 70 až 75 % jadrovej munície vyčlenenej pre „hlavné obdobie všeobecnej jadrovej vojny“, zostávajúcich 25 až 30 % malo byť podľa spravodajských informácií použitých v priebehu ďalších 20 – 25 dní.¹³⁴ Vypracovaný generický scenár predpokladal, že približne 35 až 45 % územia ČSSR by bolo intenzívne zamorené.

V roku 1988 sa Operačná správa GŠ ČSLA podieľala na spracovaní vojenskej doktríny Varšavskej zmluvy a rozpracovávala aj proces jej aplikovania na podmienky ČSLA. Na základe spravodajského hodnotenia bezpečnostného prostredia „Stredoeurópskeho priesto-

¹²⁹ Tamže.

¹³⁰ Varšavská zmluva predpokladala 4 základné spôsoby vzniku vojnového konfliktu na európskom kontinente: „prekvapivým všeobecným jadrovým napadnutím“, „prekvapivým napadnutím s použitím klasických prostriedkov ničenia“, „prekvapivým napadnutím s obmedzeným použitím jadrových zbraní“ a „po určitom období utajenej prípravy“.

¹³¹ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S N GŠ ČSLA, 1979, sign. č. 10/19.

¹³² Tamže.

¹³³ Tamže.

¹³⁴ Tamže.

ru vedenia bojovej činnosti“ predpokladala, že v tomto priestore má NATO v mierovom období sústredených 42 divízií a viac než 2 500 bojových lietadiel. Podľa názoru vojenských stratégov Varšavskej zmluvy dislokácia vojsk umožňovala veleniu NATO v priebehu 2 až 3 dní vytvoriť „úderné zoskupenie“, ktoré mohlo podľa odhadov disponovať v prvom slede vojenskou silou 23 až 25 divízií. V prípade rozhodnutia o rýchlom posilnení mohlo byť zoskupenie vojsk v „Stredoeurópskom priestore vedenia bojovej činnosti“ do 10 dní údajne zosilnené až 1,5-krát a mohlo mať k dispozícii 64 divízií, 3 400 bojových lietadiel. Takmer dve tretiny týchto síl mali byť začlenené do prvého operačného sledu. Úplné rozvinutie ozbrojených síl NATO vojenská rozvedka odhadovala, že môže trvať približne 30 dní. Predpokladala, že zoskupenie vojsk v uvedenom priestore vedenia bojovej činnosti by mohlo mať v zostave až 82 divízií, z nich 44 v prvom operačnom slede. Na základe spravodajských informácií odhadovala, že z územia NSR by NATO nasadilo proti ČSSR 16 divízií a 8 brigád, asi 2 700 tankov, 2 000 diel, raketometov, mínometov, 3 800 protitankových zbraní, 206 bojových vrtuľníkov, do 40 letiek s takmer 830 lietadlami.¹³⁵

Nová doktrína Varšavskej zmluvy konštatovala, že ČSSR sa „...nachádza v bezprostrednom dotyku s vojensko-politickým blokom NATO a ČSLA tvorí prvý operačný sled prvého strategického sledu spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy...“.¹³⁶ Úlohu pre ČSLA stanovila takto: „...musí byť spôsobilá vytvoriť účinný systém PVOŠ, včas rozvinúť vojská operačného prikrytia štátnej hranice, organizovane doplniť vojská, vybojovať a udržať nadvládu vo vzduchu, vytvoriť zoskupenie prvého sledu k odrazeniu agresie a prechodu do útoku...“.¹³⁷

Vojenská stratégia VZ plánovali, že sovietske vojská budú tvoriť základ „spojeneckých frontových zväzov“ na strategických a operačných smeroch „Západného priestoru vedenia bojovej činnosti“. „Front spojeneckého zloženia“ bol charakterizovaný ako operačno-strategický zväz. Mal plniť strategické, operačno-strategické a operačné úlohy na jednom strategickom alebo na niekoľkých operačných smeroch „kontinentálneho priestoru vedenia bojovej činnosti“.

Podľa charakteru a rozsahu bojových úloh a podľa podmienok ich plnenia mala byť zostava „spojeneckého frontového zväzu“ zložená z 3 až 5 armád, prípadne jedného až dvoch armádnych zborov (20 až 30 divízií niektorých členských štátov VZ – pozn. M. P.), leteckva frontu (frontové a vojskové letectvo vrátane leteckých zväzkov a útvarov rôznych „národných armád“ – pozn. M. P.), niekoľko motostreleckých a tankových divízií frontovej podriadenosti, jedna až dve frontové raketové brigády, jedna až dve delostrelecké divízie, jedna až dve protiletadlové raketové brigády, niekoľko samostatných protiletadlových plukov a iné frontové zväzky a útvary druhov vojsk a špeciálnych vojsk zo zostavy niektorých armád členských štátov Varšavskej zmluvy. Variantne mohli byť začleňované aj vzdušné výsadkové divízie, zväzy, zväzky a útvary diaľkového a vojenského dopravného letectva.

V plánoch štábu Spojených ozbrojených síl VZ mala ČSSR a jej armáda dôležitú úlohu, pretože bezprostredným susedom – „ideologickým nepriateľom“ sa stalo vtedajšie „...západné Nemecko s agresívnou podstatou imperializmu...“.¹³⁸

¹³⁵ VÚA – VHA Praha, f. MNO, f. S N GŠ ČSLA, 1979, sign. č. 3/2.

¹³⁶ Tamže, sign. č. 11/21.

¹³⁷ Tamže, sign. č. 3/2.

¹³⁸ Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. Zpravodajská správa (ZS) GŠ, Balíkový fond (BF) č. 81 „Dohoda o účinnosti služieb strategickej rozvedky Varšavskej zmluvy v napätí medzinárodnej situácii“. ABS Praha, f. ZS GŠ, BF č. 234 „Zvýšenie účinnosti vojenskej strategickej rozvedky“. Tamže, BF č. 36 „Plán opatrení agentúrneho prieskumu na rok 1970“.

M. PÚČIK: VARIANTEN DES „WEHRSYSTEMS“ DER ČSSR (1960 – 1989).
GEOPOLITISCHE UND GEOSTRATEGISCHE FAKTOREN
DES „WEHRSYSTEMS“ DER ČSSR (TEIL I.)

Die Studie „Varianten des Wehrsystems der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik in den Jahren 1960 bis 1989 und die Besonderheiten der Slowakei“ ist chronologisch in vier Teile gegliedert. Der erste Teil zeigt die grundlegenden Faktoren geostrategischer und geopolitischer Natur auf, die einzelne Varianten des „Wehrsystems“ beeinflussten. Die nächsten drei Teile befassen sich mit Problematik dieses Systems in den 60er, 70er und 80er Jahren des letzten Jahrhunderts. Sie weisen auf die Merkmale einzelner Modelle des „Wehrsystems“, die Probleme der Forschungsteams und die unangemessenen Interventionen des parteilichen Machtzentrums hin. Die damals genehmigten Modelle reagierten nicht nur auf Veränderungen im externen Sicherheitsumfeld, sondern auch auf den künstlich geschaffenen ideologischen - sogenannten inneren - Feind. Die Studie weist auf die Schlüsselrolle der Armee in diesen Systemen und das äußerst breite Spektrum an Aufgaben hin, die andere Elemente zu erfüllen hatten, wie z. B. Zivilschutz, Komponente des Innenministeriums und nationale Komitees aller Ebenen. Außerordentliche Sicherheitsmaßnahmen in den Jahren 1969-1989, die zu den repressiven Maßnahmen des totalitären Regimes in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik gehörten, wurden ebenfalls Teil des „Wehrsystems“. Diese wurden damit erarbeitet, um jegliche Form von Widerstand zu beseitigen. Die Studie konzentriert sich auch auf die Besonderheiten der slowakischen Verhältnisse und verweist auf die Aufgaben des Östlichen Militärbezirks, die zur Vorbereitung auf das erwartete Szenario eines Kriegskonflikts erfüllen musste. Gleichzeitig musste dieser Militärbezirk auch an Eliminierung des sogenannten inneren Feind vorbereitet sein. Während der „Normalisierungszeit“ wurde der Einfluss der Kommunistischen Partei auf das „Wehrsystem“ erheblich gestärkt.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

DOBRÁ ARMÁDA¹

NÁVRH NA REORGANIZÁCIU ARMÁDY Z KONCA 18. STOROČIA

PECHOTA A JAZDECTVO (I. ČASŤ)

VILIAM ČIČAJ

ČIČAJ, Viliam: Good Army. Proposal for Army Reorganising at the End of the 18th Century. Infantry and Cavalry (Part I.). Vojenská história, 1, 25, 2021, pp 104-124, Bratislava.

In the introduction of the material study, the author states that the new situation in the military development in the 18th century was also connected to the development of the military theory dominated by France. Furthermore, during this era, several practical military manuals and regulations were issued for various command levels and army units. In the published paper, the author addresses the work of baron Karl Ludwig O'Cahill, where he outlined the period idea of how to build a good army. His work was interesting from the point of view that in many cases we can partially see the differences between the idealistic idea and the period reality of the 18th century armies.

We have relatively few detailed information about the author to help us reconstruct his life. He was born 1746 in Beelitz (Potsdam, Brandenburg) and died in Würzburg between 1804 and 1809. He served as an officer in Baden. In his works, he mentioned his titles and ranks. They imply that he was familiar with the military environment of the late 18th and early 19th centuries, when the Napoleonic wars were taking place in Europe. In his youth, he was a Kammerjunker at the Hohenlohe – Waldenburg – Schilling princely court, later becoming the court marshal. He served in the infantry regiment of von Jung-Sutterheim. It is probable that he had excellent knowledge of the French language, which is documented by several translations. Compared to his scarce biographic data, O'Cahill's bibliography was relatively rich. During his time, his works were very popular and were published in several editions. He addressed not only the military topics, military history, current military and political situation but also tried creating prosaic, dramatic and ethical works.

In his work about forming a good, ideal army in the second half of the 18th century, he described the tactics, training and organisation of infantry, cavalry, artillery, military engineering, health care and security for military veterans. The benefit of the work consisted in comparing the idealistic ideas about army with their period reality.

Keywords: army in the second half of the 18th century, tactics, training and organisation of infantry, cavalry, artillery, military engineering, health care and security for military veterans. O'Cahill – work "Good Army".

Dôležitým medzníkom vo vývoji európskeho vojenstva bolo 18. storočie. V tomto čase dochádzalo k zmenám v taktike a stratégii armád v dôsledku nových technických inovácií. Zároveň sa radikálne menila aj úloha a význam organizačného a logistického zabezpečenia vojenských operácií. Mnohopočetné armády si vyžadovali aj zlepšenie zdravotníckej starostlivosti. Napokon nemožno nespomenúť ani oblasť sociálneho zabezpečenia vojakov po ukončení vojenskej služby, aby sa predchádzalo rozličným sociálnym nepokojom

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-17-0398 Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku a VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie v Historickom ústave SAV.

v spoločnosti.² Nová situácia vo vývoji vojenstva v 18. storočí bola spojená aj s rozvojom vojenskej teórie, v ktorej dominantnú úlohu zohrávalo Francúzsko. Ďalej v tomto čase vyšlo tlačou aj množstvo praktických vojenských príručiek a predpisov pre rôzne stupne velenia a zložky armády. V našom príspevku by sme sa chceli venovať práci baróna Karla Ludwiga O' Cahilla (*1746 – † medzi 1804 – 1809), v ktorej načrtol dobovú predstavu o vybudovaní dobrej armády.³ Dielo bolo zaujímavé z toho hľadiska, že v mnohých prípadoch môžeme do určitej miery sledovať rozdiely medzi ideálnou predstavou a dobovou realitou armád 18. storočia.

O autorovi máme k dispozícii pomerne málo podrobných údajov, ktoré by nám pomohli rekonštruovať jeho život. Narodil sa v roku 1746 v Beelitze (Potsdam, Brandenbursko) a zomrel vo Würzburgu medzi rokmi 1804 až 1809. Pôsobil ako dôstojník v Bádensku. Vo svojich dielach uvádzal svoje tituly a hodnosti.⁴ Z nich vyplýva, že mu nebolo neznáme vojenské prostredie konca 18. a začiatku 19. storočia, keď v Európe prebiehali napoleonské vojny. V mladosti bol *Kammerjunckerom* na kniežacom dvore Hohenlohe – Waldenburg – Schilling a neskôr aj dvorným maršalom.⁵ Slúžil v pešiackom pluku von Jung-Sutterheima. Pravdepodobne vynikajúco ovládal francúzsky jazyk, o čom svedčia viaceré preklady. Oproti skromným životopisným údajom, bola O' Cahillova bibliografia pomerne bohatá. Jeho diela boli v tom čase veľmi obľúbené a vychádzali vo viacerých vydaniach. Písal nielen o vojenskej problematike, vojenskej histórii, aktuálnej vojenskej a politickej situácii, ale pokúšal sa aj tvoriť prozaické, dramatické a etické diela.⁶

² DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711-1914*. Bratislava : MO SR, 1966, 241 s.

³ O'CAHILL, Karl Ludwig. *Taktischer Versuch über die Bildung einer guten Armee*. Carlsruhe : Macklot, 1791, 382 s. + prílohy.

⁴ Cahill, Lieutenant und Adjutant in dem Regiment von Jung-Stutterheim; Obristlieutenant Baron O' Cahill; Baron O' Cahill, Königl. Sardinischer Oberst; Baron O' Cahill, Königlicher Sardinischer Oberst und General-Adjutant; Major Baron O' Cahill; Baron O' Cahill, Königlicher Sardinischer Oberst und General-Adjutant, und Commandeur des Phönix-Ordens; Baron O' Cahill, Königl. Sardinischer Oberst und General-Adjutant, Hochfürstl. Neuwiedischer Hofmarschall, und Commandeur des Phönix-Ordens; Baron O' Cahill, Königlich-Sardinischer Obrist, Hohenloh- Waldenburg- Schillingsfürstlicher Kammerjuncker und Obrist, Hochfürstl. Wied Neuwiedischer Hofmarschall, und Commandeur des Phönixordens.

„V roku 1757 knieža Filip Ernest I. z Hohenlohe a Waldenburg-Schillingfürstu založil pri príležitosti osláv svojich 95. narodenín Rad Zlatého plameňa (L' Ordre de l' Oriflamme). Išlo o rodinný rad, ktorého insígnie v jedinej triede boli určené pre všetkých mužských aj ženských príslušníkov kniežacieho domu. Tí sa považovali za rodených členov radu, a insígnie však smeli prevziať až po dovŕšení dvanásteho roku života. Po zakladateľovej smrti v roku 1759 sa suverénom radu stal jeho syn Karl Albrecht I., ktorý v roku 1770 k vyznamenaniu pridal druhú triedu. Pozostávala z komandérov a rytierov. Zmenil jeho názov na Rad Fénixa a z rodinného radu sa stal dynastický rad. Insígnie odteraz mohli získať aj iné osoby šľachtického pôvodu, ktoré mali zásluhy o kniežací dom.“ GRAUS, Igor. *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenaní do roku 1815*. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017, s. 223.

⁵ *Kammerjuncker* bola funkcia v službe mladých šľachticov na kniežacích a panovníckych dvoroch (podľa rakúsko-burgundského ceremoniálu zodpovedala tomu funkcia *Truchsess* – truksas). Ich pôvodnou úlohou bolo obsluhovanie kniežat'a a prvá fáza vo vojenskej alebo politickej kariére mladých šľachticov. Boli podriadení dvornému maršalovi (*Hofmarschall*).

⁶ Z literárnej tvorby môžeme uviesť: O'CAHILL, Karl Ludwig. *Die schlafenden Damen und der wachende Mann, oder man findet nicht was man hoffet*. Freyburg und Freystadt [vermutl. Mannheim], 1802. O'CAHILL, Karl Ludwig. *General Julie oder Tugend und Heldenmuth : eine wahre Geschichte*. Bern; Basel, 1802. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Das Quodlibet oder der Diener von drey Herren : Ein Lustspiel in einem Aufzuge*. Frankfurt; Leipzig, 1804. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Das Schwarze Ungeheuer*. Hanau: gedruckt in der fürstl. Waisenhausbuchdruckerei, 1796. Spisy o aktuálnej vojenskej a politickej situácii: O'CAHILL, Karl Ludwig. *Der französische Krieg von 1792 bis zu Ende Junii 1796*. Frankfurt; Leipzig, 1797. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Beschreibung des jetzigen Krieges mit den Franzosen*. Teil 1. Frankfurt; Leipzig, 1798. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Gefahr, die für Regenten und Staaten durch eine Secularisirung entsteht*. Frankfurt; Leipzig, [s.n.] 1798. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Patriotische Gedanken über Deutschlands Integrität*. Frankfurt; Leipzig, 1798. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Hof- Staats- und Militair-Begebenheiten*. Zweiter Theil. Frankfurt; Leipzig, 1798. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Über Krieg und Frieden*. Salzburg & Lausanne, 1801. O'CAHILL, Karl Ludwig.

V diele o vybudovaní dobrej ideálnej armády v druhej polovici 18. storočia opísal taktiku, výcvik a organizáciu pechoty, jazdectva, delostrelectva, vojenského inžinierstva, zdravotníctva a zabezpečenie vojenských vyslúžilcov. Prínos diela podľa nášho názoru spočíval v tom, že porovnával ideálne predstavy o armáde s ich dobovou realitou. K. L. O'Caill venoval svoju prácu kniežat'u Oranien-Nassau a guvernérovi spojených holandských provincií Wilhelmovi V. (1748 – 1806), ktorého nazval *svojím milostivým kniežat'om a pánom*. Dielo pomenoval ako taktický pokus o vytvorenie dobrej armády. V predhovore načrtol vývoj vojenskej taktiky armád od antických čias až do 18. storočia, ktorú však nikde podrobnejšie nedefinoval. Taktika v jeho ponímaní bola veľmi široký pojem, pod ktorý zahrnul záležitosti žoldu, ubytovania, výcviku, uniforiem až po formovanie bojových zostáv. Za vrchol taktického vývoja považoval pruskú armádu. Spomínal, že slúžil aj vo francúzskej armáde, ktorú však tiež nepovažoval za celkom bezchybnú. Štruktúra práce pozostávala z rozdelenia do častí, ktoré sa delili na kapitoly a paragrafy.

Kritériá pre pechotu

Prvá najobsiahlejšia časť obsahovala pätnásť kapitol o taktike pechoty. Čo sa týkalo pešákov, vyžadovalo sa od nich splnenie nasledujúcich kritérií. Do pechoty mali byť zaradení dobre urastení, zdraví, silní, rázni, štyri až deväť côlov vysokí muži.⁷ Ani vo výnimočných prípadoch, či veľkom nedostatku regrútov, by nemali mať nižšiu postavu ako štyri coly. Najmladší zverbovaný muž mal mať najmenej 18 a najstarší najviac 48 rokov. Toto mal byť skutočný vek vojaka. Žiadneho chlapca pod 18 rokov by nemali prijať, lebo jeho telo bolo v tomto veku ešte slabé a ťažko znášalo námahu, jeho rozum bol detský, ľahkomyselný a pochabý. Mládenec od osemnástich rokov prestával byť dieťaťom. Jeho schopnosti sa rozvíjali, cítil telesnú silu, nervová sústava naberala stálosť a odolnosť. V tomto kvitnúcom veku sa mohla mládež najlepšie vychovávať a vycvičiť. Láska k vlasti sa znamenite navrstvovala a znásobovala až k zapáleniu ctižiadostivého ohňa cti a slávy. Toto bola pravá cesta vychovať a stimulovať vojakov k šľachetným činom.

Ak pozostávala pechota armády z takýchto ľudí, museli sa usilovne pripravovať a neustále zlepšovať. Toto sa udialo len tak, že vládca štátu a provincii rozdelil krajinu na kantóny a okresy. Každý pluk patril k svojmu kantónu, a regrútov získal z vlastných rodákov. Zároveň panovník mal mať na zreteli, aby poľnohospodárstvo a meštianstvo netrpelo nedostatkom robotníkov, umelcov a remeselníkov. Inak musel zariadiť verbovanie v susediacich krajinách, osobitne v tých, ktoré disponovali s menším počtom vojska, a doplniť stav armády cudzincami, ktorých monarchovia zvyčajne vysoko hodnotili. Za peniaze a nádej získať

Nothwendigkeit des Friedens. Frankfurt; Leipzig, 1800. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Oesterreich Erreter vieler Staaten*. Frankfurt; Leipzig, 1800. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Die Belagerung von Würzburg*. Frankfurt; Leipzig, 1802. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Engelland und Frankreich oder die Wahrheit ohne Schminke*. Basel; Bern, 1801. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Blick über die jetzige Zeit*. Frankfurt; Leipzig, 1799. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Rußlands Größe*. Frankfurt; Leipzig, 1803. Práce z vojenskej histórie: O'CAHILL, Karl Ludwig. *Die Feldzüge Friedrichs II., oder des Großen, Königs von Preussen*. Frankenthal : Gegels, 1788-1789. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Genealogie hoher Häupter*. [S.l.], 1803. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Geschichte der Größten Heerführer neuerer Zeiten*. Teil 4. (Frankenthal : Gegel) 1787. Vyšlo 12 zväzkov. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Militärische Geschichte des Marschalls von Türenne* : Mit 3 Plans. Schwan und Götz : Mannheim, 1797. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Auszug der besten Briefe des Herrn Rüdigers von Rabutin Grafen von Bussy, ehemaligen General-Lieutenants der Königl. Armeen, und Unterbefehlshabers der französischen und ausländischen Reuterey*. (Aus dem Französischen ins Deutsche übersetzt von Cahill, Lieutenant und Adjutant in dem Regiment von Jung-Stutterheim). Helmstädt; Magdeburg : Hechtel, (1769). Diela z oblasti vojenstva: O'CAHILL, Karl Ludwig. *Der Staabsofficier*. Frankenthal : Gegel, 1786. O'CAHILL, Karl Ludwig. *Der vollkommene Officier nach vorgeschlagenen Grundsätzen*. Frankenthal : Gegel, 1787.

⁷ Ide pravdepodobne o tlačovú chybu. Jeden cól v Bádensku roku 1810 bol 0,03 metra. V tomto prípade to mohli byť stopy. Jedna stopa mala 30 centimetrov v roku 1806 a 6 pruských stóp = cca 1,88 cm.

chlieb bolo Talianovi rovnako ľahostajné slúžiť v Prusku, Dánovi vo Francúzsku a Uhrovi vo Švédsku. Živobytie, zaopatrenie a odmena umožnili cudzincom ľahko zabudnúť na ich vlasť a zároveň ich povzbudilo verne a statočne slúžiť novému kniežatstvu.

Podmienkou vybudovania dobrej pechoty muselo byť jej neustále udržiavanie v aktivite, zocelovanie a príprava na boj. V dobre disciplinovanej armáde neustále prebiehal výcvik. Vojaci nesmeli nikdy zaháľať. Nielen sporadicky, ale každodenne museli usilovne cvičiť. Osobitne na jar a jeseň sa mali naučiť rýchlo zhromažďovať a nastupovať. Bojový poplach (*General-Marsch*) sa vyhlasoval často v rôznych časoch, keď to vojaci najmenej očakávali. Pechota musela vyraziť v plnom poľnom výstroji a niekoľko hodín pochodovať. Pri takýchto presunoch zároveň museli postaviť stany, poľné stráže a požiarnu službu.

Aby sa jednotky zocelili, osobitne pechota, museli sa nechať táboriť určitú dobu vo všetkých ročných obdobiach. V táboroch sa naučili všetko, čo neskôr potrebovali vedieť v bojových podmienkach. Denne sa presúvali krížom cez polia a v zlom teréne, robili náročné pochody, zdolávali a prekonávali vodné toky, potoky, priekopy a oplotenia. Vojakov viedli cez malé lesíky, húštiny a háje. Občas im prikázali, aby vytasili šable a presekali sa cez krovie a iné prekážky. Museli stavať aj lodné mosty na prekonávanie riek. Všetko prebiehalo vo veľkom poriadku a tichosti. Vojak nesmel pri všetkých týchto manévroch otvoriť ústa. Počas pobytu v tábore si zvykol na ťažkú manuálnu prácu. Pešiaka nechali celý deň pracovať s lopatou a sekerou. Nakoniec museli vybudované súčasti opevnenia, ktoré postavili, dobyť, obsadiť a zničiť, aby boli neustále zamestnaní. Inokedy ich nechali postaviť vozovú hradbu, ťahať delá a vozy s pušným prachom. Takto im nadriadení ukázali, aké okolnosti ich čakajú vo vojne. Jednotky nechali postaviť palisády, zhotoviť prútené zátarasy a vyhotoviť útočné rebriky, tak, aby porozumeli všetkému, čo majú v boji vedieť a vykonať. Ich myseľ všetko pochopila, telo sa posilnilo a zvykol si na prácu.

Neustály výcvik a pohyb pechoty boli veľmi dôležité. Získala sa tým veľká skúsenosť, čo sa určite prejavilo aj vo vojne. Preto patrila kráľovská pruská armáda k najlepším na svete, hoci sa v nej do dôsledkov neuplatňovali vyššie spomenuté zásady vojenského výcviku, ale výcvik bol intenzívnejší, než v iných armádach. Okrem toho z času na čas by podľa O'Cahilla mal dôstojník oboznámiť obyčajných vojakov s hrdinskými činmi národa a armády. Takto by sa mu vliala chuť a odvaha ich napodobniť. Monarchovia mali požadovať, aby v ich jednotkách pripravili dvakrát mesačne prednášky o hrdinských činoch ich generálov, čím sa mal dosiahnuť väčší úspech a vojaci boli motivovaní kráčať v ich šľapajach. Zároveň, podľa vzoru starých Rimanov, pred bojom mali velitelia predniesť prejav o hrdinských činoch ich predchodcov, aby vojaci preukázali svoju odvahu voči nepriateľom.

Žold, živobytie, ubytovanie pechoty

Ak mal byť pešiak dobre vycvičený, musel mať zabezpečené živobytie a zvýšený žold. Inak by nebol schopný vydržať dlhú námahu. Čím bolo jeho telo viac namáhané, tým potreboval viac stravy. K. L. O'Cahill neodporúčal v žiadnom prípade, aby vojaci dostávali taký žold, ktorý by ich mohol urobiť primäkkými a nedbalými. Požadoval dať im toľko, aby sa mohli dvakrát denne poriadne najesť. Sedliak, remeselník a nádenník dostávali toľko stravy, aby sa dosýta najedli. Kladie si otázku: Prečo potom dobrý vojak, obranca vlasti, má trpieť hladom? Vyslovil aj návrh, aby sa žold vojskám zvýšil o tretinu, dal sa im okrem chleba aj más piva alebo cyderu (jablkové víno) a vo vinárskych krajinách pol másu vína, aby tak mohli slušne existovať.⁸ Ak sa nemohol žold zvýšiť, mali dať vojakom prinajmenšom mäso a nápoje. Zvýšenie žoldu samozrejme pre monarchov znamenalo aj zvýšenie štátnych výdavkov, ale zasa ich mohli inými úsporami ľahko nahradiť. Vojak musel mať silu, ktorú

⁸ Más (Maß) = 1,06 litra, objemová miera.

bez piva a vína nikdy nezíska. Voda nedávala žiadnu silu, čo vidno na Turkoch, ktorí bez ohľadu na ich vhodnú postavu, mali slabé, zmäknuté a na choroby náchylné telo. Víno by muselmanov viac posilňovalo a určite by bolo pre nich aj zdravšie. V skutočnosti bola pre veľkého monarchu maličkosť poskytnúť svojim vojakom denne na stravu jeden a pol funta chleba či šesť grajciarov a más piva alebo pol másu vína či tri grajciare v peniazoch.⁹ Žold vojakov nebol asi vždy ideálny, čo platilo aj koncom 18. storočia. Slabý žold a nedostatočná strava, hlad, bieda a núdza boli podľa autora aj príčinou dezercie.¹⁰ Keď regent dal vojakom primeraný žold, títo mu s radosťou slúžili, viac nedežertovali a nerozširovali rady zbehov a lumpov.

Ubytovanie vojsk v kasárňach si vyžadovalo, aby boli postavené a zariadené tak, aby v nej vojak našiel potrebné pohodlie. Izby museli byť strednej veľkosti a osobitne svetlé, aby sa v nich mohlo umiestniť šesť postelí, v ktorých mohlo ležať dvanásť vojakov. V izbe nesmelo byť ubytovaných osemnásť, dvadsať alebo dvadsaťštyri mužov, ako v Rakúsku a Francúzsku. Bolo to zvykom aj v Španielsku. Vyvolávalo to nielen viaceré spory a hádky, ale škodilo to aj zo zdravotného hľadiska. V jednej posteli by mali spolu ležať vždy len dvaja muži a nie traja ako vo Francúzsku. Nebolo možné, aby traja muži často v jednej úzkej posteli si odpočinuli a nazbierali nové sily. Najlepšie na tom bol španielsky vojak, ktorý mal sám posteľ. Dvanásť mužov na izbe bol podľa autora ideálny počet. Spoločne varili, spoločne sa stravovali a mali jedného nadriadeného. Mohol to byť seržant, slobodník alebo desiatnik, ktorý sa spolu s ďalšou osobou staral o menáž a nákupy. Spísal všetky výdavky a v čase odpočinku alebo večer informoval ostatných na izbe. Veliteľ izby sa mal starať aj o poriadok, lebo nič viac neškodilo zdraviu ľudí ako špinavá izba. Každý deň musel ten, kto mal na starosti varenie aspoň raz vodou pokropiť a pozametať dlážku. Takisto každý deň sa musela vyvetrať izba, aby sa osviežil vzduch a odstránil zlý zápach. Nesmelo sa zabudnúť na upratanie pod posteľami, lebo všetky tieto opatrenia prospievali zdraviu vojakov.

Z kasárni sa mali odstrániť všetky mníšske a kláštorne pravidlá, ktoré v cisárskej armáde čiastočne stále platili, trápili a trýznili vojakov. Vojak musel byť šťastný a povedať si, keď prišiel do svojej izby: tu som doma, môžem si tu odpočinúť, fajčiť tabak, spievať, písať, smiať sa a žartovať.

Aby v kasárni nechýbala disciplína a poriadok, musel veliteľ izby dozerieť a zakázať všetky neporiadky. Dôstojník mal denne, osobitne okolo obeda, dozrieť, či je strava dobrá a či ju možno podávať. Túto kontrolu by mali urobiť aspoň raz týždenne aj z velenia a štábu. Pred kasárňou by sa mala nachádzať veľká plocha alebo za kasárňami jeden priestranný dvor, kde mužstvo vo svojom voľnom čase po výcviku mohlo hrať kolký, hrať s loptou (*Ball schlagen*) alebo pretekať v behu do cieľa. Aj takéto hry boli pre vojakov osočné a zároveň boli príjemným trávením času. Pomáhali zabudnúť na námahu a mrzutosti výcvikového dňa. Udržiavali ich vo veselosti a radosť. Odrádzali ich od dezercie, sprisahání a prstapašností.

V krajinách, kde sa vojak ubytoval u obyvateľov, musel si pripravovať menáž ako v kasárni pre dvanásť mužov. Vojak bol v kasárni kvôli bezpečnosti, poriadku a pohodliu, čo ubytovanie u obyvateľstva celkom nespĺňalo. Každé knieža malo v mestách, kde bola posádka, prestavať prázdne domy a byty na kasárne, čo bolo v každom prípade lacnejšie riešenie.

⁹ Funt = 500 gramov.

¹⁰ Dezercie vojakov aj v tomto období mali značné rozmery, o čom svedčia periodicky sa opakujúce amnestie pre zbehlých vojakov. *General-Pardon für alle Deserteurs von Sr. Königlichen Majestät von Preussen Armee, imgleichen für alle, der Werbung halber, und wegen verzeihlicher Vergehungen entwichene Königliche Unterthanen, die bis zum Ersten Oct. des künftigen 1787sten Jahres ... sich freywillig wieder einfinden werden:* De Dato, Berlin, den 4ten October 1786, 3 s.

Uniforma pechoty

Uniforma pešiakov bola podobná uniformám ostatných armád. Autor uprednostňoval zásadu užitočnosti oproti kráse, nádhere a lesku. Autor nemal nič voči výzoru uniforiem, ale len proti neužitočným a zbytočným veciam. Osobitne kritizoval nedostatočné oblečenie vojaka v zime a v zlom počasi. Pešiak nemusel byť vždy v plnej paráde, ale vo vojenskom odevu. Nočné a pudrovacie stolíky boli pre dámy a nie vojakov, ktorí sa museli rýchlo obliecť a pripraviť, keď sa vyhlásil bojový poplach.

K. L. O'Cahill pri tejto príležitosti navrhol aj niekoľko úprav odevu a výstroja pešiakov v troch paragrafoch. Kašket (*Casquets*, vojenská čapica), alebo prilba (*Helmhaube*) boli ťažké a v súčasných armádach zvyčajné čapice boli nielen veľké, osobitne nepríjemne a zle navrhnuté. Bránili vojakom vo výcviku, pri mierení a rýchlom nabíjaní. Navyše v zime a v zlom počasi nedostatočne pokrývali hlavu. Lepším riešením by bolo dať pešiakom miesto týchto klobúkov bežecké alebo cestovné čapice (*Reisekappe*) z čiernej plsti.¹¹ Na hlave by však mali mať kríž zo železa, ktorý by zabránil seknutiam jazdeckým palošom. Vyplnené by mali byť plátnom. Na takejto bežeckej čiapke by sa mohla umiestniť vpredu mosadzná tabuľka alebo biele plátno s menom alebo erbom kniežaťa. Na bokoch alebo vzadu na čapici mohli byť aj strapce alebo chocholy z vlny rôznej farby, aby sa pluky navzájom od seba rozlišovali. Takýmito čapicami alebo cestovnými čiapkami by boli hlavy vojakov lepšie chránené pred sekmi šabiel a dýk, ako aj pred zlým počasím a chladom. Keď pršalo, snežilo alebo silno mrzlo, mohla sa čiapka spustiť, a na konci spustenej časti by mala byť vosková alebo hrubá plátenná látka, aby sa plst čiapky nezašpinila nečistotami vlasov a púdru. Tento poťah bol jednou sponou pripevnený hore na cestovnej čiapke. Keď svietilo slnko do tváre, stiahla sa dolu predná časť tejto cestovnej čiapky. S touto cestovnou čiapkou bol vojak voľnejší pri cvičení a nosení zbrane. Mohol hlavou ľahšie pohybovať, ľahšie mieriť a pohodlnejšie nosiť pušku, ako s obyčajnou čiapkou, ktorej ľavá špica (osobitne regrútom a necvičeným ľudom) bránila vo výcviku. Špica čiapky nedovoľovala voľne nosiť pred sebou zbraň, vojak strácal dobré postavenie, a vychyľovala ho z rovnováhy.

Autor od svojho návrhu očakával, že navrhovaná čiapka lepšie pokryje hlavu vojaka a menej ju vystaví bolestiam a chorobám, ako súčasné špicaté malé granátnické čapky. Tieto nechávali hlavu holú a nepokrytú, čo bolo aj veľmi nezdravé. Frizúra vlasov vojakov, ich úprava (ondulovanie, natáčanie, kučeravenie) vlasov bola v mierových časoch postačujúca, ale v poľných podmienkach zbytočná. Za dostatočnú úpravu považoval aj na bokoch hlavy vlasy zviazané do jedného uzla, ako u husárov alebo vzadu spletené vlasy do jedného vrkoča. Tento vrkoč nemusel byť ani dlhší ako takzvaný nemecký vrkoč, ale by mal byť menší ako *Catogant* (ktorý sa nosil v poslednom čase vo francúzskej armáde).¹² Obidva účesy okrádali vojakov o čas. Okrem toho stužky, vlasy, falošné vrkoče stáli veľa peňazí a poškodzovali na chrbte mundúr. Pre vojakov bolo omnoho príjemnejšie, keď nosili takzvaný anglický alebo polovičný vrkoč, ktorý sa dá rýchlo upraviť. V poli bolo nutné, aby mal čistú uniformu. Vojak by nemal ďalej byť napudrovaný, ako v revue a pri prehliadkach a odvodoch.

Peniaze na púder mohol lepšie použiť. Napudrovaná hlava ešte nešatila bojovníka.

Viazanka alebo kravata pešiaka mala byť čiernej farby (táto zdobí človeka najlepšie), široká a nie veľmi tuhá (tvrdá). Musel sa dávať pozor a počítat s tým, aby kravata nebola pevná

¹¹ V tomto prípade išlo pravdepodobne o poľnú čapicu (*Feldkappe*) s mäkkou alebo polotuhou konštrukciou. Vyvinula sa z čiapok upravených pre denné zamestnanie alebo krátkodobu ad hoc upravených predpisových pokrievok hlavy. Do úvahy prichádza aj vojenská čapica typu *képi*. KUTÍLKOVÁ, Dagmar. *Vojenské odívání. Od třicetileté války do počátku 20. stol.* Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 245 a 252.

¹² Účes vlasov spojených do vrkoča. V 18. storočí ho vo Francúzsku používali príslušníci pechoty.

a silno uviazaná na krku, v blízkosti vrkoča a výstužných pásikov na hlave, lebo to škodilo očiam (ako najjemnejším cievam tela) a spôsobovala, ako to autor viackrát spozoroval, bolesti hlavy, krvácanie z nosa a nevoľnosť.

Najlepší a najpríjemnejší kabát, ktorý sa mohol vojakovi poskytnúť, bol vo forme fraku, siahajúcom až po kolená, so šiestimi gombíkmi na pravej strane a bez chlopní. Golier mal byť široký na tri dobré prsty. Mal by byť stojatý a taký široký, aby stačil zakryť viazanku alebo šál a mohol sa pod bradou upevniť jednou sponou.

Gombíky museli byť našité nasledujúcim spôsobom. Najvrchnejší gombík mal byť umiestnený na šírku troch prstov pod golierom, druhý a tretí tesne pod sebou na vzdialenosť troch côlov od prvého. Posledné tri gombíky mali byť tiež celkom blízko seba a našité tam, kde začínajú mužské bedrá. Kabát musel byť taký široký, aby sa vojak v ňom mohol pohybovať a celkom pohodlne zapnúť tri horné gombíky. Kabát mal byť podšitý, pričom rukávy boli dlhé až po päť. Chlopne boli špicaté na poľský spôsob a prichytené hore jedným veľkým a dolu malým gombíkom. Chlopne, goliere a límce (nie však priveľké, ako si to vyžadovalo zakrytie hrude) mohli byť inej farby ako kabát, aby sa pluky rozlišovali. Vnútorne vrecká boli priečne prišité tromi veľkými gombíkmi. Vesta musela mať prednú a zadnú časť. Nemala byť dlhšia a širšia ako jedna ruka, aby zakrývala bedrá, a mala dvanásť gombíkov. Vrecká boli prišité bez gombíkov. Vesta mala aj rukávy, ktoré sa nosili iba v zime pod kabátom. V zime bolo treba dať vojakom pár dobrých vlnených rukavíc a čiapku, ktorú nosili pod prilbou (*Reisekappe*), aby boli chránení pred vetrom a zlým počasím. Potom nepotrebovali žiadny kabát aj keď stáli na stráži.

Ak vojaci dostali miesto krátkych dlhé, takzvané uhorské nohavice, museli byť ušité tak, aby siahali od miesta nad bedrami (bokmi) a cez dolnú časť tela až po členky. Štyri alebo päť côlov pod lýtkom mali byť prichytené sponou a nad sponou zapnuté gombíkom. V lete a v teplých krajinách mohli byť tieto nohavice zhotovené aj z pevného plátna. Tieto nohavice zohriali človeka, lebo zakryli skoro celú dolnú časť jeho tela. Ich výhodou bolo, že v zime, zlom a chladnom počasí či na pochodoch sa v nich dalo ľahko a pohodlne pochodovať. Od kolien vyššie však museli byť futrované.

Vojak by nemal nosiť žiadne topánky, o to menej členkové čižmy (*Stiefeletten*), napriek tomu, že mu boli pohodlné. V zlom počasí, pri výcviku a pochodoch však nohy v tejto obuvi neboli dostatočne chránené a trpeli. Vo všeobecnosti boli používané úzke polovičné čižmy, tlačili na lýtko, premáčali sa a spôsobovali bolesť. Polovysoké čižmy, napriek tomu, že sa nosili vo všetkých armádach, neboli vojenskou obuvou. Človek potreboval veľa času, aby si ich natiahol najmä v poli a v noci, keď bol napadnutý. Vojak musel byť odetý tak, aby bol za minútu pripravený. Osobitne jeho obuv musela byť taká, aby každý čas, vo dne v noci, v zlom a chladnom počasí, na každej krajinskej a dedinskej ceste, cez polia, ľahko a všade bez problémov mohol pochodovať a prechádzať. Polovysoké čižmy, ktoré boli prichytené na holennú kosť len niekoľkými sponami, ale zošnorované koženými remienkami, si vyžadovali veľa času pri obúvaní. Ale ľahké uhorské čižmy, podobne ako iné čižmy, boli zhotovené len s tým rozdielom, že siahali len do polovice lýtok. Vpredu a vzadu na holeni majú dierky na gombíky a zapínali sa o gombíky prišité na nohaviaciach, aby nepadali a nebránili človeku v pochode. Tieto museli byť zhotovené z dobrej kože a podpätky museli byť podkuté ľahkou železnou podkovou, aby dlhšie vydržali a vojaci na dlhom pochode v zlom počasí neboli vystavení nepríjemnostiam a nestratili podpätky. Autor sa pochválil, že vyskúšal pochod v anglických čižmách s ťažkými následkami. S čižmami, ktoré navrhol on, pochodoval osem až deväť hodín bez problémov bez toho, aby sa unavil, či ho boleli nohy. Niektoré národy, napr. Poliaci a Uhri nosili stále čižmy a cestovali v nich niekedy celý deň. Nemuseli však často, ako dragúni, zosadnúť z koní v svojich ťažkých čižmách, ktoré boli ťažšie ako malé polovičné čižmy či manévrovať a konať ako delostrelci. Autor navrhol urobiť pokus v dvoch

plukoch, z ktorých v jednom z nich by mali vojaci obuté topánky a *Stiefeletten* a v druhom pluku ním navrhnuté čižmy. Po štvorhodinovom pochode by sa ukázalo, že pešiaci v pluku v polovičných čižmách sa do cieľa dostavia nielen skôr, ale budú aj menej unavení.¹³

Výzbroj pechoty

Čo sa týka výzbroje, doteraz veľmi prispelo k rýchlosti nabíjania a strelby, keby sa na súčasných puškách zmenili nabíjaky (*Ladestock*).¹⁴ Neodporúčal žiadne cylindre, lebo zvyšovali váhu a skracovali zbraň.¹⁵ Krátka puška nestrieľala tak ďaleko a vojak nemohol s ňou ani častejšie strieľať. V holandskej armáde používali pušky, ktoré boli však ťažké a znemožňovali mladým a vojakom menšej postavy, ktorým chýbala sila, tri alebo štyrikrát po sebe vystreliť. Okrem toho na pochodoch spôsobovalo ich nosenie veľkú únavu. O'Cahill navrhol aj niekoľko úprav pušiek, aby vojaci mohli rýchlejšie nabíjať a presnejšie strieľať. Miesto používaných trojhanných bajonetov navrhol 18 až 19 cólů dlhé, hladké a obojstranne ostré bajonety. Štyri cólů od násadca mal byť držiak, aby bajonet nevypadol na koňa alebo človeka. Musel byť pevne priskrutkovaný na zbraň. S takýmto bajonetom sa mohol vojak, keď mu došiel pušný prach, hrdinsky brániť proti pechote a jazde. Bajonet mal mať vojak v poli neustále nasadený, ale nemusel ho mať pri každej príležitosti, napr. pri individuálnom výcviku, pri nástupoch stráže, prehliadke alebo povýšení. Museli ich mať nasadené v prípade veľkých manévrov, pri útokoch, obrane, predovšetkým, keď zbadali jazdu, a v útočnej zostave.

Autorovi sa nepáčilo, že francúzska armáda, osobitne pechota, s výnimkou granátnikov a príslušníkov jágerských práporov (*Jägerbataillon*), nemala šable, ktoré sa mohli použiť aj pri prekonávaní a presekávaní húštin a krovín.¹⁶ Podľa O'Cahilla by to bola skvelá vec, keby naučila pešiakov ovládať šable a použiť ich proti nepriateľom. Mnohé bitky mohli lepšie dopadnúť. Vojaci by boli srdnatejší, keby sa blížili k nepriateľovi so šablou v ruke a mohli ho v zápase poraziť. Ochrana ruky musela byť podobná ako na šabli ľahkej kavalérie, aby zakryla päsť. Čepeľ mala byť ostro nabrúsená, špicatá, široká tri mužské prsty a dve stopy dlhá. S takouto zbraňou vojak mohol už niečo dokázať.

Patrónová taška alebo sumka bola upevnená vpredu na opasku a obsahovala 36 nábojov. Nosila sa na ľavej strane, kde bola zavesená šabl'a a bajonet. Tento šabl'ový opasok mohol byť zvnútra podšitý bielym súknom, aby nedral vestu. Dolu bol priviazaný k nohavičiam. Patrónová taška sa podobala truhličke alebo kufričku s osobitným vrchnákom, ktorý sa dal uzatvoriť. Nebola širšia ako tri alebo štyri a pol mužského prsta. Patrónová taška mohla mať aj 45 nábojov a bola vyzadu narezaná, aby lepšie sedela na tele vojaka. Po streľbe mohol vojak ešte použiť bajonet a šabl'u. V súčasnosti sa v jednotkách menej strieľalo s puškami, lebo boj rozhodovalo ťažké delostrelectvo. Pomocou takejto patrónovej tašky dokázal vojak rýchlejšie nabíjať, mal ju stále vpredu a veko nebolo také veľké ako na dovtedajších. Patróny sa mohli pohodlnejšie a ľahšie vyberať. Na výrobu tašiek sa použilo menej kože, boli lacnejšie a ľahšie sa čistili. Nerezali plecيا vojakov na dlhých pochodoch a netlačili prsia širokými a silnými remeňmi ako dovtedajšie patrónové tašky.

¹³ Podrobnejšie KUTÍLKOVÁ, Dagmar. *Vojenské odívání. Od třicetileté války do počátku 20. stol.* Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 303 s.

¹⁴ DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711-1914.* Bratislava : MO SR, 1966, s. 35.

¹⁵ V tomto prípade išlo o pušky s tzv. kamenným zámkom, na zapálenie prachu sa používal kremeň. Perkusné zámky sa začali používať až v 19. storočí.

¹⁶ Jägerbataillon boli elitné jednotky ľahkej pechoty a jazdeckta. Vznikli v 17. storočí a pôvodne boli zložené z lesníkov, poľovníkov a lovcov, ktorí sa vyznali dobre v teréne a mohli operovať v tyle nepriateľa.

Vojakom sa mali dať miesto dovtedajších veľkých torieb menšie plecniaky len 24 cólov dlhé a s takým vnútorným priestorom, do ktorého sa mali zmestiť dve košele, pár ponožiek, jedna vreckovka, dve malé kefy na čižmy bez rúčky, malá kefa na šaty a dva hrebene. V tomto plecniaku by malo byť aj miesto na uloženie polovičných čižiem. Malý plecniak by mal mať zámok a reťaz alebo mal byť previazaný remeňmi a prackami. Vojak nosil chlieb a mäso v chlebovom vaku zhotovenom z hrubej ľanovej látky, aký sa používal v pruskej armáde.

Formovanie jednotlivých súčastí pechoty

O'Cahill navrhoval aj nové počty mužov v zložení jednotiek pechoty. Namiesto práporu (*batalión*) so 420 mužmi odporúčal zvýšiť ich počet na 800 mužov. Každý pluk (*regiment*) mal pozostávať zo štyroch práporov pechoty, troch práporov granátnikov a 15 rôt (*Compagnie*) mušketerov. Štruktúra plukov bola podľa neho nasledovná:

Generál, plukovník, 2 podplukovníci, 4 majori, 10 kapitánov, 8 štábni kapitáni, 18 nadporučíkov (*Premierlieutenant*), 25 poručíkov (*Secondlieutenant*) spolu so štyrmi pobočníkmi (*Adjutant*), 15 práporčíkov (*Fähnrich*), 177 poddôstojníkov spolu s *Fahnjunker* (čakatelia pechoty na poddôstojnícku hodnosť rotmajstrov - *Feldwebel*). Každá rota mušketerov mala zástavu. 40 bubeníkov (*Tambour*), pričom jeden bol plukovným bubeníkom. 18 hudobníkov, medzi ktorými museli byť 4 hobojsi, 2 hráči na lesný roh, 2 trubači, jeden bubeník s veľkým bubnom, 2 hráči na fagot, 2 činelisti, jeden bubeník s tureckými hrkálkami (*Schelle, Schellenbaum*), 2 flautisti alebo miesto nich dvaja hráči na píšťalu a 6 rovnakých pre granátnikov. Možno bolo mnoho muzikantov, ale hudba bola v pluku dôležitá vec, nielen povzbudzovala vojakov, ale im pomáhala zabudnúť na námahu a útrapy, ktorým boli vystavení. 432 granátnikov, medzi ktorými bolo 18 sapérov (*ženisti, Zimmerleute*), pri každejrote 6 mužov a 1 820 mušketerov.

Štáb pluku (*Unter- Stab*) pozostával z plukovného ubytovateľa (*Regimentsquartiermeister*, mal na starosti logistiku a riadil oddelenia), poľného kuráta, audítora (prísediaci vojenského súdu, plukovný právnik, lekára, 12 ránhojičov (felčiarov), puškára (*Büchsenmacher*, zbrojár, zbrojmajster), výrobcu pažíeb (*Büchsenschäfter* aj zbrojmajster) a profosa.¹⁷

Spolu to bolo 2 596 mužov.

Rota granátnikov bola v sile 4 vyšších dôstojníkov. Major rotý mal 6 vyšších dôstojníkov, medzi ktorými boli započítaní aj štábny kapitán a pobočník, 9 poddôstojníkov, ránhojič, 3 bubeníci, 2 hráči na píšťaly, 144 granátnikov, medzi ktorými bolo aj 6 sapérov.

Rota mušketerov pozostávala zo štyroch vyšších dôstojníkov, výnimkou generála a ostatných štábných rôt, ktoré mali 5 až 6 dôstojníkov, 10 poddôstojníkov vrátane *Fahnjunkera*, ránhojiča, 2 bubeníkov a 108 mušketerov.

Ku generálovejrote patrila pobočník, hudba a štáb. Pri každom generálporučíkovi a prvejrote granátnikov bol jeden pobočník.

Jeden prápor pozostával z 5 rôt mušketerov, 23 vyšších dôstojníkov, medzi nimi aj pobočník prvého práporu generála, 24 dôstojníkov, 50 poddôstojníkov, 5 ránhojičov, 11 bubeníkov, medzi nimi aj plukovný bubeník a 540 mušketerov.

¹⁷ Profos bola funkcia plukovného vykonávateľa rozsudkov, sčasti mal aj policajnú funkciu.

Prvému práporu velil plukovník, druhému podplukovník a najmladší podplukovník tretiemu. Generál, ako veliteľ pluku, mal svoju vlastnú rotu, ktorá sa nazývala aj ako telesná a bola priradená k prvému práporu. Tri granátnické rotý tvorili jeden prápor, ktorému velil major a bol zároveň majiteľom prvej granátnickej roty s pobočníkom. Tieto granátnické prápory patrili medzi jednotky ľahkej pechoty.

Tretí prápor mal 740 mužov a pozostával len z rôť mušketerov. Svoje rotý granátnikov odsunul k ostatným dvom práporom, z ktorých sa vytvoril samostatný prápor granátnikov. Tento tretí prápor bol oddelený od pluku, ale zároveň dopĺňal stavy prvých dvoch práporov. Išlo o záložný či zabezpečovací prápor. O'Cahill ho nazýval škôlkou pluku. Táto jednotka nemala byť nikdy odvelená do poľa, ale mala zostať v posádke počas mieru a vojny. Ak došlo k stratám počas vojenských operácií, museli doplniť počty bojových jednotiek. Zároveň mal tento záložný prápor sa starosti získavanie regrútov z domáceho prostredia a cudziny. Mal ich nielen naverbovať, ale aj vycvičiť. Tretí prápor mal byť zásobárňou regrútov. Dôstojníci tohto práporu mohli byť aj starí vyslúžilí muži, ktorí už mali invalidné zaopatrenie. Títo mohli najlepšie odovzdať regrútom svoje skúsenosti. Odchádzajúci poddôstojníci museli byť nahradení ľuďmi z tých istých rôť. Medzi každými desiatimi poddôstojníkmi musel byť jeden mladý šľachtic, ktorý niesol zástavu. V pluku ich malo byť 15 šľachticov, čiže v každejrote mušketerov jeden muž.

Čo sa týkalo bojovej zostavy pluku a práporu, kvôli lepšiemu manévrovaniu, navrhoval O'Cahill niektoré úpravy oproti dovtedajšej praxi.¹⁸ Prápor musel byť, ako zvyčajne, rozdelený do troch línii (Glieď), avšak s tým rozdielom, že zostava mala tvar amfiteátra (polkruh). Najnižší vojaci boli v prvej, strednej postavy v druhej, a najvyšší vojaci v tretej línii. Táto formácia alebo zostava mala mať veľký osôh nielen z toho, že vojak mohol lepšie cvičiť, zacieliť, zamieriť, strieľať a nabíjať, ale aj disciplinovanejšie pochodovať. O'Cahill sa odvolával na svoje praktické poznatky z výcviku. Keď vojak nižšej postavy stál v druhej línii, nepočul a nevidel pred sebou nič, okrem veľkosti postavy veľkého muža. Vysoký vojak stojaci za nízkym videl lepšie a mohol lepšie strieľať. V opačnom postavení to spôsobovalo problémy. Takto postavená línia práporu alebo pluku umožňovala lepšie pochodovať, lebo vyšší muž ľahšie nasledoval nižšieho, než opačne. Dokumentoval to na príklade, že ak mal na začiatku pochodu jeden krok dve stopy (*Schuhe*), tak musel vojak s menšou postavou urobiť krok dlhý dva a štvrt' stopy.¹⁹ Po 12 až 15 krokoch sa mu predlžil krok na tri a pol stopy. Prirodzene, že potom dochádzalo k narušeniu pochodového tvaru, stúpaniu na opätky, tlačenicí a neporiadku. Len v revue sa mohli postaviť do prvej línie veľkí ľudia, ale nie pri výcviku a v poli.

Keď boli bojové línie takto zostavené, každý prápor pozostával z deviatich čiat a každá čata má potom 20 *Rotten*.²⁰ Podľa O'Cahilla by do zostavy piatej čaty v strede postavil rotmajstra a družstvá (*Fahnen*) nasledovne: do prvej línie dve družstvá a dvoch rotmajstrov, do druhej línie jedno družstvo a rotmajstra a zvyšné dve družstvá a rotmajstrov do tretej línie. Tri čaty tvorili divíziu, a prápor mal tri divízie: pravú, strednú a ľavú divíziu, čo autor

¹⁸ Podrobnejšie o dobovej stratégii a taktike DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711-1914*. Bratislava: MO SR, 1966, s. 22 a nasledujúce; s. 50-52.

¹⁹ Schuh (stopa) = dĺžková miera asi 30 centimetrov. Krok = dĺžková miera asi 71 až 75 centimetrov. Nebola presnejšie definovaná. V jednotlivých krajinách bola rozličná a závisela od veľkosti obuvi panovníka.

²⁰ Čata (Zug, Plotons) mala 12 až 60 vojakov. Velil jej zvyčajne skúsený poddôstojník. Termín *Rotte* bol veľmi rôznorodý. Išlo o označenie menších pochodových alebo bojových útvarov, zoskupení alebo formácií. Pri nástupe to boli traja za sebou stojaci vojaci. Pri pochode boli to vedľa seba stojaci vojaci. V taktických zoskupeniach pechoty v bojových formáciách predchádzajúcom období boli takto označovaní vojaci stojaci za sebou. Napr. v gréckej falange bola hĺbka *Rotte* 6 až 12 mužov. Opačným termínom bola línia (vedľa seba stojaci vojaci) a pri pochode rad alebo zástup (vojaci pochodujúci za sebou). V 18. storočí zavedením bojových línii stratilo toto zoskupenie význam.

považoval za lepšie a vhodnejšie rozdelenie oproti zavedenému deleniu na pravé krídlo, stred a ľavé krídlo.²¹ Prikláňa sa k trojitému členeniu miesto štvoritého, lebo armáda sa tak dala lepšie organizovať a riadiť: tri línie v rote, tri línie v jednej divízii, tri divízie v jednom prápore, tri prápory v pluku, tri pluky v jednej brigáde, tri brigády v jednej kolóne.

Pochod pechoty

V pechote dôležité miesto malo podľa O'Cahilla aj držanie tela vojaka. Hlava nemala byť vtiahnutá medzi pleciami, krk trochu vzadu, bradu mal mať na kravate bez toho, aby ju zakryl. Ak hlavu otočil doprava, ľavé oko mal mať v línii s gombíkom na veste. Ak sa vydal povel, tak sa prsia a horná časť tela vyplli, bez toho, aby sa celé telo pohllo a vojak musel stáť priamo, aby nestratil rovnováhu. Obe ruky museli byť spustené až k stehnám. Taktó musel vojak prirodzene a nie meravo kľáčať a stáť. Opátky sa museli silno dotýkať a boli v jednej línii, aby špice topánok vytvárali pravý uhol.

V armáde koncom 18. storočia sa používali pri pochodoch rôzne kroky. O'Cahill ich však nedefinoval vždy celkom presne a pri určovaní ich dĺžky používal rôzne dĺžkové jednotky. Školský alebo výcvikový krok (*Schulschritt*) mal 20 cólov. Dvoj krok (*Zweischuh*) bol pre vojakov menšej postavy dlhý a namáhavý. Školský krok mal mať menšiu intenzitu ako ostatné. Za minútu sa malo urobiť 50 až 55 krokov. Obyčajný krok (*ordinaire Schritt*) bol rovnako dlhý ako školský a meral 18 až 20 cólov, ale mal vyššiu intenzitu 80 krokov za minútu. Rýchly alebo manévrový krok (*Manöver- oder Geschwindschritt*) bol taký, že vojak ich musel za minútu urobiť 140 až 150. Používal sa pri útokoch na jednotky, hradby a podobné pevnostné zariadenia. Nazýval sa aj útočným krokom (*Sturmschritt*).

Výcvik pechoty musel byť krátky. Všetky povelý museli pozostávať len z malého počtu pohybov a dôb (*Tempos*). Zbytočné sa mali odstrániť. Čím menej bolo pohybov a dôb, tým bol výcvik hodnotnejší a užitočnejší. Výcvik by mal trvať najviac 14 dní, aby si vojak osvojil povelý a pohyby. O'Cahill niektoré demonštroval na príklade nabíjania zbrane v 12 poveloch streľby. Vojak mal za minútu vystreliť najmenej štyrikrát. Zároveň podával aj niektoré vylepšené povelý pre šachovnicovú a líniovú streľbu práporov. Účinnnejšia bola lineárna paľba predovšetkým proti jazde, lebo mohli nepretržite dve línie viesť streľbu. Pri šachovnicovej vystupovala zo zostavy len časť vojakov a streľba nebola nejako mimoriadne účinná. Samozrejme, že sa nevyklúčovalo ani spojenie oboch spôsobov. Napríklad po prechode cez most alebo úzky priesmyk, keď sa jednotky znovu začali formovať do bojovej zostavy, použili šachovnicový spôsob streľby.

Jednotka bez manévrov je ako telo bez pohybu a bola by len pekná socha bez života. Na druhej strane veľa manévrov armáde skôr škodilo než prospievalo. Manévrov malo byť menej, ale tieto museli byť jednoduché, ľahké, rýchle, prevedené takým spôsobom, že sa človek v poli, dokonca pod paľbou kanónov a pušiek, mohol ľahko pohybovať. Ak sa už raz zaviedli dobré manévry, mali sa potom realizovať a nemeniť ich každým okamžikom, lebo potom bol vojak a regrút nespokojný a nedočkavý. Časté a mnohé zmeny jednotkám viac škodili, ako sa myslelo.

Presuny a bojové postavenie

Keď viacero práporov malo zaujať bojovú zostavu, kolóna sa musela zoradiť do línie podľa dvoch viditeľných bodov (*points de vue*). Počas pochodov a presunov museli na čele kolóny pochodovať ženisti so sekerami, topormi, motykami a lopatami. Odstraňovali pre-

²¹ Divízia (Division) v tomto čase bola označením oddielu.

kážky na ceste a prípadne rozširovali úzke cesty. Ak armáda pochodovala v šiestich kolónach, dve jazdecké a štyri pechotné, delostrelectvo sa rozdelilo a časť sa presunula do čela kolóny, bez vozov, ktoré nechali na jej konci. Každému kanónu na čele kolóny sa pridelo aspoň 20 nábojov, čo postačovalo na začiatok boja. Jazdectvo postupovalo po pravej a ľavej strane kolóny. Samozrejme, ak to terén dovoľoval, prípadne prenechalo svoje miesto pechote. Delostrelectvo pochodovalo v strede kolóny po najlepšej ceste. Na čele mala mať delostrelecká kolóna niekoľko granátnických praporov alebo jednotky ľahkej kavalérie, aby sa predišlo ich nečakanému prepadnutiu zo strany nepriateľa. Obidve kolóny, medzi ktorými pochodovali, boli delostrelci v blízkosti, aby rýchlo mohli prísť na pomoc. Presun kolóny prebiehal v najväčšom poriadku a tichu. Dôstojníci mali zabrániť počas pochodu rozprávaniu a hurhaju, najmä, keď sa blížil cieľ pochodu. Ak sa presun konal v noci, aby nespozorovane prekvapili nepriateľa, musel sa dodržiavať poriadok a zakázalo sa fajčiť. Kolóna pochodovala rovnakým tempom. Vojaci ustavične kráčali rovnakou rýchlosťou a dodržiavali pochodovú formáciu. Krok čela a konca kolóny musí byť rovnako dlhý. Predovšetkým sa vpredu nemal predlžovať krok, aby ostatní za nimi nemuseli utekať, spôsobili neporiadok a narušenie pochodového tvaru.

Koncom 18. storočia používali pri presunoch armády do bojových zostáv dva spôsoby: rozvinutie a zmenu smeru. Použiť zostavu hlbokého postavenia (*Ordre profond*) proti delostreleckej paľbe mohlo spôsobiť veľký neporiadok, ale nemuselo sa celkom odmietnuť. Svoje výhody malo najmä voči útokom jazdectva a vytváralo väčší odpor ako jednoduché postavenie (*Ordre mince*). So zostavami s hlbokým postavením sa dalo ľahšie manévrovať na bojisku, kde sa nevyžadovalo veľa priestoru. Hĺbka tohto postavenia nesmela byť viac ako šesť až deväť mužov. Priame alebo rovné bojové postavenie (*Ordre parallele*), ktorým sa útočilo na nepriateľa na celom fronte, prinášalo množstvo obetí na životoch. V súčasnej dobe sa najviac používal kosý šík alebo kosé bojové postavenie (*Oblique oder schrägen Schlachtordnung*).²² V podstate aj generál s menším počtom jednotiek dokázal pokoriť väčšiu armádu. Zaútočil časťou jednotiek (krídlom) na určitý bod nepriateľa a časť jednotiek ostávala mimo dosahu nepriateľského delostrelectva. Niekedy sa zaútočilo aj viacerými jednotkami na viacerých miestach a urobil sa predstieraný útok s cieľom odvrátiť pozornosť nepriateľa. V prípade kosého bojového postavenia sa mohli využiť dva spôsoby: pravé kosé postavenie a stupňovité postavenie (*par Echelons*). Pri stupňovitom postavení nechával prapor svoj susedný prapor niekoľko krokov za sebou. Útok v stupňovitej zostave sa mohol uskutočniť útokom pravého krídla na ľavé krídlo nepriateľa a odstavením jeho pravého krídla. Útokom na stred nepriateľskej zostavy sa odstavili obe krídla a napokon útokom na ľavé krídlo nepriateľa sa odstavilo jeho pravé krídlo.

O uniforme dôstojníkov a niekoľko poznámok o pechote

Uniforma dôstojníkov, na rozdiel od mužstva pechoty, musela byť z jemného súkna, mala zlaté a strieborné náplečníky, stuhy, zlaté a strieborné gombíky. Cestovný alebo bežecký klobúk, uhorské, dlhé nohavice, malé čižmy mali pasovať dôstojníkom. Výzbroj dôstojníkov v súčasnosti nebola skoro žiadna. V cisárskej armáde bol to len kord. Výzbroj dôstojníkov sa odlišovala od výzbroje obyčajných vojakov, lebo ich stav, výchova a pôvod ich odlišoval od obyčajných mužov. Z toho dôvodu boli aj zbrane dôstojníckeho zboru celkom iné, ako mužstva. V niektorých armádach dostávali dôstojníci *sponton* a v iných pušku a patrónovú tašku.²³ Dôstojník nemal strieľať s vojakmi, ale veliť, riadiť paľbu a dozeráť na zachovanie

²² DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711-1914*. Bratislava : MO SR, 1966, s. 28.

²³ Sponton bola krátka halapartňa podobná pike.

poriadku. Puška dôstojníka mala veľa nedostatkov, nielen pri mierení, ale aj nosení. Patrónová taška a remene sa často čistili kriedou a špinili jeho uniformu. Puška a patrónová taška boli pre dôstojníka diabolským výmyslom. *Spontony* boli počas pochodov takisto nepraktické. Dôstojníkovi stačili kord a dve malé pištole (*Terzerolle*).²⁴ Mohol ich nosiť v kordovej taške a použiť ich len v krajnom nebezpečenstve alebo vzatí do zajatia. Dôstojnícky kord bol byť dlhý, špicatý a čepeľ dva dobré prsty široká. Ochrana ruky bola podobná ako na jazdeckom paloši, ale ľahšia, aby sa ruka a prsty lepšie chránili proti sekom. Kord sa nosil na tri prsty širokom privesku (*Degenkuppel*) prevesenom cez plece pred vestou. Ochrana krku (*Ringragen*), dôstojnícka šerpa (*Feldbinde*) a kordový strapec (*Degenquaste*) boli len ozdobou dôstojníkov.

Zaujímavé boli aj O'Cahillove postrehy o vojne. Podľa neho by sa vojny zrýchlili a rýchlejšie skončili, keby v bojoch nasadili pechotu proti pechote so šablami a bajonetmi rozhodli o víťazstve v bitke. Stálo by to síce veľa životov, ale na druhej strane by to vyžadovalo menej námahy, hladu, lazaretov a nasadenie menšieho počtu ľudí. Pri súčasnom spôsobe vedenia bojov vojak musí nosiť veľkú poľnú ekvipáž. Navrhol, aby ju nosili menšie nenáročné zvieratá, napr. somáre, ktoré by sa mali začať chovať vo veľkom počte a prideliť ich primerane plukom a práporom. Hoci chodili pomalšie, nič by sa nestalo, ak prídu o niekoľko hodín neskôr ako armáda. Toto sa neustále dialo s vozmi s batožinou, ktoré niekedy aj celé dni stáli kvôli zlému počasiu a nezjazdným cestám. Malé, nákladom naložené, pokojné a pre otroctvo narodené zvieratá sa dostali všade.

* * *

Výcvik jazdectva a požiadavky na jazdcov

Jazdectvo nemuselo byť početné, ale dobre vycvičené. Jazda mala pozostávať z pekných, veľkých, dobre urastených a silných ľudí. Najnižší jazdci mali byť vysokí najmenej päť stôp a päť cólov nemeckej plukovnej miery.²⁵ Potom do jazdy mohli prijať aj šesť, sedem, osem, deväť, desať až jedenásť cólov vysokých. Dokonca aj šesť stôp vysokí ľudia boli vhodní do jazdectva. Dôležité bolo, aby jazdec bol vysoký. K výške patrila aj široká hrud', široké ramená, pevný driek a silné lýtko, aby mohol nosiť pancier (kyrys), veľký, dlhý ťažký paloš, železný kríž na čiapke a na každom pleci, a napokon veľké čizmy s tvrdými sárami. Službu v kavalérii by mali začať vykonávať muži vo veku osemnásť rokov až do svojho tridsiateho roku. Roľnícki a remeselnícki mládenci vedeli aj pred štyridsiatkou jazdiť, šermovať a strieľať z pištole, ale nie tak dobre, ako mladší a aj ich kosti a údy boli už viac neohybné a stuhnutejšie. Dragúni museli byť taktiež mladí, veľkí, dobre urastení a pekní ľudia. Jazdci a dragúni sa odlišovali len uniformou, zbraňou a mali iné kone.

Podmienkou dobrého jazdectva bolo potrebné mať v krajine viac dobrých žrebčínov. Velielia plukov, správcovia žrebčínov (*Stallmeister*), radcovia mali dozeráť a podporovať chov, aby nemusel panovník veľkými nákladmi získavať jazdcov zo zahraničia. Každému jazdcovi a regrútovi sa muselo presne ukázať, ako mal svojho koňa česať, kŕmiť, umiestniť v maštali, čistiť sedlo a vždy ho vhodne udržiavať v poriadku. Sedlo a jazdecké príslušenstvo nemusel nejako osobitne poznať, ale stačilo poznať ich použitie, napr. zubadla (*Rinnkette*), uzdy (*Trense*), chvostových remeňov (*Schwanzriemen*) a na čo slúžili.

Keď sa jazdec alebo čakateľ (*Pferdeabwarte*) oboznámil s prácami v maštali, potom sa mu ukázalo, ako sa má kôň osedlať a odsedlať. Jazdiť najskôr začal v manéži so sedlom a bez sedla, so strmeňom a bez strmeňa. Jazdca museli naučiť na koni jazdiť krokom, krát-

²⁴ Terzerolle (názov pochádza talianskeho slova Terzerolle) bola pištoľ s bajonetom.

²⁵ O'Cahill uvádza rozdiel medzi nemeckými a francúzskymi mierami. Francúzska bola väčšia, päť cólov bolo sedem nemeckých. Rozdiel bol viditeľný.

kým a rýchlym galopom, sedieť smerom dopredu a nabok, znižovať a zvyšovať rýchlosť koňa, udržiavať rýchlosť a jazdiť vo švadrónach. Musel sa naučiť strieľať z pištole počas galopu, trapu a keď išiel krokom. Pochodoval a cvičil s karabínou a puškou rovnako ako pešiak. Pešo aj na koni tasil paloš, na ktorý sa najlepšie spoľahol pri útoku pechoty. Zároveň O'Caill odporúčal, aby každá jazdecká švadróna mala jedného alebo niekoľko šikovných učiteľov šermu (*Fechtmeister*), ktorými mohli byť obyčajní dragúni alebo jazdci. Títo by mali dostávať mesačne plat z plukovnej kasy.

Žold, kasárne a maštale jazdectva

Jazdec a dragún nepotreboval vyšší žold ako pešiak. Bol vystavený menšej námahe ako dobrý pešiak, ktorý neustále pešo za snehu a dažďa, na dobrých a zlých cestách prekonával značné vzdialenosti. Preto by mal dostávať o grajciar viac, hoci najlepším riešením by bolo, aby všetci dostávali rovnako. Najlepším bývaním pre jazdca boli kasárne, kde bol sám pánom a majstrom. Pri ubytovaní medzi obyvateľstvom, kvôli jeho koňovi, dochádzalo k častým sporom a nezhodám. Najlepšie kasárne pre jazdectvo boli tie, kde sa nad stajňami nachádzali izby jazdcov a dragúnov. Izby mali byť svetlé, proporcionálne, vysoké, priestrané, veľké a príjemné. Miesto bolo pre 12 mužov a šesť postelí, v každej z nich po dvoch mužoch. Ďalej by na izbe mal byť dlhý stôl s dvomi lavicami, podobne ako pri pechote. Každá izba mala mať svojho veliteľa a museli si pripravovať menáž ako pešiaci.

Stajne museli byť postavené tak, aby neboli studené a kone nestáli v chlade. Dobre vydláždené boli pre kone zdravšie a lepšie ako vyložené doskami. Boxy pre kone, válovy a piliere boli z dobrého a pevného dreva. Každý kôň mal mať dostatok priestoru. Žrde alebo priečky museli kone od seba rozdeľovať do takej vzdialenosti, aby na seba nedosiahli hlavami a nohami a nemohli sa kopáť a hrýzť. Každá rota mala mať vlastné stajne s dennou a nočnou službou, ktorá dozerala na poriadok a čistotu.

Zaopatrenie koní

Dobrá kavaléria potrebovala dobré kone, a preto sa venovala pozornosť starostlivosti a dobrému udržiavaniu zvierat. Dôstojníci dozerali na to, aby jazdci a dragúni sa starostlivo venovali koňom, ako pešiaci svojej zbrani. V zime a v lete museli aspoň raz za deň nechať kone jazdiť, čo sa v mnohých armádach zanedbávalo. Dôstojník by mal denne navštíviť stajňu a spoznávať stav koní a mužstva, čo mu prinieslo výhody počas manévrov, pochodov a ťažení v poli.

Každý jazdec musel svojho koňa ráno o piatej, na obed o dvanástej, poobede o štvrtej a večer o ôsmej nakŕmiť. Mohlo sa aj trikrát za deň: ráno o piatej, napoludnie o dvanástej a podvečer o siedmej. Ráno, na obed a večer musel koňa napojiť aj čistou vodou. Ak kôň nežral, jazdec to okamžite pri vizite oznámil dôstojníkovi alebo poddôstojníkovi. Zavolať sa kováč práporu (*Fahnnenschmidt*), ktorý sa pozrel, čo koňovi chýba. Pozrieť koňa musel niekoľkokrát za deň a dať mu primerané prostriedky. V prípade choroby ho nechať liečiť. V kasárni by mali byť osobitné stajne pre choré zvieratá, aby sa nešírili choroby. Každé ráno sa kone česali a poriadne vyčistili, dala sa im deka a vyniesol hnoj zo stajne. Večer jazdci dali a rozostlali čerstvú slamu do boxov. Keď po cvičení alebo pochode sa kôň zahrial, smel dostať krmivo a vodu len po dvoch hodinách. Po príchode do stajne koňa odsedlali a dosucha vyutierali pot. Pri pochodoch sa musel osobitne dávať pozor na to, aby kôň nemal otláčené časti svojho tela. K tomu nedochádzalo, keď sa kôň dobre osedlal, správne pripevnil postroj a správne jazdilo. Dôstojníci a poddôstojníci dozerali na osedlanie každý deň či kontrolovali, či kôň nemá opuchliny a odreniny.

Kone museli v lete a v zime za každého počasia absolvovať rozjazdenie podľa možnosti ráno o deviatej, popoludní v zime o tretej hodine a v lete o piatej. Toto rozcvičenie prebiehalo len s uzdou a pokrývkami prichytenými popruhom. Jazdci a dragúni boli len v kamizoloch, v odevu do stajne a čižmách. Na hlave mali furážovú čiapku proti vetru a nečasu. Pri tomto každodennom jazdení dôstojník rotý dozeral, či sa dodržiaval odstup, či jazdci sedeli vzpriamene, a korigoval aj ostatné chyby. V zime kapitán jazdy vyhľadal také miesto, kde nebol sneh a ľad a tam nechal kone jazdiť. V opačnom prípade, aby sa mohlo jazdiť, jazdci museli odpratať sneh a ľad. Toto denné jazdenie pomáhalo dýchať koňom a udržovalo ich zdravie, nemali tuhé a zmeravené nohy, ani zbytočne nepriberali, lepšie si zvykli na námahu a prácu. Ak sa nedodržiavali všetky nariadenia, kone sa stali nevhodnými do služby a museli sa čo najdrahšie predať a výťažok odovzdať do plukovnej konskej kasy.

Ak sa pluk nachádzal v poli v blízkosti nepriateľa, koňom neuškodilo, ak sa nechali osedlané raz, trikrát, štyrikrát dvadsaťštyri hodín. Dôstojník dozeral na to, aby jazdci niekoľkokrát za deň uvoľnili popruhy a usušili miesto medzi sedlom a chrbtom a potom znova utiahli. Jazdec musel vedieť dobre naložiť náklad na koňa, aby ho netlačil po oboch stranách a poriadne ho upevniť. Sedlo a jazdecký postroj mal udržiavať v dobrom stave.

Výstroj a výbroj jazdeckva

V každej armádnej kavalérii sa jazdci konečne vyzliekli zo starého ťažkého panciera. Celkom opancierovaný jazdec mal vzbudiť strach a hrôzu medzi pechotou a urobiť ho nepremožiteľným. Takýto jazdec a koň nemohli, osobitne počas mokrého počasia a na otvorených cestách, primerane reagovať. V každom okamžiku mohlo dôjsť k pádu a zlomeniu väzu opancierovaného jazdca. Keďže sa už nepoužíval v jazdeckve ťažký pancier, tak sa viac nepoužívalo ani ťažké sedlo. Jazda mala mať ľahké sedlo vyrobené na anglický spôsob, na ktorom sa dal upevniť vak (*Mantelsack* kapsa na potraviny, odev a pod.), bez toho, aby tlačil koňa. Sedlo musel vyrobiť šikovný sedlár a nie nejaký fušer. Tieto sedlá boli drahšie a dlhšie. V ťažkom sedle sedel človek ako uväznený v kresle. V prípade pádu zlomil si väzy alebo sa dolámaval. Pádom z anglického sedla sa toho nebolo treba obávať. Výhoda anglickej kavalérie nespočívala len v dobrých koňoch, ale aj v dobrých ľahkých jazdeckých a sedlových postrojoch.

Aj bez panciera francúzska kavaléria, napriek veľkým koňom a ťažkým zbraniam, sa odlišovala od dragúnov. Preto bola viac vystavená paľbe pechoty. Bolo by lepšie, keby nosila, podobne ako ostatné kavalérie v Európe, polovičný kyrys. Stačilo mať zakryté len prsia vpredu na ochranu pred strelami a vzadu ho nebolo treba. Napokon sa v polovičnom kyryse lepšie a pohodlnejšie pohybovalo. Okrem polovičného kyrysu by mal mať na pleciach, nohaviciach alebo jazdeckom kabátci (*Collet, Reitjacke*) prišité ľahké železné kríže, ktoré odolali sekcom kordu a paloša. Hlava a plecia jazdcov boli najviac vystavené sekcom nepriateľa. K tomu slúžila ľahká čiapka so železným krížom našitým v ľanovej látke, namiesto ťažkej vysokej čapice (*casquet, Casket*). V pruskej armáde boli už podobné čiapky upevnené remienkami pod bradou, aby nepadali z hlavy.

Golier (*collet*), spodný dolomán (kazajka, kamizol, *camisol*) zo súkna, nohavice z kozej srsti (*bockfelle*), vysoké pevné čižmy sa nosili na prehliadkach. Do služby najkrajším odevom jazdcov však boli súkenné nohavice, rovnako frak, ktorý sa mohol nosiť pri cvičení pešo alebo pri brodení cez vodný tok. Na výcviku musel mať na nohách topánky. Na prácu v stajni potreboval ľanovú halenu alebo plášť (*Kittel*). Popri týchto potreboval aj dobrý kabát, ktorý používal na pochodoch zo zlého a chladného počasia. V niektorých armádach dostávali len zvrchník (*Überrock* plášť), ktorý jazdcovi dobre neslúžil a nechránil ho dostatočne pri jazde na koni, najmä pred dažďom. Bez kabáta rýchlo zmokol, ale pod kabátom

jeho uniforma zostala suchá. Mokrý odev bránil jazdcovi primerane reagovať v každej situácii. Kavaléria bola viac vystavená prachu ako pechota. Koženožltá alebo slamenožltá farba (*Paille*) najlepšie ladili s prachom. Tejto farby by mali byť uniformy jazdeckta, kým červená, zelená a modrá farba boli od prachu škaredé. Tieto farby by mali byť vlastné každej armádnej kavalérii, len kabát mohol mať modrú alebo sivú farbu.

Ťažká kavaléria potrebovala na obranu len pár dobrých pištolí a neveľmi dlhú ostrú jazdeckú šabl'u (*Pallasch*) tri a pol prsta širokú s veľkým chráničom ruky. Vo všetkých armádach bola táto jazdecká šabl'a, nazývaná aj kord (*Degen*), hlavnou zbraňou jazdeckta. Jazdci mali, samozrejme, aj karabíny, ktoré však nepoužívali proti pechote počas jazdy, ale len po zosadnutí z koňov, keď museli pokračovať v bojovej operácii. Ich hlavnou palnou zbraňou boli pištole, ktoré boli krátke, mohli byť prederavené na užšom konci nabijaka (*Ladestock*) a opatrené širokým otváracím uchom ihly na konci koženého remeňa. Druhý koniec sa upevnil na kabátovom gombíku po pravej ruke. Po nabití jazdec mohol pištoľ pustiť bez toho, aby mu padla na zem alebo sa stratila, čo spôsobovalo veľké problémy.

Dragúni sa odlišovali od jazdy tým, že nenosili polovičný kyrys, žiadne pevné čižmy so sárkami, ich šable neboli ťažké a kone nie také veľké. Miesto karabín mali ľahké pušky a mohli bojovať ako pechota. Uniforma bola zo súkna a podobala sa fraku s výložkami a chlopňami, ale bez železných križov na pleciah. Jazdeckto s ľahkým pancierom, odevom a zbraňami profitovalo z toho, že mohlo rýchlo manévrovať. Pri útokoch využilo svoju rýchlosť a ľahkosť.

Formovanie zostáv a presuny jednotiek jazdeckta

V Európe sa zaužívalo vytvorenie bojovej formácie jazdeckta z dvoch línii namiesto dovtedajších troch. Jazdecký pluk sa delil na štyri švadróny a 12 rôt. Štvrtá záložná švadróna na čele s majorom slúžila na dopĺňovanie prvých troch. Zloženie jazdeckého pluku bolo nasledovné:

1 generál, 1 plukovník, 1 podplukovník, 2 majori, 7 kapitánov jazdy (*Rittmeister*), 5 štábných kapitánov, 7 poručíkov, 14 podpodporučíkov, 12 *kornetov*,²⁶ 84 poddôstojníkov, 3 *Standardenjunker* (čakatelia na poddôstojnícku hodnosť), 1 bubeník, 1 štábny trubač, 12 iných trubačov, 810 jazdcov, 12 práporných kováčov.

Štáb jazdeckého pluku tvorili 1 plukovný ubytovateľ (*Regiments Quartiermeister*), 1 poľný kurát, 1 auditor (*audietur*),²⁷ 1 lekár, 12 poľných ránhojičov (felčiarov), 4 inštruktori jazdy (*Bereuter*), 4 učители šermu (*Fechmeister*), 4 sedlári a 1 profos.

Spolu to bolo 1 020 mužov.

Každá jazdecká švadróna mala 12 vyšších dôstojníkov, výnimkou oboch krídelných, z ktorých každá s s pobočníkmi mala 13 vyšších dôstojníkov, 21 poddôstojníkov, 1 *Standardenjunkera*, NB (*nota bene*, dobre si zapamätaj). Štvrtá švadróna, ktorá nešla na bojisko, nemala štandardu, 3 trubačov, NB: bubeník a štábny trubač boli pridelení k osobnej (telesnej) švadróne, 180 jazdcov, štvrtá alebo záložná švadróna mala 270 mužov, 3 poľných ránhojičov (felčiarov), 3 práporných kováčov, 1 inštruktora jazdy, 1 učiteľa šermu, 1 sedlára.

Jazdecká rota mala v zostave 4 vyšších dôstojníkov, s výnimkou osobnej (telesnej) a generálporučíkovej rot. Každá mala s pobočníkmi 5 dôstojníkov, 7 poddôstojníkov, 1 trubača, 60 jazdcov, 1 poľného ránhojiča (felčiara) a 1 rotného kováča.

²⁶ Najnižšia dôstojnícka hodnosť v jazdeckte.

²⁷ Člen vojenského súdu, plukovný právnik.

Sila kavalérie spočívala v sekaní nepriateľa. Jazda musela dobre šermovať alebo švadrónovať.²⁸ Naučil ich to dobrý učiteľ šermu, aby svoje poznatky využili vo svoj prospech v boji proti nepriateľovi. Vyučovanie šermu sa začalo už v rezervnej švadróne. Každá švadróna mala mať jedného učiteľa šermu.

Počas prehliadky rotu jazdectva a dragúnov tvorilo, podobne ako pechota, deväť čiat. Medzi švadrónami nemuseli byť žiadne odstupy (*Intervall*). Ak stál pluk v bojovom postavení pripravený na útok, boli povolené pätnásťkrokové vzdialenosti medzi švadrónami. Ak bola švadróna rozdelená do troch línii (*Zug*), každá rota vytvárala samostatnú líniu. Pri výcviku bola každá rota rozdelená do troch línii, pričom každá pozostávala z deviatich čiat. Prvej línii velil kapitán, nasledujúcej druhý poručík a najmladší poručík (*Premierleutenant*) poslednej. Kornet jazdil vedľa kapitána pred prvou líniov. Zástavník stál vždy a v každom čase medzi piatou a šiestou čatou druhej línie švadróny, ktorá bola v strede celej zostavy. Trubač stál vždy na pravom krídle na úrovni poddôstojníka roty. Na ľavej strane švadróny bola umiestnená vždy rota, ktorej velil plukovník a na pravej strane rota vedená majorom. Podplukovníkova rota bola zaradená na ľavom krídle tretej švadróny.

Na vojenskej prehliadke sa generál zdržoval na pravom krídle. Počas bojového útoku velil, ak bol prítomný, všetkým trom švadrónam a osobne sa pohyboval na miestach, kde si to situácia vyžadovala. Pobočník prvého pluku bol vždy pri plukovníkovi a podplukovníkovi, spolu s ostatnými pobočníkmi. Týchto pobočníkov s rozkazmi a príkazmi vysielali títo dvaja velitelia na určené miesta.

Štvrtá alebo záložná švadróna bola vedená majorom, ktorý velil svojim dôstojníkom. Ako sa už uviedlo, dôstojnícky zbor musel pozostávať zo starších dôstojníkov, ktorí sa už nemohli zúčastniť bojových operácií. Boli však schopní úspešne vycvičiť mladé mužstvo na dobrých jazdcov a svojimi slovami išli dobrým príkladom, a rozprávaním o svojich činoch vyvolávali v nich snahu o napodobnenie. Mužstvo mali posmeľovať, dávať podnety do budúcnosti a zapáliť v nich nadšenie. Nesmeli nikoho, len vo výnimočnom prípade, prepustiť alebo preveliť inde, dovtedy, kým sa nenaučil všetko, čo jazdec potreboval. Monarchovia a kniežatá by mali takýto výcvik prostredníctvom starých a zaslúžilých dôstojníkov, ich umiestnením pri záložných švadrónach, podporovať. A za odvedené dobré služby vlasti ich ešte aj takto odmeniť.

Jazdecký výcvik

Jazdecký výcvik si vyžadoval dve plochy. Na jednej z nich sa v podstate musel adept naučiť základy jazdectva: nasadnúť a zosadnúť, nasadiť a odobrať uzdu, osedlať a odsedlať koňa. Táto jazdecká dráha musela byť uzavretá, mala mať mäkký podklad a ľahko pokrytý pieskom. Jazdec sa tu musel naučiť jazdiť pomalým a zrýchleným krokom, trapom a galopom, so sedlom a bez sedla, so strmeňom aj bez neho. Spočiatku sa malo začať jazdiť pomaly na pokojných koňoch, ale postupom času aj na nejazdených, neskrotených a divokých koňoch a skokanoch. Jazdec musel dospieť k vlastnému záveru, že v prítomnosti inštruktora nie je vystavený nebezpečenstvu zlomiť si krk a získa na tomto mäkkom mieste potrebnú jazdeckú smelosť a odvahu. Táto jazdecká dráha slúžila aj na výcvik strelby karabínou a pištoľou počas jazdy. Jazdcovi sa malo jasne ukázať, ako mieriť nad ľavým uchom koňa. Nižšie mieriť bolo výhodnejšie, lebo vyšším zamierením pri pohybe koňa výstrel vyletel do vzduchu a minul sa cieľa.

Na tejto dráhe sa naučil tasiť šabl'u, viesť úder, sekať a znovu ju zasunúť. Musel vedieť, že výhoda jazdectva spočívala v sekaní, t. j. vzpriamiť sa v sedle, viesť sek zhora dolu, lebo

²⁸ Termín *Schwadronieren* pochádza z roku 1752 a znamenal postavenie jazdeckej švadróny (eskadróna) do bojovej zostavy. Pôvodne tento termín používala aj šermiarska škola a znamenala divoké oháňanie sa šabl'ou alebo kordom, aby sa zabránilo postupu nepriateľa.

sa to mechanicky udialo pod väčším tlakom, než v sede. Jazdec sa šabl'u naučil držať tak, že seknutie a rana museli spoľahlivo a účinne plnou silou zasiahnuť nepriateľa. Rany opačnou plochou a tupou stranou šable boli nevýhodné a minuli sa účinku. Jazdci sa cvičili v sekaní tak, že sa im postavili makety hláv, poprsí a podobné pomôcky z lepenky (kartónu). Nacvičovali to potom počas jazdy krokom, galopom a trapom.

Popri tejto prvej dráhe existovala aj druhá väčšia dráha, ktorá oproti prvej nemusela byť rovná. Požadovalo sa, aby bola hrboľatá, na niektorých miestach bahnistá a kamenistá. Jazdec sa naučil jazdiť na každom teréne. Vycvičená jazda bola taká, že kone reagovali aj na jazdu po dlažbe, mäkkom a klzkom podklade, dodržiavali odstupy a tvar. Podľa O'Cahilla bolo celkom úbohé a žalostné, keď jazdec v takýchto prípadoch pripomínal viac tanečného majstra ako kavalistu, ktorého nepriateľ ľahko zhodil z koňa a dobil.

Vo francúzskej armáde niektoré pluky necvičili na tvrdom a nerovnom teréne. Ich výcvikové priestory boli na mäkkom podklade a sčasti na piesčitých miestach. Z toho dôvodu nemanévrovali niektoré pluky, ktoré väčšinou pozostávali z pekných ľudí, smelou a presvedčivou istotou, ako iné na tvrdom teréne vycvičené kavalérie. Pluky, neustále cvičené svojimi veliteľmi, sa znamenite vyznamenali a preslávili, ako napr. z väčšiny Nemcov pozostávajúci husársky pluk grófa Esterháziho. Za svoju dokonalosť a srdnatosť vďačili svojmu preslávenému veliteľovi. Prúdila v ňom statočná uhorská krv jeho predkov, ktorá neustálou pôsobila príkladom. Iné francúzske jazdecké pluky manévrovali ešte horšie a nedali sa porovnať s inými kavalériami. Vo voľnom priestore sa muselo vyhľadať aj ďalšie rozsiahle miesto, kde sa jazdec zdokonaľoval a cvičil. Terénom nemalo byť oranisko, dobré pole alebo lúka, ktoré boli hospodársky užitočné, ale nerovný, hrboľatý, piesčitý, močaristý a kamenitý priestor. Na tejto ploche sa mali vypestovať a vybudovať riedke húštiny, živé ploty z kríkov a stromov bez trťov. Mala tu byť aj plytká rieka alebo potok, ale nie hlboké priekopy. Na pravom a ľavom okraji mali byť vypestované živé nízke ploty, aby jazdci dokázali cez ne s koňmi preskočiť. Samozrejme, že každý rok sa musela výška živých plotov a porastov umelo upraviť.

Výcvik pešo a na koni

Jazdec pri výcviku pešo musel mať topánky a dragún čižmy. Celý peší výcvik kavalérie pozostával, okrem obrátov, z viacerých povelov, na základe ktorých mal vojak získať zručnosť a zrýchlenie jednotlivých činností. Jazdec musel dobre sedieť na koni, brucho mal mať vtiahnuté, opraty mal mať nakrátko a strmene uviazať kratšie, aby sa mohol vzpriamiť a urobiť veľkou silou sek. Vždy musel mať oči nad pravým ramenom, hlavu trochu pozadu, aby sa mohol obzrieť aj naľavo po ľavej ruke. Lakte musel mať tesne pri tele. Keď kôň kľusal, jazdec nikdy nesmel rozprávať, klátiť sa a rozhadzovať rukami. Mal mať vážny výraz tváre bojovníka a privádzať nepriateľa do stavu strachu a hrôzy. Dôstojníci by mali neustále dozeráť na takéto držanie tela.

Skutočný vojenský (martialny, bojovný) výzor bol typickým znakom jazdcov a nie mliečna brada. Velitelia museli dozrieť na to, aby každý jazdec nosil dobre narastenú bradu. Mladí, ktorým to príroda ešte nedopriala, sa mali postaviť do druhého radu. Každý musel uznať, že brada robí vojaka odvážnejším (mužnejším, odvážnym, srdnatejším) a kompletizovala jeho výzor. Pruská a uhorská pechota pozostávala z pekných ľudí. Uniforma a brada zvyšovali ich vojenské uznanie. Bol to veľký rozdiel medzi vojakom takejto pechoty a francúzskym pešiakom s veľkým, bielym napudrovaným *catogantom*.²⁹ Fúzy vyzerali hrôzostrašne

²⁹ Cathogan alebo cadogan bol účes podľa anglického generála Williama Cadogana, ktorý používal na úpravu svojich dlhých vlasov. V 18. storočí bol tento účes módný v pechote. Vlasy sa upravovali na bokoch hlavy do tvaru valca a uviazali sa na zátylku. V Európe „nosenie catoganu“ alebo „vlasy viazané do catoganu“ označovali nízky vrkoč veľmi rozšírený medzi vojakmi alebo služobníkmi.

a určite statočnej francúzskej armáde by dodali bojovnejší výraz. Keď sa k tomu pripočítala aj lepšia disciplína, dokázala prekonať aj najlepšie armády.

Keď bola kavaléria na prehliadke, musel byť druhý rad vzdialený najmenej dvanásť stôp od prvej línie. Pri pochodovaní a útoku museli byť rady zomknuté. Všetky povel sa museli vykonať rýchlo. Krídlo, ktoré bolo v pohybe išlo vždy galopom. Šable alebo paloše sa museli naraz a rýchlo vytasíť na povel:

Zbraň, tas! v troch dobách. 1. Pravou rukou cez ľavé rameno sa uchopila obratne zbraň. 2. Vytiahla sa zbraň smerom dohora vpred, tak, že palec na pravej ruke bol vo výške úst a plocha čepele bola pred tvárou, všetko sa robilo naraz v celom pluku. 3. Zbraň sa rýchlo a obratne stiahla do polovice gombíka na pravom držiaku a s čepeľou sa držala pri tele.

Pri pochodoch a presunoch dôstojníci prísne sledovali dodržiavanie zostavy a v prípadoch jej narušenia sa snažili dostať jazdcov do pôvodnej formácie. To sa nacvičilo počas výcviku. Dôstojníci idúci vpred len ťažko sledovali dodržiavanie formácie. Aj počas pochodov a rýchlych galopov dodržiavala jednotka zomknutú formáciu. Výnimočne sa používala aj strelba na koni. Robilo sa to len vtedy, ak boli jazdci k tomu prinútení a len pištoľami, lebo hlavnou úlohou jazdy bolo sekanie. Pri výcviku v streľbe museli jazdci zosadnúť a držať kone. Pri výcviku kavalérie sa neustále dbalo na to, aby sa vždy udržiavali formácie, držali opraty, jazdci sa nedotýkali strmeňmi a nijako do seba nenarážali.

Všeobecné poznámky o jazdectve

Robiť veľa manévrov s jazdou bolo zbytočné. Jazdec so svojím koňom a jeho opatrovaním mal viac práce ako pešiak a nemal sa mnohými manévrami trápiť a zaťažovať. Postupy pre jazdu museli byť menej náročné, ale museli sa zhodovať s postupmi pechoty. Každá armáda potrebovala kavalériu. Pechota nemohla byť plnohodnotná bez jazdectva. Obidve zložky si museli ruka v ruke navzájom pomáhať, hoci nemusia mať rovnakú silu. Montecuccoli, veľký vojvodca, chcel vo svojej armáde mať polovicu ťažkej jazdy a polovicu pechoty.³⁰ Podľa súčasných názorov bol tento pomer veľmi vysoký. Napr. ak mala armáda 100-tisíc alebo 124-tisíc mužov pechoty, tak kavaléria mala mať 20 až 24-tisíc mužov. Tieto počty celkom postačovali, lebo nie množstvo, ale kvalita a dokonalosť pri kavalérii bola rozhodujúca.

Kavaléria si musela vyryť do pamäti, že nepriateľa musí neomylné poraziť dvomi základnými zásadami: Zaútočiť veľkou rýchlosťou a silou ho prekonať. Jazdectvo si muselo veriť, že nepriateľ je slabší, nesmie sa nechať atakovať, ale vždy sa pokúšať, čo najskôr ho napadnúť a takto zaistiť víťazstvo. Pri útoku dôstojníci dbali na to, aby muži nie slepo, ale s rozvahou napadli nepriateľa. Neporiadok bol často príčinou porážok. Ak nepriateľa napadli rozvahou, bez unáhlenia, tak bol nútený ustúpiť a bez milosti mali z nich posínať toľkých, koľkých len vládali.

Keď kavaléria prenasledovala nepriateľa, nemusela to robiť veľmi unáhlene, ale švadróny sa mali vrtko a šikovne sformovať. Vždy bolo lepšie celou švadrónou prenasledovať a stíhať nepriateľa, než jednotlivými jazdcami. Keď počas bitky kavalerista nerobil svoje povinnosti, najlepší trest pre neho bol, keď dôstojník alebo poddôstojník, ktorý bol k nemu najbližšie, ho zrazil šablou. Toto bol najstrašnejší príklad, ako urobiť ostatných odvážnymi. V boji sa pri druhom bojovom stretnutí museli vyplniť odstupy alebo medzery v zostave z prvého stretu vyradené nepriateľom. Keď švadrónu z prvého stretnutia vyradil nepriateľ z boja, musela byť urýchlene nahradená inou.

³⁰ Gróf Raimondo Montecuccoli (1609 – 1680) bol taliansky vojvodca v službách Habsburgovcov. Zúčastnil sa bojov počas 30-ročnej vojny. V rokoch 1661 – 1664 bojoval proti Turkom v Uhorsku. Po roku 1674 žil vo Viedni a venoval sa literárnej činnosti. Patril priekopníkom rozvoja lineárnej taktiky pechoty.

Ak jazdec ukoristil v boji nepriateľskú zástavu, štandardu alebo bubon musel za to dostať veľkú sumu peňazí. Smelosť a dobré činy sa mali odmeniť, lebo týmito príkladmi sa dodávala odvaha celej armáde. Ak sa jazda nachádzala v nejakej dedine a bola napadnutá ľahkou jazdou, museli postavené stráže brániť sa pešo dovtedy, kým jazdci pluku alebo švadróny nenasadli na kone a vyhnali ju. Pri takýchto prepadoch sa povolilo dobre jazdiacim kavaleristom, keď sa rýchlejšie sformovali ako švadróna a dostali sa skôr do sedla, s nepriateľom aj jednotlivito bojovať.

V bojoch sa aj dnes, ako v časoch Gustáva Adolfa, musela jazda postaviť medzi pechotu.³¹ Takisto ako švédsky hrdina, mohla takouto zostavou vyhrať bitka. Verilo sa totiž predsudku, že útok kavalérie vnesie neporiadok (rozhľad) medzi pechotu. Tento (kráľ) odstránil tento zvyk, ktorý niektorí vojvodcovia obnovili alebo znovu zaviedli. Rozstupy medzi jednotkami jazdy a pechoty mohli byť väčšie. Paľba dobrej pechoty, keď to okolnosti dovolili, dobre vycvičená kavaléria zaútočila napravo a naľavo, čím zabránila nasadeniu nepriateľských jednotiek do útoku. S dobre vycvičenými jednotkami, ako sa hovorilo, dalo sa dosiahnuť všetko na svete. Lineárny výcvik bol najlepší a vlastný jazdectvu, čiže nechali jazdu často na jednej širokej a dobrej ceste galopom maširovať. Skoro všetky útoky jazdectva sa uskutocňovali na rozsiahlom fronte, aby obišli nepriateľa, napadli ho zboku a zozadu. Preto treba presuny jazdectva v línii usilovne cvičiť, aby bolo silné. Len na konci roka sa mali rôzne jazdecké pluky zhromaždiť a nechať manévrovať vo veľkých zboroch.

V. ČÍČAJ: GUTE ARMEE. EIN VORWURF ZUR UMGESTALTUNG DER ARMEE AUS DEM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS. INFANTERIE UND KAVALLERIE (Teil 1)

Das 18. Jahrhundert war ein wichtiger Meilenstein für die Entwicklung des europäischen Heerwesens. Unter dem Einfluss von neuen technischen Errungenschaften und Neuerungen wurden die kriegerische Taktik und Strategie der Armeen grundlegend verändert. Gleichzeitig wurden auch die Rolle und Bedeutung der organisatorischen und logistischen Sicherstellung militärischer Operationen radikal verändert. Zahlenstarke Armeen stellten auch das Bedürfnis nach einer verbesserten Krankenfürsorge. Nicht minder wichtig war der Bereich der sozialen Fürsorge für Soldaten nach ihrer aktiven Zeit im Militärdienst, u. a. zur Vorbeugung von gesellschaftlichen Spannungen und Konflikten. Zu den neuen Entwicklungen im Heerwesen im 18. Jahrhundert hat auch der Fortschritt der Kriegstheorie wesentlich beigetragen, zunächst mit Frankreich als Vorreiter auf diesem Gebiet. Zu dieser Zeit wurden zahlreiche praktische Handbücher und Vorschriften für unterschiedliche Stufen der Befehlshaber und Bestandteile der Armee veröffentlicht. Im vorliegenden Beitrag wird insbesondere das schriftliche Werk von Baron Karl Ludwig O’Cahill (*1746 - † zwischen 1804-1809) erläutert, in dem sein Autor seine zeitgenössische Vorstellungen über die Grundsätze einer, seiner Ansicht nach tadellosen Armee skizzierte. Das schriftliche Werk O’Cahill ist nicht zuletzt dadurch interessant, dass man anhand von konkreten Beispielen die Unterschiede zwischen einer Idealvorstellung und der tatsächlichen Realität einer Armee des 18. Jahrhunderts zurückverfolgen kann.

³¹ Gustáv II. Adolf, švédsky kráľ (1611 – 1632), preslávil sa počas bojov v 30-ročnej vojne a reformou švédskej armády.

Zoznam použitej literatúry:

DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711-1914*. Bratislava : MO SR, 1966, 241 s. ISBN 80-88842-02-6.

General-Pardon für alle Deserteurs von Sr. Königlichen Majestät von Preussen Armee, imgleichen für alle, der Werbung halber, und wegen verzeihlicher Vergehungen entwichene Königliche Unterthanen, die bis zum Ersten Oct. des künftigen 1787sten Jahres ... sich freywillig wieder einfinden werden: De Dato, Berlin, den 4ten October 1786, 3 s.

GRAUS, Igor. *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie*. Bratislava : Veda, 2017, s. 223. ISBN 978-80-224147-91

KUTÍLKOVÁ, Dagmar. *Vojenské odívání. Od třicetileté války do počátku 20. stol.* Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 303 s. ISBN 8071069348.

O'CAHILL, Karl Ludwig. *Taktischer Versuch über die Bildung einer guten Armee*. Carlruhe : Macklot, 1791, 382 s. + přílohy.

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. III/1. 1711-1792*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019, 343 s. ISBN 978-80-89523-56-6.

SPRÁVA MJR. INT. ERNESTA CZAYKU O ČINNOSTI INTENDANCIE VI. TAKTICKEJ SKUPINY POČAS SNP

JAROSLAV KOZOLKA

KOZOLKA, J.: Report of Mjr. Int. Ernest Czayka about the Activity of the 6th Tactical Group Commissary during SNU. *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 125-141, Bratislava.

The material provides information about the activity of the Commissary of the 2nd Defence Area and later after reorganisation of the 1st CS Army in Slovakia, about the activity of the 6th Tactical Group during SNU, lead by the superintendent cent. Int. Ernest Czayka, graduate of the Military College in Bratislava, department "B" (Commissary). The report in question was prepared by mjr. int. Ernest Czayka after the end of World War 2, in January 1948, at the time performing the function of commissary of the 10th Division in Košice. The report was prepared based on the instruction of the rear commander of the 4th area, gen. int. Vojtech Danielovič. The report was intended as a part of the summary complex overview of the combat activity of the 1st CS Army in Slovakia during the Slovak National Uprising. It was supposed to provide detailed information about the army activity in the field of commissary provision of the troops from the beginning of SNU, when it was divided to the 1st and 2nd defence area, after reorganisation transformed to six (ground) tactical groups and an air group. The summary work about the army activity in SNU was to contain the overviews of activities of the individual services, including the commissary of the 6th tactical group.

Keywords: Slovakia, Army of the 1st Slovak Republic, Slovak National Uprising. Commissary service, 20th century.

Predmetom skúmania Slovenského národného povstania z pohľadu vojenských dejín Slovenska bola a dodnes je predovšetkým bojová činnosť 1. čs. armády na Slovensku a partizánskych skupín, ako aj bojová činnosť nemeckých okupačných vojsk a slovenská branná moc, ktorá bola v dôsledku SNP v rozklade.

Na prvý pohľad sa zdá, že problematika jednotlivých druhov služieb, ich organizácia a činnosť, snád' okrem zdravotníckej služby, nie je pre vojenskú históriu ani zďaleka taká atraktívna ako bojová činnosť vojsk. Pritom osobitné, multifunkčné postavenie z pohľadu svojich úloh má medzi službami intendančná služba. Jej význam z pohľadu vojenskej histórie je dodnes pomerne nedocenený, nevenuje sa jej dostatočný priestor. V slovenskej odbornej historickej literatúre je organizácii a činnosti intendancie povstaleckej armády venovaná minimálna pozornosť. Kusé informácie sú zamerané predovšetkým na jej základnú organizáciu,¹ resp. na niektoré špecifické otázky intendančného zabezpečenia. Intendančná služba sa zväčša iba okrajovo uvádza v spomienkach účastníkov SNP a v odbornej literatúre. Pritom iba vďaka činnosti intendancie² a jej zložiek, ako aj ďalších služieb ako zdravotníckej, veterinárnej, zbrojnej služby a iných druhov služieb na úseku materiálneho zabezpečenia armády bolo možné, aby 1. čs. armáda na Slovensku mohla počas SNP počas dvoch mesiacov vykonávať bojovú činnosť a vzdorovať nemeckej armáde. Intendencia veliteľstva 1. čs. armády na Slo-

¹ Kol. aut. *Důstojníci a štáby povstaleckej armády. Organizačná štruktúra 1. československej armády na Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 154-161; BOSÁK, Pavel. *Organizácia 1. Československej armády na Slovensku*. In *Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy. Zborník stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1990, s. 34-93.

² Úlohou intendančnej služby bolo zabezpečovať pre vyššie veliteľstvá, vojskové telesá a vojenské úrady finančné prostriedky, ako aj hmotné prostriedky na stravovanie, odievanie, ubytovanie, liečenie a čiastočne na vystrojenie a vyzbrojenie. In FIDLER, Jiří – SLUKA Václav (ed.). *Encyklopedie branné moci Republiky Československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 298.

vensku a intendancie obranných oblastí, neskôr reorganizovaných na intendancie taktických skupín, v septembri 1944 okrem svojich základných úloh materiálneho a iného zabezpečovania vojsk, plnili aj ďalšiu špecifickú úlohu, keď v slovenských horách pripravovali zásoby zbraní, proviantu a šatstva pre potreby vojenských a partizánskych jednotiek, nakoľko sa počítalo v dôsledku zhoršujúcej sa situácie na fronte s prechodom 1. čs. armády na Slovensku na partizánsky spôsob boja.

Čo sa týka činnosti intendancie Veliteľstva Obrannej oblasti 2 (VOO2) a neskôr veliteľstva VI. taktickej skupiny (VI. TS) počas SNP, plnila tu mimoriadne náročné úlohy materiálneho a iného zabezpečenia vojsk VOO2,³ po reorganizácii povstaleckej armády vojsk VI. TS „Zobor“, ktoré bojovali v hornatom teréne stredného Slovenska. Skupina mala za úlohu brániť severné doliny Nízkyh Tatier, počnúc od Demänovskej doliny po Ľubochňanskú dolinu, mala prehradzovať smery na Banskú Bystricu pri Bielom Potoku, Železnom, Liptovskej Osade a držať aj údolie Oravy.⁴ Sily a prostriedky, ktorými skupina disponovala, sa menili podľa potrieb vyplývajúcich z aktuálnej bojovej situácie a možností povstaleckej armády. VI. TS predstavovala počtom vojsk a bojových prostriedkov vyššiu jednotku približne vo veľkosti väčšej brigády, resp. divízie, no zároveň bola, vzhľadom na reorganizáciu 1. čs. armády na Slovensku v septembri 1944, komplexnejšia, pružnejšia a samostatnejšia, a to aj vrátane jej tylového zabezpečenia. Neskôr, po obsadení Ružomberka nemeckou armádou, sa bojová činnosť VI. TS sústredila na rozhodnú obranu na čiare Ostrô – Biely Potok – Vlkolíne a na obranu Ľubochňanskej doliny, pričom čelila enormne silnému tlaku nemeckých vojsk, ktoré sa snažili prebiť cez obranu VI. TS až do Banskej Bystrice a obsadiť ju. Po ťažkých, rozhorčených bojoch napokon velenie VI. TS dostalo 26. októbra 1944 rozkaz na ústup, ktorý sa postupne premenil na rozpad skupiny.⁵ Na starosti intendancie, na čele ktorej bol stot. int. Ernest Czayka, bolo materiálne, proviantné, výstrojné, výzbrojné a finančné zabezpečenie vojsk v bojových podmienkach.⁶ Prednosta intendancie VOO2, neskôr VI. TS, veliteľsky podliehal veliteľovi Obrannej oblasti 2, neskôr veliteľovi VI. TS. Po odbornej a materiálnej stránke podliehal prednostovi intendancie veliteľstva 1. čs. armády na Slovensku. Prednostovi intendancie VI. TS podliehali hospodárske správy, poľná pokladňa, Intendančný sklad, poľné jatky a poľné pekárne, pričom na rozvoz materiálu a stravy mala intendancia k dispozícii autočatu (v počte 5 nákladných áut) a vozatajskú kolónu (so šesťdesiatimi vozmi). Stot. int. E. Czayka v rámci VI. TS vykonal zásadnejšiu zmenu v organizácii hospodárskych správ (HS), keď namiesto HS jednotlivých útvarov (práporov) vytvoril tri HS, ktoré neboli súčasťou jednotlivých jednotiek, ale boli samostatné, priamo podriadené prednostovi intendancie VI. TS. HS vojenskej nemocnice však ponechal v podriadenosti veliteľa vojenskej poľnej nemocnice, vzhľadom na špecifické potreby vojenskej poľnej nemocnice.

Napriek tomu, že činnosť intendancie, a osobitne činnosť intendancie v 1. čs. armáde na Slovensku, nie je predmetom záujmu vojenskej histórie, je potrebné poukázať, že archívne fondy Vojenského historického ústavu – Vojenského historického archívu v Bratislave a Archívu Múzea SNP v Banskej Bystrici disponujú zaujímavými dokumentmi, vzťahujúcimi sa na organizáciu a činnosť intendancie povstaleckej armády.

³ Veliteľom obrannej oblasti 2 bol do 6. 9. 1944 plk. pech. Ladislav Bodický, od 6. 9. 1944 pplk. pech. Ján Černek. Podliehali mu p. pl. 4, p. pl. 5, p. pl. 6 a del. pl. 2, ako aj stredisko remont. Po reorganizácii 1. čs. armády na Slovensku bola vytvorená VI. TS s viacerými podriadenými pešími prápormi, delostreleckými a inými jednotkami, veliteľom ktorej bol pplk. pech. Ján Černek. In Kol. aut. *Dôstojníci a štáby*, c. d., s. 25-26, 124-135.

⁴ Kol. aut. *Dôstojníci a štáby*, c. d., s. 124-125.

⁵ Tamže, s. 124-125.

⁶ Organizácia intendancie a jej činnosť vychádzala z čs. vojenského predpisu G – V „Poľný poriadok (Poľný rád)“, Hlava IV „Úlohy a všeobecná organizácia služieb“, čl. 72.

Pre štúdium danej problematiky môže napomôcť prezentovaný materiál, paradoxne nepochádzajúci z archívu, ktorý je vo vlastníctve súkromnej osoby, zameraný na organizáciu a činnosť intendancie VOO2, neskôr VI. taktickej skupiny (VI. TS). Na prelome rokov 1947/1948 sa totiž vedenie čs. armády rozhodlo zhromaždiť všetky podstatné informácie a podklady o organizácii a bojovej činnosti 1. čs. armády na Slovensku. Aktivita sa pritom nezameriavala iba na bojovú činnosť armády, ale aj na materiálne a zdravotnícke zabezpečenie armády. Úloha zhromaždiť podklady o organizácii a činnosti intendancie 1. čs. armády na Slovensku bola zverená veliteľovi tyla 4. vojenskej oblasti gen. int. Vojtechovi Danielovičovi,⁷ ktorý bol počas SNP prednostom intendancie veliteľstva povstaleckej armády. Na základe uvedenej funkcie bol nadriadený prednostom intendancií všetkých TS. Vypracovaním podkladov o organizácii a činnosti intendancie 2. obrannej oblasti a následne VI. taktickej skupiny bol poverený práve jej bývalý prednosta mjr. int. Ernest Czayka. Prezentovaný materiál sa v jednom výťažku zachoval v pozostalosti Ernesta Czayku, ktorý poskytl pre publikačné účely jeho dcéra Júlia Ostruszková, rod. Czayková, za čo jej patrí veľká vďaka.

* * *

Pred prezentáciou samotných dokumentov je vhodné uviesť životopis autora správy, Ernesta Czayku. Narodil sa 12. januára 1913 v Košiciach. Po absolvovaní štyroch ročníkov obcej školy v Košiciach v rokoch 1920 – 1924 študoval osem rokov na reálnej škole v Košiciach, na ktorej v roku 1932 úspešne zložil maturitu.⁸ Po absolvovaní odvodného konania

⁷ DANIELOVIČ (pôvodne DANIELOVITS), Vojtech Gejza (* 14. 7. 1904, Prešov – † 1. 9. 1955, Praha), gen. int., účastník SNP a prednosta intendancie 1. čs. armády na Slovensku. Po absolvovaní stredoškolského štúdia, ukončeného maturitou v r. 1924, sa zamestnal na finančnej správe v Prešove. V r. 1926 nastúpil do Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave (VA) ako vojenský akademik, ktorú ukončil v r. 1928 ako por. pech. Bol zaradený k p. pl. 4 „Prokopa Veľkého“ v Josefove. Od októbra 1928 do júla 1929 absolvoval aplikačnú školu pre dôst. pech. v Pechotnom učilišti v Miloviciach. V r. 1930 – 1934 bol zaradený v Hradci Králové. Od marca do apríla 1932 absolvoval pozorovateľský kurz pre dôstojníkov pri VLU v Prostějove. Dňom 1. 10. 1932 povýšený na npor. pech. Od decembra 1934 do polovice júla 1937 bol frekventantom Vysokej intendantskej školy (VÍŠ) v Prahe. Po jej absolvovaní bol pridelený na velit. 7. div. v Olomouci. Od 1. 10. 1937 kpt. pech., od 1. 7. 1938 preložený do skupiny dôstojníkov intendantsva. Od septembra 1938 zaradený na velit. IV. zboru v Olomouci. Počas mobilizácie v r. 1938 bol pridelený k intendancii Hraničného pásma XIII, od polovice februára 1939 premiestnený k intendancii velit. V. zboru v Trenčíne. Po vzniku Slovenského štátu pridelený na II. (správny) odbor MNO, ku dňu 1. 5. 1939 ustanovený za jeho prednostu a šéfa intendantnej služby armády. Od 17. 5. 1939 mjr. int. Od októbra 1939 prednosta intendancie velit. 2. divízie v Banskej Bystrici, od 1. 10. 1940 prednosta intendancie veliteľstva pri velit. 1. divízie v Trenčíne. Od 27. 6. do 26. 8. 1941 sa zúčastnil ťaženia proti ZSSR ako prednosta intendancie velit. 1. divízie „Štefan“. Od 1. 7. 1941 pplk. int. Po návrate z frontu prednosta intendancie VDO 1 až do decembra 1941, keď bol opäť odoslaný na front ako prednosta intendancie velit. RD. V júli 1942 sa vrátil na Slovensko, opäť zaradený ako prednosta intendancie VDO 1 a od 1. 1. 1943 aj prednosta intendancie VVZ. Od januára 1944 prednosta intendancie VPV v Banskej Bystrici. Významne sa angažoval v ilegálnom protifašistickom odboji, spolupracoval s odbojovými skupinami „Obrana národa“ a „Flóra“. Podieľal sa na prípravách SNP. Ilegálnym VÚ bol poverený materiálnym zabezpečovaním príprav Povstania, organizoval presun voj. materiálu a výstroja do pripravených priestorov. Počas SNP prednosta intendantnej správy veliteľstva 1. čs. armády na Slovensku. Podliehali mu intendantné správy jednotlivých TS. Od 1. 10. 1944 plk. int. Po ústupe do hôr príslušník 1. čs. part. brig. J. V. Stalina. Rozhodnutím SNR bol 23. 3. 1945 ustanovený za hlavného intendanta čs. armády na Slovensku, od 12. 6. 1945 prednosta intendancie VO 4. Od 1. 1. 1946 veliteľ tyla VO 4 v Bratislave. S účinnosťou od 1. 10. 1946 vymenovaný do hodnosti generála intendancie. Po zmene režimu v ČSR vo februári 1948 bol ako nepriateľská osoba dňa 1. 5. 1948 daný na dovolenku s čakaním a 1. 11. 1948 bol preložený do výslužby. Neboli mu priznané vojenské odpočívne platy, dňa 13. 4. 1950 mu bola odňatá voj. hodnosť. V júli 1950 bol zatknutý a v apríli 1952 nespravodlivo odsúdený na 12 rokov väzenia. Zomrel počas výkonu trestu vo väzenskej nemocnici na Pankráci. V r. 1968 – 1969 bol čiastočne rehabilitovaný, plne bol rehabilitovaný až v r. 1991 v hodnosti genmjr. in memoriam.

⁸ VA-CR Trnava. Osobný spis Arnošta (Ernesta) Czayku : Osobný spis Ernesta Czayku, s. 2.

nastúpil v roku 1933 na vojenskú prezenčnú službu k hor. del. odd. 261 v Rožňave.⁹ Ako absolvent reálnej školy s maturitou v období od 17. júla 1933 do 28. februára 1934 absolvoval Školu na výchovu dôstojníkov horského delostrelectva v zálohe v Domažliciach. Od 15. apríla 1934 bol zaradený k 1. batérii hor. del. odd. 261 v Betliari. V júli 1934 absolvoval dôstojnícke skúšky s prospechom „veľmi dobrý“. Po ukončení vojenskej prezenčnej služby dňa 15. septembra 1934 v hodnosti čatára aspiranta bol prijatý do ďalšej dobrovoľnej činnnej služby. Zaradený bol naďalej pri hor. del. odd. 261, v jeho 2. batérii, dislokovanej v Rožňave, kde okrem iného vykonával aj funkciu inštruktora v poddôstojníckej škole. Neskôr, od marca 1935, bol zaradený k hor. del. odd. 260 v Banskej Bystrici.¹⁰ Dňom 1. marca 1935 bol menovaný za podporučíka del. v zál.¹¹

V lete 1935 bol prijatý na Vojenskú akadémiu v Hraniciach (VA), v ktorej študoval v rokoch 1935/1937 odbor delostrelectvo. Dňom 2. augusta 1937 bol na VA slávnostne vyradený ako poručík delostrelectva a pridelený k hor. del. pl. 201 v Ružomberku ako veliteľ 2. batérie. Od 15. septembra 1938 vykonával funkciu veliteľa spoj. bat. pluku, pričom sa zúčastnil mobilizácie čs. armády. Po ukončení mobilizácie bol nasadený so svojím plukom v priestore Čadce, na severnej hranici Slovenska, kde čs. vojenské jednotky chránili hranicu pred napadnutím čs. pohraničia poľským vojskom. Zúčastnil sa bojového incidentu čs. a poľskej armády, keď čs. jednotky viedli obranný a ústupový boj proti poľskej presile až po čiaru Čierne – Skalité, kde bola poľská armáda zastavená.¹² K útvaru sa vrátil 15. decembra 1938. Dňom 1. januára 1939 nastúpil do aplikačnej školy pre dôstojníkov delostrelectva pri Delostreleckom učilišti v Olomouci, ktorú ale pre rozpad ČSR a vznik samostatného Slovenského štátu dňa 14. marca 1939, nestihol ukončiť.

Po návrate na Slovensko bol pre nedostatok hodnostne a služobne starších dôstojníkov ustanovený za veliteľa náhradného delostreleckého oddielu hor. del. pl. 201 v Ružomberku, ale zároveň aj do ďalších funkcií, a to veliteľa mapového skladu, predsedu hospodárskej správy pluku, predsedu správy budov a iné.¹³ Na základe rozkazu veliteľa pluku musel 22. marca 1939 postaviť poľnú húfnicovú batériu, s ktorou bol odoslaný na východ Slovenska, kde sa zúčastnil obranných bojov v okolí Stakčína proti maďarskej agresii v marci 1939.¹⁴ Tu bola jeho batéria pridelená k bojovej skupine škpt. pech. Františka Krakovského. Po návrate batérie k svojmu pluku od 2. mája 1939 opäť vykonával funkciu veliteľa náhradného oddielu.

Nakoľko MNO zriadilo v auguste 1939 Vysokú intendantčnú školu (VIŠ),¹⁵ na základe podanej prihlášky bol dňom 15. augusta 1939 prijatý ako jeden zo šiestich frekventantov aj por. del. Ernest Czayka.¹⁶ V rámci 1. ročníka VIŠ absolvoval odbornú prax pri intendancii veliteľstva 2. divízie v Banskej Bystrici.¹⁷

⁹ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.

¹⁰ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku. Životopis Ernesta (Arnošta) Czayku zo 4. 10. 1951.

¹¹ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.

¹² VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938, s. 1.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže, s. 1-2.

¹⁵ KOZOLKA, Jaroslav. Slovenská intendantská škola 1939/1940. In *Vojenská história*, č. 4, roč. 17, 2013, s. 98-111; Článok 2 „Otvorenie I. ročníka vysokej intendantskej školy (VIŠ) v školskom roku 1939/1940“, Vestník dôverný MNO, roč. 1, 1939, č. 1 z 23. 6. 1939.

¹⁶ Tamže, s. 104-105.; VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938, s. 2.

¹⁷ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.

Počas ťaženia proti Poľsku v septembri 1939 bol por. del. Ernest Czayka pridelený intendancii veliteľstva armády v Spišskej Novej Vsi, ako pridelený dôstojník. Po ukončení ťaženia sa opäť vrátil k intendancii 2. divízie v Banskej Bystrici, kde pokračoval v odbornej praxi na intendancii veliteľstva divízie. K 1. januáru 1940 bol povýšený do hodnosti nadporučíka delostrelectva.

Po zriadení Vysokej vojennej školy vo februári 1940, v ktorej bolo zriadené aj oddelenie „B“ – intendancie, na základe rozhodnutia ministra NO gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša sa frekventantmi uvedeného oddelenia VVŠ ku dňu 30. apríla 1940 stali aj všetci frekventanti VIŠ, teda aj npor. del. Ernest Czayka.¹⁸ V rámci štúdia na VVŠ E. Czayka ešte v roku 1940 okrem teoretického štúdia a cvičení absolvoval aj odborné stáže pri intendantných útvaroch a v intendanciách vyšších jednotiek a MNO.¹⁹ Ernest Czayka absolvoval VVŠ v priebehu rokov 1940/1942, pričom ju ukončil s prospechom „veľmi dobrý“.²⁰ Ešte v priebehu štúdia na VVŠ sa v lete 1941 zúčastnil poľného ťaženia slovenskej armády proti ZSSR po boku nacistického Nemecka, kde bol zaradený najprv v rámci Rýchlej skupiny, neskôr premenovanej na Rýchlu brigádu ako intendantný orgán brigády, ktorý zodpovedal za zásobovanie RB proviantom, pohonnými hmotami a strelivom.²¹ K 1. júnu 1942 bol povýšený na stotníka delostrelectva a premiestnený k intendancii veliteľstva 2. div., dňom 1. januára 1943 mu bol priznaný charakter dôstojníka intendantstva.²² V rámci intendancie veliteľstva divízie postupne vykonával funkcie prednostu oddelení náhrady a škôd, materiálneho, proviantného, pôžitkov a náležitostí.²³ V období od 30. apríla 1943 do 12. decembra 1943 bol Ernest Czayka opätovne odoslaný do poľa, na východný front k 1. pešej divízii na Krym, kde vykonával funkciu prideleného dôstojníka na intendancii veliteľstva divízie. Po návrate na Slovensko vykonával funkciu prideleného dôstojníka intendancie veliteľstva VDO-2 v Prešove a neskôr, po zapracovaní, bol ustanovený do významnej funkcie prednostu intendancie VDO-2 v Prešove.²⁴ Za službu v slovenskej brannej moci bol Ernest Czayka viackrát vyznamenaný.²⁵

Dňa 8. mája 1944 bol stot. int. Ernest Czayka ustanovený za prednostu intendancie veliteľstva 2. divízie vo Vyšnej Radvani,²⁶ ktorá bola súčasťou Východoslovenskej armády

¹⁸ VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938. s. 2; KOZOLKA, Jaroslav. Vysoká vojenná škola 1940-1942. I. časť. In *Vojenská história*, č. 3, roč. 19, 2015, s. 98, 104.

¹⁹ VHA Bratislava, f. VVŠ, 1940, šk. 2. VVŠ, č. j. 679/dôv.výcv.1940 z 19. 6. 1940. Vec: Pridelenie frekventantov (pozn. autora: frekventantov oddel. „B“ – int. VVŠ) na skúsenie.

²⁰ KOZOLKA, Jaroslav. Vysoká vojenná škola 1940-1942 II. časť. In *Vojenská história*, č. 4, roč. 19, 2015, s. 80-81.

²¹ Tamže, s. 76-7.; VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.; VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938, s. 2.

²² Tamže.

²³ VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938, s. 2.

²⁴ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.

²⁵ Za službu v slovenskej brannej moci bol Ernest Czayka vyznamenaný: slov. Pamätnou medailou za obranu Slovenska v marci 1939, vyznamenaním „Za zásluhy“, vyznamenaním „Za hrdinstvo“ III. st. a medailou Vojenného víťazného kríža (bez mečov) V. st. In VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku, s. 12.

²⁶ Prednostovi intendancie 2. divízie podliehali poľná pokladňa, Intendantný park 21, Poľné pekárne 21, Poľné jatky 21, ale aj hospodárske správy podriadených útvarov a ďalšie poľné hospodárske jednotky. In PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica : M SNP, 2012, s. 64.

(VSA), no už dňa 25. júla 1944 bol opäť premiestnený k intendancii VDO-2 v Liptovskom Mikuláši²⁷ ako jej prednosta.²⁸ Tým sa mu podarilo vyhnúť odzbrojeniu 2. divízie a jeho odvečeniu do zajatia do Nemecka, ako to bolo u väčšiny dôstojníkov zaradených vo VSA.

Po zahájení SNP sa stal príslušníkom 1. čs. armády na Slovensku, pričom až do reorganizácie armády na šesť taktických skupín vykonával funkciu prednostu intendancie VOO2 v Liptovskom Mikuláši, na ktorú sa pretvorilo VDO-2. Jeho činnosť divízneho intendanta bola mimoriadne náročná, nakoľko uvedená organizácia vyššej jednotky bola nevhodná, jej jednotky a útvary sa nedokázali konsolidovať do takej miery, aby dokázali účinne brániť povstalecké územie. Ďalším negatívom bola veľká dĺžka úseku určeného na obranu pred postupujúcimi nemeckými vojskami. Po zásadnej reorganizácii armády, kedy bola zavedená nová organizácia 1. čs. armády na Slovensku, došlo k zrušeniu oboch obranných oblastí, ktoré boli príliš veľké a nepružné, pričom bolo vytvorených šesť menších taktických skupín. Ernest Czayka vykonával od 15. septembra 1944 funkciu prednostu intendancie VI. taktickej skupiny.²⁹ Okrem zásobovania jednotiek VI. taktickej skupiny musel tiež zabezpečovať zásobovanie partizánskych jednotiek.³⁰ Po potlačení Povstania sa mu podarilo ustúpiť do hôr na Prašivú v Nízkych Tatrách, no vážne ochorel, a preto musel byť od 8. novembra do 20. decembra 1944 hospitalizovaný v štátnej nemocnici v Palúdzke.³¹ Následne sa musel ukrývať pred zatknutím na rôznych miestach v Bratislave, Nitre, Ružomberku, Liptovskom Mikuláši a v Paučinej Lehote³² až do príchodu frontu.³³

Dňa 6. apríla 1945 sa prihlásil na veliteľstve ČA v Liptovskom Mikuláši, následne bol odoslaný k náhradnému pluku I. čs. arm. zboru v Poprade a bol zaradený k 3. samostatnej brigáde ako veliteľ tyla.³⁴ Od 22. apríla 1945 bol pridelený k 3. oddeleniu (proviantského zásobovania) tyla 1. čs. arm. zboru, zúčastnil sa jeho posledných bojov na území Československa.

Po skončení 2. sv. vojny bol v júni 1945 ustanovený za veliteľa tyla veliteľstva 10. pešej divízie v Košiciach, dňom 1. júna 1945 bol povýšený na štábneho kapitána intendanstva. V roku 1946 bol dočasne pridelený k veliteľstvu „Teplice“ (neskôr po reorganizácii veliteľstvo „Oceľ“), určenom na boj proti tlupám UPA. V lete 1946 bol opätovne zaradený do funkcie prednostu intendancie a veliteľa tyla 10. pešej divízie. Už v októbri 1946 bol povýšený do hodnosti majora intendanstva.³⁵ Ku 15. októbru 1949 bol premiestnený k veliteľstvu VO-3

²⁷ Po vytvorení VSA a jej veliteľstva v Prešove na čele s jej veliteľom gen. II. tr. Augustínom Malárom bolo dňa 8. 7. 1944 veliteľstvo VDO-2 okrem jeho spravodajského a evakuačného oddelenia premiestnené z Prešova do Liptovského Mikuláša. In PAŽUR, Štefan. Organizácia a dislokácia Východoslovenskej armády. Technický zbor a doplňovanie početného stavu. TÓTH, Dezider (ed.). *Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana v Banskej Bystrici 31. 10. 2006*. Banská Bystrica : M SNP, 2008, s. 160.

²⁸ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku: Kmeňový list Ernesta Czayku.

²⁹ Tamže.

³⁰ VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Životopis Ernesta Czayku zo 4. 10. 1951.

³¹ VHÚ-VHA Bratislava, f. veliteľstvo VI. zboru, šk. 19. Kpt. int. Ernest Czayka, prednosta intendancie 10. peš. div., 9. 7. 1945. Vec: Popis činnosti od 1. 8. 1938, s. 3.

³² Tamže.

³³ Za účasť v SNP boli Ernestovi Czaykovi udelené viaceré vyznamenania. Boli mu udelené Rad SNP II. tr., Pamätná medaila SNP, čs. vojenské vyznamenanie „Za zásluhy“ I. st. a sov. medaila „Za víťazstvo nad Nemeckom v 2. svetovej vojne“. In VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku: Kmeňový list Ernesta Czayku. Životopis Ernesta Czayku zo 4. 10. 1951.

³⁴ Tamže; VA-CR Trnava. Osobný spis Ernesta Czayku : Kmeňový list Ernesta Czayku.

³⁵ Tamže.

v Brne, zaradený k ubytovacej skupine intendantcie, neskôr vykonával funkciu náčelníka výcvikového strediska intendantcie.³⁶ Od 30. septembra 1950 bol premiestnený k veliteľstvu 2. vojenskej oblasti v Trenčíne, kde bol pridelený k finančnému oddeleniu. V roku 1954 bol povýšený do hodnosti podplukovníka intendantstva. Tu vykonával viaceré funkcie, medzi inými aj funkciu náčelníka okruhového výcvikového intendantného strediska veliteľstva 2 VO. Dňom 31. decembra 1958 bol prepustený do zálohy,³⁷ tak ako ďalší dôstojníci slovenskej národnosti, ktorí boli v rokoch 1939 – 1945 príslušníkmi slovenskej brannej moci. Nepomohla mu skutočnosť, že sa zúčastnil SNP a oslobodzovania ČSR v rámci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR a bol členom KSČ.

Po odchode do zálohy býval v Dolnom Kubíne. Napriek svojej vysokej odbornej kvalifikácii, s ktorou mohol bez väčších problémov pracovať vo vedúcich postoch podnikov a inštitúcií, sa mohol zamestnať iba v robotníckych povolaniach. Okrem iného pracoval istý čas v Novej huti Klementa Gottwalda v Ostrave – Kunčiciach, najprv ako robotník a neskôr ako predák, pracoval, ale aj ako žeriavnik. Neskôr žil v Košiciach.

* * *

Dokument č. 1

VELITELSTVO TÝLU 4. OBLASTI

Bratislava, dňa 27. decembra 1947

Služobný lístok

Mjr. int. Ernest Čajka³⁸
10. div.

Košice

Vypracujte podrobne a dvojmo intendančnú časť tej veliteľskej skupiny /vel. armády/ pri ktorej ste v čase Slovenského národného povstania vykonávali intendančnú službu.

Elaborát predložte i priamo a najneskoršie do 12. januára 1948 s odvolaním sa na tento služobný lístok.

Zhromaždenie prednostov int. služby u velit. skupín /armády/, ktorí túto funkciu zastávali v čase Slovenského národného povstania predvídám v Bratislave do 15. januára 1948, kde sa spoločne prerokujú predmetné intendančné veci.

Veliteľ tylu 4. oblasti:
gen. int. V. Danielovič
(*vlastnoručný podpis gen. Danieloviča*)

Dokument č. 2

Slovenské národné povstanie 1944.

Veliteľstvo VI. skupiny.

Intendančná časť.

Celú dobu Slovenského národného povstania vojska v Liptove rozdeľujem na tri obdobia a to: A. začiatky povstania, t. j. obdobie od 28. augusta do 3. septembra 1944, B. vytvorenie skupiny po opustení mierových posádok, t. j. obdobie od 4. septembra do 9. septembra 1944 a C. po zorganizovaní jednotného velenia v rámci 1. čsl. armády na Slovensku a pomenovaním skupiny šiestou, t. j. od 10. septembra do 28. októbra 1944.

A.

Materiálna situácia a činnosť pri započatí Slovenského národného povstania t. j. od 28. augusta do 3. septembra 1944.

Veliteľstvo 2. divíznej oblasti bolo po evakuácii z Prešova v Lipt. Sv. Mikuláši (V2DO).

Posádky: Humenné, Michalovce, Trebišov, Prešov, Bardejov, Sabinov, vojenský statok Kamenica/C. a Zámotov boli už evakuované na západ.

V2DO podliehali: p. pl. 5 /Levoča, Sp. N. Ves/, p. pl. 4 /Lipt. Sv. Mikuláš/, p. pl. 6 /po evakuácii z Prešova v Dolnom Kubíne/, del pl. 2 /Ružomberok/. Okrem toho boli v oblasti V2DO: del. pl. 12 /Kežmarok/, proviantný sklad 2 /Poprad/, zbrojnica 2 /Poprad/, letisko Mokrad' /Lipt. Sv. Peter/, vojenský statok Podtureň, zdravotný sklad /Lipt. Sv. Peter/, výcvikové stredisko remont /Lipt. Sv. Mikuláš/, voj. nemocnica 2 /Ružomberok/, Intendančný sklad /Vrútky/, pluk útočnej vozby, spoj. prapór /Turč. Sv. Martin/.

Mimo oblasť V2DO: jazd. prevz. odd. /JPO2, evakuovaný z Michaloviec do Brezna/H/, automobilný prapór 2 /evakuovaný z Prešova do B. Bystrice/.

Z V2DO utvorila sa 2. obranná oblasť.³⁹ Táto oblasť pri započatí Slovenského národného povstania rozpadla sa na tri skupiny. Turč. Sv. Martin a Vrútky tvorili jednu skupinu, Ružomberok, Lipt. Sv. Mikuláš, Dolný Kubín, Lipt. Sv. Peter a Podtureň tvorili druhú skupinu, a zbytok tvoril tretiu skupinu, ktorá sa však rozpadla a jednotlivci sú v Lipt. Sv. Mikuláši, B. Bystrici alebo v iných skupin.

Skupina, ktorá sa utvorila pod vedením veliteľa 2. obrannej oblasti⁴⁰ pozostávala len z jednotiek posádky Lipt. Sv. Mikuláš a letiska Mokrad'.

Posádka Ružomberok bola pod velením t. č. mjr. Vesel Miloša a posádka Dolný Kubín pod velením t. č. mjr. gšt. Jamriška Dušana.

Ostala u vel. 2 obran. oblasti len hosp. správa p.pl. 4 a hosp. správa býv. V2DO, tak že o intendančnej službe u vyššieho veliteľstva sa nedalo hovoriť. Činnosť intendantie pozostávala len z príprav do budúcnosti a z preberania zodpovednosti za činnosť hosp. správ, ktoré na výdaj materiálu, proviantu a iné úkony požadovali písomný rozkaz od intendantie.

Situácia vlastná v posádke Lipt. Sv. Mikuláš bola jasná a známa, situácia vlastných jed-

³⁹ K reorganizácii V2DO na VOO2 došlo na základe rozkazu veliteľa 1. čs. armády na Slovensku plk. gšt. (od 5. 9. 1944 brig. gen.) Jána Goliana z 31. 8. 1944. In Kol. *Důstojníci a štáby povstaleckej armády. Organizačná štruktúra 1. československej armády na Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 13-14.

⁴⁰ Prvým veliteľom VOO2 bol až do 6. 9. 1944 plk. pech. Ladislav Bodický. Od 6. 9. 1944 bol pre závažné nedostatky vo velení vystriedaný pplk. pech. Jánom Černekom. In ČSĚFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava : VHÚ, 2013, s. 25.

notiek v bojovom úseku bola málo známa a nepotvrdená a situácia nepriateľa bola neznáma.

3. septembra 1944 previedla autoslužba 2. obran. oblasti zber civilných motorových vozidiel a ešte ten deň večer veliteľ plk. pech. Bodický nariadil premiestnenie veliteľstva do Lipt. Osady. Napriek predneseným požiadavkám o pridelenie čo najväčšieho počtu nákladných aut na prevezenie materiálu hosp. správ, intendancii a hosp. správe bolo pridelené jedno nákladné auto a to len jeden prevoz osôb a najnutnejšieho materiálu. Celá posádka Lipt. Sv. Mikuláš mala k dispozícii na prevoz osôb a materiálu jeden vlak.⁴¹

Za noci z 3. na 4. september 1944 sa prevoz uskutočnil. Premiestnené jednotky a veliteľstvá posádok Lipt. Sv. Mikuláš, Ružomberok a Dolný Kubín, ako aj jednotky postavené z dobrovoľníkov, ktoré mali celkom štyri hospodárske správy,⁴² vytvorili skupinu v priestore L. Osada, Lúžna, Lipt. Revúce a Korytnica pod jednotným velením veliteľstva 2. obrannej oblasti a tým nastáva obdobie B.

B.

Materiálna situácia a činnosť po opustení mier. posádok za Slovenského národného povstania v dobe od 4. do 9. sept. 1944.

Bola to prvá možnosť rozvinúť intendantnú činnosť na plno. V tejto situácii bolo nutné zorganizovať a riadiť intendantnú službu. Intendencia 2. obrannej oblasti musela teda previesť nasledovné úlohy:

- I. Previesť čo najviac materiálu a potravín.
- II. Podchytiť a zadeliť hospodársky personál.
- III. Postaviť a uviesť v činnosť intendantné útvary.
- IV. Zorganizovať hosp. správy a usmerniť ich činnosť.
- V. Zaisťovať finančné prostriedky.
- VI. Zistiť a zabezpečiť prevezený materiál.
- VII. Zistiť materiál a proviant, ktorý sa nedal previezť.
- VIII. Zistiť a zaisťovať materiál a proviant z miest. zdrojov.
- IX. Zaisťovať dopravné prostriedky k prevozu materiálu a prov.
- X. Zaisťovať skladištné objekty a miestnosti.
- XI. Zaisťovať poľný proviantný výstroj.
- XII. Zaisťovať kanc. potreby a tlačivá.
- XIII. Zistiť možnosti výroby.
- XIV. Zaisťovať stravovanie ranených a nemocných diét.
- XV. Zistiť počet živých osôb a zvierat.
- XVI. Nadviazať styk s civilnými úradmi.
- XVII. Nadviazať styk s nadriadeným odborným predstaveným.

ad I. Pre malú výkonnosť úzkokolejnej dráhy Ružomberok – Korytnica, pre

⁴¹ V dôsledku až fatálneho podcenenia potreby evakuovať z Liptovského Mikuláša a okolia čo najviac intendantného materiálu plk. pech Ladislavom Bodickým, došlo k veľkým materiálnym stratám. Zanechaný intendantný materiál neskôr naplno využila nemecká armáda pre svoje potreby. Povstaleckej armáde však citeľne chýbal. Nerozhodnosť a nesprávne rozhodnutia plk. Bodického spôsobili, že jednotky Obrannej oblasti 2 ústupom už na počiatku SNP stratili Poprad, Kremnicu, Kvetnicu a napokon aj Liptovský Mikuláš. Front sa ustálil až v okolí Ružomberka. In ŠTEFANSKÝ, Václav. *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1983, 103-111; LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008, s. 120-123.

⁴² Uvedené štyri hospodárske správy boli zriadené pri plukoch, ktoré boli súčasťou Divíznej oblasti 2, po zahájení SNP premenenej na Obrannú oblasť 2.

ad II. Úkoly boli čtené a ťažké a hospodárskeho personálu bolo málo, nakoľko mnohí sa hlásili k bojovým jednotkám, aby sa vyhli práci, starostí a zodpovednosti. Preto bolo nutné nariadiť veliteľstvám, aby hospodársky personál uvoľnili z iných funkcií a odoslali ho i intendancii.

Súčasne bolo nariadené hospodárskemu personálu, aby každý prípad hlásili a upozornili každého o kom vedia, že bol v hospodárskej službe cvičený na povinnosť hlásiť sa na intendantii.

Asi 8. septembra 1944 bol hospodársky personál zadelený takto:

prednosta : kpt. int. Czayka Arnošt,
zástupca : kpt. int. Hovorka Juraj,
prov. odd. : por. hosp. Vážan Pavel,
 por. hosp. Grega Imrich,
mat. odd. : por. hosp. Ugroci Karol,
náležitosti : por. hosp. Dudáš

veliteľ : por. hosp. v zál. Kolar
hospodár : por. hosp. Hudec
účtovateľ prov. a skladník : por. hosp. Michalík
účtovateľ mat. a skladník : por. hosp.
vel. odlúčených skladov mat. : por. hosp. Janko Zoltán,

veliteľ : kpt. prac. sl. Colpák Emil,
vel. ťažob. družstva 1 : šrtm. hosp. Lenko
vel. ťažob. družstva 2 : rtm. hosp. Bakala Ján
vel. stádnej čaty :

velitel' : por. hosp. Paštrnák Vlad.
1. rotný, 1. des., 4. vojaci.

Poľná pokladňa.

veliteľ : por. hosp. Grega Imrich,
člen : por. hosp. Ugroci Karol,
stráž : 1. čatár a 6. vojakov._

Hospodárska správa I.

hospodár : por. hosp. v zál. Ševčík Michal,
likvidátor : rtm. hosp. Blaštiak
proviantný : por. hosp. v zál. Paštrnák Vlad.
správ. mat. : rtm. hosp. Hudák

Hospodárska správa II.

hospodár : por. hosp. Petö Imrich,
likvidátor : por. hosp.
proviantný :
správ. mat. :

Hospodárska správa III.

hospodár : npor. hosp. Bezek
likvidátor :
proviantný : por. hosp. Stankovič Ervin,
správ. mat. : rtm. hosp. Hudák

Hospodárska správa voj. nemocnice.

hospodár : npor. hosp. Repčík
likvidátor :
proviantný :
správ. mat. :

ad III. Už v prvých dňoch bol postavený
 a/ Intendančný sklad, ktorý zhromažďoval
 a udržiaval zásoby 1/ proviantu a krmiva, 2/ odevu, obuvi a výstroja, 3/ správkový
 materiál, 4/ ubytovacie potreby, 5/ zálohu poľného proviantného výstroja.
 Mal centrálnu správkarňu obuvi.

Okrem svojich bežných úloh viedol v evidencii väčšie zásoby proviantu a materiálu
 podnikov a civilných osôb, a evidenciu zásob civilného obyvateľstva podľa výsledku
 súpisu zásob z novej úrody.

b/ Poľné jatky s dvoma ťažobnými družstvami, jednou stádnou čatou a dvoma
 jatočnými družstvami. Stádo tvoril dobytok chovaný a jatočný⁴³, ktorý bol
 zachránený z voj. veľkostatku Podtureň a Kamenica/C.

Okrem bežných prác t. j. ťaženia dobytku, udržiavanie stáda, prevádzanie
 porážok a výdaj mäsa /na rozvoz nebolo prostriedkov/ dodávania mlieka pre
 nemocnicu a jednotky, viedol v evidencii všetok jatočný dobytok v pridelenom
 priestore. Podľa tejto evidencie jatočného dobytku bolo vyše 1.500 kusov, t. j.
 málo ak sa majú zachovať zásady riadneho hospodárenia pre zachovanie dosta
 točného chovu a výživy obyvateľstva /mlieko/, a preto bolo nutné nariadiť

⁴³ Jatočným dobytkom sa rozumel dobytok, ktorý bol určený na porážku v poľných jatkách a na jeho následné
 spracovanie.

záso bovanie dobytku zo stád patriacich obciam už Nemcami obsadeným i keď to bolo namáhavejšie a nebezpečnejšie.

Pri nedostatočnom ťažení odporázali sa kusy jatočného dobytku zo stáda poľných jatiek, čo bolo i tak nutné pre nedostatok a ťažkosti výkupu a dopravy krmiva ako aj pre nemožnosť ustajnenia dobytku čo spôsobovalo zhoršenie kondície dobytku a tým akostnú a váhovú stratu na mäse.

Pre nedostatok jatočného hovädzieho dobytku bolo nutné viesť v evidencii a zaistiť ovce a kozy, ktorých bolo niekoľko tisíc a ošípané, ktorých bolo do 100 kusov.

c/ Poľné pekárne, ktoré prevádzkali pečenie chleba u miestneho pekára a zásobo vali chlebom jednotky z armádnych poľných pekární.

U poľnej pekárne viedla sa evidencia používateľných dedinských domácich pecí, všetkých mlynov a ich kapacita.

d/ Poľnú pokladňu, ktorá prevzala od filiálky Slovenskej národnej banky v Ružomberku asi 10 miliónov korún slovenských a z tých zásobovala jednotlivé hospodárske správy.

Pozdejšie ďalší odber peňazí prevádzkala u armádnej poľnej pokladne v B. Bystrici.

- ad IV. Pre nedostatok hospodárskeho personálu ako aj pre rôznorodosť a častú zmenu jednotiek nebolo výhodné vytvoriť hospodársku správu u jednotiek samých a podriaďiť ich veliteľom jednotiek.⁴⁴

Hospodárska služba bola vyriešená postavením troch hospodárskych správ s označením HS I, HS II, HS III a podriadením priamo intendancii. Jednotky boli podľa situácie, umiestnenia a zaťaženia jednotlivých HS pridelené do ich hospodárskej starostlivosti intendanciou.

Hospodárska správa vojenskej nemocnice pre jej špeciálne povinnosti bola ponechaná v pôvodnom zložení a podliehala veliteľovi nemocnice.

- ad V. Zaistenie peňazí do výšky podľa mob. príprav previedol osobne hospodár V2DO ešte 29. augusta 1944 u filiálky Slovenskej banky v Ružomberku o čom odovzdal písomný doklad intendancii. Vid' tiež ad III. bod 4/.

- ad VI. Po nemožnosti prevozu materiálu a proviantu z mierových skladísk pre obsadenie týchto Nemcami⁴⁵ bolo nutné zachytiť tento účtovne, jednak pre možnosť

a nutnosť riadneho hospodárenia a jednak pre zostavenie a prevádzkanie ďalšieho plánu výživy a plánu materiálneho zaistenia.

Bolo nutné nariadiť uzavrieť staré účty materiálu a proviantu a založiť nové. Odborné a bezpečné uloženie zásob po prevedenej inventúre, komisionálne vzatie zásob do príjmu a okamžité hlásenie na intendanciu.

⁴⁴ Podľa služobných predpisov mal mať každý vojenský útvar (pluk alebo samostatný prápor) svoju vlastnú hospodársku správu (HS). Vzhľadom na skutočnosť, že VI. TS nedisponovala vojenskými útvarmi na úrovni plukov, ale iba prápormi, nebolo potrebné vytvárať pri každom prápore samostatnú HS. Vytvorili sa preto iba tri HS, ktoré neboli podriadené veliteľom práporov, ale priamo intendantom VI. TS. Jedine vojenskej nemocnici bola ponechaná HS, ktorá veliteľsky podliehala veliteľovi voj. nemocnice. Uvedená zmena však zároveň vyžadovala od intendanta VI. TS zvýšené nároky na riadenie činnosti HS a intendantných jednotiek.

⁴⁵ Časť vojenských skladov s intendantným a iným materiálom, určeným pre potreby V2DO, ktoré mali byť využité pre potreby SNP, sa nachádzala na území, ktoré po zahájení SNP obsadili nemecké jednotky.

Po tomto bolo treba vypracovať plán rozmiestnenia zásob podľa ktorého u jednotlivých HS ostalo asi štrnásťdenné zásoby proviantu a asi 25 % zálohy materiálu a zbytok musel byť odovzdaný do Intendančného skladu.

- ad VII. Pre zachytenie vojnových škôd ako aj pre kontrolu činnosti jednotlivých HS a k zisteniu zásob prevezených bolo treba nariadiť vyčíslenie a hlásenie materiálu a proviantu, ktorý nebol prevezený a odôvodnením a potvrdením veliteľa.
- ad VIII. Hospodárskym správam a intendančným útvarom bolo nariadené zistiť po prípade aj zaistiť všetok materiál a proviant, ktorý by mohlo vojsko potrebovať.⁴⁶
- ad IX. Dopravu prevádzala autočata o piatich nákladných autách pričlenená k intendančnému skladu a podľa možnosti a potreby tiež vozatajská kolóna o 60. vozoch.
- ad X. Hospodárskym správam bolo nariadené hneď v prvý deň, aby zistili, zaistili a hlásili skladištné miestnosti a objekty a udaním miesta kde sú, druhu stavby, podlahy, strechy, okien a dverí.
- ad XI. Pre veľký nedostatok poľného proviantného výstroja, bolo nutné obmedziť jeho používanie u jednotiek, u hosp. správ ponechať najnutnejšiu zálohu a zbytok sústrediť do intendančného skladu, kde po oprave tvoril dispozičnú zálohu intendancie pre celú skupinu.
- ad XII. Hospodárom bolo nariadené osobne zistiť a hlásiť zásobu a potrebu kancelárskych strojov, kancelárskych potrieb a tlačív.
- ad XIII. Vid' ad III. V siedmych malých horských obciach nebolo žiadnej továrne ani väčšieho podniku okrem pily. Výroba bola však predsa možná po remeselnícky a po domácky.⁴⁷
 Bolo možné vyrábať múku, chlieb, údené mäso, údeniny. Drevené výrobky: kompletne baraky, násady do žien. náčinia, sane mosty a pod. Ďalej bolo možné vyrábať podkovy, domáce plátno, domáce súkno a obuv.
- ad XIV. Stravovanie ranených a nemocných dietetickou stravou bolo zaistené a prevádzané u vojenskej nemocnice zmluvným stravovateľom.
- ad XV. Pri premiestnení jednotiek z mierovej posádky bolo nutné, tak z dôvodov zásobovacích ako aj organizačných podchytiť správny stav živých osôb a zvierat. Bolo nariadené založiť a bežne viesť denníky živých a menné zoznamy. Stav denne hlásiť pri odbere mäsa.
 Stav sa pohyboval od 5.000 do 10.000 osôb až sa ustálil okolo 5.000 osôb vojska a 3000 partizánov a asi 300 koní.⁴⁸

⁴⁶ V prípade, ak sa v miestnych pomeroch medzi civilným obyvateľstvom nachádzal materiál a proviant, ktoré VI. TS potrebovala, bolo možné takýto materiál zrekvirovať, avšak za finančnú náhradu. Takto vzniknuté straty sa civilnému obyvateľstvu hradili peniazmi z poľnej pokladne, ktoré boli na tento účel vyčlenené.

⁴⁷ Pre čo najširšie samozásobovanie poľných jednotiek materiálom slúžili rôzne civilné závody, výrobné prevádzky a dielne, ktoré mali pomôcť pri zaistení zásob.

⁴⁸ Z uvedených údajov vyplýva, že intendencia VI. TS bola podľa okolností a situácie na fronte vo veľkosti brigády až divízie, pričom sa musela postarať aj o okolo 3 000 partizánov, ktorí pôsobili v priestore nasadenia VI. TS.

ad XVI. Styk s civilnými úradmi v tej situácii po stránke intendantnej nebol nutný pre vojsko, cez intendanciu bola s národnými výbormi v častom styku, nakoľko sa oni obracali na ňu o pomoc a rady.⁴⁹

V jednom prípade dal národný výbor Ružomberka niekoľko sto fliaš liehových nápojov zo zábavných zásob k dispozícii vojsku.

ad XVII. Po zariadení najnutnejšieho, keď už služba bola zorganizovaná a zabehnutá, t. j. asi 8. septembra 1944 odišiel prednosta intendancie skupiny do B. Bystrice na vel. 1. čs. armády na Slovensku, kde sa hlásil u prednostu intendancie armády, t. č. plk. int. Danieloviča.

Po referáte o činnosti intendancie bol prednosta intendancie armády veľmi spokojný a ustanovil ho prednostom intendancie VI. skupiny, t. j. skupinyu ktorej do tej doby účinkoval a ktorá bola v tie dni veliteľstvom armády pomenovaná šiestou. Týmto sa končí obdobie B a začína obdobie C činnosť VI. skupiny 1. čsl. armády na Slovensku.

C.

Materiálna situácia a činnosť za Slovenského národného povstania u VI. skupiny v dobe od 10 septembra do 28. októbra 1944.

Za celú túto dobu nebola v organizácii intendantnej služby žiadna zmena.

Asi 10. septembra 1944 nariadením veliteľstva armády bola skupina, ktorá sa vytvorila pri veliteľstve 2. obrannej oblasti pomenovaná VI. Jej veliteľom bol určený pplk. pech. Černek Ján, náčelníkom štábu kpt. gšt. Straka Ján a prednostom intendancie kpt. int. Czajka Arnošt. Súčasne bolo nariadené odoslať kpt. pech. abs. VIŠ Hovorku Juraja⁵⁰ k V. skupin

⁴⁹ Mjr. int. Ernest Czajka v tejto časti správy naznačuje, že jednotlivé vojenské jednotky VI. TS vďaka činnosti intendancie veliteľstva VI. TS neboli nútené si sami zabezpečovať proviant od civilných úradov, nakoľko intendancii sa darilo zabezpečovať všetko potrebné týchto úradov.

⁵⁰ HOVORKA Juraj, JUDr. (* 28. 2. 1914, Slatinka – 3. 3. 2005, Zvolen). Pôvodne dôstojník čs. armády, neskôr slov. armády a naposledy opäť dôstojník čs. armády. Po absolvovaní obcej školy v r. 1924 až 1932 študoval na reálnom gymnáziu vo Zvolene, ktoré ukončil maturitou. Následne študoval v r. 1932 až 1935 päť semestrov na Právnickej fakulte UK v Bratislave. V r. 1935 bol riadne odvedený a bol povolaný na výkon voj. prez. služby k p. pl. 17 v Trenčíne. Absolvoval Školu na výchovu dôstojníkov pechoty v zálohe v Trenčíne. K 15. 9. 1936 bol premiestnený k p. pl. 25. Prihlásil sa na Vojenskú akadémiu v Hraniciach na Morave (VA), kde bol prijatý za vojenského akademika. Štúdium na VA bolo skrátené z dvoch na jeden rok, vojenská akadémia absolvovali iba 2. ročník školy. Po ukončení štúdia na VA bol dňa 28. 8. 1937 vyradený ako poručík pechoty a bol premiestnený k p. pl. 44 v Liberci, kde zastával funkciu veliteľa čaty a následne aj veliteľa 3. roty. S plukom absolvoval mobilizáciu čs. armády v roku 1938. Po vzniku Slovenského štátu premiestnený k p. pl. 3 vo Zvolene ako I. pobočník veliteľa pluku. Od 1. 1. 1940 npor. pech. Zúčastnil sa ako príslušník p. pl. 3 v septembri 1939 ťaženia slov. armády proti Poľsku, v roku 1941 aj ťaženia proti ZSSR. Po reorganizácii sa stal príslušníkom p. pl. 101 pri ZD, kde tiež zastával funkciu I. pobočníka veliteľa pluku. Prihlásil sa do II. kurzu VVŠ (1942 – 1944), kde nastúpil od 8. 4. 1942. Na VVŠ bol zaradený do oddelenia „B“ (intendantného). V rámci štúdia na VVŠ absolvoval stáž, v júli až septembri 1943 prax v poli, pri intendancii RD v priestore Voinka na Kryme. Od 1. 1. 1943 stot. pech. V r. 1944 úspešne absolvoval VVŠ, následne ustanovený od 1. 7. 1944 za prednostu intendancie VDO 2 v Prešove. Zúčastnil sa SNP, zaradený k intendancii obrannej oblasti 2, od 15. 9. 1944 zaradený ako intendant V. taktickej skupiny dislokovanej v Turci. Po potlačení SNP ustúpil do hôr, kde bol 1. 11. 1944 zajatý nemeckou armádou, následne bol internovaný v Banskej Bystrici, neskôr v Bratislave a ako vojnový zajatec odvečnený do koncentračného tábora XVII-A v Keisersteinbruchu, neskôr do koncentračného tábora F-IV v Altenburgu. Po návrate do ČSR bol prijatý do čs. armády, od 6. 7. 1945 ustanovený za veliteľa tyla a prednostu intendancie veliteľstva 4. rýchlej divízie v Žiline. K 1. 4. 1945 povýšený na štábneho kapitána a priradený do skupiny dôstojníkov intendantstva. Od 8. 6. 1946 prednosta intendancie 4. divízie. Od 6. 2. 1947 mjr. int. Dňom 15. 7. 1948 bol ustanovený za veliteľa tyla 4. divízie. Od 15. 4. 1949 premiestnený k veliteľstvu 9. div. v Nitre, neskôr v Trenčíne a Trnave ako prednosta intendancie. Dňom 3. 12.

pre funkciu prednostu intendancie tejto skupiny. Keď odchádzal kpt. Hovorka k V. skupine do neznámych pomerov, dal mu prednosta intendancie VI. skupiny za pomocníka najlepšieho hosp. dôstojníka od svojej intendancie, t. č. por. hosp. Važana.⁵¹

Asi koncom septembra ochorel por. hosp. Dudáš brušným týfusom a zomrel. Týmto prípadom ubudli od intendancie celkom štyria a to najlepší pracovníci.

Riadny chod služby sa však udržal a postupne sa zlepšoval.

Prednosta intendancie armády nariadil zhromaždenia prednostov intendancií skupín u veliteľstiev armády dvakrát týždenne a to v utorok a piatok.

Na zhromaždeniach informoval ich o taktickej a materiálnej situácii. Skupiny zase referovali o vlastnej situácii a predkladali požiadavky, ktoré boli na mieste vybavované. Takáto spolupráca a informovanosť o materiálnej situácii všetkých skupín a veliteľstva armády bola pre beh intendantnej služby veľmi prospešná a nevyskytli sa v nej napriek veľkým ťažkostiam a nedostatkom žiadne ani menšie závary vinou hospodárskeho personálu.

Starostlivosťou armády bolo dopĺňované zásoby jednotlivých skupín na úplne dávky alebo súpravy.

VI. skupina dostávala z intendantného skladu armády zásoby niektorých druhov proviantu ako zemiaky, liehoviny, múku, lušteniny ako aj niekoľko tisíc úplných dávok proviantu. Väčšia časť potreby chleba bola pečená v armádnych poľných pekárňach. Z materiálu bolo dodané starostlivosťou armády 500 párov opravených topánok a niekoľko sto nohavíc.

Odbery u armádneho intendantného skladu prevádzal intendantný sklad VI. skupiny vlastnými dopravnými prostriedkami.

Zásobovanie jednotiek u VI. skupiny sa prevádzalo nasledovne: Materiál bol odobraný jednotkami u intendantného skladu vlastnými dopravnými prostriedkami na poukaz intendancie. Opotrebované topánky vymieňal intendantný sklad na poukaz intendancie kus za kus.

Proviant bol rozvázaný intendantným skladom na sedem dní k jednotlivým hosp. správam podľa nariadenia intendancie.

Ovos si odoberali jednotky u intendantného skladu vlastnými dopravnými prostriedkami na poukaz intendancie.

Seno a slama bola nakupovaná z miestnych zdrojov starostlivosťou jednotlivých hosp. správ alebo int. skladu a jednotky si ho odviezli z miesta nákupu. Slamou vypomohla niekoľkokrát armáda. V tom prípade slama bola prevezená int. skladom k jednotke.

Chlieb bol odobraný z armádnych poľných pekární orgánom poľných pekární VI. skupiny dopravnými prostriedkami intend. skladu a rozvázaný k jednotlivým hosp. správam, vždy na 3 dni.

Mäso so odoberali jednotky denne u poľných jatiek. Po znížení dávky mäsa podľa nariadenia vel. armády spracovávali poľné jatky všetky vnútornosti a vydávali ich s mäsom nad náležitosť mäsa.

Posledné dva týždne nariadil prednosta intendancie armády povinné schôdze intendantov skupín u vel. armády len raz týždenne.

1949 povýšený do hodnosti pplk. int., s účinnosťou od 10. 4. 1954 bol povýšený do hodnosti plk. int. služby. Od 7. 11. 1951 intendant tyla 10. pešej divízie, od 9. 9. 1952 intendant oddel. náčelníka tyla veliteľstva 2. VO v Trenčíne, od 17. 9. 1958 náčelník vojenskej katedry Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre, od 21. 8. 1965 náčelník vojenskej katedry pedagogickej fakulty v Nitre. V r. 1971 prepustený do zálohy.

⁵¹ Kol. aut. *Důstojníci a štáby*, c. d., s. 114.

26. októbra od 19,00 hodín do 17.00 hodín dňa 27. októbra 1944 musela VI. skupina presťahovať int. sklad z Lipt. Revúc do Korytnice v dôsledku ohrozenia Lipt. Revúc výsadkovou jednotkou, ktorú vysadiť nepriateľ na trig, 1533 Ploská na Veľkej Fatre a v dôsledku hroziaceho prerušenia jedinej hradskej Lipt. Osada – Staré Hory v samotnej Lipt. Osade. Zásoby boli prevezené až na väčšie množstvo zemiakov.

V riadení intendantnej služby za celý tento čas sa nevyskytli neprekonateľné ťažkosti a tým ani závary. Príčinou toho bolo neobyčajná obetavosť hospodárskeho personálu ako aj pre malý priestor častý osobný styk.

28. októbra 1944 sa však ukázalo, že všetko toto snaženie a obetavá práca intendantného personálu VI. skupiny bola márna, lebo bojujúce jednotky nemohli už využiť materiálne zaistenie, ktoré bolo vypracované nakoľko VI. skupina ako taká sa rozpadla. Zásoby museli byť odchádzajúcim vojskom do hôr rozobraté a zbytok spolu so vzorne vedenými účtovnými dokladmi a veľkou peňažnou hotovosťou spálené a zničené, aby sa nedostali do rúk nepriateľa.

S ľútosťou nad zmareným ideálom, materiálom a prebdetými nocami pri práci odchádzala hŕstka modrákov⁵² VI. skupiny po jednom do hôr, však hrdosťou nad vykonanou prácou a s čistým svedomím, že nie ich vinou boli porazení a nie bez meča.

Košice, 8. január 1948

mjr. int. Czayka Arnošt

J. KOZOLKA: BERICHT DES INTENDANTEN MJR. ERNEST CZAYKA ÜBER DIE TÄTIGKEIT DER INTENDANZ DER VI. TAKTISCHEN GRUPPE WÄHREN DES SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTANDES

Die präsentierte historische Quelle gewährt einen Einblick in die Tätigkeit der Intendantur der Kommandantur des 2. Verteidigungsbezirkskommandos und nach der Umgestaltung der 1. Tschechoslowakischen Armee in der Slowakei, der VI. taktischen Gruppe während des Slowakischen Nationalaufstandes, die vom Amtsvorsteher Int.-Hptm. Ernest Czayka geleitet wurde. Czayka war Absolvent der Abteilung „B“ (Intendantur) der Militärischen Hochschule in Bratislava. Der veröffentlichte Bericht wurde von Intend.-Hptm. Ernest Czayka nach dem Zweiten Weltkrieg in Januar 1948 verfasst. Zu dieser Zeit hatte Czayka das Amt des Leiters der Intendantur der 10. Division mit Sitz in Košice inne. Der Auftraggeber des Berichts war der Befehlshaber des rückwärtigen (Versorgungs-) 4. Bezirks, Int.-Gen. Vojtech Danielovič. Der Bericht war ursprünglich gedacht als ein Teil einer umfassenden Darstellung der kämpferischen Tätigkeit der 1. Tschechoslowakischen Armee in der Slowakei während des Slowakischen Nationalaufstandes. Er sollte einen tieferen Einblick ermöglichen in die Armeetätigkeit im Bereich der verwaltungsbehördlichen Aufsicht der Truppen seit dem Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes, als diel. Tschechoslowakische

⁵² Mjr. int. Ernest Czayka pri použití pojmu „modráci“ mal na mysli príslušníkov intendantnej správy a hospodársko-proviantnej a odevnej správy, ktorí mali hodnostné výložky v tmavomodrej farbe. Dôstojníci intendantnej správy mali pomocné vyloženie (pololem) na konci výložky v červenej farbe. In Smernice pre nosenie vojenskej rovnošaty a rovnošaty Pracovného zboru Se-I. Príloha č. 3. Predpis vydalo MNO v r. 1940.

Armee in den 1. und 2. Verteidigungsbereich aufgeteilt war. Später, nach der Umformung der Armee in sechs taktische Gruppen (Heeresgruppen) und eine Luftwaffengruppe. Im Sammelwerk, in dem die Tätigkeit der Armee im Slowakischen Nationalaufstand eingehend geschildert werden sollte, waren selbstständige Kapitel vorgesehen, die einen Überblick über die einzelnen Dienststellen der Armee – darunter der Intendantur der VI. taktischen Gruppe, verschaffen sollten.

Zoznam použitej literatúry:

BOSÁK, Pavel. Organizácia 1. Československej armády na Slovensku. In *Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy. Zborník stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1990, s. 34-93.

CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava : VHÚ, 2013, 283 s. ISBN 978-80-89523-20-7.

FIDLER, Jiří – SLUKA Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky Československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 298. ISBN 978-80-72772-56-8.

Kol. aut. *Dôstojníci a štáby povstaleckej armády. Organizačná štruktúra 1. československej armády na Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 114.

KOZOLKA, Jaroslav. Slovenská intendantská škola 1939/1940. In *Vojenská história*, č. 4, roč. 17, 2013, s. 98-111.

KOZOLKA, Jaroslav. Vysoká vojenná škola 1940-1942. I. časť. In *Vojenská história*, č. 3, roč. 19, 2015, s. 98, 104.

KOZOLKA, Jaroslav. Vysoká vojenná škola 1940-1942 II. časť. In *Vojenská história*, č. 4, roč. 19, 2015, s. 80-81.

LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008, 224 s. ISBN -80-8085-575-8.

PAŽUR, Štefan. Organizácia a dislokácia Východoslovenskej armády. Technický zbor a doplňovanie početného stavu. In TÓTH, Dezider (ed.). *Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana v Banskej Bystrici 31. 10. 2006*. Banská Bystrica : M SNP, 2008, s. 160.

PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda. Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica : M SNP, 2012, 343 s. ISBN 978-80-89514-05-2.

ŠTEFANSKÝ, Václav. *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1983, 103-111.

RECENZIE

ČERVENKA, Juraj. *LIETALI POD VLAJKOU MONARCHIE A PODTITULOM RAKÚSKO-UHORSKÍ VOJENSKÍ LETCI Z ÚZEMIA SLOVENSKA V ROKOCH 1914 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2020, 192 s. ISBN 978-80-8128-253-9.

Prekladaná monografia je výsledkom dlhodobého výskumu Juraja Červenku, ktorý permanentne publikuje z oblasti vzdušných síl bývalej podunajskej monarchie s dôrazom na územie Horného Uhorska viacero nielen časopiseckých, ale aj knižných prác. Po prvý raz sa však záujemcovia o vojenskú históriu našej krajiny z čias Veľkej vojny môžu na stránkach tejto knihy stretnúť s prehľadom desiatok aviatikov, ktorí mali väčší či menší vzťah práve k územiu Slovenska a zapĺňali tak zaujímavé stránky našich vojenských dejín. Systematicky je kniha po predhovore autora členená na úvodné kapitoly pojednávajúce všeobecne o cisárskych a kráľovských leteckých oddieloch v období 1914 až 1918, situácii na jednotlivých frontoch dualistického mocnárstva i bilancii víťazstiev a strát c. a k. letectva. Gros monografie tvoria medailóny desiatok pilotov i pozorovateľov habsburského letectva. V závere publikácie sú zase tabuľky a prehľady so zoznamom leteckých es i leteckých rôt (*FliK*), ktoré spolu s množstvom fotografií vhodne dopĺňajú textovú časť. Autor však nezabudol pripomenúť vojnové angažovanie sa aj pozemného personálu letísk vrátane kuchárov či ďalších pomocných síl aviatikov monarchie.

Autorove výskumy pritom zahŕňajú pôsobenie letcov zo Slovenska na severovýchodnom fronte proti Rusom, juhozápadnom fronte proti Talianom, Britom, Francúzom a na balkánskom fronte proti Srbom, nevynecháva však ani letecké aktivity na bojiskách v Albánsku. Z produkcie rakúsko-uhorských fabrik je spomenutá výroba 5 400 lietadiel a viac ako 4 300 leteckých motorov počas vojny. K najrozšírenejším prototypom lietadiel autor zaradil viacúčelový neobratný dvojplášnik Hansa-Brandenburg C.I, krehkú stíhačku Aviatik Berg D.I či ďalší stíhací stroj Albatros D.III (Oeff), s ktorým piloti dosiahli najviac víťazstiev. Celkový počet týchto zostrelov vo farbách Rakúsko-Uhorska bol podľa autorom ponúknutých údajov cca 800, z nich 10 % pripadá na letcov z územia Slovenska.

Práve životopisné osudy a vojenské etapy života príslušníkov rakúsko-uhorského letectva predstavujú majoritnú časť publikácie v rozsahu 145 z dovedna 193 strán monografie. Curriculum vitae a jeho esenciálne črty tvoria pri 71 aviatikoch obsah ich medailónov, u viacerých však zo základných údajov absentujú dátumy alebo aspoň roky úmrtia. Nemožno však toto negatívum pripisovať autorovi, jeho výskum je podrobný, mnohé údaje sú ale nedohľadateľné. Nepochybne k tomu prispel i rozpad podunajského impéria, ako habsburskú monarchiu Juraj Červenka nazýva. Nielen nová štátna príslušnosť bývalých letcov v nástupníckych štátoch, ale aj ich účasť v ďalších vojnových konfliktoch vrátane druhej svetovej vojny, či emigrácia do zámoria, zapríčinili stratu stôp po ich neskorších osudoch.

Začiatky leteckých bojov počas prvej svetovej vojny boli často kuriózne, lietadlá jednotky *FliK 5* boli dokonca ostreľované vlastnými rakúsko-uhorskými vojakmi. Reakciou vrchného veliteľstva armády (*AOK*) bol zákaz strieľania na lietadlá a pripútané pozorovacie balóny. Niektoré medailóny prinášajú pozornému čitateľovi informácie o dosiahnutom vzdelaní aviatikov, predvojnovými doktorátmi tak disponoval napr. rožňavský rodák por. v z. Mikuláš Aczel, či npor. v z. Mikuláš Biterra, ktorý neskôr pôsobil ako profesor poľnohospodárskych univerzít v Kluži a Debrecíne. Iní aviatici absolvovali aj najvyššie vojenské vzdelanie v c. a k. mocnárstve na Tereziánskej vojenskej akadémii vo Viedenskom Novom Meste, ako napr. budúci plukovník *Luftwaffe* htm. Erich von Kahlen či npor. Guido Georgievits von Apadia, ktorý z ruského zajatia v roku 1915 utiekol do vtedy neutrálnej Číny. K vysokej aristokracii patril npor. Jozef gróf Pálffy, viacero poľných pilotov sa pritom

hrdilo šľachtickými predikátmi či zemianskym pôvodom, pre mnohých z nich totiž služba na nebi predstavovala pokračovanie elitného pôsobenia v ozbrojených silách obdobne ako v radoch stále viac rednúceho jazdectva. Práve uvedenie predikátov, či titulov by aj s poukazom na monarchistický ráz letectva u jednotlivých osôb v publikácii bolo vhodnejšie, ako napr. Karl Freiherr von Holtz, Nikolaus von Bittera či Stefan Petróczy von Petrócz. Práve Petróczy von Petrócz sa stal veliteľom prvej vojenskej pilotnej školy habsburskej ríše sídliacej vo Viedenskom Novom Meste. Letecké eso dôst. zást. Frigyes Hefty, ktorému autor venoval 6 strán monografie, si takisto pozornosť čitateľov zaslúži. Nositeľ troch zlatých medailí za statočnosť získal v Rakúsko-Uhorsku prvenstvo v rámci záchrany života skokom s padákom z lietadla z augusta 1918. Po skončení vojny pracoval aj pre *Air France* a zomrel až v roku 1965 v americkom Detroiti.

Najúspešnejším leteckým esom pochádzajúcim z územia Slovenska bol s 19 zostrelmi Prešporčan por. v z. in mem. Jozef Kiss, syn slovenskej matky a maďarského otca. Autor mu venoval až 15 strán svojej publikácie a to zjavne aj s ohľadom na jeho síce krátky, no pútavý životopis počnúc začiatkami Kissovho leteckého nasadenia na juhozápadnom fronte v roku 1916. Na tomto bojiisku, kde dohodové bombardéry zhadzovali na rakúsko-uhorských vojakov okrem bômb aj kovové šípky, sa zúčastnil bombardovania talianskej Verony. Ako jediný poľný pilot pochádzajúci z územia Slovenska získal Zlatú medailu za statočnosť pre dôstojníkov npor. v z. Béla Macourek, ktorému bol v medzivojnovom Maďarskom kráľovstve udelený titul víťaz. V tomto období si zmenil svoje pôvodne české priezvisko na *Makláry* obdobne ako ďalší víťaz, bývalý veliteľ „cisárskej“ letky FliK 55J a nositeľ Rytierskeho kríža Leopodovho radu s vojnovou dekoráciou a mečmi htm. Josef von Maier na *Modory*.

Životopisy nevynechávajú ani negatívne stránky osudov jednotlivých letcov, dolnozemskej Slovák šikovateľ Michal Bořanský z Békešskej Čaby počas výcviku v leteckej náhradnejrote 1 (*FleK I*) v Novom Sade pobudol niekoľko týždňov vo väzení za simulovanie, zanedbaný výstroj a nevhodné správanie sa na veliteľstve tejto roty. Dôst. zást. Karol Kaszala z Nitry, z ktorého sa neskôr stalo eso s ôsmimi zostrelmi, bol zase na začiatku svojej leteckej kariéry v roku 1915 v hodnosti desiatnika uväznený za riskantnú pilotáž na 30 dní. Ako jediný rakúsko-uhorský poddôstojník letectva obdržal Karol Kaszala nemecký Železný kríž II. triedy. Najviac, teda 20 zostrellov, medzi esami pochádzajúcimi zo zalitavskej časti rakúsko-uhorskej monarchie dosiahol por. v z. Franz Gräser, ktorého životná púť sa ukončila v máji 1918 blízko Trevisa.

Prešovský rodák npor. Erwin Hauptmann, údajne pod menom Alfredo Enrique Cuhne, v medzivojnovom období organizoval ekvádorskú tajnú políciu, vykonával špionáž v prospech nacistického Nemecka a žil aj v Španielsku generalissima Franca. Iné životné nástrahy postretli Košičana por. v z. Karola Neményiho, ktorý sa počas režimu Strany šípových krížov z dôvodu izraelitského vierovyznania ukrýval na rozhraní rokov 1944 – 1945 pred prenasledovaním. Až do roku 1948 vykonával advokátsku prax v rodnom meste a po komunistickom prevrate sa odsťahoval do Brazílie, kde aj zomrel. Autor zaradil k medailónom aj krátky životopis vojvodinského Slováka čat. Andreja Kvasza patriaceho k propagátorom aviatiky v Krajínach svätoštefanskej koruny. Nevšedný je i príbeh npor. Adolfa Pielera, ktorý po osvojení moslimským obchodníkom používal orientálne meno Hassan Riza aj titul Effendi a navyše pravidelne nosil turecký fez.

V ďalšom svetovom konflikte sa exponovali npor. v z. Július Smutný na čele Veliteľstva vzdušných síl Slovenskej republiky v hodnosti podplukovníka a generálmajor Emil Uzelac ako prvý veliteľ letectva Nezávislého štátu Chorvátsko. Práve Emil Uzelac v rangu plukovníka pôsobil až do roku 1917 na poste prvého veliteľa Cisárskych a kráľovských vzdušných síl (*Kaiserliche und Königliche Luftfahrtruppen/Császári és Királyi Légjárócsapatok*), ktoré sa organizačne osamostatnili v roku 1915. Dovtedy bolo letectvo zaradené podľa autora

v rámci Dopravnej brigády z Viedne, obdobne ako Železničný pluk, Telegrafný pluk a Automobilový oddiel.

Autorom zhromaždené a spracované údaje sú zjavne výsledkom poctivého historického bádania, rozsah prameňov uvedený v závere publikácie vrátane archívnych dokumentov zase poskytuje prehľadný diapazón zdroja autorových informácií pri písaní monografie. Záujemcovia o poznanie dejín vojenského letectva na Slovensku z obdobia Veľkej vojny sa tak z ponúknutých medailónov môžu oboznámiť s personálami aviatikov spojených s naším územím. Z faktografických údajov by však nemal autor používať v rámci rakúsko-uhorskej brannej moci neexistujúci rang kapitána vzhľadom na zavedené hodnosti hajtmana, resp. rytmajstra. Obdobne armáda Talianskeho kráľovstva nezavedla autorom uvádzaný rang čatára, ekvivalentom bola hodnosť seržanta. Za pútavé obohatenie literatúry faktu o vojnovom konflikte z rokov 1914 – 1918 s dôrazom na naše národné dejiny však predkladanú monografiu bezpochyby možno považovať.

Rudolf Manik

RAJLICH, Jiří. CHEB 1917-1947. AVIATICI A LETADLA PRVNÍHO VOJENSKÉHO LETIŠTĚ V ČESKÝCH ZEMÍCH. Cheb : Svět křídel, 2020, 400 s. ISBN 978-80-7573-077-0.

Chebské vydavateľstvo Svět křídel s okolo 30-ročnou tradíciou a približne troma stovkami vydaných knižných publikácií na konte, zameranými najmä na problematiku histórie letectva, prinieslo ďalšiu zaujímavú a prínosnú knihu. Vznikla pod perom známeho českého vojenského a leteckého historika Jiřího Rajlichu, ktorý sa v posledných rokoch obzvlášť intenzívne venuje problematike rakúsko-uhorského letectva. Aj história chebského letiska siaha do čias habsburskej monarchie, ako však napovedajú výsostné znaky znázornené na obale knihy, slúžilo i strojom a letcom československým, príslušníkom nemeckej Luftwaffe a, čo je vari najzaujímavejšie, i letectva tzv. Ruskej oslobodeneckej armády. Okrem iného v knihe nájde slovenský čitateľ rôzne informácie o udalostiach, osobnostiach či lietadlách istým spôsobom spojených so slovenským prostredím.

Kniha je rozdelená do pätnástich kapitol, ktoré čitateľa postupne prevedú históriou chebského letiska, dlhou tri desaťročia. Ako autor vysvetľuje, vznik letiska sa spájal s budovaním výcvikových kapacít letectva Rakúsko-Uhorska. Cheb bol totiž sídlom Fleku 16, jednej z viac než dvoch desiatok rakúsko-uhorských výcvikových leteckých rôt. Navyše mesto s početnou vojenskou posádkou a dobrou železničnou infraštruktúrou bolo v časoch prvej svetovej vojny takmer úplne nemecko-jazyčné a patrilo k baštám nemeckého nacionalizmu. Autor upriamuje zvláštnu pozornosť práve na počiatočnú fázu existencie chebského letiska, ako sám v úvode konštatuje, „*doteraz totiž mnohé zostalo iba naznačené a nedopovedané, týka sa to predovšetkým jeho vlastných počiatkov v dobách habsburskej monarchie*“.

Ďalšie kapitoly knihy približujú československú medzivojnovú éru chebského letiska, najprv jeho rýchle obsadenie, pričom súčasťou tejto časti je i hlásenie rotmajstra Františka Šafránka o „výprave do Chebu 5. novembra 1918“. Nasleduje napr. prítomnosť 4. leteckej stotiny, neskôr premiestnenej do Nitry, vznik a fungovanie leteckého učilišťa či prítomnosť stíhacích a pozorovacích letiek III. perute Leteckého pluku 1, Žandárskej (Četníckej) leteckej hliadky a napokon cvičnej letky Leteckého pluku 1. Rajlich si podrobne všima i jeden pretrvávajúci problém, a to núdzové pristátia v susednom Bavorsku po strate orientácie pilotov z prihraničného Chebu.

Po mníchovských udalostiach a počas druhej svetovej vojny používala chebské letisko, prirodzene, nemecká Luftwaffe. V Chebe boli postupne dislokované nemecké bojové stíhacie jednotky, školné a doplňovacie útvary a napokon znova bojové jednotky, presnejšie ich torzo. Autor znova upozorňuje na mnohé príťažlivé fakty, v Chebe napr. pristávali i gi-

gantické šesťmotorové transportné Messerschmitty Me 323 či štvormotorové „stonožky“ Arado Ar 232B. Navyše, počas druhej svetovej vojny Nemci v Chebe vybudovali i ďalšie letisko s leteckou továrňou a modernou betónovou dráhou. Počas posledných mesiacov vojny pôsobili na starom chebskom letisku aj letecké jednotky Ruskej oslobodeneckej armády, vybavené pomerne pestrým lietadlovým parkom. Záverečná kapitola hovorí o konci najstaršieho českého vojenského letiska, ktorého zánik sa začal s opakovanými útokmi amerického letectva a zavŕšilo ho oficiálne zrušenie letiska v lete 1947.

Vari najväčším pozitívom knihy sú stovky uverejnených fotografií, najmä portréty samotných letcov, zábery leteckej techniky a areálu letiska. Obsiahle popisy pod fotografiami, viažucimi sa najmä k chebskému prostrediu a jemu blízkym súvislostiam, prinášajú viaceré menej známe fakty či vysvetlenia problematiky. Spomeňme iba niektoré, z môjho subjektívneho pohľadu vcelku unikátne či pôsobivé. Napr., že členovia letectva mladého štátu používali približne do polovice roka 1919 upravené rakúsko-uhorské letecké odznaky, kým ich nosenie Ministerstvo národnej obrany oficiálne zakázalo. V knihe čitateľ nájde i záber neskorsieho prvého udeľovania československých odznakov pre poľných pilotov v Chebe. Fotografie stíhačky Fokker A.III 03.47 jednotky Flik 13 na fronte v Haliči na jeseň 1916 a toho istého lietadla v júni 1919 na nádvorí Schwarzenberského paláca, vtedajšieho sídla technického múzea, dokazujú, že aj letecká technika mala neraz strastiplné osudy. Na fotografii jedného z pilotov so stíhačkou Avia Ba-33 v pozadí zreteľne vidieť britský padák Irvin, v menšej miere používaný aj československým letectvom. Ako sa v publikácii píše ďalej, aj prvá záchrana vojenského pilota padákom v Československu sa udiala práve v Chebe.

Uverejnené zábery leteckej techniky v Chebe sú ukážkou rôznorodosti, akú bolo vídať na československom medzivojnovom nebi. Mnohé stroje by sme mohli s trochou nadnesenia charakterizovať ako „nemainstreamové“, lietadlá neraz menej známych typov, produkovaných často v menších počtoch. Prikladom môžu byť nemecké stíhacie lietadlá LFG Roland D.VIb, francúzske bombardéry Bréguet 14A.2, v budapeštianskej továrni MÁG zhotovený stíhací Fokker D.VII, francúzske stíhacie hornoplošníky Gourdou-Lesurre GL.22 či britský dopravný Vickers 61 Vulcan, komicky nazývaný „lietajúce prasa“. Z tých československej produkcie spomeňme dvojmiestne Letovy (Šmolíky) Š-1 a Š-2, Avie B-9 či ťažko ovládateľné stíhačky typu Avia B-3. Kniha *Cheb 1917-1947* môže byť pomocníkom nielen leteckých historikov, ale tiež milovníkov letectva z radov modelárov, ako napovedá napr. séria snímok elegantných Voisinov 10Bn.2 chebskej 4. leteckej stotiny, Rumplerov C.VII dodaných z Nemecka vo februári 1920 či stíhacích SPAD-ov 7, na ktorých je vidieť množstvo detailov. Na posledných stranách knihy môžeme vidieť zábery z posledných rokov existencie letiska – vraky nemeckých strojov, letiskové objekty zmenené na ruiny či zajatecký tábor, ktorým sa zdevastovaná základňa po skončení druhej svetovej vojny stala.

Ako už bolo naznačené, viaceré zábery, či už osobností alebo techniky, sa priamo či nepriamo viažu k slovenskému prostrediu. Uvedme znova pár príkladov, najprv tri zaujímavé postavy histórie aviatiky spomínané v Rajlichovej knihe. Tou prvou bol nepochybne kapitán jazdectva v zálohe Mórítz Katona de Dercsika, najprv letecký pozorovateľ Fliku 29 dislokovaného na rumunskom fronte a neskôr v poradí druhý veliteľ chebského Fleku 16. Tento vyštudovaný právnik patrila pred vojnou k dlhoročným pedagógom bratislavskej (prešporskej) vyššej právnickej školy. V československej armáde bol vedený ako rotmajster v zálohe aj rodák z Nitry Hermann Czirolnik, bývalý pilot rakúsko-uhorského námorného letectva a príslušník letectva boľševickej Maďarskej republiky rád. Czirolnik, tiež úspešný boxer, patrila k známym postavám spoločenského a športového života medzivojnovnej Bratislavy, pričom na chebskom letisku cvičil svoje pilotné znalosti. V Chebe zastával funkciu učiteľa lietania i stupavský rodák Andrej Belež, ako aj Rajlich vysvetľuje, v tom čase jeden z mála aktívnych vojenských pilotov slovenskej národnosti. Pôvodne „chebský“ stroj Oeffag

C.II 52.78 neskôr v júni 1923 havaroval v okolí košického letiska Barca (Rajlich uvádza ako dôvod nehody opitosť pilota rotmajstra Hynka Kranzfeldera), čo taktiež dokazujú uverejnené fotografie.

Súčasťou publikácie sú aj dve prílohy – Popis vojenského letiska v Chebe z roku 1925 a tabuľka československých letcov, ktorým sa stali osudné nehody počas ich výkonu služby v Chebe v rokoch 1918 – 1938. Jediným negatívom publikácie je absencia menného registra či zoznamu lietadiel, ktorý by kniha taká naplnená informáciami mala mať. Napr. pod desiatkami portrétov letcov totiž nájdeme ich často podrobne rozpísané osudy. Určite by čitateľovi takáto pomôcka uľahčila orientáciu v texte a pomohla pri hľadaní rýchlych faktov o danom príslušníkovi letectva.

Juraj Červenka

HOLEC, Roman. *TRIANON. Triumf a katastrofa.* Bratislava : Marenčin PT, 2020, 350 s., poznámky, pramene a literatúra, obrazová príloha. ISBN 978-80-569-0588-3.

V júni 2020 sme si na Slovensku a aj v okolitých krajinách s rozdielnou intenzitou a dôrazom pripomenuli sté výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy (4. júna 1920) v paláci Veľký Trianon. Na rozdiel od Maďarska bola spomienka na Slovensku viac ako skromná aj zo strany najvyššej politickej reprezentácie a aj zo strany historikov, právnikov a publicistov. Akoby Slováci chceli dať za pravdu autorovi recenzovanej monografie, že na Slovensku Trianon už nepredstavuje žiadnu veľkú tému a zdá sa, že po dvoch publikáciách z roku 2010 sa téma na dlhé roky uzavrela (s. 10). Nie je to celkom presné, pretože v roku 2011 vyšla ešte monografia Mariána Hronského *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti* a v roku 2020 vyšlo aj niekoľko článkov a analýz Trianonskej mierovej zmluvy a aj odlišného prístupu k nej na Slovensku, Rumunsku a v Maďarsku. Nie všetci na Slovensku dnes chápu bez prehánania obrovský význam Trianonu, o čom svedčí nielen prístup našich súčasných politických elít, ale napríklad aj skonfundovaný článok „historizujúceho“ a často popleteného publicistu Vladimíra Jancuru v denníku *Pravda*.¹

Hoci aj Holec pripomína, že Trianonom prehrali aj Slováci, ktorí zostali mimo územia Slovenska, resp. Česko-Slovenska, Jancura má zrejme na mysli niečo iné, ak tvrdí, že Trianonom nemajú ani Slováci čo oslavovať a je to aj pre nich trauma. Ak na nič iné, akosi zabudol minimálne na slovenské hranice stanovené Trianonom.

Profesor Holec sa témy Trianonu zmocnil trochu odlišným pohľadom ako Marián Hronský, najvýznamnejší slovenský historik zaoberajúci sa začleňovaním Slovenska do Česko-Slovenska, bojmi o územnú integritu v rokoch 1918 – 1919 a samotnou mierovou zmluvou. Autor Roman Holec, známy odborník aj na hospodárske dejiny Uhorska a Slovenska, neponechal stranou ani často zabúdanú a obchádzanú tému – hospodárske súvislosti a aj dôsledky Trianonu ako pre Maďarsko, tak aj Slovensko. Holec správne poukazuje na to, že Hronského práce sú materiálovo bohaté a poctivo napísané, ale ich nedostatkom je nedostatočný maďarský kontext (je to dané zrejme aj jazykovou bariérou) a dosť jednostranné zameranie na vojenské dejiny, čo je zase dané nielen Hronského záujmom, ale aj jeho pracoviskom, keďže spoluzakladal a dlho aj pôsobil v rámci Vojenského historického ústavu v Bratislave. Treba vyzdvihnúť citlivý prístup autora k názvom spoločného štátu Čechov, Slovákov, Rusínov a národností, ktoré žili v rámci ČSR. Do prijatia ústavy vo februári 1920 je korektný názov Česko-Slovensko a Česko-slovenská republika, po prijatí ústavy už len Československo alebo Republika československá. Bohužiaľ, často to nerešpektujú nielen mnohí historici, ale dokonca aj právnici, ktorí by mali mať v tejto otázke úplne jasno. Skrátka hovoriť o Československu v rokoch 1918 a 1919 je anachronizmus a vecne, politicky aj právne nesprávne.

Okrem výkladu, čo viedlo k Trianonu a podrobného výkladu o okolnostiach vyjednávania o textoch mierových zmlúv v Paríži, nájde čitateľ v monografii aj veľa neznámych údajov, ktoré sú zaujímavé a objavné – napríklad kapitola o osudoch šľachty po Trianone a využitie beletrie v práci historika. Zaujímavé sú aj údaje napríklad o tom, ako sa skladala kolóna vozidiel zástupcov Československa, Rumunska a Kráľovstva SHS a ako prebiehal ceremoniál podpisu. Autor uvádza na správnu mieru aj niektoré nepresnosti spojené a uvádzané v súvislosti s Trianonom, Apponyim a Osuským. Napríklad, že Apponyi ako minister školstva a osvety už v roku 1905 zariadil vylúčenie Osuského zo všetkých škôl v Uhorsku na základe ich osobného stretnutia na lýceu v Prešporku (s. 192 – 193) alebo o tom, čo sa tvrdilo a niekedy sa to ešte aj dnes opakuje, že zmluvu podpísali v paláci Malý Trianon. Sú to len detaily, ale ak má byť vedecká práca prínosom a odstraňovať aj niektoré omyly a nesprávne faktografické údaje, treba aj túto stránku monografie oceniť. Medzi toľkými údajmi a faktmi je vcelku pochopiteľné, že aj Holecova kniha má niektoré nepresnosti. Napríklad obsadenie Lučenca neprebehlo 3. januára 1919, ale už v noci z 1. na 2. januára 1919 a neboli tam ešte vtedy príslušníci 33. pluku, ale asistenčná sotina 30. pešieho pluku z Vysokého Mýta vedená nadporučikom Josefom Ejemom.²

Aj keď rozumiem, že autor chcel čitateľovi priblížiť aj neistú situáciu, politický zápas a skutočné boje na Slovensku, nie je mi celkom jasné, prečo venuje takú veľkú pozornosť Bazovskému, ktorého chameleonstvom sa aj sám kedysi zaoberal a už viacero autorov – okrem jeho obhajcov – dostatočne dokázalo jeho dvojakú a často aj nepriateľskú aktivitu voči Slovákom a ČSR (s. 124 – 152). O Bazovského charakteere dostatočne svedčí aj to, že si Šnejdárkov úskok o „Senegalcoch“ snažil sám prisvojiť a časovo ho zasadil do konca roka 1918, hoci sa to v skutočnosti stalo až na jar 1919.

Prekvapuje aj v tejto monografii pomerne malá pozornosť, ktorú autor venuje prejavu Alberta Apponyiho 16. januára 1920 v budove francúzskeho ministerstva zahraničných vecí na Quae d'Orsay. Tento prejav bol svojho času rozobraný aj slovenskými účastníkmi konferencie aj v slovenských médiách, ale nie celkom dôsledne. Je až zarážajúce, že toto zásadné vystúpenie Apponyiho silou-mocou sa pechoriaceho za zmiznutou chimérou Uhorska nebolo až doteraz v úplnosti preložené do slovenčiny.³ Dokonca aj Marián Hronský vo svojich knihách používal len úryvky z nie celkom presného českého prekladu. Je však veľmi dôležité, aby sme Apponyiho prejav mali k dispozícii aj v slovenčine, pretože táto arogantná reč jednak ukazuje, ako zmyšľala uhorská politická elita o Slovákoch (hoci ich menovite ani nespomína, akoby neexistovali; zrejme dobre vedel, prečo) a ďalších národnostiach dokonca ešte aj po prehratej vojne a jednak potvrdzuje ilúzie, v akých Maďari aj neskôr žili.

Vzhľadom na komplikovanú situáciu v Maďarsku v roku 1919 a na taktizovanie jeho predstaviteľov, prišla oficiálna maďarská delegácia na čele s grófom Albertom Apponyim na mierovú konferenciu až začiatkom roka 1920. Maďarskí predstavitelia márne dúfali, že sa im podarí udržať národnosti v rámci bývalých hraníc Uhorska a tým aj jeho územnú integritu. Jednou z hlavných požiadaviek maďarskej delegácie bol plebiscit (ľudové hlasovanie) na územiach, ktoré sa mali oddeliť od centrálnej časti Uhorska, ktorá sa pretvorila na potriannské Maďarsko. Dohodové štáty ani okolité národy – Slováci, Rumuni, Srbi, Chorváti atď. však na myšlienku ľudového hlasovania nemohli pristúpiť vzhľadom na dlhoročnú maďarizačnú politiku maďarských vlád. Aj keď Maďarsko nakoniec mierovú zmluvu podpísalo a

² VRÁBEL, Ferdinand. Vojenské udalosti v Lučenci na prelome rokov 1918/1919 a neskôr v politickej reflexii Ľudovíta Bazovského. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 10, s. 33-51. ISSN 1335-3314.

³ VRÁBEL, Ferdinand. https://noveslovo.sk/c/Prejav_grofa_Alberta_Apponyiho_povodne_Oponickeho_z_Velkych_Oponic_v_Parizi_1_cast, https://noveslovo.sk/c/Prejav_grofa_Alberta_Apponyiho_povodne_Oponickeho_z_Velkych_Oponic_v_Parizi_2_cast. Stiahnuté 25. augusta 2020.

ratifikovalo, Trianon sa chápal z jeho strany ako veľká nespravodlivosť, krivda, diktát a po Moháčskej bitke v roku 1526 ako najväčšia maďarská katastrofa v dejinách.

Napriek tomu, že tohto horlivého maďarizátora odborníkom a vzdelaným Slovákom, Rumunom, Srbom, Nemcom, Chorvátom atď. netreba osobitne predstavovať, predsa len niekoľko informácií o ňom nezaškodí. Apponyi, gróf de Nagyappony (Oponice, ležiace severne od Nitry pod Veľkým Trábečom, mali časti Malé Oponice a Veľké Oponice, ale obidve časti obce spoločne sú ešte aj dnes skôr menšia dedina /v roku 2016 mali len 811 a k 31. 12. 2019 iba 836 obyvateľov/), sa narodil 29. mája 1846 vo Viedni a zomrel 7. februára 1933 v Ženeve. Pochovaný je v Dóme sv. Štefana v Budapešti (hoci rodinná hrobka Oponických je vo farskom kostole sv. Petra a Pavla v Oponiciach). K jeho rozsiahlym majetkom okrem iného patrili aj pozemky v dnešnom Malinove (Eberhard).⁴ Počas svojej politickej kariéry sa stal jedným z najhorlivejších stúpcov pomadžarčenia inojazyčných národností v Uhorsku a dodnes je smutne známy svojimi školskými „reformami“ v neprospech národností, z čias, keď bol ako člen uhorskej vlády na čele rezortu, ktorému školstvo podliehalo.

Ako sa stal vlastne tento na konci roka 1918 nielen v Maďarsku, ale aj v pomere k národnostiam už odpísaný sedemdesiattriročný politik vedúcim maďarskej delegácie v Paríži? Keď sa tam na začiatku roka 1919 schádzala mierová konferencia a začala svoju prácu, bolo pre vedúcich predstaviteľov Dohody neprijateľné, aby sa tam neskôr zúčastnili aj zástupcovia či už boľševickej vlády Bélu Kuna a dokonca ani nástupnickej sociálnodemokratickej vlády Gyulu Peidla. Dohoda bola ochotná rokovať len s predstaviteľmi nasledujúcich vlád – Istvána Friedricha, Károlya Huszára či Sándora Simonyi-Semadama. Maďarsko vyslalo Apponyiho do Paríža s falošnou nádejou, že on tam niečo zachráni, ale nestalo sa tak.⁵ Ďalší vývoj ukázal, že maďarskí politici nevedeli správne vyhodnotiť situáciu, v akej sa maďarský národ kvôli svojim netolerantným vedúcim predstaviteľom a svojej vnútornej politike, nepriateľskej k národnostiam, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, ocitol.

Huszárova vláda nemala v podstate po ruke nikoho iného, resp. z jej pohľadu lepšieho ako Apponyiho, aby Maďarsko v Paríži zastupoval. Bol nesporne veľmi vzdelaný a jazykovo dobre až nadpriemerne vybavený, ale keby vláda bola zvažila to, ako sa tento magnát zapísal do dejín, a aký je „obľúbený“ u bývalých v Uhorsku žijúcich národností – Slovákov, Rumunov, Srbov, Chorvátov a koniec-koncov aj u Nemcov, bola by si možno vybrala nejakého iného vedúceho predstaviteľa delegácie. Ale aj v tomto sa opäť prejavila nedostatočná empatia maďarských politikov a malé pochopenie (či skôr veľké nepochopenie) pre pocity bývalých národností v Uhorsku, ktoré Apponyiho absolútne odmietali a na jeho školskú politiku a postoje voči národnostiam mali, celkom opodstatnene, veľmi neblahé spomienky.

Veľmi charakteristické sú udalosti spojené s návštevou Apponyiho v Spojených štátoch amerických. Vo februári 1911 navštívil USA, prijali ho v Snemovni reprezentantov a stretol sa s ním aj americký prezident W. H. Taft. Americká tlač mu venovala značnú pozornosť a oznamovala aj to, že tento maďarský politik má prehovoriť na blížiacich sa oslavách Georgea Washingtona, prvého prezidenta USA. Naši krajanovia zriadili pri tejto príležitosti v Clevelande tlačovú kanceláriu, ktorá informovala americké médiá o Apponyiho pôsobení v Uhorsku. Organizovali sa aj protestné zhromaždenia a v rezolúciách, ktoré na nich ich účastníci schválili, žiadali, aby Apponyimu nebolo umožnené rečniť na oslavách prezidenta – osloboditeľa. Krajania vydali aj brožúrku „*Who count Apponyi is! – Kto je gróf Apponyi!*“

⁴ V tejto súvislosti sú zaujímavé obviňovania niektorých súčasných maďarských autorov, že vraj si Apponyi nemohol z Eberhardu odviezť svoju garderóbu. Ale keď tam so Šrobárovým súhlasom pobýval v čase Kunovej boľševickej diktatúry, mohol si ju pripraviť a pri návrate do Budapešti aj so sebou odviezť.

⁵ ZEIDLER, Miklós. Reménytelen küldetés. [www.mta.hu](http://mta.hu), 1. júna 2017, stiahnuté 18. 6. 2020.

Tento organizovaný odpor našich krajanov v USA nakoniec docielil, že Apponyimu nebolo umožnené na oslavách vystúpiť.⁶ To ho tak nazlostilo, že vyhlásil: „*Bojoval som roky proti ľuďom tohto druhu a v boji neustanem. Týchto revolucionárov, čo sa pokúšajú do Uhorska uviesť národnostný rozkol, neprestanem prenasledovať, kým ich nerozdrvím svojím opätkom.*“⁷

Na rozdiel od niektorých amerických predstaviteľov, ostatní zástupcovia Dohody, až na výnimky, nevedeli, kto je tento spupný aristokrat, nediplomat vyslaný do Francúzska ako „diplomat“, aby pre Maďarsko zachránil, čo sa dá. Pochopili to neskoro, až pri vypočutí jeho útočnej reči, podľa maďarských politikov, historikov a médií, dodnes označovanej za obhajobnú reč, na mierových rokovaníach 16. januára 1920 v Paríži. Apponyi sa vo svojom vystúpení snažil obhájiť neobhájiteľné⁸ a možno aj spravodlivosťou dejín mu pripadla úloha, niešť ako prvému aj dôsledky jeho maďarizačnej politiky. Apponyiho prejav na zástupcov Dohody obzvlášť nezapôsobil a tak zostal určený skôr pre maďarský národ doma. Pri štúdiu tejto reči zarážajú jeho opakované tvrdenia o nižšom kultúrnom stupni vývoja okolitých národov a národností, časté odvolávanie sa na zásady medzinárodnej spravodlivosti, mravnosti, samourčenia národov a podobne. Škoda len, že tieto zásady Apponyi objavil až v roku 1920 a predtým, ako popredný maďarský politik, sa k nim nielen nehlásil, ale doslova ich popieral. Z jeho činov a pôsobenia v Uhorsku je to dostatočne známe a dobre zdokumentované.

Maďarskí predstavitelia sa na mierové rokovania pripravovali veľmi zodpovedne a dôkladne. V Budapešti vytvorili Kanceláriu mierových príprav, ktorej členmi boli poprední predstavitelia štátnej správy, zástupcovia hospodárskeho života a vedci rôznych odborov s dôrazom na hospodárstvo, kartografiu, geografiu, štatistiku a kultúru. Na ministerstvách a na rôznych špecializovaných pracoviskách sa pripravovalo množstvo materiálov – mapových, obrazových a textových, ktoré boli potom prekladané do francúzštiny a angličtiny, aby mohli byť predložené zástupcom Dohody v Paríži. Materiály sa po príprave v expertných skupinách prerokúvali v užšom grémiu, ktorého členmi boli aj gróf Pál Teleki a gróf István Bethlen, od začiatku novembra 1919 aj gróf Albert Apponyi.⁹

Účasťou na mierovej konferencii sa zaoberali aj porady ministrov za účasti Telekiho, Bethlena a aj regenta Miklósa Horthyho v dňoch 2. a 8. decembra 1919. Maďari vyslanie delegácie do Paríža odkladali z taktických dôvodov, pretože predpokladali, že sa medzi víťaznými mocnosťami začnú objavovať, pokiaľ ide o strednú Európu, rozpory, ktoré by hrali do kariet Maďarsku. Huszárova vláda predložila Dohode viacero nót, ktoré požadovali stiahnutie rumunských vojsk a vyšetrenie násilných činov, ktorých sa voči maďarskému obyvateľstvu dopúšťali rumunské jednotky. Po odpovedi Dohody, ktorá upozorňovala maďarských predstaviteľov na to, že Maďarsko sa nenachádza v takej situácii, aby mohlo predkladať akékoľvek požiadavky, Apponyi 29. decembra navrhol, aby sa maďarská delegácia vydala na cestu do Paríža 5. januára 1920.¹⁰ V ten deň vypravili z budapeštianskeho Východného nádražia (Keleti pályaudvar) mimoriadny vlak s maďarskou delegáciou, v ktorom sa okrem celého štábu poradcov, sekretárov, pisárov, stenografův, prekladateľův a novinárov nachádzali siedmi hlavní maďarskí splnomocnenci a ďalších päť významných osôb: Teleki, Bethlen, bývalý minister financií Sándor Popovics, štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí barón Vilmos Lers a gróf László Somssich, ktorý mal na starosti

⁶ Holec to spomína, opierajúc sa na Osuského spomienky na strane 193, ale jeho citát nie je celkom presný.

⁷ HONZA-DUBNICKÝ, Jozef. *Zápisky legionára*. Ed. Ferdinand Vrábel. Banská Bystrica : PRO s. r. o., 2014, ISBN 978-80-89057-46-7, s. 33.

⁸ Pozri o tom ZEIDLER, Miklós. Reménytelen küldetés. [www.mta.hu](http://mta.hu), 1. júna 2017, stiahnuté 18. 6. 2020.

⁹ ROMSICS, I. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava : Kalligram, 2006. ISBN 80-7149-828-9 s. 159.

¹⁰ Tamže.

problematiku poľnohospodárstva. V delegácii bol aj Iván Praznovszky, ktorý mal funkciu generálneho sekretára maďarskej delegácie. Vlak viezol aj ohromné množstvo dokumentov, ktoré maďarská delegácia v Paríži predložila zástupcom Dohody.

Mimoriadny vlak s maďarskou delegáciou dorazil do Paríža na stanicu Gare de l'Est ráno 7. januára 1920. Privítal ich tam francúzsky plukovník Henry, ktorý maďarskú delegáciu odprevadil na predmestie Neuilly a ubytoval ich v hoteli Château de Madrid. Francúzi jednali s Maďarmi veľmi odmerane. V podstate sa nemohli slobodne pohybovať a na stretnutie s novinármi museli mať povolenie od francúzskeho premiéra Georgea Clemenceaua. Keď člen maďarskej delegácie György Ottlik navštívil Paríž bez povolenia a francúzskeho sprievodcu poslali ho domov. Podľa maďarského historika Ignáca Romsicsa mali tieto komisie opatrenia francúzskej strany za cieľ len to, aby ukázali Maďarom, že na konferencii nebudú v postavení rovnocenného partnera.¹¹ Odchod maďarskej delegácie z Budapešti, jej príchod, pobyt a pôsobenie v Paríži zaznamenal a komentoval aj *Slovenský denník* v niekoľkých svojich vydaniach.¹² Informátori novín v Paríži mali zrejme veľmi dobré zdroje v najvyšších kruhoch, pretože už vopred napísali, že s Maďarmi sa nebude vyjednávať, dostanú text mierovej dohody, s ktorou alebo budú súhlasiť, alebo ju odmietnu. Takisto, podľa novín, nie je možné, aby Maďarsko očakávalo súhlas s požiadavkou ľudových hlasovaní na územiach, ktoré sa majú oddeliť od pôvodného územia Uhorska.¹³

Je veľmi dôležité zoznámiť sa s prejavom Apponyiho, pretože v jeho netolerantnom až útočnom duchu (v prejave nie je ani náznak pokory a porozumenia pre to, že Maďari sa voči národnostiam chovali netolerantne /veľmi mierny výraz/ a že vlastne toto spôsobilo odchod národností z Uhorska a nie nejaký nátlak – víťazných sudcov z tábora Dohody, ako to on tvrdí) sa niesla nielen medzivojnová politika potrianonského Maďarska, ale v podstate z neho vychádzajú všetci súčasní maďarskí politici, publicisti a bohužiaľ aj mnohí maďarskí historici.¹⁴

Veľký maďarský „hrdina“ Apponyi a ani ďalší vtedajší vedúci maďarskí predstavitelia napokon nenašli v sebe odvahu prísť mierovú dohodu podpísať. Poslali tam len neznámych a nič neznamenajúcich zástupcov – vedúceho delegácie Ágosta Benáda,¹⁵ ministra práce a sociálnych vecí vo vláde premiéra Sándora Simonyi-Semadama, a Alfréda Drasche-Lázára,¹⁶ mimoriadneho vyslanca a štátneho tajomníka. Tým ale zasiali svár aj pre nasledujúce generácie a spôsobujú tým hlavne pre Maďarov trvalú traumú, pretože tým celkom zjavne demonštrovali, že tí maďarskí politici, ktorí niečo skutočne znamenajú, túto mierovú zmluvu neuznávajú a nie sú ochotní pod ňu sa podpísať. Príznačné je aj to, že Benárd zmluvu na protest podpísal stojačky a odmietol aj pero, ktoré mu zo strany protokolu ponúkali. Podpísal to svojím jednoduchým (údajne hrdzavým perom s násadkou z mäkkého dreva) a dokonca do vosku otláčil svoju súkromnú rodinnú pečať a nie oficiálnu pečať štátu, ktorý zastupoval.¹⁷ Aký to obrovský rozdiel napríklad oproti rakúskym politikom,

¹¹ ROMSICS, I. *Trianonská mierová zmluva*, s. 163.

¹² *Slovenský denník*, ročník III, číslo 3 zo 4. januára 1920, číslo 8 z 11. januára atď.

¹³ Klamné nádeje Maďarov. In *Slovenský denník*, ročník III, číslo 3 zo 4. januára 1920, s. 1.

¹⁴ LITVÁN György (ed.). *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. Paul Mantoux tolmácsolt feljegyzései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte Litván György. Fordító Litván Katalin.* Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1998, s. 243-252.

¹⁵ Vitéz MUDR. Ágost Benárd (3. 1. 1880 – 22. 6. 1968) bol kresťanskosocialistický politik, minister práce a sociálnych vecí.

¹⁶ Podľa Holecia išlo o tretítriednych maďarských politikov, s. 191. Alfréd Drasche-Lázár (15. 6. 1875 – 28. 8. 1949), mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister.

¹⁷ Benárd to uviedol vo svojej spomienke v roku 1930 pri príležitosti desiateho výročia podpísania mierovej

ktorí novú situáciu pochopili a s výsledkom prvej svetovej vojny, hoci tiež neboli nadšení, sa napokon zmierili a mierovú zmluvu so spojencami v St. Germain 10. septembra 1919 podpísali, aj keď iste neradi, bez väčších protestov. Celá podpisová procedúra v sieni Cotelie paláca Veľký Trianon 4. júna 1920 trvala len štvrt hodiny – presne od 16. 30 do 16.45. Je zaujímavé, že niektorí priami účastníci tohto aktu uvádzajú, že sa ceremoniál udial trochu skôr – od 16.15 do 16.30 hod.¹⁸

Podľa Jánosa Wettsteina, ktorý viedol denník maďarskej delegácie na parížskych rokovaníach,¹⁹ to bol veľmi smutný obrad. Nuž, ako pre koho. Ak Maďarom priznáme právo na smútok, pre národnosti, ktoré sa týmto aktom definitívne aj medzinárodnoprávne vydělili z bývalého Uhorska to bol iste obrad radostný. Jeden zo signatárov Trianonskej mierovej zmluvy za československú stranu, Štefan Osuský, o tom napísal: „*Keď som o trištvrte na päť 4. júna 1920 pod zmluvu nesúcú meno Trianon napísal svoje meno, vedel som, že podpisujem vyúčtovanie slovenského národa s bývalým Uhorskom, vyúčtovanie účtov podpísaných od vrchu až dolu krvou, utrpením a biedou môjho národa... Nikdy sme nemali a nemáme v úmysle pomstiť sa tým, pod ktorými sme trpeli. Prajeme maďarskému národu, aby v tichu a pokoji rozmyšľal o svojich chybách. Prajeme mu blažený a šťastný život. Lež tak ako bdie levica nad svojimi levičiatmi, tak budeme bdieť nad životom a domom naším a našich budúcich generácií, lebo život národa je večný.*“

Aj keď rozumieme snahe Apponyiho a aj ďalších maďarských politikov obhajovať integritu Uhorska, dnes je úplne jasné, že ju²⁰ po prehratej vojne ako súčasť Centrálnych mocností, Maďari nemohli udržať.

Keď sa riešia otázky, ktoré územie bolo čisto alebo kompaktne (Maďari radi používajú slovo szintiszta – jednofarebné) osídlené Maďarmi – okolie Komárna, Nových Zámkov, Novohrad atď. (s. 167-169), je to viac ako neistá pôda. Jednak o tom svedčia miestne názvy – napr. Čechy pri Nových Zámkoch, Obručná pri Fiľakove atď. Po tisícich rokoch spolužitia rôznych etník je nemožné vyhlásiť nejaké územie za čisto slovenské alebo čisto maďarské. Ostatne svedčia o tom aj pomníky padlých v prvej svetovej vojne aj na vraj čisto maďarských územiach – Voda, Bily, Czerny, Hleba a podobne. Dokonca aj na pomníku vo Visegráde sú mená ako Prohazka alebo Zajac...

Bez toho, aby som sa snažil obhajovať Hlinku a jeho postup, je jasné, že hlavným pokúšiteľom tam bol, pokiaľ ide o parížske dobrodružstvo, František Jehlička/Ferenc Jehlicska, ale v tejto súvislosti sa domnievam, že Hlinku nemožno jednoznačne v tom období označiť za naivného alebo neskúseného politika. A aj v neskorších časoch bol skôr „lišiacym“ politikom ako naivným a k jeho najväčším omylom patrí spolupráca a podpora takých ľudí ako Tuka, Bazovský a niektorí ďalší.

Aj v súvislosti s novým pomníkom v Budapešti, ktorého sa Holec dotkol len stručne, sa ukazuje, že na poli zbliženia pohľadov na Trianon v maďarsko-slovenskom kontexte treba ešte vykonať veľa práce. Nemôžeme však k tejto otázke pristupovať tak, že slovenská dip-

zmluvy v Trianone. http://www.vmmuzeum.hu/kiallitas/kamara/benard_agost.pdf, stiahnuté 18. 6. 2020.

¹⁸ Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Maďarskem, protokol a deklarace. Dne 4. června 1920 (Trianon). In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. č. 102. Ročník 1922, částka 29, s. 38-522.

¹⁹ WETTSTEIN, János. A magyar békeküldöttség politikai naplója. Neuilly -Versailles- Budapest (1920). Wettstein (1887 – 1972) bol maďarský právnik a diplomat, v rokoch 1933 – 1939 vyslanec Maďarska v Československu.

²⁰ Bývalý uhorský premiér István Tisza, ktorého cisár Karol v druhej polovici septembra 1918 poslal do Záhrebu a Sarajeva rokovať s Juhoslovanmi sa o memorande, požadujúcom zjednotenie Srbov, Chorvátov a Slovincov vyjadril, že je to urážka a „somarina“, čím aj na konci vojny len potvrdil, že pre každého maďarského politika je nedotknuteľnosť integrity Uhorska *conditio sine qua non*. RYCHLÍK, Jan. *Rozpad Rakusko-Uhorska a vznik Česko-Slovenska*. Praha : Vyšehrad, 2018. ISBN978-80.7429.988-9, s. 226.

lomacia na jasné provokácie spoza Dunaja nebude odpovedať a bude sa tváriť ako mŕtvy chrobák. Na tomto pomníku sú uvedené názvy obcí bývalého Uhorska na základe údajov z roku 1913 (!), pričom na území neskôr odčlenených častí (Slovensko, Sedmohradsko, Vojvodina atď.) sú názvy uvedené tak ako boli zmenené, rozumej pomaďarčené. Preto koncepciu a realizáciu pomníka v tejto podobe kritizoval aj významný znalec maďarsko-slovenskej problematiky László Szarka, podľa ktorého je *„pomaďarčenie miestnych názvov na nemaďarských územiach mnohojazyčného Uhorska ťažkým dedičstvom“*. Iný maďarský znalec – historik podrobil tento pomník ostrej kritike s tým, že najvhodnejším označením pre takýto postup je falšovanie dejín.²¹ Je príznačné, že nemal odvahu túto kritiku uverejniť pod vlastným menom, ale použil pseudonym. Pomník na maďarský štátny sviatok odhalil premiér Viktor Orbán, ktorého prejav vyvoláva zmiešané pocity.²² Popri zdôrazňovaní potreby čeliť súčasným výzvam, mal viaceré otvorené alebo skryté narážky na minulých sto rokov. Zdôraznil potrebu výchovy mladej generácie a obrany tradičných hodnôt kresťanstva, rodiny a vlastenectva, viac-menej pripomínal ako predkovia súčasnej generácie vybudovali štát a dokázali si ho ubrániť. Pravda, akosi zabudol spomenúť, že Uhorsko nevybudovali len Maďari, ale aj príslušníci okolitých národov a národností, ktoré žili v tomto mnohonárodnostnom štáte. V ten istý deň sa uskutočnila aj slávnostná prisaha nových dôstojníkov maďarských ozbrojených síl a to sa odrazilo aj v premiérovom prejave keď zdôraznil potrebu silnej armády aj so slovami, že *„len to je naše, čo si dokážeme ubrániť“*; alebo že *„pravda bez sily má malú cenu“* a *„každý zápas končí vtedy, kým nevyhráme“*. Pamätná tabuľa pomníka síce pripomína aj národy, ktoré žili spolu s Maďarmi v Svätostefanskom Uhorsku, dávajúce im domov a vlasť, ale v prejave sa o nich Orbán nezmienil a neocenil ich podiel na budovaní tohto štátu. Nepoukázal ani na chyby, ktoré viedli k jeho zániku a k Trianonskej mierovej zmluve. Aj v tom sa potvrdzuje, že triezvejší pohľad niektorých maďarských historikov Istvána Romsicsa, Lászlóa Szarku, Balázsa Ablonczyho a najmä Miklósa Zeidlera (ten mal odvahu dokonca položiť otázku, že načo bola dobrá revízia, keď sa Maďari po nej v rokoch 1938 – 1940 ocitli v horších hospodárskych, sociálnych a aj politických pomeroch ako dovtedy) majú na maďarské politické vedenie iba malý lepšie povedané nulový vplyv.

Holecova kniha prináša prehľadne veľa známych, ale aj nových informácií, a preto vhodne dopĺňa predchádzajúcu literatúru o tejto otázke, najmä Hronského monografie.

Ferdinand Vrábel

²¹ Svojho času sa tomu vysmial už český maliar Jaroslav Věšín (1860 – 1915), ktorý už v roku 1887 namaloval obraz *„Ako sa tá naša dedinka volá?“*

²² <https://magyarnemzet.hu/belfold/orban-viktor-a-szabadsagert-minden-percben-meg-kell-kuzdeni-8546370/> Stiahnuté 23. augusta 2020.

BIBLIOGRAFIA

VOJENSKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA

Výberová bibliografia XXVI. – 2018

BOŽENA ŠEĎOVÁ

DO ROKU 1526

Husziták és bratrikok a középkori Magyarországon / Vladimír Segeš. In: Hadi és más nevezetes történetek : Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. - Budapest : HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018, s. 458-469. ISBN 978-963-7097-87-4.

Pohrebisko z obdobia Avarského kaganátu / Milan Horňák. In: Pamiatky a múzeá. - Roč. 67, č. 1 (2018), s. 2-4 : fotogr.

Rod Kysekovcov v boji proti uhorskému kráľovi Ladislavovi IV. a rakúskemu vojvodovi Albrechtovi I. v rokoch 1284 – 1290 / Peter Roháč. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 52-81.

Středověké bojiště u Lipan ve světle poznatků historických disciplín a probíhajícího archeologického výzkumu / Jan Biederman, Petr Čornej, Lenka Militká, Zdeněk Šámal. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 32-51 : fotogr.

* * *

Dobrý kráľ v zlých časoch : Uhorsko počas vlády Vladislava II. Jagelovského / Vladimír Segeš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 12-16 : obr.

Fransko-moravské vojny a bitka pri Devíne / Vladimír Segeš. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 11 (2018), s. 32-33 : obr.

Kráľ so železnou korunou na hlave : Dózso roľnícke povstanie v roku 1514 / Tibor Neumann. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 20-25 : obr.

Od hradiska k mocenskému centru Matúšovej zeme / Tomáš Michalík. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 36-41 : fotogr.

Rímsko-barbarské vojny a bitka na Považí / Vladimír Segeš. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 32-33 : fotogr.

Vojny Slovanov proti Avarom, Frankom a bitka pri Vogastisburgu / Vladimír Segeš. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 32-33 : fotogr.

Výboje a ťaženia Svätopluka I. (871 – 894) / Vladimír Segeš. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 12 (2018), s. 32-33 : fotogr., mp.

1526 – 1914

Černovská tragédia : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie pri príležitosti 110. výročia černovských udalostí / Ed.: Peter Zmátlo. - Ružomberok : Mesto Ružomberok, 2018. - 116 s., príl. - ISBN 978-80-972973-0-5.

S Bohem za císaře a vlast! Čestí důstojníci ve válkách let 1848 – 1849 / Milan Hlaváčka, Zdeněk Munzar, Zdeněk Vašíček. - Praha : Academia - MO ČR - Vojenský historický ústav, 2018. - 491 s. : fotogr., obr., lit., reg.; 57 s. pamětí, 8 mp. listov. - ISBN 978-80-200-28150; 978-80-7278-742-5.

* * *

A magyar vármegyék szerepe a Habsburg Monarchia haderejének finanszírozásában : Egy 1730. évi felmérés tapasztalatai / László Péter Schramek. In: Századok : A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. - Roč. 152, č. 5 (2018), s. 1127-1149.

A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén / András Oross. In: Századok : A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. - Roč. 152, č. 5 (2018), s. 1077-1094.

A „The History of the Turks“ leírása az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjátról / Balázs Polgár. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, č. 2 (2018), s. 417-437.

A második szolnoki ütközet (1849 március 5.) / Krisztián Kemény. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, č. 2 (2018), s. 321-349.

A „nagy év“ katonai iratairól : Rövid áttekintés és okmányok a Hadtörténelmi Levéltár 48-as gyűjteményének kapcsán / Krisztián Kemény. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, különszám (2018), s. 63-77.

„Bylo by nemoudré odmítat mír...“ Jednání o požarevacké smlouvě / Vít Vlnas. In: Dějiny a současnost. - Roč. 40 č. 7 (2018), s. 40-43.

Erődépítészeti és tüzérségi traktátusok a Hadtörténeti Könyvtárban 1700-ig / György Domokos. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, különszám (2018), s. 3-32 : obr.

Mária Terézia és a tisztikar : Társadalmi mobilitás katonai szolgálat révén / Attila Réfi. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, č. 3 (2018), s. 612-637.

Možnosti a limity sociálního vzestupu rakousko-uherských důstojníků : Případ Banfield a Brumowski / Jan Županič. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 14-27 : fotogr.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie, branné zákony a výstavba kasární (1867 – 1914) / Vojtech Dangl. In: Rogul'ová, Jaroslava – Jaksicsová, Vlasta a kol.: Historik a dejiny : V česko-slovenskom storočí osudových dátumov : Jubileum Ivana Kamenca. - Bratislava : Veda - HÚ SAV, 2018, s. 457-472.

Stravovanie hospitalizovaných príslušníkov armády vo vojenských zdravotníckych zariadeniach v 18. a na začiatku 19. storočia / Viliam Čičaj. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 81-94.

Trenčiansky doplnovací obvod a c.-k. 71. peší pluk v rokoch 1860 – 1882 / Ján Vavruš. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 127-141 : fotogr.

Utváranie miestnych mocenských centier a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1848 : Prípad Turčianskej stolice / József Demmel. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. - Roč. 12, č. 1 (2018), s. 31-43, <https://doi.org/10.31577/forhist.2018.12.1.3>.

Viac ako dobrí susedia? Poľsko-uhorské vzťahy v období protihabsburských povstaní / Peter Kónya. In: Annales historici Pre-sovienses. - Roč. 18, č. 1 (2018), s. 7-20.

Vojenská literatúra v meštianskom prostredí v období novoveku / Viliam Čičaj. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 82-96.

Vojenské príručky raného novoveku jako předmět výzkumu historiografie vojenství a knihovně : Tisky středověčného Evropy v kontextu evropské produkce / Klára Andresová. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 61-80.

* * *

„Aby sa národ chopil zbrane“ : Spolkový život počas revolúcie 1848/1849 / Elena Mannová. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 44-48 : obr.

Ako sa bojovalo v dobe protihabsburských povstaní / Vladimír Segeš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 20-23 : fotogr.

Ako sa spomínalo na revolúciu 1848/1849 / Elena Mannová. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 66-92 : obr.

Bitka pri Moháči / Vladimír Segeš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 34-37 : obr.

Človek v revolúcii : Udalosti z rokov 1848/1849 očami Mikuláša Dohnányho / Rastislav Molda. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 54-56 : fotogr.

Der Dreißigjährige Krieg : Ein „Teutscher“ Krieg in Europa / Martin Rink. In: Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung. - Roč. 32, č. 3 (2018), s. 4-9 : fotogr.

Galéria protagonistov posledného protihabsburského povstania / Vladimír Segeš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 24-26 : fotogr.

Janko Francisci : Vysoko lietajúci sokol v revolúcii / Daniela Kodajová. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 47-53 : fotogr.

Juraj Langsfeld : Krátky život mladého hrdinu a jeho „partizánsky“ čin / Peter Macho. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 52-56 : fotogr.

Katolícky kňazi v revolúcii 1848 / Tomáš Adamčík. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 36-40 : fotogr.

Kurucký kráľ a jeho správa / Peter Kónya. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 28-33 : fotogr.

Medzi Srbmi a Maďarmi : Dolnozemskí Slováci v revolúcii 1848/1849 / Miroslav Kmeť. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 49-53 : obr.

Obdobie tolerancie : Náboženská otázka v povstaní Františka II. Rákociho / Peter Kónya. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 34-39 : fotogr.

Posledný protihabsburský odboj : Povstanie Františka II. Rákociho / Vladimír Segeš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 14-19 : fotogr.

Posledný veľký kurucký súboj : Bitka pri Trenčíne 1708 / Tomáš Michalík. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 61-65 : fotogr.

Proti Habsburgovcom : Stavovské povstania v Uhorsku v 17. storočí / Patrik Kunec. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 6-11 : fotogr.

Revolučné dvojročie : Slovenská politika v rokoch 1848/1849 a jej štátoprávny program / Dušan Škvarna. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 38-42 : fotogr.

Slováci v revolučných rokoch 1848 – 1849 a východné Slovensko / Nadežda Jurčišinová. In: Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Roč. 13, č. 2 (2018), s. 92-115 : obr., mp. <http://dejiny.unipo.sk/> ISSN 1337-0707.

Slovenský zeman kuruckým generálom : Pozoruhodné osudy Juraja Ottlyka / Peter Kónya. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 40-42 : fotogr.

Trpký osud Františka II. Rákociho v exile / Patrik Kunec. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 44-51 : fotogr.

Veselé (i menej veselé) návraty k revolúcii 1848/1849 / Roman Holec. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 60-64 : obr.

1914 – 1918

Barvy války : Colors of War / Ilona Krbcová. - Praha : MO ČR - Vojenský historický ústav, 2018. - 319 s. fotografií : pram. a lit. - ISBN 978-80-7278-759-3.

Budovatelé státu : Příběhy osobností, které ovlivnily vznik Československa / Petr Zidek a kol. - Praha : Euromedia Group, a. s. - Knižní klub, 2018. - 317 s. : fotogr., reg. - (Universum). ISBN 978-80-242-6230-7.

Československé legie na frontách I. světové války : Od Zborova po Terron / Jiří Bílek. - [Český Těšín] : Víkend s.r.o., 2018. - 269 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-7433-235-7.

Československé legie v Rusku : Velký příběh malé armády, která změnila mapu Evropy / František Emmert. - Brno : CPress Brno ve spol. Albatros Media a.s. Praha, 2018. - 239 s. : fotogr. - ISBN 978-80-264-2232-7.

Das Fliegende Personal der k. u. k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg / Robert Veinfurter. - Wien : ÖFH, 2018. - 348 s. tabl. : fotogr. - ISBN 978-3-200-05356-4.

Denník. Ilustrovaná kronika legionára Františka Krejčího. - Praha : Československá obec legionářská, 2018. - 318 s. : ilustr. (Paměti Čs. obce legionářské; sv. 8). - ISBN 978-80-87919-38-5.

Denník vojaka z 1. svetovej vojny / Ed.: Dalibor Mikulík, texty: Adrián Drobňák, prepis denníka: Jozef Balužinský. - Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum - hrad v Starej Ľubovni, 2018. - 360 s. : obr., reg. - ISBN 978-80-89860-11-1.

Dvě ofensivy : Paměti z bojů v jižním Tyrolsku a na Soči (1916 – 1917) / Bohuslav Hála; eds.: Barbora Nováková, Pavel Heřmánek. - Praha : Epoque s.r.o., 2018. - 340 s. : fotogr. - (Traumata války; sv. 8). - ISBN 978-80-7557-126-7.

Generál Štefánik, ktorá tvár je vaša? Rozhovor Antona Vydru o svetovej osobnosti našich dejín : Rozhovor s Michalom Kšiňanom, Vojtechom Rušinom, Bohumilou Ferenčuhovou, Miloslavom Čaplovičom, Matúšom Valihorom / Red.: Anton Vydra. - Bratislava : W Press, 2018. - 115 s. - ISBN 978-80-89879-11-3.

Horké léto 1918 : Čechoslováci ve víru ruské občanské války / Dalibor Vácha. - Praha : Epoque - Pražská vydavatelská společnost, 2018. - 106 s. : fotogr., chronlg., pram. a lit. - ISBN 978-80-7557-112-0; 978-80-7250-789-4.

Jdi! Vzpomínky Legionáře Otakara Husáka : Kniha II. / Otakar Husák. - Praha : Čs. obec legionářská, 2018. - 390 s. : foto

gr. - (Paměti Čs. obce legionářské; sv. 6b). - ISBN 978-80-87919-42-2.

Legionáři s lipovou ratolestí IV : Tváře československé armády, 16 generálů – legionářů / Eduard Stehlík, Robin Böhnisch, Karel Černý, Jiří Junek. - Žďár nad Sázavou : Průžová Jitka - Tváře, Masarykova demokratická akademie, o. s., 2018. - 155 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-88041-16-0; 978-80-87919-47-7.

Medzilaborce 1914 – 1918 / Martin Drobňák a kol. - Medzilaborce : Mesto Medzilaborce - Klub vojenskej histórie Beskydy, 2018. - 300 s. : obr., fotogr., mp., pram. a lit. - ISBN 978-80-570-0491-2.

O pár týždňov sa vrátime : Život a smrť vojakov trenčianskeho regiónu v 1. svetovej vojne : Malé Stankovce, Veľké Stankovce, Rozvadze, Sedličná (Trenčianske Stankovce), Selec, Veľké Bierovce, Opatovce, Krivosúd-Bodovka / Slavo Tomík. - B. m. v. : vl. nákl., 2018. - 240 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-570-0321-2.

Plnění povinností, nebo velezrada? Čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce / Richard Lein. - Praha : Academia, 2018. - 647 s. : obr., fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2853-2.

Rašín / Jiří Svoboda, Marša Arichteva. - Praha : Česká televize, 2018. - 191 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-7404-305-5.

Slovenské kantóny a slovenská autonómia : Návrhy Károlyiho vlády pre riešenie otázky Slovenska v rámci Uhorska / László Szarka. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 62-82. ISBN 978-80-969971-6-9.

Slovensko a prvá svetová vojna I. : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie / Eds.: Martin Drobňák, Radoslav Turík, Viktor Szabó. - Humenné - Košice : Klub vojenskej histórie Beskydy - Štátna

vedecká knižnica Košice, 2018. - 283 s. : fotogr. - (Slovensko a prvá svetová vojna). Autori príspevkov: Radoslav Turík, Bogusław Głód, János Rózsafi, Tomas Wožný, Martin Drobnák, Matúš Korba, Viktor Szabó, Juraj Červenka, Jurij Fatula, Matúš Burda, Peter Pavlík, Eleonóra Blašková, Ferdinand Vrabel, Jozef Krupa, Anna Šimkuličová, Jaroslav Vencálek, Jan Petřík, Jakub Těšnohlídek, Jiří Zubalík, Martin Vojtas, Peter Tajkov, Martin Bača, Lukáš Rybár. - ISBN 978-80-570-0576-6.

Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny : Vojenské dejiny Slovenska 1914 - 1919 slovom a obrazom / Miloslav Čaplovič, Jana Zaťková. - Bratislava : Vojenský historický ústav - Pro Militaria Historica, 2018. - 164 s. : fotogr., mp., sch., lit., reg. - ISBN 978-80-89523-54-2.

Splnený sen : Milan Rastislav Štefánik a vznik Československa / Ferdinand Vrabel. - Banská Bystrica : PRO, s.r.o., 2018. - 168 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-89057-76-4.

Tam, kde kvitnú divé maky : Vojnový cínorin z prvej svetovej vojny Banská Bystrica - Majer / Odb. garant: Imrich Purdek; zost.: Roman Hradecký, Jana Pelikánová. - Banská Bystrica : Mesto Banská Bystrica v spolupráci s VHÚ Bratislava, 2018. - 231 s. : fotogr., príl. Autori príspevkov: Benjamín Brádnanský, Maroš Greš, Vít Halada, Roman Hradecký, Peter Chorvát, Jana Kráľová, Klára Kubičková, Martin Kvietok, Peter Surovec, Danica Turčanová. ISBN 978-80-972989-7-5.

1918 : Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa / Jan Rychlík. - Praha : Vyšehrad, spol. s r. o., 2018. - 275 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-7429-988-9.

Transsibiřská odysea : Po stopách legiónáře Jana Kouby / Ina Pišová. - Praha : Radioservis, a. s., 2018. - 158 s. : fotogr. - ISBN 978-80-87530-58-0.

V ruském zajetí : Organizace zajatých Čechů a Slováků v Rusku (1914 – 1918) / Jitka Zabloudilová. - Praha : Epocha, 2018. - 261 s. : fotogr., pram. a lit. (Traumata války; sv. 10). - ISBN 978-80-7557-152-6.

Veľká vojna v malom meste : Banská Bystrica v období prvej svetovej vojny (1914 – 1918) / Peter Chorvát. - Bratislava : Vojenský historický ústav, 2018. - 83 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-89523-48-1.

Vlastenci alebo zradcovia? M. R. Štefánik e la Legione ceco-slovacca / Sergio Tazzer, z tal. orig. prel.: Ladislav Koudelka. - Bratislava : Kanimex s. r. o., 2018. - 269 s. : fotogr., reg., pram. a lit. - ISBN 978-80-973020-0-9.

Z bojov za slobodu : Spomienky slovenských legionárov / Eds.: Tomáš Jahelka, Roman Jančíga. - Bratislava : Communio Minerva o. z., 2018. - 158 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89019-34-2.

Zborov 1917 – 2017 / Milan Mojžiš, Michal Rak a kol. - Praha : Epocha s.r.o. - Československá obec legionářská, 2018. - 576 s. : fotogr., pram. a lit. - (Knižovna Československé obce legionářské; sv. 2). - ISBN 978-80-7557-180-9; 978-80-87919-54-5.

* * *

A szlovákok és az oroszországi forradalmak / Barna Ábrahám. In: Történelmi szemle. - Roč. 60, č. 3 (2018), s. 459-467.

„Az 1917 – 1918-as tél Oroszországbán hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz“ : Hadifoglyalsorsok és az oroszországi forradalom / Eszter Kaba. In: Történelmi szemle. - Roč. 60, č. 3 (2018), s. 469-478.

Fortifikačný komplex Przemysł (Poľsko) / Martin Konečný. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 144-160 : fotogr.

Humor v československých légiách a v dobrovoľníckom vojsku v rokoch 1914 – 1920 / Ferdinand Vrabel. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 97-106 : obr.

Információk az oroszországi forradalmáról – a magyar cenzúrán keresztül : A sajátellenőrzés Magyarországon az első világháború idején / Vince Paál. In: Történelmi szemle. - Roč. 60, č. 3 (2018), s. 407-416.

„Maffie“ (1914 – 1918) pohledem československé historiografie: strategie – význam – interpretace / Jan Hálek, Boris Moskovič. In: Český časopis historický. - Roč. 116, č. 3 (2018), s. 733-763.

Mezi válkou a terorem: Tomáš G. Masaryk, Boris. V. Savinkov a Michail A. Muravjov / Vratislav Doubek. In: Slovanský přehled. - Roč. 104, č. 1 (2018), s. 9-33.

Raznica v otnošenii vlastej i naselenija Rossijskoj imperii k voennoplennym raznyh nacional'nostej v gody Pervoj mirovoj vojny / Aleksandr Karabin. In: Acta Historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. - Roč. 21, č. 1 (2018), s. 76-90. ISSN 1336-9148.

Stíhací jednotka Flik 55J – pýcha rakousko-uherského letectva / Juraj Červenka. In: AERO. - Roč. 5, č. 47 (2018), s. 47 : fotogr.

1918 az Osztrák-Magyar kitüntetés-történetben / Gergely Pál Sallay. In: Hadtörténelmi közlemények. - Roč. 131, č. 3 (2018), s. 680-701 : obr.

Tabák a kuřácké potřeby v zákopech první světové války : I. - II. část / Petr Bjaček. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 2 - 3 (2018), s. 116-121, 98-104 : fotogr.

Účasť Ivana Markoviča na československom zahraničnom odboji v Rusku 1914 – 1918 / Dominika Borbélyová. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 7-21.

Válka v oblacích, 1918 – velké finále / Jan Sýkora. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 102-111 : fotogr.

Vojenská Maffie : K pramenům a interpretaci ozbrojené složky české domácí proti

rakouské rezistence / Jan Hálek. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 4-13 : fotogr.

Zákopové dělostřelectvo / Jan Fedosejev. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 1 (2018), s. 96-103 : fotogr.

Zapomenutí slovenští lékaři v Buzuluk / Jiří Klůč. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 47-52 : fotogr.

* * *

Bachmač : Boje u Bachmače; Význam Bachmače; Od Bachmače k ovládnutí Sibíři; Padli u Bachmače; Vzpomínky na Bachmač; České válečné hroby u Bachmače na Ukrajině. In: Legionářský směr. Bachmačský speciál. - Roč. 7 (2018), s. 18-43 : fotogr.

Bez októbra 1918 by nebol 1. január 1993 / Miloslav Čaplovič; red.: Pavol Vitko, Miloslav Ščepka. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 11 (2018), s. 16-17 : fotogr.

Bitva o koleje / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 42-43 : fotogr.

Boje na Doss Altu / Michal Rak. In: Legionářský směr. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 3-4 (2018), s. 18-21 : fotogr.

Boje u Terronu a Vouziers / Michal Rak, Milan Mojžiš. In: Legionářský směr. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 3-4 (2018), s. 42-46 : fotogr.

Brestlitevský mír. In: Legionářský směr. Bachmačský speciál. - Roč. 7 (2018), s. 12-13 : fotogr.

Československé legie v Itálii : Nejsložitější počátky našich zahraničních legií / Erik Štrégl. In: Historia Bellica : Lidé - zbraně - vojenství. - Roč. 3, speciál (2018), s. 76-79 : fotogr.

Československé legie ve Francii : Nejmenší, nikoli nevýznamná jednotka / Petr Tolar. In: *Historia Bellica* : Lidé - zbraně - vojenství. - Roč. 3, speciál (2018), s. 80-85 : fotogr.

Československo má korene v Darney / Jana Zaťková. In: *Obrana*. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 6 (2018), s. 32-33 : fotogr.

Československý armádní sbor. In: *Legionářský směr*. Bachmačský speciál. - Roč. 7 (2018), s. 8-10 : fotogr.

Dobytie Sibíri : Transsibírska magistrála v rukách československých légii / Kevin J. Mcnamara; z angl. orig. prel.: Peter Valent. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 46-51 : fotogr. (prevzaté z autorovej knihy *Dreams of a Great Small Nation*)

Jak rozbít Rakousko-Uhersko : Konec Velké války, čtrnáct Wilsonových bodů a československá samostatnost / Marcela Hornová. In: *Dějiny a současnost*. - Roč. 40, č. 6 (2018), s. 18-21 : fotogr.

Legionářska odysea : Vznik a působení československých légii na Západe a v Rusku / Jana Zaťková. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 40-45 : fotogr.

Lepší je bojovat s čertem : Za vítězství v bitvě o Samaru u Lipjag museli českoslovenští legionáři zaplatit třiceti padlými včetně velitele poručíka Jana Gayera / Vladimír Marek. In: *A-report*. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 6 (2018), s. 44-45 : fotogr.

Májová deklarácia 1917 : Česko-slovenská otázka v říšskej rade / Jan Rychlík. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 24-30 fotogr.

Milan Rastislav Štefánik a jeho nedoceňené zásluhy o česko-slovenský štát / Kevin J. Mcnamara; z angl. prel.: Peter Valent. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 32-38 : fotogr.

Na všech frontách – divišní generál Josef Kopal / Michal Rak. In: *Legionářský směr*. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 20-21 : fotogr.

Nad talianskym frontom : Rakúsko-uhorské armádne letectvo / Juraj Červenka. In: *História*. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 1 (2018), s. 28-33 : fotogr.

Najvyššia generalita rakúsko-uhorskej armády za veľkej vojny (s pôvodom na území dnešného Slovenska) / Tibor Balla. In: *Vojenská história*. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 197-214.

Obsazení zlatého města / Vladimír Marek. In: *A-report*. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 44-45 : fotogr. [čs. légie, ruský zlatý poklad, Kazaň].

Pět let boje za samostatnost : 28. říjen : Formování ozbrojené moci : Obsazení pohraničí : Situace na Slovensku : Prozatímní ústava : Příjezd prezidenta. In: *Legionářský směr* (100 let republiky). - Roč. 7, speciál (2018), 64 s. : fotogr.

Projekt Československo : T. G. Masaryk a vznik ČSR / Tomáš Jahelka. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 18-22 : fotogr.

Prvá svetová vojna a použitie nových zbraňových systémov I. / Zoltán Katreba. In: *Líder*. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 20-35.

Příběh hrdinství (a možná i zrady) : Od vážná průzkumná operace českých legionářů na italském Gardském jezeře v červenci 1918 skončila šibenici / Vladimír Marek. In: *A-report*. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 7 (2018), s. 44-45 : fotogr.

Seznam padlých, zemřelých a nezvěstných legionářů z bojů na argonské frontě. In: *Legionářský směr*. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 3-4 (2018), s. 47-49 : fotogr.

Slováci a I. svetová vojna / Ľuboš Kačírek. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 12-17 : fotogr.

Slovenský „muž 28. októbra“ : Vavro Šrobár a jeho boj za československý štát / Matej Hanula. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 66-73 : fotogr.

Spomienky legionárov : Svedectvá zabudnutých hrdinov / Roman Jančíga, Tomáš Jahelka. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 52-55 : fotogr.

Úspešní amatéri : Zpravodajská služba čs. legií v Rusku v roce 1918 / Jindřich Marek. In: Historia Bellica : Lidé - zbraně - vojenství. - Roč. 3, speciál (2018), s. 88-93 : fotogr.

Uznanie spoločného štátu / Miloslav Čaplovič. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 7 (2018), s. 33 : fotogr.

V zákopoch i na železnici. Legionári krsťili republiku krvou : Sami sa nazývali skôr dobrovoľníkmi. Československí vojaci sa postarali aj o výnimočnú epizódu prvej svetovej vojny / Miloslav Čaplovič. In: www.sme.sk, 19. 10. 2018, príl., s. 2-3 : fotogr.

Válečná epopej Karla Pergela / Viktor Šimek. In: Legionářský směr. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 22-23 : fotogr.

Veľká vojna : Prvá svetová vojna 1914 – 1918 : Koniec vojny a Slovensko / Peter Chorvát, Peter Susko, Miloslav Ščepka. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 11 (2018), s. 18-23 : fotogr.

Vojenská pýcha Trenčína : 71. peší pluk na frontoch I. svetovej vojny / Jana Zaťková. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 77-79 : fotogr.

Volba medzi domovom a peklem / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 44-45 : fotogr.

Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci / Miloslav Čaplovič. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 5 (2018), s. 32-34 : fotogr.

Vzpoua v Boce Kotorské – 100. výročí událostí v Boce Kotorské / Jiří Konár. In: Legionářský směr. Časopis Československé obce legionářské. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 24-25 : fotogr.

Zánik monarchie / Petr Matějček. In: Historia Bellica : Lidé - zbraně - vojenství. - Roč. 3, speciál (2018), s. 13-17 : fotogr.

Zo zákopov Veľkej vojny [Ján Dodok] / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 5 (2018), s. 28-29 : fotogr.

1918 – 1939

Boj o hranci : Moravská Chrástová 1938 / Jitka Gruntová, František Vašek. - Praha : Naše vojsko, 2018. - 110 s. : fotogr. - ISBN 978-80-206-1747-7.

Bojovat či ustoupit? Možnosti obrany Československa na podzim 1938 / Piotr M. Majewski. - Brno - Gdaňsk : Conditio humana - Muzeum druhé světové války, 2018. - 397 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. (Monografie; sv. 4). - ISBN 978-80-905323-4-2.

Bratislava česko-slovenská : Putovanie z monarchie do Slovenského štátu / Daniel Luther. - Bratislava : Marenčin PT, spol. s r. o., 2018. - 149 s. : fotogr., lit. - (Etnologické štúdie; 35). - ISBN 978-80-569-0146-5.

Já se generálem nenarodil – arm. gen. Ludvík Krejčí : Z písemností hlavního velitele čs. armády nejen o roce 1938 / Ludvík Krejčí; eds.: Marie Žižková, Pavel Šrámek, fotogr.: Radan Lášek. - Praha : Radan Lášek - Codyprint, 2018. - 289 s. : fotogr. příl. - ISBN 978-80-903892-5-0.

Mobilisace 1938 : Události – obránci – zrada / Ed.: Martin Brabec. - Brno : Extra

Publishing, 2018. - 78 s. : fotogr., lit., 41 faksm. - ISBN 978-80-7525-171-8.

Mobilizace ve fotografii : Armáda a Stráž obrany státu v letech 1938 - 1939 / Jiří Suchánek, Jaroslav Beneš. - Brno : Extra Publishing, 2018. - 223 s. fotogr. (čb) : pram. a lit. - ISBN 978-80-7525-159-6.

Od Uhorského kráľovstva k Československej republike : Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918 - 1919 / Eds.: Margita Bandoľová, Erik Dulovič, Mária Feješová, Ivan Guba, Peter Chorvát, Jozef Meliš, Lucia Tokárová. - Bratislava - Košice : MV SR - Štátny archív v Bratislave; MV SR - Štátny archív v Košiciach, 2018. - 500 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-973256-0-2.

Pravda o první republice / Václav Junek, Tomáš Hejna. - Praha : Olympia, s.r.o., 2018. - 251 s. : fotogr., pram. a lit., dok., reg. - ISBN 978-80-7376-505-7.

Republika Československá 1918 - 1939 / Eds.: Dagmar Hájková, Pavel Horák. - Praha : Nakl. Lidové noviny, s.r.o., 2018. - 1020 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-7422-643-4.

Skalica 1918 : Spomienky na príchod a pôsobenie dočasnej vlády pre Slovensko : Upravená reedícia publikácie z roku 1968 / Zodp. red.: Viera Drahošová. - 3. vyd. - Skalica : Záhorské múzeum v Skalici, 2018. - 77 s. : fotogr. - ISBN 978-80-85446-98-2.

Šumava 1938 : Německá okupace v dobových fotografiích a dokumentech / Jan Lakosil. - Praha : Mladá fronta, 2018. - 279 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-204-4816-3.

Tuka proti republice : Proces z roku 1929 / Peter Fedorčák. - Bratislava : Marenčin PT, spol. s r. o., 2018. - 269 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-569-0149-6.

Zdivočelé Sudety : Nový pohľad na dramatický rok 1938 / Milan Jenčík; odb. spolup.: Jan Lakosil. - Praha : Mladá fronta, a.

s., 2018. - 350 s. : fotogr., mp., chronlg., lít. - ISBN 978-80-204-4952-8.

* * *

Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán (1918 - 1919) / Veronika Szeghy-Gayer. In: Századok : A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. - Roč. 152, č. 6 (2018), s. 1215-1236.

Architektúra historických kasární na Slovensku (2. časť) : Historicko-spoločenský a architektonický vývoj v období rokov 1918 - 1939 a vplyv vojenskej architektúry na podobu slovenských miest / Laura Pastoreková. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 22-55 : obr.

Až půjdem po Václaváku... : Obraz návratu československých legionářů do vlasti v jejich vzpomínkách a autobiografických románech / Dalibor Vácha. In: Soudobé dějiny. - Roč. 25, č. 1-2 (2018), s. 55-84 : fotogr.

Československá dopravní letadla 1919 - 1939 / Pavel Kučera. In: AERO speciál. - Roč. 1, č. 1 (2018), 50 s. : fotogr. : tabl.

Četníci proti přesile : 13. září 1938 a krvavá vzpoura henleinovců na Sokolovsku / Vladimír Bružeňák. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 1 (2018), s. 84-96 : fotogr.

Deset tezí o Mnichovu 1938 : Smutné výročí bez legend a národních stereotypů / Vít Smetana. In: Dějiny a současnost. - Roč. 40, č. 10 (2018), s. 10-14.

Flekaté Antky ve službách Luftwaffe : B-71: Zábor a přelety do Německa v roce 1939 / Martin Vyroubal. In: REVI. Čtvrtletník o letadlech a letcích. - Roč. 25, č. 110 (2018), s. 30-33 : fotogr.

„Die Katze muss weg!“ Odchod českého obyvatelstva zo Slovenska 1938 / Peter Chorvát. In: Právněhistorické studie. - Roč. 48, č. 2 (2018), s. 75-92.

Forradalmi Kora : Age of Revolutions : A Károlyi-korszak (1918. október 31. – 1919. március 21.) katonapolitikája : Military policy in the Károlyi era (October 31, 1918 – March 21, 1919); A Tanácsköztársaság hadügyi politikája : Military policy of the Hungarian Soviet Republic / Ferenc Pollmann. In: 170 éve a Magyar Honvédség 170 éve : 170 Years of the Hungarian Defence Forces / Róbert Hermann et al. - Budapest : Zrínyi Kiadó, 2018, s. 127-139 : fotogr. ISBN 978-963-327-758-4.

Hodnocení vojenské okupace českých zemí v březnu 1939 v dokumentech XIII. armádního sboru / Aleš Binar. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 1 (2018), s. 4-27 : mp.

Hořký epilog Mnichova 1938 / Jan Němeček. In: Český časopis historický. - Roč. 116, č. 4 (2018), s. 990-1011 : fotogr.

K legislativnímu zakotvení obrany Republiky československé / Jakub Drábek, Radim Ječný. In: Dvacáté století : The Twentieth Century. - Roč. 10, č. 2 (2018), s. 44-61.

Kompetencie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v rokoch 1918 – 1920 v dokumentoch SNA / Michal Bartal, Michaela Weinštuková. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 83-98. ISBN 978-80-969971-6-9.

Maďarské úsilie o riešenie budúcnosti Slovenska v rokoch 1938 – 1939 / István Janek. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 24-30 : fotogr.

Na Čechy musíme pohližet jako na společníce : Přeprava vojáků ze Sibíře v dokumentech State Departmentu (1918 – 1922) / Michal Plavec. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 28-53 : fotogr.

„Nelze-li zachovati dosavadní hranici...“ K účasti českých vedců při řešení československo-poľského územného sporu o Oravu a Spiš v rokoch 1918 – 1920 / Erik Dulovič. In: Slovanský přehled. - Roč. 104, č. 2 (2018), s. 245-277.

Nitrianska župa a jej prechod do Československej republiky / Milan Belej. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 213-239. ISBN 978-80-969971-6-9.

Obrněné automobily Škoda-Fiat-Torino / Jaroslav Špitálský. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 42 (2018), s. 44-57 : fotogr., nákr.

Ohlasy na vznik Československa v trnavskom regióne / Veronika Pauková. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 177-189. ISBN 978-80-969971-6-9.

Prešovská vzbura / Lukáš Šimko. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 114-131. ISBN 978-80-969971-6-9.

Reakcie slovenskej vojvodinskej publicistiky na rastúce ohrozenie ČSR v roku 1938 / Ondrej Druga. In: Acta Historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. - Roč. 21, č. 2 (2018), s. 39-69. ISSN 1336-9148.

Rok 1918 v Trenčíne / Mária Ďurčová. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 169-176 : ISBN 978-80-969971-6-9.

Salmson 2A2 v Československu / Petr Lukeš, Jan Kaše. In: AERO. - Roč. 5, č. 46 (2018), 34 s. : fotogr., nákr.

„Situácia ešte nie je kritická...“ Problémy vládnutia na Slovensku v korešpondencii medzi Markovičom, Benešom a Šrobárom (február – máj 1919) / Étienne Boissarie. In: Historický časopis. - Roč. 66 č. 2 (2018), s. 271-288.

Šmolík Š 1 a Š 2 : První sériově vyráběné vojenské letouny v Československu / Bohumír Kudlička. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 44 (2018), s. 3-79 : fotogr., tabl.

Tri dokumenty z dôb prevratu na Slovensku / Ivan Mrva. In: Historický zborník. - Roč. 28, č. 1 (2018), s. 223-231.

Úrad čs. vojenského přidělenec v Berlíně v krizovém roce 1938 ve světle neznámého dokumentu / Milan Vyhliďal, Matej Medvecký. In: Vojenská historie. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 132-159 : fotogr.

V zájmu klidu a veřejného pořádku : Ke vzniku prvního koncentračního tábora na území Československa / Jiří Plachý. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 1 (2018), s. 49-54 : fotogr.

Východné Slovensko a jeho zložitá cesta do Československa 1918 – 1919 / Peter Švorc. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 51-61. ISBN 978-80-969971-6-9.

Vznik Československej republiky v roku 1918 a mesto Prešov / Jozef Kušnír. In: Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. - Roč. 64, č. 4 (2018), s. 6-9 : fotogr.

Vznik, charakter a koniec prvej Československej republiky : (Několik úvah k aktuálním diskusím) / Jiří Pešek. In: Český časopis historický. - Roč. 116, č. 3 (2018), s. 659-692.

Vznik I. ČSR a jej mílniky v Liptove v archívnych dokumentoch Archívu v Liptovskom Mikuláši / Peter Vitek, Ľubomír Michalko. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 132-168 : fotogr. ISBN 978-80-969971-6-9.

„Wir sind frei!“ Die Sudetendeutschen Befreiungstempel im Jahr 1938 / Rudolf Jaworski. In: Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. - Roč. 58, č. 1 (2018), s. 27-37 : fotogr.

Z archivu liberecké státní policie : Předvolební kampaň Sudetoněmecké strany v květnu 1938 / Jiří Plachý. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 1 (2018), s. 106-115 : fotogr.

Začleňovanie východného Slovenska a Košíc do Československej republiky / Martin Jarinkovič. In: Košice 1918 – 1938 : Zrod metropoly východného Slovenska / Martin Jarinkovič, Vojtech Kárpáty, Erik Dulovič a kol. - Košice : MV SR – Štátny archív v Košiciach v spolupráci s Východoslovenským múzeom v Košiciach, 2018, s. 22-37 : fotogr.

Zbierka dokumentov Miklósa Molnára o štátnom prevrate v Košiciach v rokoch 1918 – 1919 / Veronika Szeghy-Gayer. In: Na ceste k slovenskej štátnosti / Eds.: Lucia Tokárová, Richard Pavlovič. - Bratislava : MV SR, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, 2018, s. 99-113. ISBN 978-80-969971-6-9.

Zrod a první boje : Československé vojenské letectvo 1918 – 1919 / Michal Plavec. In: Vojenská historie. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 142-161.

Žitomýrská hromadná poprava Čechů v roce 1938 / Mečislav Borák. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 3 (2018), s. 29-39 : fotogr.

* * *

Cesta k Mnichovu 1938 / Ivan Dérer. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 58-61 : fotogr.

Cesta k Mnichovu labyrintem československé strategie z let 1918 – 1938 / Karel Straka. In: Historia Bellica : Československo 1938. - Roč. 3, speciál (2018), s. 10-19 : fotogr.

Čaplovič k 80. výročiu Mnichovskej dohody: Vnímam to ako zradu Britov a Francúzov / Miloslav Čaplovič. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 21 (2018), s. 2.

Částečná mobilizace v květnu 1938 / Aleš Binar. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 9-10 (2018), s. 10-11 : fotogr.

Československé obrněné vlaky v mobilizaci 1938 / Tomáš Jakl, Vladimír Francev. In: Historia Bellica : Československo 1938. - Roč. 3, speciál (2018), s. 78-80 : fotogr.

Československé opevnenia a rok 1938 : 80. výročie Mnichovskej zrady / Ivan Horský. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 19 (2018), s. 9.

Československo 1938 a němečtí antinacisté / Ioannis E. Sideropoulos. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 21-22 (2018), s. 14 : fotogr.

Dôsledky viedenskej arbitráže : Vojenská okupácia 5. 11. – 22. 12. 1938 / Ján Mitáč. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 63-65 : fotogr.

Dvadsať rokov neľahkého susedstva : Československo a Poľsko 1918 – 1938 / Jiří Friedl. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 48-53 : fotogr.

24cm těžký kanon vz. 16 / Jan Škarka. In: Střelecká revue. - Roč. 50, č. 11 (2018), s. 70-73 : fotogr.

Generál s cejchem Rakušáka / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva

obraný ČR. - Roč. 29, č. 12 (2018), s. 48-49 : fotogr. [Alois Podhajský].

Generalstabsreise 1938 : Štábní hra války s Československem / Jan Lakosil. In: Historia Bellica : Československo 1938. - Roč. 3, speciál (2018), s. 40-49 : fotogr.

Hraničářský pluk 4 : (15. srpen 1937 – 15. prosinec 1938) / Aleš Binar. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 17/18 (2018), s. 10-11 : fotogr.

Chvilé bilancování o dopadech odtržení československého pohraničí po mnichovské konferenci v roce 1938 / Josef Sedlák. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 19-20 (2018), s. 11 : fotogr.

Letov Š 33 : Část I. - II. / Josef Václavík. In: Letectví + kosmonautika. - Roč. 94, č. 11 - 12 (2018), s. 82-87, 80-85 : fotogr.

Meziválečné období : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníků armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Mnichovská dohoda, mnichovská zrada, nebo mnichovský diktát? : 1. - 3. část: Zničení demokratického státu; Mezinárodní vztahy na konci 30. let a politika čs. vlády; Finále zrady / Ioannis E. Sideropoulos. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 19-20, 21-22, 23-24 (2018), s. 1, 2, 3; 10-11, 10-11 : fotogr.

Na strategickém směru jihovýchod : Německé válečné plánování proti Československu z období 30. let / Karel Straka. In: Historia Bellica : Československo 1938. - Roč. 3, speciál (2018), s. 31-39 : fotogr.

Neměli jsme se tak lehce vzdávat : Dramatický podzim 1938 očima plukovníka Josefa Fetky / Pavel Šrámek. In: Historia Bellica : Československo 1938. - Roč. 3, speciál (2018), s. 50-53 : fotogr.

Neuskutečnený duel nad Československom : Avia versus Messerschmitt / Marek Brzkovský. In: *Historia Bellica : Československo 1938*. - Roč. 3, speciál (2018), s. 82-85 : fotogr.

Nevyužitý potenciál : Dunajské nádeje a Československo / Roman Holec. In: *Historia. Revue o dejinách spoločnosti*. - Roč. 17, č. 5 (2018), s. 12-17 : fotogr.

Oběti Mnichova : Mrtví z let 1938 – 1939 / Jiří Plachý. In: *Historia Bellica : Československo 1938*. - Roč. 3, speciál (2018), s. 92-97 : fotogr.

Osamelosť sebastredného štátu : Beneš a tragédia československej zahraničnej politiky v roku 1938 / Igor Lukeš. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 62-67 : fotogr.

Prevrat v Holíči : Prepis dobového rukopisu Pavla Groebľa / Sprac.: Milica Bunčáková. In: *Záhorie. Náučno-popularizačný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria*. - Roč. 27, č. 6 (2018), s. 2-4.

Prohraný závod s časom : Príbeh prvého samopalu československej armády / Jan Skramoušský. In: *Historia Bellica : Československo 1938*. - Roč. 3, speciál (2018), s. 60-69 : fotogr.

První stejnokroje čs. armády 1918 – 1920 : Rychlé odlišení od armády monarchie / Zdeněk Špitálník. In: *Historia Bellica : Lidé - zbraně - vojenství*. - Roč. 3, speciál (2018), s. 70-75 : fotogr.

Přikrytí hranice / Vladimír Marek. In: *A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR*. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 42-43 : fotogr.

Raději zvolili smrt / Vladimír Marek. In: *A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR*. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 42-43 : fotogr. [r. 1938 – prejavy odporu v čs. armáde].

Reorganizace československé armády z roku 1933 / Pavel Šrámek. In: *Národní*

osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 5-6 (2018), s. 16 : fotogr.

„Rud’ko, braňte nás!“ Vzpomínky Rudolfa Gregara na rok 1938 / Rudolf Gregar. In: *Národní osvobození*. - Roč. 29 /96/, č. 19-20 (2018), s. 10-11 : fotogr.

Sokol u zrodu Československa / Peter Bučka. In: *A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR*. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Sudetoněmecký Freikorps a jeho úloha v mnichovské krizi (září – říjen 1938) / Aleš Binar. In: *Národní osvobození*. - Roč. 29 /96/, č. 21-22 (2018), s. 12-13 : fotogr.

USA a mnichovská zrada : Diplomatické zákulisí boje o Československou republiku na podzim 1938 / Ioannis E. Sideropoulos. In: *Národní osvobození*. - Roč. 29 /96/, č. 23-24 (2018), s. 12-13 : fotogr.

USA a mnichovská zrada : Roosevelt Hitlerovi: „Nic nestojí v cestě uspořádání konference“ / Ioannis E. Sideropoulos. In: *Národní osvobození*. - Roč. 29 /96/, č. 25-26 (2018), s. 14-15 : fotogr.

Válka zrazených hraničářů : Bojové akce jednotek Stráže obrany státu na podzim 1938 / Jindřich Marek. In: *Historia Bellica : Československo 1938*. - Roč. 3, speciál (2018), s. 54-58 : fotogr.

Viedenská arbitráž 1938 : Rozhodnutí velmocí a maďarský revizionizmus / Ján Mitáč. In: *Historická revue*. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 60-62 : fotogr.

Záhorie a vznik Československej republiky / Richard Drška. In: *Záhorie. Náučno-popularizačný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria*. - Roč. 27, č. 5 (2018), s. 2-8 : fotogr.

Zničení demokratického státu : 1938 – mnichovská dohoda, mnichovská zrada, nebo mnichovský diktát? / Ioannis E. Sideropoulos. In: *Národní osvobození*. - Roč. 29 /96/, č. 19-20 (2018), s. 1, 2, 3.

Zpravodajský důstojník plk. gšt. František Havel (1896 – 1977) / Milan Vyhliďal. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 13-14 (2018), s. 13-14 : fotogr.

Zrod Československej republiky v roku 1918 / Peter Chorvát. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 8-11 : fotogr.

1939 – 1945

Alexander Mach : Radikál z povolania / Anton Hruboš. - Bratislava : Premedia, 2018. - 439 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-8159-667-4.

Babylon armád : Boje medzi Ipľom a Hronom, zima 1944 – 1945 / Pavol Šteiner. - Bratislava : Magnet Press Slovakia s. r. o., 2018. - 160 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-89169-44-3.

Českoslovenští letci v RCAF, SAAF, SRAF a RAAF : V jednotkách Královského kanadského letectva, letectva Jihoafrické unie i Jižní Rhodesie a Královského australského letectva 1940 – 1945 / Miloslav Pajer. - Praha : Naše vojsko, s.r.o., 2018. - 358 s. : fotogr., tabl., pram. a lit. - ISBN 978-80-206-1693-7.

Deníky z krypty : Poslední dny sedmi parašutistů za heydrichiády / Jana Raila Hlavsová. - Praha : Epoque, 2018. - 174 s. - ISBN 978-80-7557-122-9.

Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933 – 1945. Bd. 13: Slowakei, Rumänien und Bulgarien / Mariana Hausleitner, Souzana Hazan, Barbara Hutzelmann; bandkoordination: Ingo Loose. - Berlin - Boston : Walter de Gruyter GmbH, 2018. - 800 s. : dok., reg. - ISBN 978-3-11-036500-9.

Emil Boček : Strach jsem si nepřipouštěl / Jiří Plachý. - Praha : Jota, s.r.o., 2018. - 151 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-7565-275-1.

Jozef Tiso : Kňaz, politik, kolaborant / James Mace Ward; z angl. orig. přel.: Dezider Kamhal. - Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2018. - 424 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-556-1159-4.

Kapitán Otakar Jaroš : Příběh hrdiny od Sokolova / Jiří Klůc. - Cheb : Svět křídel, 2018. - 175 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-7573-027-5.

Ľudácka prevýchova : Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20 / Marina Zavacká. - Bratislava : Artforum, 2018. - 198 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-8150-210-1.

Mama milovala Gabčíka / Veronika Holmlová Tóthová. - Bratislava : Ikar, a. s., 2018. - 485 s. : fotogr. - ISBN 978-80-551-6492-2.

Obrana národa v dokumentech 1939 – 1942 / Ed.: Stanislav Kokoška. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. - 317 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-88292-16-6.

Odchody a návraty : Vzpomínky účastníků zahraničního protinacistického odboje ze Slezska a Ostravska / Přípr.: Ondřej Kolář, Kamila Poláková. - Opava : Slezské zemské muzeum, 2018. - 161 s. : fotogr., reg., pram. a lit. - (Osobnosti Slezska; sv. 2). - ISBN 978-80-87789-53-7.

Odkaz slobody : Bedeker o protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní / Ján Stanislav, Stanislav Mičev. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2018. - 111 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89514-55-7.

Ohnivá křídla : Z deníku válečného dopisovatele. Společné vydání reportáží Ohnivá křídla, Biskajská dramata a Cesta nejsladší / Hugo J. Slípka. - Praha : Toužimský & Moravec, 2018. - 188 s. : fotogr. - (Hrdinové vzdušných bitev; zv. 90). - ISBN 978-80-7264-188-8.

Partizánska obec Liptovská Teplička / Marcel Maniak. - Poprad : Jadro, 2018. - 103 s. : fotogr.

Propaganda antisemitizmu na Slovensku 1938 – 1945 : Judaica et holocaustica 9 : Autori: Martina Fiamová, Denisa Neštáková, Diana Bilačičová, Eduard Nižňanský, Eva Škovránková, Zuzana Tokárová, Barbora Jakobyová / Ed.: Eduard Nižňanský. - Bratislava - Banská Bystrica : Katedra všeobecných dejín FiF UK - Múzeum SNP, 2018. - 130 s. ISBN 978-80-8127-225-7.

Rudolf Michal Viest v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie / Ed.: Miloslav Čaplovič. – Revúca – Bratislava : Mesto Revúca – Vojenský historický ústav, 2018. - 120 s. : fotogr. ISBN 978-80-89523-50-4. Obsah: Čaplovič, Miloslav: Vojenská služba Rudolfa Michala Viesta do roku 1920, s. 11-16; Chorvát, Peter: Rudolf Viest – dôstojník československej armády 1920 – 1939, s. 17-20; Čaplovič, Miloslav: Obrazová príloha - Rudolf Michal Viest do roku 1939, s. 21-36; Bystrický, Jozef: Rudolf Viest v rokoch druhej svetovej vojny, s. 37-60; Čaplovič, Miloslav: Obrazová príloha – Rudolf Michal Viest 1939 – 1945, s. 61-96; Šumichrast, Peter: Vyznamenania armádneho generála in memoriam Rudolfa Viesta, s. 97-112; Šedová, Božena: Rudolf Viest v publikačnej tvorbe rokov 1945 – 2017, s. 113-117.

Taková byla válka / Bohuslav Zúbek. - B. m. v., 2018. - 200 s. : fotogr. (Zapomenuté knihy). - ISBN 978-80-270-2729-3.

The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism : Images from the Life in the Slovak Republic (1939 – 1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings / Miroslav Palárik, Alena Mikulášová, Martin Hetényi, Róbert Arpáš. - Berlin : Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2018. - 280 s. : fotogr., reg. - (Studies in politics, security and society; Vol. 17). - ISBN 978-3-631-74581-6.

Volyň 1943 : Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika / Grzegorz Motyka, z pols. orig. přel.: Martin Veselka. - Praha : Academia, 2018. - 230 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2857-0.

Wrzesień 1939 w dolinie Dunajca : Bój graniczny i walki nad górnym Dunajcem między 1 a 6. września 1939 roku / Dawid Golik. - Kraków : Wydaw. Attyka - Instytut Pamięci Narodowej, 2018. - 486 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-83-949018-6-8; 978-83-65644-53-4.

Z nouze život, z nouze smrt? Sloveňští Židé v Terezíně, Sachsenhausenu, Ravensbrücku a Bergen-Belsenu, 1944 – 1945 / Daniel Putík. - Praha : Academia - Středisko společných činností AV ČR, 2018. - 239 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2856-3.

Zápisky z frontu 1941 – 1943 : Matej Oravec / Sprac.: Enja Rúčková. - Lipt. Mikuláš : Elist, 2018. - 152 s. : fotogr. čb. - Slovo na úvod: Peter Vitek, s. 9-29. - ISBN 978-80-89861-97-3.

* * *

Agde – kolébka čs. zahraniční armády / Jiří Plachý. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 130-132 : fotogr.

Arizácie židovských podnikov v okrese Zvolen v rokoch 1940 – 1942 / Jozef Pavlov. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 15-24 : fotogr.

Bitva u Kurska : Vzdušná válka : 1. - 2. díl / Dmitrij Chazanov. In: AERO speciál. - Roč. 1, č. 1, 3 (2018), 50 s., 50 s. : fotogr. : tabl., mp.

„Čatloš mladý generál – do armády oheň vliat“ : Ze zákulisí slovenského dôstojníckeho sboru / Oldřich Pejs. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 5-14 : fotogr.

Českoslovenští vojáci na britských silnicích za 2. světové války / Jiří Plachý. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 42 (2018), s. 28-34 : fotogr.

Ďalekohľad poľný úplný vz. 9/13 / Marian Uhrin. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 79-85 : fotogr.

Die deutsch-slowakischen Beziehungen und der Krieg gegen die UdSSR (1941 – 1945) / Igor Baka. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 35-69 : fotogr.

Dôstojník troch armád / Petr Švanda. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 43 (2018), s. 34-41 : fotogr. [Štefan Jurech].

Hledání vhodného spojení : Konec slovensko-juhoslávských vztahů a navázání styků mezi Slovenským státem a nezávislým státem Chorvatsko v roce 1941 / Milan Sovilj. In: Historický časopis. - Roč. 66 č. 2 (2018), s. 289-310.

Hospodárska a sociálna situácia Kremnickej mincovne od druhej polovice roku 1938 do konca roku 1945 / Lukáš Volentier. In: Acta Historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. - Roč. 21, č. 2 (2018), s. 70-104. ISSN 1336-9148.

Hygienicko-zdravotné podmienky v pracovných jednotkách slovenskej armády / Peter Kralčák. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 107-118.

Ivan Otto Schwarz / Jiří Rajlich. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 1 (2018), s. 136-143 : fotogr.

Ján Bulík : Odbojár z Dolnej zeme / Ondrej Druga. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 57-63 : fotogr.

Jozef Gabčík a atentát na Heydricha („osobne“ a bez príkras...) / Stanislav Bur-

sa. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 31-40 : fotogr.

Jozef Tiso – patriot či zradca? Sedemdesiat rokov slovenskej diskusie / Milan Zemko. In: Soudobé dějiny. - Roč. 25, č. 3-4 (2018), s. 366-376.

Jozef Tiso: můj nepřítel – tvůj hrdina / Jan Rychlík. In: Soudobé dějiny. - Roč. 25, č. 3-4 (2018), s. 348-365.

Jozef Tiso jako hlava státu a nejvyšší vojenský velitel (od předsedy vlády k prezidentovi) / Oldřich Pejls. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 7-34: fotogr.

K činnosti slovenských separatistů mezi vojáky Čs. samostatné obrněné brigády ve Velké Británii v letech 1943 – 1944 / Jiří Plachý. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 63-87 : fotogr.

Krvavá predohra v predvečer štátneho sviatku : Prvá väčšia zrážka jednotiek Zaisťovacej divízie s partizánmi 13. marca 1942 v juhovýchodnom Bielorusku / Igor Baka. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 54-69 : fotogr.

Krvavé stopy na východe : K zločinom slovenských vojakov v okupovanom Sovietskom zväze / Michal Schvarc. In: Rogul'ová, Jaroslava - Jaksicová, Vlasta a kol.: Historik a dejiny : V česko-slovenskom storočí osudových dátumov : Jubileum Ivana Kamenca. - Bratislava : Veda - HÚ SAV, 2018, s. 275-294.

Milo Urban ako šéfredaktor Gardistu / Tamara Janecová. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 145-168 : fotogr.

Mocensko-politický zápas medzi Vojtechom Tukom a Jozefom Tisom od vzniku Slovenského štátu až do salzburských rokov v lete 1940 / Michal Procházka. In: Historický zborník. - Roč. 28, č. 1 (2018), s. 142-157.

Návrat na kontinent : Čs. samostatná obrněná brigáda v operaci Overlord / Jiří Plachý. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 41 (2018), s. 56-62 : fotogr.

Nemecké 10,5-cm poľné húfnice vz. 18 (leFH-18) v slovenskej a 1. čs. armáde na Slovensku / Marian Uhrin. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 70-87 : fotogr.

Nie sú mi známe dôvody, prečo nemôžem slúžiť v čs. armáde... : Výpovede plk. gšt. Alojza Ballaya na vyžiadanie orgánov čs. armády z roku 1946 k službe v slovenskej armáde 1939 – 1945 (3. časť) / Peter Šumichrast. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 88-113 : fotogr.

Od válečného dobrovoľníka k válečnému zločincovi : SS-Standartenführer Josef Witis-ka (1894 – 1946) / Jiří Rajlich. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 41 (2018), s. 46-55 : fotogr.

Operace Barbarossa : Přepadení Sovětského svazu. In: Historia Bellica : Lidé – zbraně – vojenství. Speciál 2018, 98 s. : fotogr. Autori príspevkov: Stefan Krüger, Andreas Popp, Lukas Grawe, Jörg-M. Hornmann, Alexander Querengässer, Peter Lieb, Tammo Luther, Jozef Bystrický.

Organizácia a činnosť cyklistických jednotiek v Povstaní (september – október 1944) / Pavel Tesárek, Marian Uhrin. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 19-23 : fotogr.

Osudy Antona Neumana – šéfa Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky / Pavol Makyna. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 1 (2018), s. 3-32 : fotogr.

Pavel Vranský (1921 – 2018) / Jiří Plachý. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 141-143 : fotogr.

Pásové traktory Praga T 9 a Praga T 6SS / Marian Uhrin. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 41 (2018), s. 30-33 : fotogr.

Peší praporek Dávid (Safir) v Povstaní / Marián Uhrin, Pavel Tesárek. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 25-32 : fotogr.

Platidlá používané na území Slovenska v rokoch 1939 – 1945 / Lukáš Volentier, Michael Turcer. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 4-12 : fotogr.

Poľskí kňazi na hornej Orave v rokoch 1939 – 1945 / Martin Garek. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 3 (2018), s. 3-22 : fotogr.

Poslední let Rudolfa Protivý / Pavel Vančata. In: REVI. Čtvrtletník o letadlech a letcích. - Roč. 25, č. 112 (2018), s. 2-7 : fotogr.

Potopení lamače blokády Alsterufer očima poražených / Jiří Rajlich. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 4 (2018), s. 70-101 : fotogr.

Prenasledovanie Slovákov v Maďarsku v rokoch 1938 – 1944 / Martin Lacko. In: V prelomovom desaťročí (česko)slovenských dejín 1938 – 1948 : Príspevky z odborných seminárov v rokoch 2014 – 2017 / Ed.: Dalibor Mikulík. - Stará Ľubovňa – Ľubovnianske múzeum, 2018, s. 245-251 : fotogr.

Prípád pilota Archipova a jeho posádky / Adrián Drobnák. In: V prelomovom desaťročí (česko)slovenských dejín 1938 – 1948 : Príspevky z odborných seminárov v rokoch 2014 – 2017 / Ed.: Dalibor Mikulík. - Stará Ľubovňa – Ľubovnianske múzeum, 2018, s. 216-244 : fotogr. ISBN 978-8089860-10-4.

Samopaly slovenskej a povstaleckej armády (1939 – 1945) / Marian Uhrin. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 56-81 : fotogr.

Slovenské vojenské piesne v rokoch novej Slovenskej republiky / Tamara Janečková. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 160-190 : obr.

Slovenskí vojaci v Taliansku v rokoch 1943 – 1945 v zrkadle spomienok / Martin Lacko. In: Historický zborník. - Roč. 28, č. 1 (2018), s. 158-173.

Snahy o obmedzenie vysokoškolského štúdia žien v období slovenského štátu / Eva Škorvanková. In: Historický časopis. - Roč. 66, č. 4 (2018), s. 649-670.

Sovietska 27. gardová tanková brigáda medzi Váhom a Moravou / Vladimír Koppan. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 41-46 : mp.

Spomienky Antona Ďuďáka na východný front a Povstanie (1942 – 1944) / Martin Macko, Martin Lacko. In: Historický zborník. - Roč. 28, č. 1 (2018), s. 232-243.

Spravodajská skupina Nina-Mária v spomienkach Sásovčanov / Emil Javorka. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 52-56 : fotogr.

Šachovnice nad Slovenskom : Poľské letectvo v slovensko-poľskej vojne zachytené v dokumentoch / Andrzej Olejko. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 2 (2018), s. 53-62 : fotogr.

Štátna slovenská vojenská reálka (1942 – 1945) I. časť / Jaroslav Kozolka. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 102-131.

Tichý textilák Jozef Daneš / Stanislav V. Chytka. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 64-73 : fotogr.

Trauma z vojny a po vojne / Katarína Mešková Hradská. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské

vedy [online]. - Roč. 12, č. 2 (2018), s. 86-96, <https://doi.org/10.31577/forhist.2018.12.2.8>.

Úvahy nad monografiou Pažurová Helena: Jegorovova partizánska brigáda. Prvá čs. partizánska brigáda J. V. Stalina / Karol Fremal. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 74-78 : fotogr.

Z každodenného života maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 (propaganda a jej formy) / Martin Hetényi. In: Kultúrne dejiny. - Roč. 9, Supplementum (2018), s. 76-122.

Zapojenie pešieho pluku 102 Zaisťovacej divízie do nemeckých protipartizánskych akcií na prelome rokov 1941/1942 / Igor Baka. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 82-101.

Židia na území inkorporovanej Oravy v rokoch 1939 – 1945 / Martin Garek. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 1 (2018), s. 15-32 : fotogr.

Židovská komunita v okrese Zvolen a základné črty jej vývoja v rokoch 1938 – 1942 / Jozef Pavlov. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 4 (2018), s. 68-80 : fotogr.

* * *

Alfréd Wetzler 1918 – 2018 : Spomíname s obdivom, úctou a vďačnosťou... / Oľga Hrabovská. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 12 (2018), s. 8 : fotogr.

Anton a Antka [Anton Vanko] / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 6 (2018), s. 28-29 : fotogr.

Boje 1. čs. samostatného poľného praporu u Sokolova. In: Legionársky směr. Bachmačský speciál. - Roč. 7 (2018), s. 16-45 : fotogr.

Bol nielen vojenským pilotom...! [Mikuláš Lisický] / Petr Švanda. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 42 (2018), s. 64-73 : fotogr.

Československá brigáda v bojích o Rudu a Bílou Cerekev (1943 – 1944) / Aleš Binar. In: Národní osvobození. - Roč. 30 /97/, č. 25-26 (2018), s. 12-13 : fotogr.

Československé ženy na východní frontě / Milan Kovář. In: Střelecká revue. - Roč. 50, č. 4 (2018), s. 68-69 : fotogr.

Detva v rokoch 1939 – 1945 / Karol Frelmal. In: Detva : Monografia mesta / Anna Ostrihoňová a kol. - Detva : Mesto Detva, 2018, s. 98-113 : fotogr. ISBN 978-80-9730011-2-5.

Dve črepiny v bruchu „šťastného muža“ [Bernard Papánek] / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 12 (2018), s. 28-29 : fotogr.

Hromnice 1945 / Ján Holička. In: Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 5 (2018), s. 8.

Iniciátori a vykonávatelia : Krátky život Kultúrnej rady v roku 1940 / Ivan Kamenec. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 6 (2018), s. 33-40 : fotogr.

Kežmarok počas druhej svetovej vojny: Prejavy nacizmu v meste / Vladimír Julián Ševc. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 2 (2018), s. 24-28 : fotogr.

Mjr. in memoriam Jozef Szabó, vlastenec a pedagóg / V. Karafa, Peter Kasarda. In: Ročenka odbojárov 2018. - Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 83 : fotogr.

Náš nejlepší letec sa nedožil konca vojny : Vojnový pilot Otto Smik / Peter Šumichrast. In: Hospodárske noviny, príl. HN magazín. - Roč. 4, č. 13 (2018), s. 29-31 : fotogr.

Nemohl nebýt hrdinou : Od bitky u Sokolova, kde padl Hrdina SSSR kapitán Otakar

Jaroš, uplynulo sedmdesát let / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 44-45 : fotogr.

Nezvestný už trištvrte storočia [Macečka Jozef] / Štefan Mocko. In: Záhorie. Náučno-popularizačný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria. - Roč. 26, č. 3 (2018), s. 24 : fotogr.

Období druhé světové války : Služební tělovýchova u československých zahraničních jednotek doplňovala bojovou přípravu / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 1 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Obnovenie kežmarskej Židovskej ľudovej školy : Židovský vzdelávací ústav za slovenského štátu / Vladimír Julián Ševc. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 6 (2018), s. 41-46 : fotogr.

Okolo Slovenska : Prvý ročník cyklistických pretekov a dobová propaganda / Peter Bučka. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 9 (2018), s. 74-77 : fotogr.

Opustil nás bývalý partizánsky rozvedčík a tankista [Pavel Šmál] / Peter Baroš. In: Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 11 (2018), s. 10 : fotogr.

15. január – nedávno Deň čs. raketového vojska a delostrelectva / Jozef Bystrický. In: Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 2 (2018), s. 9 : fotogr.

Počátky budování československé vojenské jednotky v SSSR. In: Legionářský směr. Bachmačský speciál. - Roč. 7 (2018), s. 2-5 : fotogr.

Podpora z českej strany bola srdečná a nezištná : Pripomíname si 74. výročie Slovenského národného povstania v auguste 1944 / Zlatica Zudová-Lešková. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 17/18 (2018), s. 1 a 3 : fotogr.

Prežil som, to je náhoda / Denisa Žiaková. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 20 (2018), s. 9 : fotogr. [Ivan Otto Schwarz].

Rozlúčka s legendou / Ivan Kelement. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 3 (2018), s. 7 : fotogr. [Ivan Otto Schwarz].

73. výročie Májového povstania českého ľudu / Jozef Bystrický. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 8 (2018), s. 8-9 : fotogr.

Sir Gallahad – ochránce vdov a sirotkú [gen. Miroslav Liškutín] / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 44-45 : fotogr.

Slováci v operácii Barbarossa : Slovenský satelit Ríše / Jozef Bystrický. In: Historia Bellica : Lidé – zbraně – vojenství. Speciál 2018, s. 90-96 : fotogr.

Správa o poslednom žijúcom spolubojovníkovi Miloša Uhra. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 18 (2018), s. 8. [Samuel Baran].

Stíhač nacistov / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 28-29 : fotogr. [Emil Boček].

Tragédia trenčianskych Židov / Patrícia Pastrňáková. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 80-87 : fotogr.

Tragický osud slovenských generálov / Peter Vojtek. In: Líder. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 14-19 : fotogr. [Rudolf Viest, Ján Golian, Štefan Jurech, Augustín Malár].

Trinásta komnata Tisovho režimu : Sex a sexualita na Slovensku 1939 – 1945 / Anton Hruboš. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 62-68 : fotogr.

Uplynulo 60 rokov od smrti genmjr. Alexandra Kordu : (18. 4. 1907 Vrútky – 13. 9. 1958 Brno) / M. Rausová. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 22 (2018), s. 8.

Vianoce 1943 v Pluku slovenských dobrovoľníkov / Jozef Bystrický. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 25-26 (2018), s. 18 : fotogr.

Vrátia sa pozostatky Ľ. Kukorelliho do Chrámu sv. Alžbety? / Vladimír Mezencev. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 25-26 (2018), s. 14 : fotogr.

„Závažný delikt“ : Politická čistka v réžii nemeckej Bezpečnostnej služby / Michal Schvarc. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 3 (2018), s. 30-35 : fotogr.

Zomrel František Bíl, posledný partián z Uhrovej skupiny / Oľga Hrabovská. In: Ročenka odbojárov 2018. - Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 88 : fotogr.

1945 – 1992

Černá kniha sovětské okupace : Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968 – 1991 / Prokop Tomek, Ivo Pejčoch. 2. dopl. vyd. - Cheb : Svět křídel, 2018. - 477 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-7573-045-9.

Husák : Vrcholy a pády 1945 – 1951 / Tomáš Černák, Marek Syrný. - Bratislava : Marenčin PT, spol. s r. o., 2018. - 363 s. : pam. a lit., reg. - ISBN 978-80-569-0212-7.

Jáchymov : Jevišťe bouřlivého století / Ed.: Klára Pinerová. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. - 428 s. : fotogr., pam. a lit, reg. - ISBN 978-80-87912-98-0.

MiG-23 MF/ML v československém a českém vojenském letectvu / Miroslav Irra. - Nevojice : Jakab Publishing, s.r.o., 2018. - 128 s. : fotogr., nákr., pam. - ISBN 978-80-87350-58-4.

Okupace 1968 / Jiří Fidler. - Praha : Euro-media Group, a. s. - Knižní klub, 2018. - 223 s. : fotogr., lit. - (Universum). - ISBN 978-80-242-6179-9.

Operace Dunaj : Krvavá odpověď Varšavské smlouvy na pražské jaro 1968 / Daniel Povolný. - Praha : Academia, 2018. - 455 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2836-5.

Slovensko a Európa v roku 1947 / Marek Syrný a kol. - Banská Bystrica : Múzeum SNP v spolupráci s FPV a MV UMB, HÚ SAV, VHÚ, 2018. - 239 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-89514-50-2.

Slovník disentů I : Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956 – 1989 / Alexander Daniel, Zbigniew Gluza; přel.: Petruška Šustrová. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. - 907 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-88292-11-1.

Super Sabry nad Československem : Americká letecká špionáž v československém vzdušném prostoru versus československé stíhací letectvo v roce 1955 / Martin Smíšek. - Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2018. - 167 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-89169-57-3.

Tatra 813 : Historie, takticko-technická data, modifikace / Jiří Frýba. - Praha : Grada Publishing, a.s., 2018. - 160 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-247-4347-9.

1945 : Konec Války a obnova Československa / Eds.: Jan Kalous, Pavel Zeman. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů - Toužimský & Moravec, 2018. - 318 s. : pram. a lit., reg. Autori příspěvků: Milan Hauner, Vít Smetana, Pavel Zeman, Stanislav Kokoška, Pavel Kopeček, Ladislav Kudrna, Michal Plavec, Tomáš Jakl, Jiří Padevět, Petr Kopal, Jaroslav Rokoský, Jan Dobeš, Vladimír Srb, Slavomír Michálek, František Hanzlík, Jan Kalous, Milan Bárta, Jerguš Sivoš. - ISBN 978-80-88292-08-1.

Únor 1948 : Komentované dokumenty / Karel Kaplan. - Praha : Epoque s.r.o., 2018. - 463 s. - ISBN 978-80-7557-116-8.

Únor 1948 očima poražených : Záznam diskusí exilových politiků z let 1949 – 1950 / Eds.: Pavel Horák, Vilém Prečan. - Praha : Lidové noviny, s. r. o. - Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2018. - 347 s. : fotogr., chronol., lit., reg. - ISBN 978-80-7422-623-6.

Vlastizrádce : Nejhorší porážka československé rozvědky / Olin Jurman, Jiří Skotal. - Praha : Brána, a. s., 2018. - 393 s. : fotogr. - ISBN 978-80-7584-045-5 [František Tišler].

Výzbroj čs. vojenského letectva 1945 – 1950. 2. díl / Miroslav Irra. - Praha : Naše vojsko, s.r.o., 2018. - 330 s. : fotogr., tabl., pram. a lit. - ISBN 978-80-206-1679-1.

Wo stehen unsere Truppen? NVA und Bundeswehr in der ČSSR-Krise 1968 : Mit ausgewählten Dokumenten zur militärischen Lagebeurteilung / Rüdiger Wenzke. - Berlin : Ch. Links Verlag, 2018. - 593 s. : dok., fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-3-96289-026-1.

* * *

„Ak sa vaši a naši predstavitelia dohodnú, pôjdeme domov.“ Správa o obsadení bratislavského letiska v auguste 1968 / Peter Jašek, Pavol Pytlík. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 2 (2018), s. 57-60 : fotogr.

Analýza revize retribuice v roce 1948 s využitím statistických metod / Lukáš Blažek, Daniela Němečková. In: Moderní dějiny : Časopis pro dějiny 19. a 20. století. - Roč. 26, č. 1 (2018), s. 205-235 : fotogr.

Bomby pre „Bednu“ (skúšky leteckých bômb československej výroby na MiG-23BN) / Ondrej Repka. In: REVI. Čtvrtletník o letadlech a letcích. - Roč. 25, č. 111 (2018), s. 26-27 : fotogr.

C-10 – prví československé „stodevít-ky“... aneb „z nouze přechodný stíhací typ“ 1. / Michal Ovčáčík. In: REVI. Čtvrtletník o letadlech a letcích. - Roč. 25, č. 112 (2018), s. 38-41 : fotogr.

Civil Defense in Slovakia during the Normalization Period / Matej Medvecký. In: The Use of Military Forces in Domestic Affairs: Lessons from the Past, Current Issues and Future Developments. - Bucharest : Editura Militară, 2018, s. 48-57.

Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of „East-West“ (Period 1960 – 1968-August) / Miloslav Púčik. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 95-126 : mp.

Čechoslovackij front tretej mirovoj : Plan učastija Čechoslovackoj narodnoj armiji v otaženiji agresiji NATO / Nikolaj Nikolajevič Platoškin. In: Vojenno-istoričeskij žurnal. - Roč. 79, č. 2 (2018), s. 39-43 : fotogr.

Československá delegace v Dozorčí komisi neutrálních států v Koreji a její technika / Prokop Tomek. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 43 (2018), s. 28-32 : fotogr.

Český národní výbor v Londýně proti vládám československé Národní fronty (vybrané dokumenty z let 1945 – 1947) / Jan Cholínský. In: Securitas Imperii. - Roč. 32, č. 1 (2018), s. 288-358.

Čtyřicet let československé delegace v Dozorčí komisi neutrálních států v Koreji 1953 – 1993 / Prokop Tomek. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 2 (2018), s. 22-45 : fotogr.

Hrozba vojnového konfliktu medzi NATO a Varšavskou zmluvou a úlohy operačného agentúrneho prieskumu vojenskej rozviedky (60. a 70. roky 20. storočia) / Miloslav Púčik. In: Spravodajské služby a geopolitika. Zborník z XII. Medzinárodného sympózia (4. 12. 2018), http://www.abssd.sk/upload/file/Pucik_Sympo-XII-2018.pdf.

Hrozil vojnový konflikt roku 1968 v súvislosti s československou krízou? / Michal Štefanský. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 4 (2018), s. 191-196.

Chemici s Havlem proti agresorovi : K vojenským i politickým aspektům působení Československého samostatného protichemického praporu v operacích Pouštní štít a Pouštní bouře v letech 1990 – 1991 / Petr Janoušek. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 2 (2018), s. 4-21 : fotogr.

Chýbajúce slová : Rozhlasový a televízny prejav Lajosa Fehéra o vpáde do Československa / István Papp. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 2 (2018), s. 61-72 : fotogr.

Italská diplomacie a únorový převrat v Československu 1948 / Jan Kuklík, Jan Němeček. In: Český časopis historický. - Roč. 116, č. 1 (2018), s. 171-189.

Ján Sutor a vyhlásenie náčelníkov ŠtB z augusta 1968 / Daniel Halčín. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 2 (2018), s. 73-86 : fotogr.

Letouny Junkers v československém letectvu / Miroslav Irra. In: AERO. - Roč. 5, č. 45 (2018), 34 s. : fotogr.

Málo známy list ze „západní“ politiky Pražského jara : Schůzka ministrů zahraničí Jiřího Hájka a Kurta Waldheima v Bratislavě dne 21. června 1968 / Jindřich Dejmek. In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. - Roč. 26, č. 1 (2018), s. 253-275.

Mig-21F-13 v československém vojenském letectvu : 3. - 4. díl / Miroslav Irra. In: AERO. - Roč. 5, č. 41 - 42 (2018), 34 s., 34 s. : fotogr.

MiG-21PF/PFM v československém vojenském letectvu : I. díl / Miroslav Irra. In: AERO. - Roč. 5, č. 48 (2018), 34 s. : fotogr.

Nebyla to jenom Praha – podíl obyvatel českých a slovenských měst a regionů na pádu komunistického režimu / Lukáš Valeš. In: Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. - Roč. 64, č. 1 (2018), s. 133-158.

Obnova československé branné moci v roce 1945 / František Hanzlík. In: 1945 : Konec Války a obnova Československa / Eds.: Jan Kalous - Pavel Zeman. - Praha : Ústav pro studium totalitních režimů - Toužimský & Moravec, 2018, s. 214-233.

Od Tomana k Valešovi – československá rozvědka v roce 1948 / Matej Medvecký. In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko a Európa v roku 1948. - Banská Bystrica : Múzeum SNP - FPV a MV UMB - VHÚ, 2018, s. 66-75.

Operace Jiu-Jitsu : Špionážní operace RAF nad Sovětským svazem s československou dohrou 1952 – 1954 / Martin Smíšek. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 41 (2018), s. 4-17 : fotogr.

Odškodňování československých státních příslušníků za majetky zanechané na území Podkarpatské Rusi v letech 1945 – 2017/2018 / David Hubený. In: Dvacáté století : The Twentieth Century. - Roč. 10, č. 2 (2018), s. 62-85.

50. výročie vstupu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa : Vojenská intervencia v auguste 1968 : Súvislosti a dôsledky / Miloslav Púčik. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 2 (2018), s. 2-33. ISBN 978-80-89609-18-5.

Polské občianske protesty proti intervencii v Československu z pohľadu bezpečnostných dokumentov / Grzegorz Majchrzak. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 2 (2018), s. 39-56 : fotogr.

Pražské jaro a reakce východoněmecké společnosti / Tomáš Vilímek. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 2 (2018), s. 3-14 : fotogr.

Příklady rané komunistické propagandy zaměřené na problematiku banderovců / Tomáš Řepa. In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko a Európa v roku 1948. - Banská Bystrica : Múzeum SNP - FPV a MV UMB - VHÚ, 2018, s. 133-141.

Případ Petra Legnera – obete invázie vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 / Peter Jašek, Pavol Pytlík. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 2 (2018), s. 27-38 : fotogr.

Problém poválečných Displaced Persons a jeho výzkum / Jana Kasíková. In: Dvacáté století : The Twentieth Century. - Roč. 10, č. 1 (2018), s. 69-91.

Rozhodujúce mocenské stretnutie : Ako prebehol „Vítazný február“ / Tomáš Černák. In: Historický časopis. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 26-31 : fotogr.

Sedm pražských dnů Ivo Misaříka : Deníkové záznamy o invazi armád Varšavské smlouvy do ČSSR v srpnu 1968 / Milan Bárta. In: Securitas Imperii. - Roč. 32, č. 1 (2018), s. 360-392.

Sovětská základna uprostřed Čech : Milovice v době sovětské vojenské přítomnosti na území Československa (1968 – 1991) / Prokop Tomek. In: Soudobé dějiny. - Roč. 25, č. 3-4 (2018), s. 433-487.

„Ten boj si musíte vybojovat sami“ : Politická role Sovětské armády a jejich místních spojenců v „normalizaci“ Československa (1968 – 1969) / Marie Černá. In: Soudobé dějiny. - Roč. 25, č. 3-4 (2018), s. 400-432.

Teroristické metody při překonávání státní hranice / Ivo Pejšoch. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 2 (2018), s. 36-47 : fotogr.

Tzv. slovenské sprisahanie a jeho vykonštruovanie pracovníkmi Povereníctva vnútra / Matej Medvecký. In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko a Európa v roku 1947. - Banská Bystrica : Múzeum SNP v spolupráci s FPV a MV UMB, HÚ SAV, VHÚ, 2018, s. 96-107. ISBN 978-80-89514-50-2.

UH-60 Black Hawk / Jakub Fojtík. In: AERO. - Roč. 5, č. 43 (2018), 34 s. : fotogr.

Úkol Řeka : Hluboké brodění tanků T-34/85 a T-54A / Martin Dubánek. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 2 (2018), s. 64-67 : fotogr., nákr.

Úřad zmocněnce vlády ČSSR pro záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk v ČSSR 1968 – 1990 / Prokop Tomek. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 4-31 : fotogr.

V pevnostech z písku pod modrou vlajkou OSN : Zaujetí činnosti čs. praporu v misi UNPROFOR v roce 1992 / Jindřich Marek. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 2 (2018), s. 46-65 : fotogr.

Vraždy Židov a komunistov v obciach Nová Sedlica, Ulič a Kolbasov v decembri 1945 / Pavol Makyna. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 4 (2018), s. 44-55 : fotogr.

Vysídlenie Maďarov do českých krajín po druhej svetovej vojne / Štefan Šutaj. In: Česko-slovenská historická ročenka 2017 – 2018. - Bratislava : Veda, 2018, s. 201-222.

Vývoj a činnosť domácich orgánov československej repatriačnej správy v rokoch 1945 – 1947 / Juraj Jankech. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 33-42 : fotogr.

Akcia Krkonoše / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 5 (2018), s. 46 : fotogr.

Armáda a Ľudové milície vo februári 1948 / Matej Medvecký. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 261, č. 2 (2018), s. 8-11 : fotogr.

Bratislavské februárové dni : Komunistický prevrat na Slovensku / Tomáš Černák. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 32-36 : fotogr.

Buldozerové zařízení BZ-D / Martin Dubánek. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 4 (2018), s. 66-69 : fotogr.

Byl členem Hagany [Emil Farkaš] / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 44 : fotogr.

Dubčekův taxík BRDM-1 / Martin Kolner. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 42 (2018), s. 20-26 : fotogr.

Hydraulický zemný vrták HZV-25 / Martin Dubánek. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 8 (2018), s. 70-73 : fotogr.

Koniec snov o ľudskej tvári : Operácia Dunaj / Miloslav Púčik. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 16-19 : fotogr.

Kultúra v ČSĽA / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 46 : fotogr.

L-39 Albatros : 50 let celosvětového věhlasu / Jakub Fojtík. In: Letectví + kosmonautika. - Roč. 94, č. 10 (2018), s. 50-55 : fotogr.

Likvidácia partizánskeho veliteľa : Politický proces s Viliamom Žingorom a spol. / Martin Gabčo. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. 2 (2018), s. 29-35 : fotogr.

Ludové milície / Matej Medvecký. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 11 (2018), s. 46 : fotogr.

Maďarská účasť na invázii do Československa v roku 1968 / Áron Mathé, z maď. prel.: Jitka Rožňavá. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 70-75 : fotogr.

„My sme vás prišli zachrániť a vy nám nadávate“ / Michal Štefanský. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 48-51 : fotogr.

Najdrahší potlesk v dejinách? Československo na Parížskej mierovej konferencii v roku 1946 / Slavomír Michálek. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. extra (2018), s. 26-33 : fotogr.

Normalizácia ČSLA / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 1 (2018), s. 46 : fotogr.

Nový trend národnostnej výstavby ČSLA / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 2 (2018), s. 46 : fotogr.

Období 1945 – 1948 : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníku armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 3 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Období 1949 – 1956 : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníků armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 4 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Období 1957 – 1967 : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníků armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 5 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Období 1968 – 1988 : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníků armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 6 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Období 1989 – 1992 : Pohled na služební tělovýchovu a vývoj požadavků tělesné zdatnosti příslušníků armády / Peter Bučka. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 7 (2018), s. 48-49 : fotogr.

Od augusta po august : Potlačenie Pražskej jari a začiatok normalizácie / Matej Šemšej. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 66-69 : fotogr.

Od centralizmu k federácii / Jan Rychlík. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 28-33 : fotogr.

Odsun sovietskych vojsk / Pavol Vitko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 14-15 : fotogr.

Operácia Dunaj : Vojenská intervencia vojsk Varšavskej zmluvy v Československu / Michal Štefanský. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 52-56 : fotogr.

Osem statočných : V ZSSR proti invázii do Československa protestoval málokto / Dmitrij Panto. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 70-71 : fotogr.

Ozveny okupácie / Pavol Vitko, Jozef Žiak, Peter Susko. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 20-23 : fotogr.

Paradox Pražského jara 1968 / Antonín Rašek. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 15-16 (2018), s. 6-7 : fotogr. [čs. armáda, VA Praha].

Pohraničná stráž počas normalizácie / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 46 : fotogr. [chybne uvedený autor, článok M. Medveckého].

Pokusy ČSLA s hašením požárů z vrtulníků / Martin Dubánek. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 6 (2018), s. 74-76 : fotogr.

Pražské dohody : Slovensko v tretej Československej republike / Jan Rychlík. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 2 (2018), s. 16-21 : fotogr.

Priebeh a podmienky služby vojakov z povolania ČSLA / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 6 (2018), s. 46 : fotogr.

Pripravenosť ČSLA na podporu režimu v roku 1989 / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 12 (2018), s. 46 : fotogr.

Prvý plnokrvný značky MiG / Miroslav Barič. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 12 (2018), s. 24-25 : fotogr.

Převládal pasivní odpor / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 42-43 : fotogr. [r. 1968, výsadkáři].

Reformný rok 1968 v zrkadle okresného periodika Záhorák / Martin Hoferka. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 27, č. 3 (2018), s. 20-25 : fotogr.

Repatriace polských a československých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii / Jiří Friedl. In: Český časopis historický. - Roč. 116, č. 2 (2018), s. 426-446.

Rok 1947 – najrozsiahlejšie menovanie Slovákov za československých generálov / Alex Maskalík. In: Syrný, Marek a kol.: Slovensko a Európa v roku 1947. - Banská Bystrica : Múzeum SNP v spolupráci s FPV a MV UMB, HÚ SAV, VHÚ, 2018, s. 88-95. ISBN 978-80-89514-50-2.

Slovensko v roku 1968 / Tomáš Černák. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 12-15 : fotogr.

Sovietska armáda v Československu / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 3 (2018), s. 46 : fotogr.

Spomienky na 21. august 1968 : Podmienované výjazdy z parku [P. Honzek]; Rušili sovietske vysielanie [T. Švec] / Jozef Žiak. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. - Roč. 63, č. 17 (2018), s. 8 : fotogr.

Šport v ČSLA / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 7 (2018), s. 46 : fotogr.

„Tu zabili 17-ročné dievča“ : Obete vojenskej intervencie Varšavskej zmluvy z augusta 1968 / Peter Jašek. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 58-61 : fotogr.

Tribún slovenského národa : Gustáv Husák v Pražskej jari / Michal Macháček. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 40-42 : fotogr.

Učitel' letania – posledný z prvých [Jiří Hájek] / Pavol Sajták. In: Letectví + kosmonautika. - Roč. 94 č. 6 (2018), s. 76 : fotogr., použité spomienky Miroslava Hájka.

Zrodenie normalizátora : Gustáv Husák ako dvojaký hráč roku 1968 / Michal Macháček. In: Historická revue. - Roč. 29, č. 8 (2018), s. 42-46 : fotogr.

Účasť ČSLA na mimoriadnych bezpečnostných opatreniach / Alex Maskalík. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 4 (2018), s. 46 : fotogr.

OD ROKU 1993

Bezpečnostní, zahraniční a evropská politika Visegrádské skupiny / Ladislav Cabada, Šárka Waisová a kol. - Praha : Metropolitní univerzita Praha, 2018. - 309 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-7476-139-3.

Katedrála svätého Šebastiána : Die Kathedrale des heiligen Sebastian : Catbedrale di san Sebastiano : Saint Sebastian Cathedral / František Rábek a kol. - Bratislava : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2018. - 311 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89261-74-1.

Medzinárodné vzťahy a bezpečnosť : (Zbierka komentárov, esejí a štúdií z rokov 2013 – 2017) / Daniel Šmihula. - Bratislava : Wolters Kluwer s. r. o., 2018. - 179 s. : lit. - ISBN 978-80-8168-811-9.

Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2017. - Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2018. - 166 s. : fotogr., tabl. - ISBN 978-80-89261-75-8.

Slovengbat : Slovenský ženijný prápor mierových síl OSN v misii UNPROFOR a UNTAES 1993 – 1998 : Spomienky a fakty / Bernard Roštecký, Štefan Jangl, Imrich Szabó. - Bratislava : Magnet Press Slovakia s.r.o., 2018. - 351 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89169-61-0.

Štatistická ročenka personálu OS SR 2017 / Zodp.: Ivan Sálaši. - Lipt. Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2018. - 135 s. : tabl. - ISBN 978-80-8960-917-8.

Vnitřní bezpečnostní sbory a zpravodajské služby ve střední Evropě : Mapování proměn vnitřního bezpečnostního pole na případech České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska / Kateřina Tvrdá. - Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, o. p. s. - Masarykova univerzita, 2018. - 273 s. : pram. a lit., tabl. - ISBN 978-80-7325-465-0; 978-80-210-9143-6.

* * *

Determinanty efektívnosti ozbrojených síl ako subjektu integrovaného záchranného systému v Slovenskej republike / Stanislav Morong. In: Politické vedy. - Roč. 21, č. 3 (2018), s. 76-94.

25 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky / Imrich Purdek. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 2 (2018), s. 114-144 : fotogr.

25. výročie vzniku Ozbrojených síl Slovenskej republiky / Imrich Purdek. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 1 (2018), s. 3-33.

Emocionálna inteligencia ako súčasť osobnosti profesionálneho vojaka / Mária Petrufová. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 2 (2018), s. 83-117. ISBN 978-80-89609-18-5.

Európska bezpečnosť z pohľadu OBSE / Samuel Goda, Klaudia Báňaiová. In: Politické vedy. - Roč. 21 č. 1 (2018), s. 176-192.

Extrémizmus a jeho prejavy v Európe a na Slovensku / Ján Marek. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 2 (2018), s. 53-82. ISBN 978-80-89609-18-5.

Pohľad na terorizmus 21. storočia / Ivona Ondrejková. In: Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis AOS. - Roč. 13, č. 1 (2018), s. 165-175.

Rodová rovnosť v podmienkach rezortu obrany / Pavel Cziráč. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 1 (2018), s. 65-85.

Slováci v operáciách na udržanie mieru a v boji proti terorizmu – výberová bibliografia publikovaných prác v rokoch 1993 – 2017 / Božena Šedňová. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 3 (2018), s. 164-180.

Slovensko a Nemecko – partneri v oblasti obrany a bezpečnosti / Stanislava Brajerčíková. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 27 /59/, č. 4 (2018), s. 64-77 : fotogr.

Strategické bezpečnostné dokumenty Slovenskej republiky a pripravenosť Ozbrojených síl Slovenskej republiky k plneniu úloh vyplývajúcich zo strategických dokumentov / Ladislav Pásztor. In: Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis AOS. - Roč. 13, č. 1 (2018), s. 121-143.

Využitie procesu reakcie NATO na krízové situácie v podmienkach Slovenskej republiky / Mária Machynová. In: Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis AOS. - Roč. 13, č. 2 (2018), s. 98-110.

* * *

DANA M2 : Nejnovější verze osvědčené houfnice se představuje / Michal Zdobinský. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 9 (2018), s. 28-30 : fotogr.

Možné prístupy k vojenskej stratégii SR / Vladimír Zikmund. In: Líder. - Roč. 7, č. 1 (2018), s. 36-43.

Odišiel prvý minister / Ivan Kelement. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 2 : fotogr. [Andrejčák Imrich].

Poslední Albatros 4711 / Michal J. Stolár. In: Letectví + kosmonautika. - Roč. 94, č. 12 (2018), s. 78-79 : fotogr.

Samohybná kanónová húfnica EVA 8 x 8 kalibru 155/52 mm / Miroslav Gyürösi. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 5 (2018), s. 14 : fotogr.

Visegrád – ein regionaler Machtfaktor in der Europäischen Union? / Christian Hütterer. In: Österreichische Militärische Zeitschrift. - Roč. 56, č. 4 (2018), s. 473-480 : fotogr.

Zahraniční mise Československé armády a Armády České republiky: výběrová bibliografie / Martin Lukeš, Zdeněk Munzar, Radka Novobilská. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 2 (2018), s. 122-127.

Zlepšené odminovacie systémy Božena 4+ a Božena 5+ / Miroslav Gyürösi. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. - Roč. 50, č. 5 (2018), s. 30-31 : fotogr.

PRÁCE PRESAHUJÚCE VYMEDZENÉ CHRONOLOGICKÉ OBDOBIA

Čechoslováci v Gulagu II : Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu / Jan Dvořák, Jaroslav Formánek, Adam Hradílek. - Praha : Česká televize - Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. - 221 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-7404-311-6; 978-80-88292-13-5.

Československé stíhací letouny / Alois Pavlůšek. - Brno : CPRESS, 2018. - 128 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-264-1809-2.

Delfin Aero L-29 / Jakub Fojtík. - Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2018. - 200 s. : fotogr., pram. - ISBN 978-80-89169-58-0.

Děla a pevnosti 2. díl 1919 – 1945 : Pevnostní, obléhací a pobřežní dělostřelectvo v Československu a dalších evropských státech / Vladimír Francev, Vladimír Kupka. - Praha : Naše vojsko, 2018. - 428 s. : fotogr. čb., pram. a lit. - ISBN 978-80-206-1749-1.

Duchovní na bojiskách európskych a svetových vojen : V službe milosrdenstva I. / Marian Bodolló, Dana Hučková, Tomáš Huďa, Daniela Kodajová, Ján Ondrečin, Ondrej Rišiaň, Viktor Sabo, Tomáš Semko, Pavol Vitko, Stanislav Žiška. - Bratislava : Ústredie ekumenickej pastoračnej služby v OS SR a OZ SR, 2018. - 231 s. : fotogr. - ISBN 978-80-973022-9-0.

Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie / Radu Mârza, Marek Syrný a kol. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2018. - 126 s. : reg., lit. - ISBN 978-80-89514-53-3.

Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách / Pavel Kreisinger. - Praha : Academia - Středisko společných činností AV ČR, 2018. - 400 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2821-1.

Film a dějiny 7 : Propaganda / Petr Kopal a kol. - Praha : Václav Žák - Casablanca; Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. - 380 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-87292-44-0; ISBN 978-80-88292-22-7.

Generál Jan Reindl (1902 – 1981) : Letec, zpravodajec, účastník protinacistického odboje a velitel leteckých instruktorů v Egyptě / Milan Vyhliďal. - Cheb : Svět křídel, 2018. - 126 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-7573-034-3.

Generálmajor v. v. Emil Boček – 95 let : Přátelské setkání pozvaných hostů u příležitosti 95. narozenin válečného veterána genmjr. v. v. Emila Bočka v dopravní hale Národního technického muzea v Praze dne 22. února 2018. - [Praha] : [Čs. obec legionářská], 2018. - nestr. (fotogr. len zo stretnutia).

Hadi és másnevezetes történetek : Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére / Szerkesztette Katalin Mária Kincses. - Budapest : HM Hadtörténeti intézet és múzeum, 2018. - 644 s. - ISBN 978-963-7097-87-4.

Jak šly dny, měsíce a roky : Čas předmnichovský, Mnichov, druhá republika, protektorát / Roman Cílek. - Řitka : Nakl. Čas, 2018. - 222 s. : fotogr. - (Český Čas; sv. 21). - ISBN 978-80-7475-231-5.

Jiný TGM / Pavel Kosatík. - Praha : Paseka, 2018. - 397 : reg. - ISBN 978-80-7432-919-7.

Kyselá těšínská jablíčka : Československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945 / Jiří Bílek. - Praha : Epoque, 2018. - 308 s. : fotogr., pram. a lit. - (Polozapomenuaté války; sv. 24). - ISBN 978-80-7557-150-2.

Muži diplomacie : Slováci na významných postech československej zahraničnej služby / Slavomír Michálek a kol. - Liptovský Mikuláš : Spolok Martina Rázusa, 2018. - 574 s. : fotogr., reg., pram. a lit.; ďalší autori: Michal Kšiňan, Bohumila Ferenčuhová, Matej Hanula, Dušan Segeš, Vlasta Jaksicsová. ISBN 978-80-972016-5-4.

Osmičky v našich dejinách / Dušan Čaplovič, Miloslav Čaplovič. - Bratislava : Perfekt, a.s., 2018. - 223 s. : fotogr. - ISBN 978-80-8046-885-9.

Pol'né fľaše / Pavel Habáň, Tibor Díte. - Trnava : vl. nákl., 2018. - 160 s. : obr., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-970061-2-9.

Roky 1848 – 1918 – 1938 – 1948 – 1968 / Roman Holec, Dušan Kováč, Jan Němeček, Jan Rychlík, Vladimír Goněc. In: Česko-slovenská historická ročenka 2017 – 2018. - Bratislava : Veda, 2018, s. 15-156. - Roman Holec: Československo – ťažko vydobytý a ľahko stratený projekt, s. 15-46; Dušan Kováč: Slovenský prevrat 1918: zvraty a obraty v jeho interpretácii, s. 47-64; Jan Němeček: Český pohled na dějiny Československa, s. 65-84; Roman Holec: „Bije zvon slobody, čujte ho národy.“ Reflexia revolúcie 1848/49 pri oslavách vzniku štátu na Slovensku, s. 85-98; Jan Rychlík: Rok 1918 optikou roků 1938, 1948, 1968 a 1988, s. 99-110; Vladimír Goněc: Federalizmus v Československu jako nesoulad právního myšlení a politické reality: Centralizace po 1918, devastace po 1938, demolice po 1948 a 1968, s. 111-156.

Rozvědky : Historie Československého výzvědného zpravodajství 1918 – 1990 : Z pohledu bývalého důstojníka zpravodajské správy generálního štábu ČSLA / Vladimír Mohyla. - Praha : Brána, a. s., 2018. - 356 s. : fotogr., tabl., lit. - ISBN 978-80-7584-057-8.

S orlem i lvem 1. díl : Příběhy českých vojenských duchovních od 17. století do první světové války / Martin Flosman. - Praha - Ústí nad Labem : Epoque - Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2018. - 428 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-7557-135-9; 978-80-7561-144-4.

S projevem nejhlubší úcty : Dopisy, zprávy a depeše Huberta Ripky Edvardu Benešovi (1922 – 1948) / Eds.: Ivan Šťovíček, David Hubený. - Praha : Národní archiv - Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, 2018. - 512 s. : lit., reg. (Edvard Beneš - dokumenty; sv. 1). - ISBN 978-80-7469-079-2; 978-80-87782-78-1.

Slováci v československých légiách (1914 – 1917 – 1920) : Venované pamiatke PhDr. Mariána Hronského, DrSc. (1940 – 2012) / Pripr.: Ferdinand Vrábel. - Bratislava : Veda - Ústav politických vied SAV, 2018. - 75 s. : fotogr. ISBN 978-80-224-1637-5. Obsah: Pekník, Miroslav: K slovensko-českým vzťahom pred vznikom Česko-Slovenska, s. 9-20; Hronský, Marián: Organizovanie česko-slovenského zahraničného vojska a účasť Slovákov v légiách vo Francúzsku, Taliansku a Rusku počas prvej svetovej vojny, s. 21-40; Gonč, Vladimír: Historik a politológ Marián Hronský, s. 41-52.

Slovenské štátoprávne snahy v dvadsiatom storočí : K 100. výročiu založenia Česko-Slovenska a 25. výročiu štátnej samostatnosti Slovenskej republiky / Ján Bobák a kol.; Martin : Matica slovenská, 2018. - 510 s. : reg.; ďalší autori: Marta Dobrotková, Ivan Mrva, Peter Zelenák, Róbert Letz, Martin Vašš, Bruno Čanády, Martin Lacko, Jozef Beňa, Karol Fremal, Peter Mulík, Michal Malatinský, Branislav Kinčok, Beáta Katrebová Blehová, Peter Jašek, Anton Hrnko. - ISBN 978-80-8128-225-6.

Slovenské územie v historickom kontexte / Róbert Letz a kol. - Martin : Matica slovenská v spolupr. s Hist. ústavom MS a Hist. odborom MS, 2018. - 349 s. : mp., pram. a lit., reg. - ďalší autori: Richard Marsina, Peter Mulík, Július Bartl, Martin Homza, Monika Tihányiová, Ján Lukačka, Ivan Mrva, Miroslav Kamenický, Miriam Viršínská, Pavol Matula, Michal Pehr, Mária Tonková, Anna Bocková, Pavol Makyna. - ISBN 978-80-8128-1491-4.

Sovětská obrněná vozidla ve výbroji československé armády 1943 – 1951 : Soviet armoured vehicles in services of the Czechoslovak Army 1943 – 1951 / Vladimír Francev, Milan Kopecký. - Praha : Capricorn Publications, 2018. - 91 s. + fotogr. příl. - ISBN 978-80-87578-19-3.

Společné století. Česko - Slovensko 1918 – 2018 : A Century Together. Czechia - Slovakia 1918 – 2018 / Ed.: Zdeněk Drahoš. - Brno : Moravské zemské muzeum, 2018. - 193 s. : fotogr. - ISBN 978-80-7028-505-3.

Střední tanky : Dějiny vývoje a nasazení středních tanků a MBT od první světové války do současnosti. 1. díl / Ivo Pejčoch. - Cheb : Svět křídel, 2018. - 478 s. : fotogr. - ISBN 978-80-7573-036-7.

Střelecká a raketová výzbroj letadel / Lubomír Popelínský, Vladimír Kodeš, František Ludvík. 2. dopl. vyd. - Praha : Naše vojsko, s. r. o., b. r. (1. vyd. 2010); 379 s. : fotogr., nákr., lit., reg. - ISBN 978-80-206-1124-6.

Šedivky : Trochu jiné MiGy-21 MF v našem letectvu / Josef Martínek, Stanislav Rogl. - Cheb : Svět křídel, 2018. - 206 s. : fotogr., nákresy. ISBN 978-80-7573-033-6.

1922 – 1993 : Dejiny nemecko-slovenskej diplomacie : Deutsch-slowakische Diplomatiegeschichte / Matthias Dornfeldt, Enrico Seewald. - Martin : Matica slovenská - Nemecké veľvyslanectvo Bratislava, 2018. - 110 s. + 124 s. : fotogr. príl. - ISBN 978-80-8149-099-6.

170 éve a Magyar Honvédség 170 éve : 170 Years of the Hungarian Defence Forces / Róbert Hermann et al. - Budapest : Zrínyi Kiadó, 2018. - 357 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-963-327-758-4.

V prelomovom desaťročí (česko)slovenských dejín 1938 – 1948 : Príspevky z odborných seminárov v rokoch 2014 – 2017 / Eds.: Dalibor Mikulík, Eduard Laincz, Adrián Drobňák. - Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum - hrad v Starej Ľubovni, 2018. - 294 s. : fotogr. Autori príspevkov: Martin Lacko, Michal Murcko, Eduard Laincz, Ľubomír Molitoris, Matej Beránek, Milica Majeriková-Molitoris, Stanislav Konečný, Arne B. Mann, Elena Vranovská, Adrián Drobňák. - ISBN 978-80-89860-10-4.

Ve stínu šoa : Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní / Jan Láníček, z angl. orig. přel.: Sylva Ficová. - Praha : Academia, 2018. - 323 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-200-2733-7.

* * *

Auftragstaktik: vznik a vývoj filozofie velení 21. století / Pavel Kolář, Tomáš Rak. In: Vojenské rozhledy. Vojensko-teoretický časopis. - Roč. 27 /59/, č. 1 (2018), s. 69-83.

Čeští vojáci na Slovensku / slovenští vojáci v českých zemích 1918 – 1992 / Prokop Tomek. In: Česko-slovenská historická ročenka 2017 – 2018. - Bratislava : Veda, 2018, s. 223-229.

Dnes už bez šeríků : Historie Koněvova pomníku v Praze / Jan Šindelář. In: Dějiny a současnost. - Roč. 40 č. 7 (2018), s. 44-46.

Ladislav Holdoš: interbrigadista ze Španělska jako „buržoazní nacionalista“ v procesu s Gustávem Husákem / David Majtenyi. In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. - Roč. 26, č. 2 (2018), s. 165-207.

Pacifizmus – jedna z možností eliminácie prejavov extrémizmu / Adriana Vasil'ková. In: Politické vedy. - Roč. 21 č. 1 (2018), s. 77-96.

Pracovní tábor Ústie nad Oravou 1943 – 1949 / Martin Garek. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. - Roč. 14, č. 3 (2018), s. 35-53 : fotogr.

Vojak štyroch armád – plukovník generálneho štábu Rudolf Pilfousek / Jaroslav Kozolka. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 119-143 : fotogr.

100. výročie vzniku Československa / Adrián Sipko. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 15, č. 2 (2018), s. 34-52. ISBN 978-80-89609-18-5.

Zatčení a odsouzení Pravomila Raichla v SSSR / Jan Dvořák. In: Paměť a dějiny.

Revue pro studium totalitních režimů. - Roč. 12, č. 3 (2018), s. 47-55 : fotogr.

* * *

Avia B.H.1 / Marcel Sezemský, Pavel Sviťák, Petr Kolmann. In: Letectví + kosmonautika. - Roč. 94, č. 10 (2018), s. 80-85 : fotogr.

Dokonalost vyrovnaných řad / Vladimír Marek. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 42-43 : fotogr. [vojenské prehlídky].

Mnichov 1938 není vzdálený osmdesát let / Antonín Rašek. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 19-20 (2018), s. 16 : fotogr.

Na počtu zbraň! Čestné strážce slovenských ozbrojených síl a prezidenta republiky / Imrich Purdek. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 29, č. 10 (2018), s. 16-20 : fotogr.

Brigádní generál Václav Kuneš / Ivo Pejčoch. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. - Roč. 9, č. 43 (2018), s. 56-57 : fotogr.

Deň vojnových veteránov (11. november) / Miloslav Čaplovič. In: Vojenská história. - Roč. 22, č. 1 (2018), s. 205-206 : fotogr.

90 rokov vojenského skúšobníctva. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 26, č. 7 (2018), s. 14 : fotogr.

Naše vojnové hroby sú takmer v 20 štátoch : Bojovník u Jany Kráľovej, Úsek vojnových hrobov, MV SR / Vladimír Dobrovič. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 4 (2018), s. 4.

„Ruky preč od nášho Štefánika“ : Hľadanie pravdy, alebo potupenie pamiatky národného bohatiera? / Peter Macho. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. - Roč. 17, č. extra (2018), s. 18-26 : fotogr.

100 let od založení čs. vojenského zpravodajství / Alžběta Riethofová. In: A-report.

Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 11 (2018), s. 42-43 : fotogr.

Účastník protinacistického odboje – zpravodajský důstojník František Fárek (1894 – 1973) / Milan Vyhliďal. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 11-12 (2018), s. 15-16 : fotogr.

Výročí Dobrušky : Vojenská zeměpisná služba slaví sté narozeniny / Michal Král, Michal Voska. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. - Roč. 29, č. 7 (2018), s. 38-39 : fotogr.

Z historie i současnosti domobranec-kých aktivit / František Krejča. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 9-10 (2018), s. 14-15 : obr.

Zpravodajský důstojník a velitel leteckých instruktorů v Egyptě generál Jan Reindl (1902 – 1981) / Milan Vyhliďal. In: Národní osvobození. - Roč. 29 /96/, č. 17/18 (2018), s. 12-13-11 : fotogr.

ARCHÍVNICTVO A MÚZEJNÍCTVO

Dokumentácia „osmičkových“ výročí v slovenských a českých múzeách. Rok 1918 a tie ostatné / Eds.: Daniel Hupko, Luděk Beneš. - Banská Bystrica : Zväz múzeí na Slovensku, 2018. - 492 s. : fotogr. - ISBN 978-80-971748-7-3.

Zbrane a munícia v zbierkach múzeí : Zborník z odborného seminára, ktorý sa konal vo Vojenskom historickom múzeu v Piešťanoch v dňoch 10. - 11. októbra 2017 / Ed.: Viera Jurková. - Bratislava - Banská Bystrica : Vojenský historický ústav - Zväz múzeí na Slovensku, 2018. - 137 s. : obr. - ISBN 978-80-89523-52-8.

* * *

Dozér s elektrárňou [DOK-M] / Richard Hattala. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 2 (2018), s. 47 : fotogr.

Mínomet z Trenčína / Martin Miklan. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 6 (2018), s. 47 : fotogr. [plávajúce obrnené vozidlo ShM PRAM-S vyzbrojené 120 mm mínometom a 12,7 mm guľometom NSV].

Nástupca Maxima [SG-43, Stankovyj Gorjunova - 43] / Peter Holík. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 5 (2018), s. 47 : fotogr.

Posledná Andula [An-26B] / Peter Kadlec. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 7 (2018), s. 47 : fotogr.

Postrach tankov / Peter Holík. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 12 (2018), s. 47 : fotogr. [Raketenpanzerbüchse 43].

Pozostalost' pplk. Ľudovíta Šimka vo fonde Východoslovenského múzea v Košiciach / Vojtech Kárpáty. In: Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. - Roč. 64, č. 4 (2018), s. 13-16 : fotogr.

Pri hrobe M. R. Štefánika / Gabriel Blaško. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 11 (2018), s. 47 [Jozef Kudláč, uniformy čs. legionárov].

Prieskumník od Volgy [BRDM-1] / Richard Hattala. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 1 (2018), s. 47 : fotogr.

Slovenský Aligator / Martin Miklan. In: Legionársky směr. Bachmačský speciál. - Roč. 26, č. 4 (2018), s. 47 : fotogr.

Tank z augusta 1968 / Peter Kadlec. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 8 (2018), s. 47 : fotogr. [T-54].

Vojenský Pionier [Jawa 50] / Jerguš Váry. In: Obrana. Měsačník MO SR. - Roč. 26, č. 3 (2018), s. 47 : fotogr.

Vzpomínka na službu a víťazství ve Velké válce : Československé pamětní plukovní medaile z muzejní sbírky VHÚ / Jan Biederman. In: Historie a vojenství. - Roč. 67, č. 3 (2018), s. 88-97 : fotogr.

Zoznam excerptovaných časopisov a periodických zborníkov vydaných v roku 2018

A Review. ISSN 1804-9672.

A report. Čtrnáctidenník Ministerstva obrany ČR. ISSN 1211-801X.

Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. ISSN 1336-9148.

Acta historica Posoniensia. (Katedra všeobecných dejín FiF UK). ISBN 978-80-7165-852-8.

Annales historici Presovienses. Ročenka Inštitútu histórie FiF PU. ISSN 1336-7528.

ATM. ATM*Informační příloha MO ČR a AČR. ISSN 1802-4823.

Bibliographie internationale d'histoire militaire. ISSN 0378-7869.

Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov. ISSN 03223-2018.

Časopis Národního muzea – řada historická. ISSN 1214-0627.

České, slovenské a československé dějiny 20. století. ISBN 978-80-7435-706-0.

Český časopis historický. ISSN 0862-6111.

Dějiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, <http://dejiny.unipo.sk/> ISSN 1337-0707.

Dějiny a současnost. Kultúrně-historická revue. ISSN 0418-5129.

Druhá svetová. Časopis o moderných dejinách Slovenska, <http://www.druhasvetova.sk/> ISSN 1336-8222.

Dvacáté století : The Twentieth Century. ISSN 1803-750X.

Forum historiae. Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy <http://www.forumhistoriae.sk/> ISSN 1337-6861.

Hadtörténelmi Közlemények. ISSN 0017-6540.

História. Revue o dejinách spoločnosti. ISSN 1335-8316.

Historická revue. Vedecko-populárny časopis o dejinách spoločnosti. ISSN 1335-6550

Historický časopis Historického ústavu SAV. ISSN 0018-2575.

Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. ISSN 1210-6097.

Historický zborník. Zborník Slovenského historického ústavu MS. ISSN 1335-8723-19.

Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu. ISSN 0018-2583.

Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. ISSN 1804-2228.

Legionářský směr. Časopis Československé obce legionářské.

Letectví + kosmonautika. Český a slovenský populárně-odborný časopis. ISSN 0024-1156.

Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung. ISSN 0940-4163.

Militärgeschichtliche Zeitschrift. ISSN 2193-2336.

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. ISSN 1210-6860.

Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva. ISSN 1338-807X.

Muzealnictwo wojskowe. ISSN 0023-5881.

Múzeum. Metodický, študijný a informačný recenzovaný časopis pre zamestnancov múzeí a galérií. ISSN 0027-5263.

Národní osvobození. Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. ISSN 0231-8161.

Obrana. Vojenský mesačník MO SR. ISSN 1336-1910.

Österreichische Militärische Zeitschrift. ISSN 0048-1440.

Paměť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. ISSN 1336-6297.

Paměť a dejiny. Revue pro studium totalitních režimů. ISSN 1802-8241.

Pamiętky a muzea. Revue pre kultúrne dedičstvo. ISSN 1335-4353.

Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy. ISSN 1335-2741.

Policajná teória a prax. Časopis Akadémie PZ v Bratislave. ISSN 1335-1370.

Przegląd Historyczno-wojskowy. ISSN 1640-6281.

REVI – dvouměsíčník o letadlech a letcích. ISSN 1211-0744.

Securitas imperii. ISSN 1804-1612.

Slezský sborník. ISSN 0037-6833.

Slovanský přehled. Review for Central, Eastern and Southeastern European History. ISSN 0037-6922.

Soudobé dějiny. ISSN 1210-7050.

Střelecká revue. ISSN 0322-7650.

Studia historica Nitriensia. ISSN 1338-7219.

Studia historica Tyrnaviensia XIII. Historiae vestigia sequentes. ISBN 978-83-7490-439-1.

Studia politica Slovaca. Časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny, a medzinárodné vzťahy. ISSN 1337-8163.

Századok. A magyar történelmi társulat folyóirata. ISSN 0039-8098.

Vojenno-istoričeskij žurnal. ISSN 0321-0626.

Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. ISSN 1335-3314.

Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. ISBN 978-80-89609-13-0, 978-80-89609-15-4.

Vojenské reflexie. Vedecko-odborný časopis. ISSN 1336-9202.

Vojenské rozhledy. Teoretický časopis Armády ČR. ISSN 1210-3292.

Záhorie. Náučno-popularizačný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria. ISSN 1335-7840.

ANOTÁCIE, GLOSÝ

NEČAS, Jaroslav (ed.) *ČS. LEGIE 1914 – 1920. HISTORIE, V BOJI, KAŽDODEN-NOST*. Brno : Extra Publishing, s. r. o. 2020. 84 s., fotografie v texte a príloha 77 faksimilií pôvodných dokumentov, zoznam prameňov a literatúry. Informácia o autoroch a zoznam obrazových príloh. ISBN 978-80-7525-333-0.

Koncom roka 2020 uplynulo sto rokov od návratu väčšiny príslušníkov Čs. légii z Ruska, a to je zároveň aj dátum, keď sa končí rozsiahly projekt *Legie 100*, ktorý s podporou vlády Českej republiky mal pripomenúť významnú kapitolu českých a slovenských dejín – spoločný boj našich predkov v československom dobrovoľníckom vojsku v zahraničí – československých légiiach. Počas viac ako šiestich rokov bolo prevažne zásluhou Československej obce legionárskej (ČsOL) spracovaných viacero výstav približujúcich dejiny légii, vydávali sa knižné publikácie, organizovali sa aj besedy a medzinárodné vedecké konferencie. Najvýznamnejším projektom bolo postavenie, ako aj a prezentácie Legiovľaku – repliky časti ešalonu, akými sa v Rusku prepravovali a v ktorých často dlhé mesiace žili príslušníci légii. Legiovľak brázdil niekoľko rokov územie Českej republiky a niekoľkokrát navštívil aj významné lokality na Slovensku, okrem iného aj Bratislavu, Zvolen, Banskú Bystricu Vrútky, Košice, Brezovú pod Bradlom atď. Na Slovensku tieto aktivity zabezpečovala partnerská organizácia ČsOL – Nadácia Milana Rastislava Štefánika v Bratislave v spolupráci so Spoločnosťou Milana Rastislava Štefánika na Brezovej pod Bradlom.

Všetky uvedené aktivity pomohli súčasnej generácii v Českej republike a aj na Slovensku oživiť túto slávnú kapitolu našich dejín a pripomenúť zásluhy našich predkov, ktorí sa v bojoch na všetkých svetových frontoch po boku spojeneckých štátov Dohody – Ruska, Srbska, Francúzska, Talian-

ska, Veľkej Británie, Spojených štátov amerických vyznamenali a za vytvorenie nášho spoločného demokratického štátu – Československa, priniesli aj tie najťažšie obete, vrátane svojich životov. O tom, že projekt pojazdného múzea – Legiovľaku bol až nad očakávanie úspešný a pomohol aj pri vyučovaní dejepisu, svedčí jeho návštevnosť (státisíce návštevníkov a stovky škôl) a aj zápisy vo viacerých zväzkoch knihy návštev Legiovľaku.

Celú túto etapu pripomínajúcu sté výročie vzniku a bojov čs. légii dôstojne reprezentuje anotovaná publikácia brnianskeho vydavateľstva Extra Publishing, s. r. o. Čitateľ okrem súhrnného pohľadu na vznik, pôsobenie a význam čs. légii, nájde v publikácii aj faksimile dokumentov a poučenie o príbehu tejto kapitoly našich spoločných dejín. Publikácia sa nezameriava len na oslavovanie légii, ale približuje aj problémy nášho vojska, jeho vzostup aj čiastočný úpadok, okrem víťazných bitiek informuje aj o čiastočnom úpadku, o dezertéroch aj ťažkostiach jeho pôsobenia často vo veľmi zložitých podmienkach (Sibír, Kolčakov prevrat, vynútené boje s boľševikmi a podobne). Kolektív autorov, medzi ktorými sú aj viacerí sprievodcovia Legiovľaku (Čížek, Maňas, Rusek, Votava) dáva vo svojich príspevkoch zaujímavý a poučný prehľad, ktorý svedčí o tom, že toto obdobie aj po sto rokoch má čo povedať našej súčasnosti a aj budúcim generáciám. Treba vyzdvihnúť aj príspevky Jiřího Charfreitaga, tajomníka ČsOL zodpovedného práve za projekt Legiovľak, Michala Raka, ktorý je hlavným editorom spomienok legionárov v edícii, ktorá má už dvanásť zväzkov, a ďalších autorov. Veľmi cenné sú kapitoly Daniely Brádlrovej, špecialistky na hospodárenie légii a otázky ruského zlatého pokladu, znalca legionárskych uniforiem a trojrozmerných artefaktov v archívoch aj múzeách Zdeňka Špitáľníka a aj Dalibora Váchu, ktorý sa vo svojich početných publikáciách zameriava aj na často obchádzanú otázku „každodennosti“ v živote legionárov.

Je dobré, že pri zostavovaní publikácie o čs. légiách sa nezabudlo ani na Slovákov (kapitola *Slováci v Legiách. Bojovníci zpoza Karpat* s. 44 – 45) hoci v podvedomí mnohých je ich podiel často „iba“ skromný. Tento, nie vždy spravodlivý postoj neberie do úvahy nielen celkom odlišné postavenie českého a slovenského národa v monarchii a ani ich početnosť, ale ani to, že pri každej významnej udalosti – či to boli zjazdy spolkov na Rusi, kde sa bojovalo aj o politické usmernenie nášho spoločného odboja (hlavne presadenie Masarykovho demokratického smeru proti cárofilskému Dürichovi), alebo bitky – Zborov, Bachmač, Čelabinsk, Transsibírska magistrála, Piava, Dos Alto, Arras, Somme, Vouziers, Terron atď., tam boli vždy aj Slováci a mnohí z nich v bojoch aj padli. Splnili tak výzvu M. R. Štefánika adresovanú Slovákom, že keď už nevynikajú v počtoch, aby vynikli aspoň v statočnosti a v bojoch, lebo sloboda si vyžaduje aj „daň krvi“.

Prehľadná publikácia v závere prináša kapitoly o návrate do vlasti, Vzniku Československa a o bojoch o jeho integritu na Těšínsku a Slovensku a o odkaze légii. Táto publikácia by nemala chýbať v žiadnej významnej knižnici a ani v knižných fondoch univerzít či gymnázií.

Ferdinand Vrábek

WEINBERGEROVÁ, Mária – MARTINICKÝ, Miroslav (zost.). *HISTORICKÉ VÝROČIA V ROKU 2018. Zborník z medzinárodnej konferencie a katalóg výstavy archívnych dokumentov, ktoré sa konali 26. septembra 2018 v Bytči.* Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Považské múzeum v Žiline, Bytča – Žilina, bez roku vydania, 182 s., fotografie v texte a výberový katalóg z výstavy archívnych dokumentov. ISBN 978-80-9732-84-05.

V roku 2018 prebehlo viacero výstav, prednášok a konferencií, ktorých cieľom bolo pripomenúť si významné udalosti na-

ších dejín končiace sa na číslovku 8 – 1848, 1918, 1938, 1948 či 1968. Jednou z takýchto konferencií bola aj medzinárodná konferencia v Bytči usporiadaná Archívom v Žiline sídliacim v Bytči a Považským múzeom v Žiline. V rámci podujatia odznelo viacero pôvodných príspevkov približujúcich významné udalosti, ktoré sa odohrali v uvedených rokoch a v ktorých Žilina a jej región zohrali dôležitú úlohu. O postavení Žiliny a udalostiach v novembri – decembri 1918 a o pôsobení Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska referoval Peter Štanský. Problematika materiálneho zabezpečenia činnosti ministerstva, najmä s ťažkosťami pri umiestnení jednotlivých referátov, ukazuje názorne, s akými ťažkosťami a s akými prekážkami sa začala organizovať nová štátna správa na Slovensku. Priebeh a význam historickej bitky československého vojska s maďarskými jednotkami pri Kotešovej vrátane relevantných dokumentov priblížil Miroslav Martinický a o prevrate na Orave referoval Michal Mrekaj. V uvedenom období striedania uhorskej štátnej moci a jej postupným nahradzovaním československými úradmi zohrala významnú úlohu železnica. Situáciu na železnici na hornom Považí podľa staničných pamätných kníh (to je dosť zriedkavo používaný, ale pritom veľmi cenný prameň) rozobral Peter Šimko a o katastrofálnom dôsledku prvej svetovej vojny – španielskej chrípke referovali Petr Tesař a Pavel Solnický. Priebeh udalostí v Žiline 6. októbra 1938 a so súvislosťami vyhlásenia slovenskej autonómie priblížil Peter Štanský. Udalosťami jesene 1938 na Slovensku a na Orave sa zaoberal Martin Garek a o tomto období na Liptove referoval Peter Vítek. Zaujímavým príspevkom bol aj referát Drahomíra Veličku, ktorý referoval o pútnickom mieste Turzovke – Živčákovej a neúspešných pokusoch režimu v období 1958 – 1989 o zákaz návštev veriacich na tomto pútnickom mieste spolu aj s príslušnými dokumentmi. Autor publikuje aj viacero dokumentov, pričom sa zamerail tiež na kritiku nepodložených fabulácií a kombinácií v súvislosti s uvedeným fenoménom, ktorý

sa prvýkrát objavil už v roku 1764, častejšie sa však začal riešiť až po roku 1958. Ferdinand Vrábel rozobral problematiku účasti Slovákov v československých légiách a útoky ľudskej tlače na légie, ktoré boli jednou zo základných opôr Česko-Slovenska, najmä Vojtecha Tuku jeho neobjektívne články, a ďalšie súvisiace udalosti, ktoré vyvrcholili „vybielením“ redakčných priestorov Slováka.

Viacere príspevky prinášajú cenné informácie k vojenským dejinám rokov 1918 – 1919, pričom treba vyzdvihnúť ich pramennú bázu, opierajúcu sa často o málo známe dokumenty v archívoch. Veľkým prínosom je podrobné spracovanie bitky pri Kotešovej z pera pracovníka Štátneho archívu Žilina, pracoviska v Bytči, Miroslava Martinického. Jeho referát podrobne mapuje túto síce improvizovanú, ale veľmi dôležitú bitku z 5. decembra 1918, jej súvislosti a odhalenie pomníka v roku 1928 (s. 26 – 69). Obsahuje aj menný zoznam dobrovoľníkov z Bytče, ktorí zohrali významnú úlohu v tejto zrážke s maďarskými jednotkami. Zborník príspevkov z konferencie dopĺňa reprezentatívny výber dokumentov z výstavy, ktorá bola sprievodným podujatím konferencie.

Ferdinand Vrábel

VALENTA, Václav. *ČESKÁ ŠKOLA NA SIBIRI. Vzpomínky legionáře Václava Valenty.* Praha : Československá obec legionářská, 2020, 392 s., fotografie v texte, přílohy. Edícia pamäti Československej obce legionárskej, zväzok 12. ISBN 978-80-87919-73-6.

Edícia Československej obce legionárskej (ČsOL) *Edice paměti* sprístupnila historikom a záujemcom o dejiny československých légií pohľady a spomienky priamych účastníkov udalostí na známe, menej známe a aj celkom neznáme kapitoly z tejto epochy našich dejín. Takými sú aj spomienky ruského legionára Václava Valentu na jeho pôsobenie v radoch rakúsko-uhorskej armády, zajatie a potom pôsobenie v Ruskej légii.

Autor opisuje najprv vypuknutie prvej svetovej vojny a svoje zážitky v slávnom 35. plzenskom pešom pluku, potom svoje príhody na východnom fronte a zajatie v Haliči 13. augusta 1916 na rieke Strype. V pamätiach českých a slovenských zajatcov sa často spomína zajatecký tábor Darnica pri Kyjeve, ktorým prešla väčšina z nich, ale podrobnejšie údaje uvádza len málokto. V Rusku boli aj horšie tábory, ale to, čo opisuje Valenta, je aj po takom dlhom čase otrasné. „*Malovali jsme si již v duchu, jak nám jako Slovanům bude v Rusku dobře, jak nás uvítají jako syny veliké rodiny slovanské, dovolí nám pracovati a žiti po svém volně a nespoutaně v široké svaté Rusi.*“ Z týchto nádejí však mnohých prebralo surové zaobchádzanie kozákov so zajatcami, ktorých bez výnimky považovali za austriajcov a na nejaké slovanstvo nebrali žiadne ohlasy, a ich nagajky. O Darnici Valenta napísal: „*Černý kozák, jedoucí v řadě se mnou na vysokém hnědáku, ukazoval nagajkou... a s ďábelským úsměvem ve tváři pravil: 'Hleďte holoubkové, tam do té drátěné klece Vás povedeme, to je Dárnice. V Dárnici charašó'...* Bylo již k večeru, když nás pouštěli branou do dárnického zajateckého tábora. Dříve však, než nám bránu otevřeli, prohlédli kozáci všem rance, aby si z nich vzali na památku vše, co se jim líbilo a o čem mysleli, že by to bylo pro zajatce přepych. Brali nože, tužky, britvy, hřebeny, zrcátka, hodinky a z prádla nechali každému jen to, co měl na sobě...*Sta verst vlekli jsme se s těmito věcmi, neprodali jich, ani když byl hlad největší, a teď u samotného cíle nám je sebrali!*... Do dárnického tábora svázeli zajatce ze všech ruských front a odtud pak je rozvázeli do celého Ruska i na Sibiř, na práce do uhelných dolů, továren, do vsí k mužikům na polní práce, do táborů v piscích turkenstánských a oremburskéstepi. Slovanů prý na rozkaz samotné matky carevny, sestry německého císaře Viléma II. vozili hlavně do bahnitých tunder na kácení lesů a ku stavbě dráhy murmanské, vedoucí z Petrohradu bahnitými, jezernatými krajinami... Dráha

ta je stavěna na kostech slovanských zajatců. Tisíce Srbů, Čechů a Poláků na Murmani zahynulo... Kuchyně v táboře byla včšak malá, nedostatečná. Proto museli kuchaři vařit od rána do pozdní noci v ohromných kotlích s velkými dřevěnými poklicemi hrachovou polévku, prosnou kaši a vodu na čaj. K obědu pak chodil oddíl za oddílem, takže obědvalo se celý den... Obojí – totiž polévka i kaše – nebyli stejně k jídlu. Chodili jsme však přec na oběd, protože k polévce dostal každý půl kilogramu slušného chleba a tři kostečky cukru, jediné, co mělo cenu. A lidé se o ten oběd ještě rvali. Při jedné takové rvačce o jídlo spadl nějaký Maďar do velikého kotle, zapuštěného v zemi a v kaši se doslova uvařil. Vytáhli jej, ale kaše se snědla...”

Veľmi cennou časťou Valentových memoárov sú spomienku na českú školu na Sibíri. Je to ďalšie svedectvo o tom, že československé vojsko v Rusku – okrem nevyhnutných sebaobraných bojov sa venovalo aj kultúre, osvete a vzdelávaniu. V tom období sa takouto činnosťou nemôže vykázať žiadne iné vojsko okrem československého.

Česká škola na Sibíri zachytáva málo známu časť legionárskych dejín – školu pre nedospelých legionárov čs. vojska. Išlo väčšinou o siroty, ktoré s legionármi prechádzali aj sibírsku anabázu, ale po stiahnutí od Transsibírskej magistrály ich poslali do školy v Irkutsku. Je zaujímavé, že táto škola v podstate nadväzovala aj na Československý výchovný tábor pre Slovákov v Irkutsku na tzv. Hviezdočke. Valenta bol riadiacim učiteľom tejto českej školy a zachytil jej osudy až po príchod do Československa. V texte je aj veľa ešte nikdy nezverejnených dobových fotografií. Je tragické, že mnohí žiaci tejto školy mali následne v Československu smutný osud a boli sklamaní až tak, že došlo aj k viacerým samovraždam, hoci sa Valenta a spol snažili im zabezpečiť nielen vyučenie v rôznych profesiách, ale hľadali im aj zamestnanie.

Ferdinand Vrábel

KREISINGER, Pavel. ČEŠI A SLOVÁCI V AUSTRÁLII V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ A JEJICH ÚČAST VE SVĚTOVÝCH VÁLKÁCH. Praha : Academia, 2018, 400 s. ISBN 978-80-200-28211.

Český historik, z Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, profesijne zameraný na dejiny prvého a druhého československého odboja, československo-austrálskych vzťahov v 20. storočí sa v anotovanej publikácii sústredil na spracovanie osudov československých občanov, ktorí do Austrálie emigrovali v predvojnovovej a medzivojnovovej dobe alebo sa tam ocitli až po Mníchove alebo dokonca po 15. marci 1939 (v tomto prípade išlo predovšetkým o československých Židov).

Autor na základe štúdia domácich a zahraničných archívnych dokumentov, odbornej literatúry a iných zdrojov, internetových nevynímajúc, sa usiloval zodpovedať na otázky, v akom rozsahu (a či vôbec) sa československí občania v Austrálii zúčastnili akcií na podporu prvého a druhého zahraničného odboja, či podporovali zahraničný odboj iba formálne, napr. finančne, alebo aj fyzicky so zbraňou v ruke, pokúšali sa dostať do radov vznikajúcej čs. zahraničnej armády, alebo s ohľadom na geografickú vzdialenosť od centier čs. odboja vstupovali skôr do austrálskej armády.

Čiastkovou úlohou autora bolo priblížiť a zhodnotiť činnosť doposiaľ málo známych osobností československej diplomacie a venovať sa úplne neprebádanej otázke početnej účasti Čechoslovákov v austrálskej armáde počas oboch svetových vojen. Ďalšou autorovou ambíciou bolo spracovať ich osudy na konkrétnych príkladoch formou biografických medailónov a prispieť k objasneniu problematiky vojnových utečencov a migrácie.

Práca je rozdelená na sedem kapitol. Prvá, druhá a siedma kapitola prinášajú stručný prehľad austrálskych dejín v danom období. Pričom v prvej sa sústreďuje na udalosti do r. 1918, v rámci ktorej približuje kontext československo-austrálskych vzťahov. Dru-

há je zameraná na mapovanie načrtnutých relácií v medzivojnovom období. V jednej jej podkapitolke – Československá krajan-ská komunita v Austrálii v ére prvej republiky – nájdeme údaje o sčítaní ľudu v Austrálii v rokoch 1921, 1933 a 1947 a tiež, že v r. 1921 tu žilo spolu 264 osôb narodených v Československu, v r. 1933 to bolo 610 a v r. 1947 už 1 484 osôb. V r. 1928 tu pribudlo aj 160 Slovákov. Austrálske dotazníky však nediferencovali medzi Čechmi, Slovákami, prípadne Rusínmi a Ukrajincami. Z publikovaných údajov je zrejmé, že najviac Čechoslovákov sa usadzovalo Novom Južnom Walese, najmä v hlavnom meste tohto štátu, v Sydney. V osobitnej podkapitole sa autor venuje tiež slovenskej emigrácii v Austrálii v rokoch 1927 – 1938. Išlo prevažne o slovenských emigrantov z Liptova a Spiša. Tretia kapitola je zameraná na česko-slovensko-austrálske vzťahy v rokoch 1938 – 1939. Zvlášť sa sústreďuje na Mnichovskú krízu a postoj Austrálie k nej. Tiež v tieni mníchovských udalostí sa venuje čs. utečencom, židovským emigrantom a exulantom a ich odchodu do Austrálie. Štvrtá kapitola je zameraná na situáciu v tamjšej československej krajanovej komunite od marca do septembra 1939. Zaujímavá je podkapitola Kvantifikácia krajanovej komunity Čechoslovákov v Austrálii za druhej svetovej vojny. Štvrtú kapitolu uzatvára náčrt Československého generálneho konzulátu v Sydney v súvislosti s 15. marcom 1939. Zásluhou vicekonzula PhDr. Adolfa Solanského (1892 – 1968) fungoval čs. generálny konzulát aj po 15. marci 1939. Solanský začal spolupracovať s E. Benešom a podporovať ním vedený zahraničný odboj. Avšak zatiaľ čo hmotná a finančná pomoc čs. krajanov bola značná, najmä zásluhou Čs. Červeného kríža, reálna vojenská pomoc sa získavala ťažšie. Piata a šiesta kapitola sa venujú činnosti čs. zastupiteľských úradov v Austrálii, t. j. generálneho konzulátu v Sydney a štyroch honorárnych konzulátov – v Melbourne, Adelaide, Brisbane a v Petrhe. Autor analyzuje ich činnosť v prospech čs. zahraničného odboja spolu s účasťou na vybraných aktivitách,

ako boli neúspešný nábor do čs. zahraničnej armády, hmotná pomoc, ktorú zabezpečoval Čs. Červený kríž, spolková činnosť a pod. Dielo uzatvára siedma kapitola Austrálska armáda a Čechoslováci v austrálskej armáde za druhej svetovej vojny. Ďalej sa člení na šesť podkapitol. Nábor do čs. zahraničnej armády, ktorý v Austrálii prebiehal v r. 1940 – 1941, možno považovať za neúspešný. Do čs. armády na Strednom východe vstúpilo iba šesť mužov (za predchádzajúcej vojny sa do čs. légii vo Francúzsku dostalo osem ľudí). Čo sa týka Čechoslovákov v austrálskej armáde, ich zastúpenie sa líšilo. Kým v prvej svetovej vojne išlo iba o jednotlivcov, v druhej ich bolo viac ako 140, vrátane niekoľkých žien v ženských pomocných oddieloch. Autor konštatuje, že tieto čísla nie sú konečné a prípadný budúci výskum tieto čísla navýši.

Treba uviesť, že ako vôbec prvý z československých krajanov sa do austrálskej armády prihlásil v Trenčíne narodený Slovák Anton Cicutto (narodený 1. septembra 1918), ktorý sa do Austrálie dopravil loďou za svojím o rok straším bratom Karolom už v júli 1933. O jeho vojenskej službe sa zachovalo iba torzo informácií. Vo februári 1940 sa stal austrálskym štátnym príslušníkom a v marci 1940 sa prihlásil do austrálskej armády.

Spracovanú problematiku dokresľuje päť krátkych biografických medailónov Čechoslovákov, ktorí slúžili v austrálskej armáde alebo sa o to usilovali, medzi nimi je aj medailón o Jozefovi Kopanicovi, Slovákov pochádzajúcemu z Liptova, ktorý padol do japonského zajatia a vojnu neprežil.

Zaujímavými podkapitolami tejto poslednej kapitoly sú Mobilizácia „priateľských cudzincov“ a Čechoslováci v pracovných rotách austrálskej armády (1942 – 1946), Československé ženy v ženských pomocných jednotkách austrálskej armády (1942 – 1946) a nakoniec Nemci a Židia z Československa v austrálskych internačných táboroch (1939 – 1945). V internačnom tábore Tatura, v štáte Victoria, skončil napr. aj židovský lekár zo Slovenska MUDr. Emil

Rauchmann (rodák z Moravskej Ostravy), odoslaný do internácie z Veľkej Británie. Generálny konzul Solanský sa snažil jednotlivé prípady internovaných československých Židov „vyreklamovať“.

Publikáciu uzatvára rozsiahly zoznam prameňov a literatury, elektronických zdrojov a databáz, autorský a miestny register.

Publikácia má vysokú odbornú úroveň, je napísaná veľmi prehľadne a pútavo.

Mária Stanová

JANAS, Karol. *MEDZI VOJNAMI. (Považská Bystrica v rokoch 1918-1938).* Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne. 2018, 1. vydanie, 88 s. ISBN 978-80-8075-813-4.

Anotovaná publikácia je jedným zo štyroch monografických výstupov autora, venovaných dejinám mesta Považská Bystrica, ktorých skúmaniu zasvätil dvadsať rokov svojho profesionálneho života. V predloženej monografii sa prioritne zameria na politické dejiny mesta, s presahmi do priemyselného, spoločenského, kultúrneho či športového vývoja v období po prvej svetovej vojne až do roku 1938.

Po krátkom úvode nasleduje časť venovaná *politickému a spoločenskému vývoju v dvadsiatych rokoch 20. storočia*. Koniec prvej svetovej vojny sprevádzalo rabovanie viacerých obcí a mestečiek na Slovensku. Rabovanie sa začalo nečakane a zastihlo nielen považskobystrických živnostníkov, ale i žandárstvo a bezpečnostné zložky, úplne nepripravených. Pod vedením navrátilších sa vojakov sa obyvatelia okolitých dedín takmer každý deň pokúšali dostať sa do Považskej Bystrice a rabovať obchody. Rovnako závažným problémom bolo, že priamo v P. Bystrici vznikla ozbrojená skupina, zložená z miestnych obyvateľov, ktorí sa taktiež pokúšali rabovať a terorizovali miestne obyvateľstvo. Na čele dvoch miestnych dobrodruhov ozbrojení vtrhli k maďarskému služnému a oznámili mu, že prevzali moc v obci. Žiadali vydanie zbraní a prosperujúcich remeselníkov a obchodníkov

vyrabovali. Neskôr začali oberať o peniaze miestnych úradníkov a roľníkov. Obyvatelia v snahe zabezpečiť poriadok si ustanovili Dočasný výbor Bystrických mešťanov, neskôr aj vytvorili Národnú gardu. Po smrti dobrodruhov Valentínyho a Kukosa zavládol v obci načas pokoj. V P. Bystrici boli v tom čase dve skupiny obyvateľov. Menšia časť stála pevne na strane maďarskej štátnej moci a druhá časť sa stotožnila so vznikom Česko-Slovenskej republiky a požadovala odovzdanie moci. 17. novembra 1918 tu vznikla Slovenská národná rada (SNR). Hoci činnosť SNR nemala dlhé trvanie, svoju najdôležitejšiu úlohu splnila. Zabránila ďalšiemu rabovaniu, nastolila v obci aspoň dočasne fungujúcu správu a pripravila pokojné odovzdanie moci z maďarských do československých rúk. V súvislosti so zmenami územnej správy, ktoré prebehli v roku 1923, sa P. Bystrica stala sídlom okresu. Okres v čase vzniku mal 24 481 obyvateľov. Najvyšší predstavitelia okresu boli však v sústavnom spore so starostom či obecnou radou. Vzájomné spory prerástli do otvoreného nepriateľstva. Spôsobovalo to rozdielne politické zaradenie. Budovanie obce v 20. rokoch poznačili aj škandály a podozrenia z korupcie. Razantnejší rozvoj mesta v tomto období ohrozovali časté povodne. Ničivá povodeň zasiahla P. Bystricu v auguste 1925. Spôsobila takmer stopercentné straty na úrode miestnych roľníkov a založenie ďalšej úrody zachránila len štátna výpomoc.

V časti nazvanej *Politický a spoločenský vývoj v tridsiatych rokoch* sú uvedené údaje vyplývajúce zo skutočnosti, že sa z P. Bystrice stávalo významné regionálne sídlo. Obec sa prudko rozrastala, na čom mali zásluhu najmä zbrojárske podniky, ktoré tu pôsobili. Zvyšovala sa zamestnanosť, rozširovali sa služby. P. Bystrica sa menila aj z vonkajšej stránky. Obec získavala vďaka prosperujúcim podnikom dostatok finančných prostriedkov, ktoré investovala do rozvoja. Rozširovanie podniku a prijímanie nových kvalifikovaných pracovných síl si nevyhnutne vyžiadalo vypracovať kvalitnú per-

sonálnu politiku a silný sociálny program. V Muničke a neskôr aj v Zbrojovke sa snažili o čo najrýchlejšie vyriešenie bytových problémov robotníkov a administratívnych pracovníkov. Podarilo sa vybudovať robotnícku Kolóniu, ktorá poskytovala na svoju dobu vynikajúci štandard ubytovania v slobodárňach, jedno a viacizbových bytoch, staval sa aj internát. Zlepšovalo sa vlakové, autobusové spojenie. Zvyšoval sa zároveň počet obyvateľov. V r. 1938 tu žilo už 7 780 obyvateľov, čo v porovnaní s rokom 1930 bol už dvojnásobný počet. Stará časť obce s jednoizbovými domami z nepálenej hlíny, s úzkymi zablatenými uličkami, však ostro kontrastovala s modernými bytovkami v Kolónii. V 30. rokoch sa začalo s budovaním asfaltových ciest a chodníkov. No i v obci prišlo k postupným zmenám. Stala sa sídlom nielen obecného notárskeho úradu, ale aj sídlom obvodného notárskeho úradu pre širšie okolie. Jediným reliktom minulosti ostávala miestna väznica, ktorá mala už v minulosti nelichotivú povesť, bola veľmi zle vybavená a vôbec neplnila svoj účel.

V 30. rokoch nezmizlo napätie medzi zástupcami obce a okresu. Pomery v obci neprestajne kazili vzťahy medzi starostom a okresným náčelníkom. Tie sa v čase hospodárskej krízy prehlbovali a prerástli do otvoreného konfliktu, ktorý sa riešil na súde. Sprievodným znakom hospodárskej krízy bola veľká nezamestnanosť. Zhoršujúca medzinárodná situácia, nástup fašizmu a nemecký tlak na Československú republiku priniesli v druhej polovici 30. rokov viaceré mimoriadne opatrenia. V r. 1936 vznikla v meste Národná garda. Napriek nenaplneniu plánov na povýšenie na mesto stala sa v tomto čase P. Bystrica prirodzeným centrom regiónu. Obec sa rozrastala, bola sídlom významných úradov, no hlavne Zbrojovky, ktorá dávala prácu tisícom Považskobystričanov a zabezpečovala prosperitu celého regiónu. Význam P. Bystrice ako priemyselného strediska stredného Považia podčiarkla návšteva prezidenta E. Beneša v roku 1936. Pre obec to bola jedna z najvýznamnejších udalostí v histórii. V tom

roku si obyvatelia pripomenuli výročie obnovy obce po vypálení husitskými vojskami. Koncom 30. rokov začala rozsiahla investícia do obecnej infraštruktúry. Vďaka vládnej subvencii sa začalo s elektrifikáciou, rozširovala sa miestna kanalizácia, dláždili sa chodníky. Zlepšovali sa aj služby, zvýšil sa počet hotelov na 17. Kvalita ubytovania sa zvýšila po dokončení Spoločenského domu Zbrojovky. Pribúdali automobily a čerpacie stanice. Bol postavený most M. R. Štefánika. V obci pribudol aj Pamätník M. R. Štefánikovi.

V časti *Priemysel a poľnohospodárstvo* sa v úvode autor venuje predovšetkým genéze zbrojárskych podnikov. Ako prvé začali v Považskej Bystrici pôsobiť Československé muničné a kovodelné závody, úč. spol. Považská Bystrica, ľudovo prezývané Munička. Druhým podnikom bola Československá zbrojovka, ktorá mala sídlo v Brne, a v P. Bystrici si neskôr zriadila pobočný závod. Jeho základný stavebný kameň bol položený 7. júla 1929. Okrem nábojov sa v Zbrojovke na zbrojárske účely vyrábali medené a mosadzné plechy, tyče, rúry a profily, roznetky a svetelná munícia. Význam považskobystrickej zbrojovky sa prejavil aj v tom, že v r. 1937 ju zapísali do zoznamu podnikov, dôležitých pre obranu štátu. Sila Zbrojovky sa prejavila aj v tom, že sa v r. 1938 pokúsila ovládnuť železné bane v Rožňave a Železníku, vysokú pec v Tisovci, ako aj železiarne v Podbrezovej. Zabránil im v tom len rozpad Československa a následný záujem Nemecka o slovenské podniky. Najväčšie zákazky mala Zbrojovka najmä z Rumunska, Juhoslávie, Číny, Perzie, Bolívie, Brazílie a Turecka. Priemyselná výroba bola zastúpená tiež výrobou elektrickej energie, ktorú zastupovala Fuchsova píla (tá spracovávala aj výrobu dreva), pôsobila tu Parostrojná tehelňa, 4 vodné mlyny, továreň na rybie konzervy – Oceán. Pôsobili tu tiež pobočky viacerých peňažných ústavov, napr. Tatra banka, Agrárna banka, Úverové družstvo, Rolnícka vzájomná pokladnica a Živnostenský úverový ústav. Pobočky si zriaďovali obchody a viaceré veľké firmy,

napr. Baťa. Kvalita ubytovacích zariadení sa zvýšila zvlášť po dokončení Spoločenského domu Zbrojovky (pri železnici) v r. 1937. Okrem reštaurácie mal aj hotelové izby (27) aj s kúpeľňami, divadelnú sálu (kapacita 500 divákov). Pribúdali ďalšie hotely. Najväčším bol hotel Otilie Košnárovcej. Dlhodobým citeľným problémom bol veľký rozdiel medzi ulicami, ktoré postavila Zbrojovka a starými obecnými cestami. Od závodu bola obec vzdialená viac ako kilometer. Prašná cesta do obce odrádzala zamestnancov tohto veľkého prosperujúceho podniku od nákupov v obci, preto radšej nakupovali v Bytči alebo Žiline. Popri priemyselných podnikoch boli veľkými zamestnávateľmi miestneho obyvateľstva poľnohospodárske statky.

V časti *Šport* sú uvedené aktivity hlavne Športového klubu, telovýchovných spolkov Sokol a Orol. Do povedomia vošli hlavne v r. 1933 spolkový župný zlet Orla a v r. 1937 Zborovské slávnosti Sokola. Okrem toho v 30. rokoch tu pribudli Odbočka slovenských katolíckych skautov, Robotnícka telocvičná jednota, židovská telovýchovná jednota Makabi. Šport a kultúru z veľkej časti taktiež financovala Zbrojovka.

V časti *Kultúra a spoločenský život* sú uvedené divadelné aktivity organizované Obecnou osvetovou komisiou a divadelným krúžkom. Pôsobil tu aj Židovský ženský spolok. Významnú úlohu v spoločenskom živote plnili spolková knižnica, okresná verejná knižnica, čítareň. Výnimochými tu boli v r. 1930 oslavy 80. narodenín prezidenta T. G. Masaryka. V 30. rokoch vznikol Považskobystrický sláčikový kvartet. Pôsobili tu mnohé spolky. Zásadná zmena v kvalite a zabezpečení kultúrnych podujatí nastala podobne ako v iných oblastiach až po príchode zbrojárskych podnikov. Zbrojovka sa napr. stala aj garantom všetkých cirkevných stavieb v obci aj blízkom okolí a udržiavala aj kostol v P. Bystrici. V 30. rokoch v P. Bystrici pribudli Masarykova letecká liga, Včelársky spolok, Krúžok divadelných ochotníkov Hviezdoslav, miestna jednota Československej obce legionárskej, jednota Slovenského roľníckeho dorastu.

V časti *Zdravotníctvo* sú uvedené problémy, s ktorými v tejto oblasti obyvatelia obce zápasili po skončení I. sv. vojny. Autor uvádza najrozšírenejšie choroby v tomto období: tuberkulóza, šarlach, brušný týfus, úplavica, detská obrna, tetanus, trachom, horúčka šestonedeliek, škvrnitý týfus, kiahne, žltá zimnica, sneť slezinová a besnota. Lekári tu pôsobili na začiatku štyria, a to v svojich súkromných ambulanciách. Pre chudobných a nemajetných slúžila okresná zdravotná stanica Československého Červeného kríža, v budovách okresného a obecného notárskeho úradu. Neskôr pribudla epidemiologická stanica – v 30. rokoch vznikla na prízemí okresného úradu. Tu sa sústreďovali ľudia chorí na týfus. Od r. 1925 v obci začala pôsobiť zubárka. Zdravotnícke služby dopĺňali pôrodné babice. Okrem toho zdravotnícke služby poskytovala Okresná pečlivosť o mládež a sestry Kongregácie Cyrila a Metoda. V r. 1925 sa zdravotná služba čiastočne zlepšila. V 30. rokoch, po začatí prác v zbrojárskom priemysle, bola viditeľná snaha o zlepšenie zdravotného stavu, i keď naďalej tu absentovala nemocnica. V obci tu v tom čase vzniklo miesto obecného veterinára, zubného technika, pribudli lekárne. K zlepšeniu zdravotného stavu prispel aj miestny Červený kríž kúpou moderných röntgenových prístrojov v r. 1936 a 1939.

Autor v časti *Školstvo* uvádza, že v tejto oblasti po r. 1918 tu pôsobili len dve školy, rímskokatolícka ľudová škola a židovská ľudová škola. V 30. rokoch pribudla vďaka Zbrojovke jednoposchodová školská budova pre štátnu ľudovú školu. Bola dokončená v r. 1937 a niesla meno predsedu vlády Dr. Milana Hodžu. V 20. a 30. rokoch sa v obci rozvíjalo aj učňovské školstvo, ktoré zastupovala obecná učňovská škola, zriadená v r. 1924. R. 1928 pribudla Hospodárska škola ľudová, avšak nemali vlastné priestory, sídlili v meštianskej a ľudovej škole. V 30. rokoch vznikla Odborná učňovská škola kovorobná v Žiline pre Zbrojovku, ktorá učňom poskytovala teoretické vedomosti, ktoré si po týždni mohli aplikovať ďalší týždeň priamo v praxi.

Autor v závere približuje udalosti v roku 1939, bezprostredne spojené s marcom a ich konkrétne prejavy v samotnej P. Bystrici.

Publikácia je prínosom do regionálnych dejín a zvlášť je cenným príspevkom pre tých, ktorí sa zaujímajú o podmienenosť rozvoja mesta existujúcou zbrojárskou výrobou na jeho území.

Mária Stanová

HLAVINKA, Ján – SALNER, Peter (ed.). *TÁBOR SMRTI SOBIBOR. Dejiny a odkaz*. 1. vyd. Bratislava : Marenčin, 2019, 264 s. ISBN 978-80-569-0449-7.

Publikácia je interdisciplinárnym výstupom historikov a etnológov z medzinárodnej vedeckej konferencie, zorganizovanej roku 2018 v priestoroch bratislavskej Univerzitnej knižnice Ústavom etnológie a sociálnej antropológie SAV, Dokumentačným strediskom holokaustu a Ústredným zväzom židovských náboženských obcí v Slovenskej republike. V rámci výskumu tejto problematiky a jej súčasných reflexií vystúpili na tejto konferencii odborníci z vedeckých inštitúcií v Izraeli, Taliansku, Rakúsku, Poľsku, v Českej republike a na Slovensku. Konferencia bola zorganizovaná z iniciatívy predsedu Ústredného zväzu židovských náboženských obcí I. Rintela.

Vyhľadzovací tábor Sobibor mal osobitný význam z hľadiska Slovenska, pretože v ňom zahynulo najviac Židov deportovaných z územia vojnového slovenského štátu. V tejto oblasti k objektivizácii a spresneniu poznatkov zvlášť prispel editor tejto publikácie, historik Ján Hlavinka, ktorý absolvoval výskum v štátnom múzeu bývalého nacistického tábora Majdanek a v Medzinárodnom centre na skúmanie nastickej perzekúcie v Bad arolsene.

Kapitoly tejto publikácie sú rozdelené do dvoch tematických blokov. Do prvého bloku editori zaradili tie, ktoré sa zameriavajú na vznik, existenciu a zánik tábora smrti Sobibor. Úvodná kapitola nesie názov *Lublinská oblasť a „Akcja Reinhard“*, autorom ktorej

je izraelský historik David Silberklang, Yad Vashem. Približuje širšie súvislosti operácie, v dôsledku ktorej bolo zavraždených státisíce židovských väzňov z rôznych štátov Európy. V táboroch Sobibor, Majdanek a Bellzec v Lublinskej oblasti, Generálnom gubernáte v dnešnom Poľsku, v rokoch 1942 – 1943 boli najväčšie vyvražďovacie akcie holokaustu. V rámci Akcie Reinhard tu bolo zavraždených spolu 1 milión Židov (vrátane 99 % miestnych Židov).

Tomasz Oleksy-Zborowski z Poľska v kapitole *Vyhľadzovací tábor Sobibor* prezentuje najnovšie výskumné poznatky pracovníkov Múzea a miesta pamäti v Sobibore, ako súčasť Štátneho múzea Majdanek. V kapitole nájdeme informácie o výstavbe a vnútornej štruktúre vyhľadzovacieho tábora, ktorých začiatok sa datuje do jari 1942. Sobibor sa nachádzal 8 km od mesta Włodawa, v riedko osídlenej oblasti, pár kilometrov na východ tiekla rieka Bug. Tábor pozostával z troch samostatných komplexov. Pre zaujímavosť, v tábore II sa napr. okrem iného nachádzali stodoly, chlievy, kurníky, zeleninová záhrada, sklad na potraviny a elektrický generátor. V tábore III, ktorý bol umiestnený mimo ostatných častí tábora (a bol mimoriadne chráneným objektom), sa nachádzali plynové komory, obytné baraky pre židovských robotníkov, miestnosti pre nemecký personál a strojovňa. Tábor bol miestom samotného masového vraždenia. Nemeckú posádku v tábore tvorilo približne 30 osôb. Doplnená a podporovaná bola pomocnou strážnou jednotkou, ktorej početnosť dosahovala 100 – 120 osôb, zvyčajne to boli mladí ľudia, najčastejšie Ukrajinci, bývalí vojnoví zajatci, verbovaní z východného frontu. Boli vo veku 19 – 30 rokov. Najnižší stupeň organizačnej štruktúry tábora predstavovali väzni pracujúci v komandách. Kontrolu nad nimi vykonávali kápovia.

Sara Berger z talianskej Fondazione Museo della Shoah sa v kapitole *Pôvod a motivácia páchatelov vo vyhľadzovacom tábore Sobibor: kolektívna biografía* zamerala na profily esesáckych vykonávateľov a ich pomocníkov tzv. programu „Eutanázia“.

Informácie o páchateloch a ich organizácii možno získať jednak z výpovedí svedkov a obžalovaných v rámci vyšetrovacích konaní a povojnových procesov s táborovým osadenstvom, jednak z osobných spisov z Dokumentačného centra v Berlíne, ako aj zo zverejnených a nezverejnených výpovedí Židov, ktorí prežili. Napriek tomu, že oficiálny názov Sobiboru bol SS-Sondekommando, organizačná forma sa odlišovala od jednotiek SS. V kapitole nájdeme tiež údaje o sociálnom zložení a prostredí, z ktorého páchatelia pochádzali, o ich vekovej štruktúre, geografickom pôvode a politickej príslušnosti, rodinných pomeroch, príslušnosti ku konfesiám, profesijnej štruktúre a aktivitách, ktoré vykonávali v rámci programu „Eutanázia“. Podľa mnohých výpovedí zachránených pred súdom sa násilníkom nekládli žiadne medze. Narcistické vzrušenie z agresie a demonštrácia sily boli neodmysliteľnou súčasťou táborového života. Veľký manévrovací priestor podporoval aj sexuálne násilie.

Dieter Pohl z Alpen –Adria Universität v Klagenfurte (Rakúsko) analyzoval súdne konania s páchatelmi. Za masové vraždy spáchané počas existencie vyhladzovacieho tábora Sobibor v počte 170-tisíc obetí bolo súdených a odsúdených iba desať Nemcov. Autor zdôraznil, že existuje rozdielny prístup jednotlivých štátov k týmto zločinom a ich vykonávateľom. Jeho hlavnou ambíciou bolo sústrediť sa viac na iné ako nemecké vyšetrovania, na tie, ktoré sa týkali výlučne príslušníkov nenemeckých pomocných strážnych oddielov (tzv. Trawniki – Männer), ktorí pracovali v táboch smrti.

Ján Hlavinka z Historického ústavu SAV v kapitole: *Deportácie Židov zo Slovenska do tábora smrti Sobibor* prináša množstvo zaujímavých a v mnohom nových poznatkov, keďže dovtedy na Slovensku k tejto téme existovala doteraz iba jediná publikácia na túto tému, a to od Michala Vaněka (*Sobibor: neznáma história*, rok vydania 2015). Keďže tábor Sobibor po povstaní sobiborských väzňov v r. 1943 nacisti zrovnali so zemou a snažili sa zahľadiť všetky stopy

jeho existencie, je veľkým úskalím pre historikov nedostatok písomných prameňov. Transporty do Lublinskej oblasti, v ktorej sa nachádzal aj Sobibor, organizovali zo Slovenska v rámci prvej vlny deportácií Slovenskej republiky 1939 – 1945, a to od 25. marca 1942 až do 20. októbra 1942 v rámci Akcie Reinhard. Organizovali ich zložky ľudáckeho režimu formou železničného transportu (38 transportov, v každom po tisíc osôb) v nákladných železničných vagónoch cez Žilinu a hraničný prechod Skalité – Zwardoň. Autor, pokiaľ ide o obeť zo Slovenska, sa opiera o poznatky zo súdneho procesu s páchatelmi v Hagene, kde znalec, nemecký historik Wolfgang Scheffer konštatoval vo svojom posudku, že v táboch zahynulo 24 378 osôb zo Slovenska.

Do druhého tematického bloku zostavovatelia zaradili kapitoly, ktoré sa opierali o etnologické výskumné postupy a poznatky. Tento blok otvára príspevok historika a politológa Lukáša Příbyla (Ministerstvo zahraničných vecí ČR), ktorý autor nazval *Zkušenosti s natáčením svědectví oral history při dokumentování transportů z Protektorátu Čechy a Morava*. Približuje v ňom nielen získané poznatky, ale aj vlastné skúsenosti a hlavne emócie, s ktorými sa stretol počas svojich psychicky náročných akcií v okolí tábora Sobibor.

Posledné dve kapitoly pripravili pracovníci Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. Zuzana Panczová na základe hĺbkovej analýzy konšpiračných teórií dokazuje, že na Slovensku má tento žáner pevné miesto v názorovom spektre súčasníkov. V záverečnej kapitole *Súčasná reflexie holokaustu na Slovensku* si Peter Salner všíma, ako dnes reflektujú túto tragickú dobu rôzne skupiny obyvateľov Slovenska.

Cieľom zostavovateľov bolo nielen pripraviť vedeckú monografiu o jednom z najstrašnejších koncentračných táborov, ale zároveň si chceli uctiť pamiatku jeho väzňov, Tých ktorí povstali proti zlu so zbraňou v ruke, ale aj ľudí, ktorí zomreli bez toho, aby mali možnosť postaviť sa na odpor.

Mária Stanová

BALÁŽ, Anton. *DVA SLOVENSKÉ OSUDY ŠPITZER – MACH*. Bratislava : Marenčin PT, 2019, 303 s. ISBN 978-80-569-0425-1.

Okrem osudov dvoch protichodných osobností exponovaného obdobia slovenských dejín 20. storočia – Juraja Špitzer a Alexandra Macha – autor čitateľovi sprostredkováva aj svoj osobný príbeh, ktorý sa odohráva buď na pozadí dôležitých udalostí a významných životných osudov alebo v priamej súvislosti s obidvomi ústrednými protagonistami. Nachádzajú sa tu určité fragmenty z detstva Antona Baláža, študijných rokov na FF UK, z profesionálnej žurnalistickej činnosti, literárnych začiatkov i vrcholov, spoločensko-politického pôsobenia a tiež jeho podielu na významných slovenských dejinných okamihoch. Autorove návraty zo súčasnosti k historickým udalostiam a osobnostiam sú sprevádzané snahou o jeho nadčasové videnie a hodnotenie.

Protikladné spojenie Špitzer – Mach, vychádzajúce z ponímania obete a aktéra, odvíja Baláž predovšetkým z dvoch komunikačných línií – komunikácie Špitzer s Machom a vlastnej komunikácie s Machom. Komunikácia Špitzer – Mach vznikla zo Špitzerovho iniciovania stretnutia s človekom, ktorý bol spoluzodpovedný za tragické osudy slovenských židov počas vojnového Slovenského štátu. Po dvadsaťtriročnom väzení ľudáckeho politika – šéfa Úradu propagandy a ministra vnútra – Alexandra Macha, vyústili jeho stretnutia so Špitzerom v rokoch 1968 – 1969 do rozsiahleho vzájomného dialógu, ktorý sa väčšinou odohrával na pôde Ústavu slovenskej literatúry. Sporadicky pokračovali až do roku 1973, keď sa Špitzer ocitol v hľadáčku ŠtB. Ich nedokončené rozhovory sa netýkali len slovenského antisemitizmu a podielu Macha na riešení židovskej otázky, ale mnohých ďalších skutočností, problémov a osobností (A. Hlinka, V. Tuka, K. Sidor, F. Ďurčanský, spoluväzni G. Husák, biskupi Vojtaššák a Gojdič a mnohí ďalší).

J. Špitzer a A. Mach si z rozhovorov robili poznámky, ktoré sa v prípade Špitzeru ocitli v jeho štúdiu *Záznamy nedokončené* a publikoval ich aj v knihe *Svitá, až keď je celkom tma*. Napriek v mnohých smeroch pre Špitzeru podnetných rozhovoroch a ich priateľskému tónu zostal preňho ľudacky minister vnútra navždy spoluzodpovedným „deportátorom“, bez možnosti zbavenia sa historickej zodpovednosti.

Zo Špitzerových vojnových rokov približuje autor jeho spomienky na židovský pracovný tábor v Novákoch, na narastajúcu odbojovú atmosféru a následné aktívne zapojenie sa odvážnejšej časti tábora do protinacistického odboja. Pod jeho velením pôsobila židovská partizánska jednotka od 27. augusta 1944 do 4. apríla 1945. Špitzer zaznamenával len udalosti, ktorých sa sám zúčastnil a aj tie si konfrontoval a dopĺňal rozhovormi so spolubojovníkmi. V jeho partizánskom oddiele Major, ktorý bol súčasťou Hornonitrianskej partizánskej brigády, pôsobil aj brat autorovej matky – Štefan Bobok. Najväčších i najtragickejších bojov sa jednotka z nováckeho tábora zúčastnila pri Baťovanoch, v strategickom bode na zastavenie nemeckého útoku na Hornú Nitru. Pre Špitzerových bojovníkov, z ktorých mnohí nemali nijaký vojenský výcvik, bolo najdôležitejšie vedomie, že nezotrávajú v pasíve, ale aktívne sa podieľajú na smerovaní svojho ďalšieho osudu. Ich partizánsky odieľ vytrval v bojoch až do oslobodenia.

Juraj Špitzer, ako externý pedagóg na FF UK v Bratislave, navrhol v hektickom období pražskej jari študentovi žurnalistiky Antonovi Balážovi ako tému diplomovej práce novinársku tvorbu Alexandra Macha do vyhlásenia slovenskej autonómie. A tak súbežne s dialógmi Špitzer – Mach prebiehali aj rozhovory študenta Baláža a A. Macha. Primárne sa Baláž orientoval na Machovu politickú publicistiku v 20. a 30. rokoch, v rámci ktorej dokumentoval a analyzoval tiež jeho tri kľúčové témy: kritika komunistov a komunistického svetonázoru, antisemitizmus a jeho zintenzívňovanie pod vplyvom úspechov fašistickej diktatúry v Nemecku a tre-

ťou témou, ktorá v roku 1938 presiahla predchádzajúce, bol narastajúci nátlak HSLS na štátoprávne vyrovnanie Čechov a Slovákov.

V rámci rozhovorov, ktoré prebiehali väčšinou na chodbách bratislavskej Univerzitnej knižnice, defiluje množstvo osobností nielen z obdobia Slovenského štátu, ale i z povojnového obdobia. Autor prejavuje záujem aj o Ďurčanského ako o ďalšiu výraznú osobnosť ľudáckej publicistiky, dokumentuje vzťah Macha k Ladislavovi Novomeskému, Mikulášovi Gacekovi, Milovi Urbanovi, Pavlovi Čarnogurskému a mnohým ďalším.

Ako konštatuje samotný autor, k textu diplomovej práce, k novinárskemu a životnému osudu A. Macha sa vrátil po štyroch desaťročiach v predkladanej publikácii v príbehovej forme vďaka Machovmu vyjadreniu – priznaniu sa v pamätiach: *«Hrozná je chvíľa, keď si človek uvedomí, že „historická príležitosť“ alebo „historická povinnosť“ zmenila sa na zahanbujúcu ohavnosť.»*

Značnú pozornosť venuje autor Machovým pamätiam, ktorých východiskovým zdrojom boli práve Machove denníkové zápisky z obdobia stretávania sa so Špitzerom, ktoré si dopĺňal rozsiahlymi výpiskami z archívnych dokumentov a množstva študovanej literatúry. Vo svojej osobnej výpovedi, oživujúcej okolnosti vzniku a existencie Slovenského štátu, pôsobenie nacistického Nemecka, ľudácku politiku a pod. sa Mach nemohol vyhnúť ani židovskému problému.

V otázke deportácií sa odvolával na list od biskupa Vojtaššáka, ktorý naňho tak zapôsobil, že pred Ludinom sa v roku 1943 vyjadril: *„Viac ani jeden Žid nebude vyvezený, kým nedostaneme spoľahlivé správy o osude už vyvezených Židov.“* A. Baláž uvádza aj záznam telefonického rozhovoru Macha s I. Karvašom z 29. novembra 1969, v ktorom mu Karvaš potvrdil obsah jeho rozhovoru s Ludinom a ktorý autor považuje za autentický dokument o okolnostiach zastavenia deportácií. Po dvoch rokoch, ako ŠtB ukradla v roku 1978 Machove rozpísané pamäti, rozhodol sa časť z nich prerozprávať na magnetofónový záznam, z prepisu ktorého už mal Baláž dojem, že *„s odstupom času umenšuje svoj podiel viny na tragédii slovenských židov“*.

V dokumentárnej prílohe čitateľ nájde Machove zápisky *„Väzenie. S kým som sedel“* (napísané na podnet Baláža a doplnené jeho poznámkami), ukážku Machovho ťažko čitateľného rukopisu v podobe záznamu z telefonického rozhovoru s Karvašom, doteraz nepublikované Špitzerove *„Pamäti člena sprievodu gen. Čatloša zo Zemianskych Kostolian na územie SNP 1. a 2. septembra 1944“*, niekoľko fotografií a taktiež nepublikovaných recenziu Pavla Števäčka na autorov prvý román, keďže publikácia dokumentuje aj jeho osobný príbeh ovplyvnený tiež vo veľkej miere novinárskym osudom a dlhoročným normalizačným obmedzením.

Božena Šedová

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA „OD KRÍZY KU KRÍZE. ČESKOSLOVENSKO A EVROPA 1918 – 1922“

V Českom národnom archíve (ČNA) v Prahe usporiadali Historický ústav Českej akadémie vied a ČNA v dňoch 24. – 25. septembra 2020 medzinárodnú vedeckú konferenciu na tému konca prvej svetovej vojny a následných krízových javov. Žiaľ, aj na tomto inak úspešnom podujatí sa negatívne prejavili súčasné problémy s pandémiou COVID-19, a tak viacerí zahraniční účastníci – z Maďarska a Slovenska svoju účasť z opatrnosti odriekli. Aj tak však na konferencii odznelo viacero významných príspevkov z domáceho aj stredo- a východoeurópskeho prostredia.

Hneď úvodný referát Petra Prokša priblížil problematiku Janovskej konferencie a podiel Československa a jeho ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša na príprave a priebehu tejto, po Versailleskej mierovej konferencii, prvej významnej medzinárodnej konferencie. V rámci nej sa Sovietskemu Rusku a Nemecku uzavretím politickej a ekonomickej dohody v Rapalle podarilo prekonať medzinárodnú izoláciu a vstúpiť na medzinárodnú scénu. Aj keď Janovská konferencia ako celok nebola úspešná, v mnohom predznamenovala ďalší politický a ekonomický vývoj v Európe. O problémoch boja s banditizmom v Odeze referovala Júlia Delbart, a o britsko-írskych rokovaniach na záver viacročného konfliktu na Britských ostrovoch hovoril Jaroslav Vokoun. S niektorými problémami medzinárodného konfliktu na pozadí sovietsko-poľskej vojny v rokoch 1919 – 1920 oboznámil prítomných Piotr Cichoracki. S veľmi prínosným príspevkom týkajúcim sa českých a slovenských vojnových zajatcov a ťažkosťami spojenými s ich repatriáciou z Ruska do ČSR vystúpil Jaroslav Vaculík. Viacero referátov sa týkalo aj prípravy volieb, formovania novej ľavice v Československu a Decembrového štrajku v roku 1920. O širokom zábere konferencie svedčia príspevky s tematikou umenia – karikatúr, románov, publicistiky i rodiačeho sa filmu.

Dôležitú časť konferencie predstavoval jej V. blok s príspevkami o vývoji v Rakúsku a českom pohraničí. Referent Tomáš Bandžuch poukázal na to, že napriek zaužívanej predstave, akoby v pohraničí žili len Nemci, žilo tam aj dosť Čechov a po vzniku Československa sa tam prisťahovalo aj mnoho Slovákov hľadajúcich zamestnanie. Ostatne, svedčí o tom aj skutočnosť, že po Mnichovskej dohode sa z tohto územia muselo vysťahovať okolo milióna Čechov a Slovákov.

Znalec vývoja v Maďarsku Andrej Tóth referoval o „nechcenom produkte dohodovej politiky, ktorý ohrozoval od počiatku stredoeurópsky status quo“ – regentskom a iredentistickom Maďarsku. Ferdinand Vrabel predniesol referát o dodnes nedocenenom pôsobení Propagačnej a spravodajskej kancelárie v Bratislave. Tá, ako súčasť ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s francúzskym legionárom npor. Jozefom Honzom, odvieďla záslužnú prácu v propagácii československého štátu na Slovensku a pričínala sa aj o obmedzenie pôsobenia maďarských a poľských agentov, záškodníkov a často aj teroristov. V roku 1921 iniciovala aj odstránenie symbolov slovenskej poroby – miléniových pomníkov na Devíne a Zobore.

Aktuálnou sa v súčasnej situácii ukázala téma zdravotníctva, o jeho organizácii, legislatíve, zdravotníckom školstve v Československu, zdravotnom stave obyvateľstva a o opatreniach v boji s dôsledkami vojny – obmedzenia nákazlivých chorôb, týfusu, cholery a najmä španielskej chrípky. O tejto téme referovali Lukáš Novotný a Andrej Tóth.

Z konferencie bude vydaný zborník, ktorý prinesie aj príspevky kolegov, ktorí sa na podujatí osobne nezúčastnili – Viktora Brádnianskeho z Hnúšte o vpáde maďarskej Červenej armády do Rimavskej doliny a Jozefa Pavlova zo Zvolena o politických a sociálnych turbulentciách po vzniku ČSR v tomto meste a jeho okolí.

Ferdinand Vrabel

NOVÁ TABUĽA ČESKOSLOVENSKÝM LEGIONÁROM V BRATISLAVE

Jedným z výsledkov projektu Legie 100 a opakovaných návštev Legiovla-ku na Slovensku je aj oživenie záujmu o československé légie a pripomenutie ich zásadného významu pre vznik Československej republiky v roku 1918. V rokoch 1914 – 1920 bojovali českí, moravskí a slovenskí legionári bok po boku za oslobodenie českého a slovenského národa z Rakúsko-Uhorska a za vytvorenie vlastného demokratického spoločného štátu. Dňa 11. novembra 2020, pri príležitosti 102. výročia ukončenia prvej svetovej vojny a 100. výročia návratu posledných československých legionárov z Ruska, osadili v Bratislave zásluhou Matice slovenskej na budove bývalej Banky československých légii (Legiobanky – dnes budova Eximbanky) na rohu Štúrovej a Grösslingovej ulice pamätnú tabuľu s menami najvýznamnejších Slovákov v Ruskej, Francúzskej a Talianskej légii. Podľa textu uvedené na tabuli je venovaná „Na pamiatku Slovákov, ktorí spolu s bratmi Čechmi, Moravanmi a Slezanmi v rokoch 1914 až 1920 bojovali v československých légiiach za oslobodenie Slovenska od maďarizácie a zaslúžili sa o vznik Československej republiky r. 1918, čím zásadne prispeli k začatiu nového slovenského národného a demokratického života.“

„Mrzí ma, že štát nevenuje dostatočnú pozornosť slovenským legionárom... Cítili sme morálnu povinnosť vzdať hold slovenským legionárom, pretože sa medzi nimi nachádzalo veľa členov Matice slovenskej,“ povedal po osadení tabule predseda Matice slovenskej Marián Gešper.

Ustanovizeň plánuje slávnostné odhalenie pamätnej tabule po zlepšení situácie v kultúre a uvoľnení protiepidemiologických opatrení štátu.

Fotografia: Matica slovenská
Ferdinand Vrábek

NAVŽDY NÁS OPUSTIL PhDr. IGOR GRAUS, PhD. (17. 2. 1960 – † 4. 12. 2020)

Dňa 4. decembra 2020 opustil tento svet člen Rady pre vojenskú symboliku od roku 2004 a redakčnej rady časopisu *Vojenská história* od roku 2013 PhDr. Igor Graus, PhD. Pri príležitosti jeho 60. narodenín som mu v internetovom časopise Spoločnosti slovenských archivárov (*Fórum archivárov*, roč. 29, č. 2, 2020, s. 71) blahoželal nasledujúcim textom:

Svoje okružhle životné jubileum si pripomenul skromne, tak ako je to pre neho bežné a prirodzené. Keby bol chcel, mohlo to byť podstatne okázalejšie. Výsledky jeho doterajšej práce ho na to celkom jednoznačne oprávňujú. No on to nepotrebuje. S rozvahou kráča cestou svojho usilovného žitia ďalej.

Naštartoval ju v roku 1960 v Banskej Bystrici, v rodine diplomata. Nie je preto náhoda, že prvé školské kroky a roky absolvoval v rokoch 1966 až 1968 vo vtedajšom služobnom pôsobisku jeho otca – v Paríži. No potom bol a dodnes je jeho osud spojený výlučne so Slovenskom a rodnou Banskou Bystricou. Po maturite na tunajšom gymnáziu študoval kombináciu história – slovenský jazyk na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela. V roku 1984 štúdium ukončil a následne sa ako vedecký pracovník zamestnal v Stredoslovenskom múzeu. No už v roku 1988 nastal v jeho profesionálnom živote zlom – „upísal sa“ archívniectvu. Začínal ako archivár vo vtedajšom Štátnom okresnom archíve, v ktorom už po štyroch rokoch zasadol na stoličku riaditeľa.

Štátny okresný archív v Banskej Bystrici sa neskôr, v dôsledku reorganizácie archívnych štruktúr, stal pobočkou Štátneho archívu v Banskej Bystrici. V tomto prípade však išlo prakticky len o zmenu názvu, takže funkčná pozícia nášho jubilanta sa v podstate nezmenila. K tomu došlo až po zlúčení týchto dvoch archívov do jednej inštitúcie a po odchode jej predchádzajúceho riaditeľa do dôchodku. Práve na tento uprázdnený post I. Graus nastúpil v roku 2015. Odvtedy až doteraz je teda riaditeľom Štátneho archívu v Banskej Bystrici. Uvedená funkcia si vyžaduje chvíľami až neúnosné administratívne a organizačné úlohy. Napriek tomu sa Igor nevzdáva (aj keď na úkor svojho tzv. voľného času!) ani vedeckého bádania a publikovania monografií, štúdií, článkov a iných odborných materiálov. Jeho osobná bibliografia (je na internete) svedčí o širokom tematickom zábere z archívnictva a pomocných vied historických, no ťažiskovými sú faleristika a dejiny Banskej Bystrice. Tu by som chcel vyzdvihnúť len jednu (doteraz poslednú) knihu *PRO VIRTUTE ET MERITO. VZNIK A VÝVOJ VYZNAMENANÍ DO ROKU 1815. PANOVNÍCKE, DYNASTICKÉ, PONTIFIKÁLNE, ZÁSLUŽNÉ A DÁMSKE RADY A DEKORÁCIE*. (Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2017, 568 s. ISBN 978-80-224-1479-1). Je to dielo úctyhodné nielen rozsahom, ale aj obsahom. Na jeho základe možno Igora Grausa zaslúžene považovať za zakladateľa slovenskej vedeckej faleristiky.

S ohľadom na jeho publikačnú produkciu a po splnení ostatných stanovených kritérií získal Igor Graus na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave akademický titul PhDr. (2004) a vedecko-akademickú hodnosť PhD. (2011).

Pozoruhodné sú aj jeho vedecko-organizačné aktivity. Je predsedom Vedeckej archívnej rady, členom Spoločnosti Slovenských archivárov, Heraldickej komisie Ministerstva vnútra SR, Rady pre vojenskú symboliku Ministerstva obrany SR, Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti a ďalších vedeckých spoločností a redakčných rád vedecko-odborných časopisov. Za túto činnosť bol ocenený viacerými vojenskými i civilnými vyznamenaniami.

A to sme ešte nespomínali doslova obdivuhodné osobné záľuby a schopnosti nášho jubilanta. Z nich spomeniem aspoň dve – vytvára obrazy, špeciálne portréty, na úrovni školeného akademického maliara a obľubuje tzv. vážnu hudbu, ktorú pozná a počúva opäť prakticky na profesionálnej úrovni. A dalo by sa o ňom napísať ešte veľa pozitívneho. Namiesto toho si však na tomto mieste dovoľm už iba jedno konštatovanie: Je to dobrý a múdry človek!

Do ďalších rokov všetko najlepšie, Igor!

Pri koncipovaní citovaného článku mi ani vo sne nenapadlo, že tie úprimne želané roky už budú môjmu vzácnemu kolegovi a kamarátovi trvať iba necelých 10 mesiacov. Odišiel úplne nečakane, prekvapujúco pre nás všetkých, ktorí sme ho poznali, priatelili sme sa a tvorivo, obojstranne obohacujúco s ním spolupracovali. Smutne si uvedomujeme, ako veľmi nám budú chýbať jeho vysoko kvalifikované odborné rady pri tvorbe vojenskej symboliky Ozbrojených síl Slovenskej republiky či zásadné stanoviská v procese tvorby jednotlivých čísel *Vojenskej histórie*.

Za túto svoju dlhodobú aktívnu činnosť získal po zásluhy aj nasledovné vyznamenania: Pamätnú medailu ministra obrany Slovenskej republiky 3. stupňa v roku 2010, Pamätnú medailu k 25. výročiu vzniku Ozbrojených síl Slovenskej republiky v roku 2018, Pamätný kríž náčelníka Generálneho štábu Ozbrojených síl Slovenskej republiky 3. stupňa v roku 2020.

Igor Graus už nie je medzi nami – napriek tomu zostáva v našich spomienkach a pamäti s nami a my s ním!

Češť jeho pamiatke!

Leon Sokolovský

ZA VÁCLAVOM KUCHYNKOM

Dňa 15. decembra 2020 zomrel vo veku 95 rokov vojnový veterán, podpredseda Československej obce legionárskej (ČsOL), brigádny generál v. v. Václav Kuchynka. Pochádzal z obce (Český) Závidov na Volyni, vtedy súčasť Poľska (* 13. 9. 1925) a otec ho vychovával vo vlastenecskom duchu. Jeho zložité životné osudy sú jednak svedectvom tejto výchovy a zároveň aj ukážkou, akými ťažkými skúškami tento vojnový veterán musel prejsť často zápasiac o holé prežitie.

V roku 1939 sa stretol s československými vojakmi, ktorí tým krajom ustupovali pred Nemcami. Potom sa Volyň stala súčasťou Sovietskeho zväzu a keďže Kuchynkovci boli označení za kulakov, mali byť deportovaní na Sibír. Zachránilo ich len napadnutie Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom. Na Volyňi zažil likvidáciu tamojších Židov

Nemcami, pričom sa jeden z nich u nich rok skrýval. Už vtedy však miestne obyvateľstvo bez rozdielu národnosti krutými metódami likvidovali banderovci (príslušníci Organizácie ukrajinských nacionalistov), ktorí takmer popravili aj jeho otca. V roku 1943 vstúpil Václav do odbojovej organizácie volynských Čechov Bla-ník a o rok neskôr, keď Volyň obsadila Červená armáda, sa prihlásil do československého vojska. V rámci 2. čs. paradessantnej brigády sa v Jefremove podrobil náročnému výcviku parašutistu a ako šikovný elektromechanik mal výborné predpoklady pre diverznú činnosť v tyle nepriateľa. Podľa vedúceho Projektu starostlivosti o vojnových veteránov ČsOL Viktora Šinkovca však ochorel na maláriu a tak Rotu zvláštneho určenia musel opustiť. Kuchynka absolvoval svoj krst ohňom v bojoch na Dukle v radoch 3. čs. pešej brigády v oblasti dedín Machnówka a Wrocanka. Práve tam prežil aj nebezpečnú situáciu, keď ho prešiel tank. Spomínal na to takto: *...byl tam takovej polní mostek z klád. A já, když už jsem věděl, že mě (tank) rozválcuje, tak jsem se pod něj schoval. Von to tam zamíchal a přece jen tam nějaký bahno bylo, tak mě tam prostě trošičku smíchal s blátem. Tak jsem se neutopil, když se přehrnul útok. Právě, to bylo ve Wrocance, to je tam Machnowka-Wrocanka, to Vám něco říká, když mluvíte s klukama, a tam jsme dostali záhuľ. A já jsem byl bezprostředně..., objevil se v mlze (tank) snad deset metrů přede mnou. Některý utíkali, zpanikařili, tak střílel z kulometu a oni padali. A já už jsem nevěděl kam, a tak jsem se plížil a on, co nestačil kosit kulometem, tak najel a rozdrtil tě. Biftek.“ Jak jsem se tam pakoval, jak byly ty klády, tak ke straně, kde to bylo pevnější, protože já jsem věděl, že se to může zbortit. A taky jo. Ale přece jen ta jedna strana, co jsem se dostal, trochu vydržela. Tak mi to tam zmordovalo fasádu, trochu pomačkalo nos, ale přežil jsem to, a když jsem odtamtud vylézal... Já jsem měl s sebou ne plnou polní, ale jenom tu brašnu, jak se nosilo. Na konzervy a na to, co potřebuješ. Ta mně tam zůstala a tam jsem*

měl zbytek dokladů.... Von najel, a co děláj s oblibou tankisti, že vemou za tu páku a udělaj takhle a dole ty pásy to rozmíchaj. To tak dělali i na zákopech, když najel na zákopy, tak taky to tak... Tě tam vlastně zahrabal do toho....Jasný, střelec si hlídá kulomet a řidič mu pomáhá pásama.“

Ako radista potom absolvoval boje na území Slovenska, pričom bol niekoľkokrát ľahko zranený. Za svoje bojové zásluhy bol viackrát vyznamenaný. Bol držiteľom československej Pamätnej medaily so štítkom SSR, medaily „Za zásluhy“, sovietskeho radu Veľkej Vlasteneckej vojny, Záslužného kríža MO ČR III. a I. stupňa, Pamätnej medaily ČsOL III., II. a I. stupňa a Pamätnej medaily ČsOL. Po vojne sa usadil v pohraničnej obci Polepy.

Kuchynka sa angažoval ako v ČsOL, tak aj v Českom zväze bojovníkov za slobodu. Dlhé roky bol predsedom litoměřickej Jednoty ČsOL a od roku 2014 aj podpredsedom ČsOL. Do tejto funkcie bol znovu zvolený aj na sneme ČsOL v roku 2019. Často sa zúčastňoval aj legionárskych pútí a spomienkových akcií pri rôznych výročiach. Ako vojnový veterán mal dôležité slovo aj na rokovaní vedúcich orgánov ČsOL. Posledný rok býval v zariadení pre vojnových veteránov „Vlčí mak“ pri Ústrednej vojenskej nemocnici v Prahe.

Čeť jeho pamiatke!

Ferdinand Vrábel

Zdroj: webová stránka ČsOL: www.csol.cz:
Zemřel válečný veterán generál Václav Kuchynka (csol.cz)

VIRTUÁLNA PREHLIADKA

Vážení priatelia vojenskej minulosti Slovenska, určite viete, že z dôvodu nepriaznivého vývoja epidemiologickej situácie na Slovensku zapríčinennej pandémiou ochorenia COVID-19 sú pre verejnosť dočasne neprístupné všetky expozície Vojenského historického múzea.

Sme si vedomí, že časti našich priaznivcov chýba priamy kontakt s našim múzeom, a preto sme pre všetkých domácich, ale aj zahraničných priaznivcov slovenskej vojenskej histórie pripravili malý vianočný darček. Je ním virtuálna prehliadka časti našich expozícií v Piešťanoch a vo Svidníku. <https://virtualna.info/>. Súčasťou virtuálnych prehliadok vyhotovených v slovenskej a anglickej jazykovej mutácii je prezentácia časti centrálnej expozície Vojenského historického múzea vo Svidníku, ako aj zbierkových predmetov prezentovaných v stálej expozícii jednej z hál (H1) Vojenského historického múzea v Piešťanoch, formou spracovaných technicko-taktických dát 60 zbierkových predmetov.

Vážení priatelia vojenskej minulosti Slovenska, sme si vedomí skutočnosti, že nič nenahradí neopakovateľnú atmosféru fyzickej návštevy našich múzejných expozícií, avšak veríme, že Vám virtuálna prehliadka expozícií Vojenského historického múzea v Piešťanoch a vo Svidníku môže takto spríjemniť aj najkrajšie sviatky roka.

<http://www.vhu.sk/virtualna-prehliadka/>

Dostupné virtuálne prehliaky

Virtuálne prehliadky našich múzejných oddelení

**Virtuálna prehliadka |
Expozícia v hale č.1
Piešťany**

Stála expozícia Vojenského
historického múzea Piešťany

**Virtuálna prehliadka |
Centrálna expozícia
Svidník**

Centrálna expozícia Vojenského
historického múzea Svidník

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Ján STEINHÜBEL, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, email: jan.steinhubel@gmail.com

Mgr. Vojtěch SZAJKÓ, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i. Oddělení biografických studií, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9 – Prosek, Česká republika, email: szajko@hiu.cas.cz

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27,821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: igorbaka@centrum.sk

plk. v. zál. Dr. Miloslav PÚČIK, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27,821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: milopucik@gmail.com

PhDr. Viliam ČIČAJ, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, email: viliam.cicaj@savba.sk

JUDr. Jaroslav KOZOLKA, LL. M., MBA, Generálna prokuratúra SR, Štúrova 2, 812 85 Bratislava, Slovenská republika, email: Jaroslav.Kozolka@genpro.gov.sk

POKYNY PRE AUTOROV

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word. **Poznámky vrátane bibliografických odkazov je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** **Súhrnný zoznam použitej literatúry treba uvádzať v abecednom poradí na konci príspevku, pričom záznam zakončiť ISBN, príp. ISSN.** K štúdiu je potrebné pripojiť abstrakt (v slovenčine do 10 riadkov), 5 kľúčových slov v slovenskom aj anglickom jazyku; resumé v slovenčine v rozsahu cca jednej strany, zaslať osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu v tvare IBAN, telefonický a emailový kontakt, adresu zamestnávateľa. Zaslaním príspevkov a osobných údajov dávajú autori redakcii a určeným pracovníkom plný súhlas na ich spracovanie, pričom tí plne rešpektujú pravidlá GDPR na ochranu osobných údajov.

Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. Obrazové prílohy poprosíme zasielať čierno-biele samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikovatené. V texte uveďte popiskom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky, grafy je potrebné zasielať v osobitnom súbore v štandarde xls, xlsx (excel)

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal prekročiť 40 strán (minimálny má rozsah 15 s.) Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN

Počet normostrán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov vrátane medzier na stranu).

Základnou citačnou normou je STN 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy

Odkaz na monografiu

VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. **(ISBN 80-215-0149-9 uviesť až vzadu v zozname použitej literatúry).**

PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*.

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

Odkaz na štúdie

(v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka;

ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. **(ISBN 80-85794-08-X. – uviesť až v súhrnnej literatúre)**

Odkaz na už citovaný zdroj v texte

Pozor zmena! Neuvádzať ref., ako to bolo doteraz!

Uviest': PEJSKAR, J. *Poslední*, c. d., s. 97; autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov, uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.

- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev, píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu

Odkaz na archívny dokument

MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f.), škatuľa (ďalej šk.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez

Pri opakovaných záznamoch uvádzať Tamže, s. 8 (nie tamtiež)

- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Vojenská história 1/2021

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mill Valley, s. r. o.

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Igor Baka, PhD. (podpredseda), PhDr. Milena Balcová, PhDr. Viliam Čičaj, CSc., doc. Mgr. Michal Habaj, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., Mgr. Matej Medvecký, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., PhDr. Richard Pavlovič, PhD., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: plk. prof. Dr. Tibor Balla, DrSc. – Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest; Dr. István Janek, PhD. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PhDr. Michal Lukeš, PhD. – Národní muzeum, Praha; Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. – Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa; PhDr. Jiří Rajlich – Vojenský historický ústav, Praha; Dr. Harold E. Raugh, Jr., U.S. Army Europe, APO AE 09096 USA; Dr. Martin Zückert – Collegium Carolinum Forschungstelle für böhmischen Länder, München

Časopis je indexovaný v medzinárodných databázach:

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 11. 1. 2021

EV734/08

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: HSa MO SR, OdVČ, PoO, Kutuzovova 8, Bratislava

Na prednej strane obálky je znázornený pikanier podľa ilustrácie vo vojenskej cvičebnej príručke Jacoba de Gheyna z roku 1607.